

**AK PARTİ DÖNEMİNDE SİYASAL KATILIM İLE
TOPLUMSAL HAREKETLER İLİŞKİSİ**

DOKTORA TEZİ

MEHMET ENES SALKIN

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI**

**MERSİN
AĞUSTOS - 2021**

**AK PARTİ DÖNEMİNDE SİYASAL KATILIM İLE
TOPLUMSAL HAREKETLER İLİŞKİSİ**

DOKTORA TEZİ

MEHMET ENES SALKIN

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI**

**Danışman
Prof. Dr. Cemal ALTAN**

**MERSİN
AĞUSTOS-2021**

ÖZET

Toplumsal hareketler, kullandıkları eylem repertuarıyla beraber siyasal katılım biçimlerini son derece zenginleştirmiştir. Özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan “yeni toplumsal hareketler” repertuarını anlamak ve sokak eylemleri ile toplumsal hareketleri birbirinden ayırmak güç bir mesele haline gelmiştir. Siyasal katılmanın klasikleşen kalıplarına sığmayan toplumsal hareketler ancak siyaset sosyolojisi ile açıklanmaktadır. Siyaset sosyolojisinden olabildiğince faydalanılarak hazırlanan bu çalışmada toplumsal hareketler, konvansiyonel olmayan katılım biçimleri arasında değerlendirilmiş ve konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinin diğer türlerinin de derlemesi yapılmıştır. Halkın sokağa çıkarak siyasete katıldığı ancak toplumsal hareketlerin kabul edilen aktör, örgüt, eylem repertuarı ve sürdürülebilirliğini taşımayan hareketler için “toplumsal hareketlilik” kavramı kullanılmıştır. Yeni bir konvansiyonel olmayan katılım türü olarak “toplumsal hareketlilik” kavramının tartışıldığı çalışmada, Cumhuriyet Mitingleri ve 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri örnek olarak seçilmiştir.

Toplumsal hareketlilik olarak seçilen Cumhuriyet Mitingleri ve 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri'nin kendi yapısal ve siyasal koşulları tarihsel bağlamda açıklanarak, toplumsal hareketler çerçevesi ile değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme ve karşılaştırma sonucunda her iki örneğin de toplumsal hareket olarak değerlendirilemeyeceği ancak konvansiyonel katılım biçimlerinden aşkın yönleriyle toplumsal hareketlilik olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal katılma, Toplumsal hareketler, Cumhuriyet Mitingleri, Demokrasi Nöbetleri, 15 Temmuz.

Danışman: Prof. Dr. Cemal ALTAN, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

Social movements have enriched the forms of political participation, together with the repertoire of action they use. It has become a difficult issue to understand the repertoire of "new social movements" that emerged in the 20th century and distinguish between street actions and social movements. Social movements that do not fit into the classical patterns of political participation can only be explained by political sociology. In this study, which was prepared by making use of political sociology as much as possible, social movements were evaluated among non-conventional forms of participation and other types of non-conventional participation forms were also compiled. The concept of "social mobility" is used for movements that do not carry the accepted actor, organization, action repertoire and sustainability of social movements, where the public participates in politics by taking to the streets. In the study, in which the concept of "social mobility" as a new type of non-conventional participation is discussed, the Republic Meetings and the 15 July Democracy Watches were chosen as examples.

The structural and political conditions of the Republic Meetings and the 15 July Democracy Watches, which were chosen as social mobility, were explained in the historical context and evaluated within the framework of social movements. As a result of the evaluation and comparison, it is claimed that both examples cannot be considered as a social movement, but that there is social mobility with its transcendent aspects from the conventional forms of participation.

Keywords: Political participation, Social movements, Republic Meetings, Democracy Watches, 15 July.

Advisor: Prof. Dr. Cemal ALTAN, Department of Public Administration, The University of Mersin, Mersin

TEŞEKKÜR

Doktora sürecimin başından itibaren yardım ve desteklerini hiç esirgemeyen, her daim kıymetli vaktini ayırarak tezin tamamlanmasına katkı veren, danışmanlıktan çok öte hayatımda anlamlı bir yeri olan hocam Prof. Dr. Cemal Altan'a çok teşekkür ederim.

Tez izleme komitesinde yer alarak eleştiri ve yönlendirmeleriyle tezi geliştiren, benim için mesai harcayarak, samimiyetle emek veren sayın hocalarım Prof. Dr. Arif Köktaş ve Dr. Öğr. Üyesi Aytül Güneşer Demirci'ye teşekkür ederim.

Teorik çerçevenin yazımındaki katkıları, sağladığı kolaylıklar ve tezin tamamlanması için verdiği motivasyon için de sayın Doç. Dr. Esra DİK'e teşekkür ederim.

Doktora tezi yazmak, şüphesiz bir kişilik bir iş değildi. En başta, tezin yazımında benim kadar emek sahibi olan eşim Yasemin SALKIN'a; desteğinden, sabrından, emeklerinden ve hayattaki diğer sorumluluklarımı üstlenerek tezi tamamlamama zaman yaratmasından dolayı çok teşekkür ederim. Bir anneden fazlası olarak tezin yazım, noktalama ve gramer gözden geçirmesini yapan İsra Tezcan'a ve tüm hayatım boyunca yanımda olan, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Latif Salkın, Türkan Salkın, Sabahattin Tezcan ve Melisa Tezcan'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Son olarak öğrenmeye dair motivasyonumu hep canlı tutan, sınıf kapısının ardında en mutlu zamanları geçirmeme vesile olan öğrencilerime teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
KISALTMALAR ve SİMGELER	x
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Siyasal Katılım	5
2.1.1. Siyasal Katılımın ya da Direnişin Düşünsel Geçmişi	8
2.1.2. Politika Uygulayıcılarının Belirlenmesi: Konvansiyonel Katılım	15
2.1.2.1. Oy Verme	18
2.1.2.2. Siyasal Tartışmalara Girme	20
2.1.2.3. Kamu Otoritesinden İstekte Bulunma	24
2.1.2.4. Siyasi Parti Faaliyetlerine Katılmak	27
2.1.3. Politikalardan Memnuniyetsizlik: Konvansiyonel Olmayan Katılım	32
2.1.3.1. Dilekçe Vermek	36
2.1.3.2. Grevler	39
2.1.3.3. Toplantı, Gösteri veya Protesto Yürüyüşleri	42
2.1.3.4. Boykotlar	45
2.1.3.5. İşgaller	50
2.1.3.6. Darbeler	56
2.2. Toplumsal Hareketler	60
2.2.1. Toplumsal Hareketlerin Arka Planı ve Yapısal Gelişimi	66
2.2.1.1. Toplumsal Hareketlerin Tarihsel Arka Planı	70
2.2.1.2. Toplumsal Hareket Dinamikleri	72
2.2.2. Toplumsal Hareket Teorileri	76
2.2.2.1. Klasik Teoriler	80
2.2.2.2. Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi	82
2.2.2.3. Siyasal Süreç Teorisi	83
2.2.2.4. Yeni Toplumsal Hareket Teorisi	85
2.2.3. Toplumsal Hareketlilik	88
2.2.3.1. Demokrasi ve Hareketlilik	93
2.2.3.2. Siyasal Katılma ve Hareketlilik	95
3. CUMHURİYET MİTİNGLERİ	98
3.1. Cumhuriyet Mitinglerinin Öncesi	98
3.1.1. Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Yükselmesi	99
3.1.2. 28 Şubat Post-Modern Darbesi	102
3.1.3. Ak Parti’nin Kurulması	105
2.1.3.1. Abdullah Gül Dönemi 58. Hükümet	107
2.1.3.2. Erdoğan Dönemi 59. Hükümet	109
3.2. Cumhuriyet Mitinglerinde Kemalist Hegemonik Söylem	113
3.3. Mitinglere Giden Yol	119
3.4. Cumhuriyet Mitingleri	126
3.4.1. 14 Nisan Mitingi	129
3.4.2. 27 Nisan E-Muhtırası	134
3.4.3. 29 Nisan Çağlayan Mitingi	138

3.4.4. 5 Mayıs Manisa ve Çanakkale Mitingi	142
3.4.5. 13 Mayıs İzmir Mitingi	146
3.5. Mitinglerin Ardından	147
4. DEMOKRASİ NÖBETLERİ	152
4.1. 15 Temmuz Darbe Girişimi Öncesi Yaşanan Gelişmeler	152
4.2. 15 Temmuz Gecesi ve Halkın Sokağa Çıkması	165
4.3. Demokrasi Nöbetleri	170
4.3.1. İstanbul Demokrasi Nöbetleri	175
4.3.2. Ankara Demokrasi Nöbetleri	179
4.4. Demokrasi Nöbetlerinin Ardından	183
5. CUMHURİYET MİTİNGLERİ İLE DEMOKRASİ NÖBETLERİ KARŞILAŞTIRMASI	187
5.1. Aktörler	187
5.2. Talepler	189
5.3. Çatışma Alanları	191
5.4. Eylem Repertuvarları	192
6. SONUÇ	195
KAYNAKLAR	203
ÖZGEÇMİŞ	219

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Klasik ve Çağdaş Yaklaşımların Kolektif Eylem Biçimi	84
Tablo 2.2. Kopuş ve Süreklilik Teorileri Karşılaştırması	87
Tablo 5.1. Karşılaştırma	194

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
[ADD]	Atatürkçü Düşünce Derneği
[AİHM]	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
[AİHS]	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
[AK Parti]	Adalet ve Kalkınma Partisi
[ANAP]	Anavatan Partisi
[AP]	Adalet Partisi
[BİMER]	Başbakanlık İletişim Merkezi
[CİMER]	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi
[CHP]	Cumhuriyet Halk Partisi
[ÇYDD]	Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
[DP]	Demokrat Parti
[DSP]	Demokratik Sol Parti
[DYP]	Doğru Yol Partisi
[FETÖ]	Fethullahçı Terör Örgütü
[FP]	Fazilet Partisi
[HDP]	Halkların Demokratik Partisi
[HSYK]	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
[İHH]	İnsani Yardım Vakfı
[İP]	İşçi Partisi
[KCK]	Koma Civakên Kurdistan (Kürdistan Topluluklar Birliği)
[MGK]	Millî Güvenlik Kurulu
[MHP]	Milliyetçi Hareket Partisi
[MİT]	Millî İstihbarat Teşkilâtı
[MNP]	Millî Nizam Partisi
[MSHİUS]	Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
[MSP]	Millî Selamet Partisi
[OHAL]	Olağanüstü Hal
[PDY]	Paralel Devlet Yapılanması
[RP]	Refah Partisi
[SHP]	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
[SP]	Saadet Partisi
[STK]	Sivil Toplum Kuruluşu
[TOKİ]	Türkiye Toplu Konut İdaresi
[TÜSİAD]	Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
[YAŞ]	Yüksek Askerî Şûra
[WHO]	Dünya Sağlık Örgütü

1. GİRİŞ

Huntington, katılımı politikacılar dışında kalan halkın siyasal kararları etkileme çabaları olarak tanımlamaktadır (Huntington ve Nelson, 1976:4). Halkın siyaseti etkileme çabaları ise farklı düzey ve boyutlarda gerçekleşmektedir. Dahl (Dahl, 1969:57) siyasal katılımın boyutlarını ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak sıralamıştır. Milbrath (Milbarth, 1965:18-20) ise katılımın boyutlarını gözlemci eylemler, aracı eylemler ve siyasal mücadeleye yönelik eylemler olarak göstermiştir. Bu bağlamda yapılan çalışma, siyasete katılmanın farklı bir türü olan toplumsal hareketleri merkeze almıştır. Toplumsal hareketler, siyasete katılmanın eylemsel bir formunu oluşturmaktadır.

Toplumsal hareketler yazını, ortaya çıkan eylemlerin ve sokak hareketlerinin çerçevesi için geniş bir teorik alt yapı sunmaktadır. Toplumsal hareketlerin açıklanması ve toplumsal hareket teorilerinin gelişmesi, toplumsal formlarda meydana gelen kırılmalardan çıkarılmaktadır. Toplumsal formalarda meydana gelen kırılmalar ise sosyoekonomik koşulların değişmesi ile yakından ilgilidir. Toplumsal hareketlerin tarihine bakıldığında her toplumun kendine ait geliştirdiği kültür ve sosyoekonomik koşullar dahilinde hareketlerin de değiştiği görülmektedir. Toplumsal hareketler ile hareketlerin başladığı ülkenin siyasal sistemi, demokratik yapısı, hukuk sistemi, katılma biçimleri arasında yakından bir ilişki vardır. Bu yüzden toplumsal hareketleri sınıflandırmak ve çeşitli toplumlarda ortaya çıkan eylemleri toplumsal hareket kavramsallaştırmasından yorumlamak kolay olmamıştır. Bu zorluğa rağmen eylemlerin toplumsal hareket olarak kavramsallaştırılmasında birtakım ortaklıklar keşfedilmiştir. Bunlar; aktörler, talepler, çatışmalar, hareketler ya da eylem repertuarıdır.

Dünya siyaseti gözlemlendiğinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin aktörleri, talepleri ve eylem repertuarı da son derece çeşitlidir. Bu çeşitlilik etrafından en stabil kalan aktör her zaman devlet olmuştur. Toplumsal hareketlerin aktörleri devlet etrafında kümelenerek devlet iktidarını ele geçirmekten, iktidarın kararlarını etkilemeye kadar farklı talepler ile sahne almıştır. Klasik toplumsal hareketler olarak sınıflanan endüstri devriminin tetiklediği hareketler, devleti ele geçirmeyi hedeflerken; 20. Yüzyılda gelişen “yeni toplumsal hareketler”, post-modernite ile beraber karar alıcıları etkilemeyi hedeflemiştir. Toplumsal hareketleri zenginleştiren diğer bir dönüşüm de dijital teknolojiler ile gerçekleşmiştir. İnternet teknolojileri ve ona bağlı olarak sosyal medya iletişimi geliştikçe dayanışma ağlarının kurulması kolaylaşmış ve küreselleşmenin getirdiği imkanlar sayesinde hareketler, dünyanın her yerinden katılımcı toplayabilme kapasitesine erişmiştir. Bu kapasite ve kolaylık aynı zamanda hareketlerin farklı coğrafyalara sıçramasını da beraberinde getirmiştir.

1960'lı yıllardaki Amerikan Siyahi Hareketi'ni ve dünyanın birçok ülkesinde ortaya çıkan 68 Hareketi'ni izleyen dönemlerden beri, özellikle Batı demokrasilerinde sokak eylemleri, tıpkı

oy verme davranışı gibi, siyasal katılımın ve düşünceyi ifade özgürlüğünün olağan/doğal bir biçimi olarak kabul edilmekteydi. (Barnes ve Kaase; 1979) Protesto eylemleri ifade özgürlüğünün doğal alışılmış bir biçimi haline gelmesine rağmen, farklı ülkelerde kamu düzeni ile ifade özgürlüğü arasındaki dengeler farklı kurulabilmektedir. Türkiye tarihine bakıldığında, toplumsal ve siyasal memnuniyetsizliklerini göstermek için sokağa çıkanların ve yaptıkları eylemlerin siyasal katılımın bir parçası olarak memnuniyetle karşılandığını söylemek güçtür. Toplumsal hareketlerin özünde yer alan iktidara ve politikalarına karşı sokakta tepki göstermek incelemeye konu olan iki örnekleme sarsılmıştır. Bu yüzden çalışmanın örnekleme olarak Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri seçilmiştir.

Her iki toplumsal hareket de konvansiyonel olmayan siyasal katılım başlığı altında yer alabilecek türdendir ve Türkiye siyaseti, daha önce böyle bir katılım biçimi ile karşılaşmamıştır. Örneklem olarak seçilen iki türün bileşenleri de karşılaştırma yapmak için iyi bir profil sunmaktadır. Mevcut literatür incelendiği toplumsal hareketler bağlamında çok fazla karşılaştırmalı çalışma bulunmadığından, bu çalışma mevcut boşluğun doldurulması amacını da taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın siyaset bilimi literatürü açısından önemi, örneklem olarak seçilen iki farklı katılım biçimini toplumsal hareket teorileriyle sınamak ve bu türden sokak eylemlerini yeni bir tür olarak sınıflamaktır.

Örneklem olarak seçilen Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri; geliştikleri siyasi atmosfer, aktörleri, talepleri, kurdukları çatışma ve eylem repertuarları bakımından karşılaştırılmıştır ve elde edilen sonuçlar; toplumsal hareketler ve siyasal katılım kuramsal çerçevesi ile derinlemesine sunulmuştur. İki olayın seçilme nedenleri olarak; Cumhuriyet Mitinglerinde ana muhalefet partisi başat bir aktör olarak yer alırken; Demokrasi Mitinglerinde iktidar partisi başat bir aktör olarak yer almıştır. Cumhuriyet Mitinglerinde dönemin genelkurmay başkanının açıklamaları askeri vesayet tartışmalarını başlatırken, Demokrasi Nöbetleri darbe girişimi sonrası, darbe karşıtlığı ile başlamıştır. Cumhuriyet Mitinglerinde halkın meydanlara çağırılması için askeri ve sivil bürokrasi harekete geçmiştir yine Demokrasi Nöbetlerinde halkı bizzat cumhurbaşkanı sokağa çağırmıştır.

Her iki hareketliliğin sahip olduğu toplumsal tabana bakıldığında da bir araya gelen kitlenin büyük çoğunluğu bir partinin destekçisi ve taraftarıdır. Yine her iki hareket doğmuş, bir süre devam etmiş ve hemen sonrasında sönümlenmiştir. Ne “eski toplumsal hareketler” olarak gösterilen işçi hareketleri gibi sınıf mücadelesine dayanarak paylaşım ekseninde varlıklarını devam ettirebilmiş ne de “yeni toplumsal hareketler” olarak gösterilen kimlik, kadın veya çevre hareketleri gibi çeşitli değer ve anlamlar ekseninde hak taleplerinde bulunabilmişlerdir. Bu nedenle çalışmada geliştirilen “toplumsal hareketlilik” çerçevesi için uygun bir örneklem yaratılmış ve Ak Parti döneminde yaşanan Gezi Olayları, Hendek Olayları gibi diğer toplumsal

hareketler dışarıda bırakılarak Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri örnek olarak seçilmiştir.

Çalışmanın yazımı literatür taraması ile başlatılmıştır. Çalışma konusu ile ilgili ulusal ve yabancı kitap ve makale taraması yapılmış, buna ek olarak ulusal gazeteler ve internet haber sayfaları kullanılmıştır. Özellikle Cumhuriyet Mitingleri'nin yazımında Cumhuriyet Gazetesi arşivi kullanılmıştır. Karşı argüman oluşturmak için Zaman Gazetesi ve Yeni Şafak Gazetesi taraması yapılmak istenmiş ancak gazetenin FETÖ yayını olması dolayısıyla Zaman Gazetesi'nin arşiv ve ulaşımı kapatıldığından, Yeni Şafak Gazetesi'nin de dönemin arşivi kapalı olduğundan gazetelere ulaşılamamıştır. Kaynakları sınırlayan diğer bir etmen ise Mayıs 2020'de dünya çapında başlayan Covid-19 salgını olmuştur. Çalışmanın yazıldığı 2020 ve 2021 senelerinde bulaşın yayılacağı kütüphaneler kapatıldığından gazete arşivlerine ulaşılamamıştır. İnternet üzerinden arşivine ulaşılabilir tek gazete Cumhuriyet olarak kalmıştır. Bu yüzden 15 Temmuz gecesi ve devamındaki Demokrasi Nöbetleri kişilerin ve kurumların sosyal medyada paylaşımları, Youtube kanallarından yapılan gösterimler, iddianameler ve sanık savunmalarından derlenmiştir.

Elde edilen veriler, yorumsamacı yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir. Kaya'ya göre (Kaya, 2019:272); "Yorumsamacı Yaklaşım da temel olarak, doğal gerçeklik ve tinsel gerçeklik ayırımından hareket eder. Asıl amacı; eylemin arkasında yatan anlamı ortaya koymaktır. (...) Bu noktada Yorumsamacı Bilimin amacı da insan eyleminin altında yatan rasyonalitenin doğasını açıklayabilmektir". Elde edilen veriler de katılımcıların eylemlerinin arkasında yatan sebepler aranmış ve tarafsızlıkla açıklanmaya gayret edilmiştir. Bu yöntem dahilinde aşağıdaki hipotezler test edilmiştir;

- Türkiye'de siyasal katılım konvansiyonel biçimde gerçekleşir. AK Parti Hükümeti konvansiyonel olmayan katılım türlerine kuşkuyla yaklaşır.
- Türkiye'de katılımın çok boyutu vardır. Vatandaşlar karar alma süreçlerinin her aşamasında farklı türlerle katılım örneği sergilerler.
- Türkiye'nin demokrasi kültürü zayıftır bu nedenle oy vermektan öte toplumsal hareketlerin ortaya çıkması da zayıf bir ihtimaldir.
- Türkiye'de toplumsal hareketler siyasal katılımın bir türü olarak görülmez genelde protesto ve kolektif eylemler bir suçun parçası olarak değerlendirilir.
- Türkiye, son on sekiz yılda pek çok toplumsal olaya sahne olmuştur. Bu nedenle vatandaşların siyasete ilgi düzeyi yüksektir ve bu kolektif halde sokaklarda her zaman görülebilir.
- Cumhuriyet Mitingleri, Türkiye'de sivil demokratik katılımın bir örneğidir.
- Cumhuriyet Mitingleri, 27 Nisan e-muhtırası ile sivil kimliğini kaybetmiştir.
- 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri, sivil katılımcılığın önemli bir örneğidir.

- 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri hükümet tarafından organize edildiğinden siyasal propaganda niteliğindedir.
- Cumhuriyet Mitingleri toplumsal bir hareket olarak değerlendirilebilir.
- Cumhuriyet Mitingleri toplumsal hareketler bileşenlerini taşımamaktadır, dolayısıyla toplumsal hareket olarak değerlendirilemezler.
- Demokrasi Nöbetleri toplumsal bir hareket olarak değerlendirilebilir.
- Demokrasi Nöbetleri toplumsal hareket olarak değerlendirilemez.

Çalışmanın ilk bölümü, siyasal katılım araçlarını açıklamaya ayrılmıştır. Siyasal katılım araçları, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan katılım araçları olarak ikiye ayrılmıştır. Siyaset bilimi yazınında sıklıkla göz ardı edilen konvansiyonel olmayan katılım araçları da derlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünün ikinci başlığı toplumsal hareketlerin arka planı ve hareketlerin ortaya çıktığı tarihsel gelişmeleri sunarak; toplumsal hareket teorilerini açıklamaktadır. Hareketlerin dinamikleri ortaya konularak, toplumsal hareketlerin çıkış noktaları araştırılmaktadır. İncelenen teoriler bağlamında hareketlerin ortak özellikleri çıkarılmış ve sokak eylemleri ile toplumsal hareket arasındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Memnuniyetsizliklerin ya da desteklerin sokaklarda gösterildiği eylemlerden, toplumsal hareketlerin nasıl ayrılacağı üzerine bir çerçeve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede siyasete dönük ama tarihselliği olmayan, toplumsal hareketler bileşenlerinden yoksun, kısa sürede parlayıp bir anda sönen; ancak yine de sokağa taşarak konvansiyonel katılım araçları ile açıklanamayan eylemler için “toplumsal hareketlilik” kavramı geliştirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde örneklem olarak seçilen Cumhuriyet Mitingleri ele alınmış, mitingler öncesi ve sonrasındaki siyasi gelişmelerle birlikte sunularak, toplumsal hareketler ve toplumsal hareketlilik teorileriyle sınanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünün ikinci başlığı Demokrasi Nöbetleri’dir. Bu başlık altında 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan ve devamında meydanları boş bırakmayarak Demokrasi Nöbetleri tutan halkın eylemleri, yine toplumsal hareketler ve toplumsal hareketlilik teorileriyle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son başlığı ise örneklem olarak seçilen Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri’nin aktörleri, talepleri, çatışma alanları ve eylem repertuarı bakımından karşılaştırılmasını içermektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Siyasal Katılım

Çoğulcu demokrasilerde vatandaşların seçimlerde oy kullanması ve diğer zamanlarda edilgen bir tutum sergilemesi arzu edilmez. Vatandaşların oy kullanmanın ötesinde kamu politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve değiştirilmesi süreçlerinde aktif olması iktidarın her aşamada denetlenmesini sağlayarak demokrasileri güçlendirir. “Yurttaşın, kamu yönetiminin karar ve eylemlerini etkileyebilme şansına sahip olmaları gereği, artık genel kabul görmüş bir düşüncedir” (Çukurçayır, 2012:39).

Katılma, “kamu siyasallarının belirlenmesinde, uygulanmasında ve denetlenmesinde yer alma” ya da “iktidar kullanan kurum ve kişilerin aldıkları kararları etkileme amacına yönelik tüm eylemler” olarak tanımlanabilir (Parry, 1992:16). Parry'nin bu tanımının ilgili, bilgili ve ussal bir yurttaş ya da seçmen tasarımına dayandığı söylenebilir (Çitci, 1996:9-10). Dolayısıyla katılımcı topluma ulaşmak uzun ve yorucu bir demokratik eğitim sürecini gerektirir (Çukurçayır, 2012:13). Siyasal bir topluluğun üyesi olarak seçimlere katılıp oy kullanmak önemli olmakla birlikte demokrasi bağlamında yeterli gelmemektedir. Seçilmişlerin denetlenmesi ve karar alıcıların eylemlerini etkilemek de demokrasinin gereği olarak yurttaşların görevlerindedir. Ancak bu görevin ifasında her yurttaşın siyasal konulara olan ilgi düzeyi, karar alıcıların politika belirlemede yaptıkları katkı farklılık gösterir. Bu farklılıklar toplumsal düzeyde olabileceği gibi bireysel düzeyde de olabilir.

Katılımın daha yüksek düzeyde görüldüğü Batı demokrasilerine bakıldığında kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan demokrasinin pek çok devrim, savaş, akım ve reformu barındıran tarihsel bir süreç içinde evrildiği görülür. Eroğul'a göre (Eroğul, 2012:195-196) siyasal katılma, dört büyük devrim ve II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan yaygın bağımsızlık hareketinin ürünüdür. Batı'da İngiliz Devrimi sonrası halkın yönetime katılımının ilk adımı olan parlamentonun egemenliği kabul edilmiştir. Bunu takip eden Amerikan Devrimi demokrasinin temel koşullarından özgürlük anlayışını geliştirmiştir.

Bağımsızlık Bildirgesi insanların doğuştan özgür olduğunu ve bu özgürlüğün devletler tarafından dahi çiğnenemeyeceği görüşünü geliştirmiştir. Bu bildirgeyle özgürlüğün yanında yine kanunlar karşısında vatandaşların eşit olduğu, devletin hizmet götürürken vatandaşlar arasında ayırım yapmamasını içeren eşitlik ilkesi geliştirilmiştir. Fransız Devrimi ile yasaların genel iradenin ürünü olması gerekliliği ve vatandaşların kamu görevlilerinden hesap sorma hakları geliştirilmiştir. Rus Devrimi ise ancak üyeleri her an geri çağrılabilen ve sürekli yenilenen kurullar aracılığı ile devletin toplum içinde eritilebileceği görüşünü geliştirmiştir (Eroğul, 2012:196). Yaşanan gelişmeler sonrasında ortaya çıkan özgürlük, eşitlik, halk egemenliği ve katılım demokrasinin temel kavramları olmuştur.

Batı demokrasileri dışında kalan toplumlar ise ideal olarak gösterilen demokratik değer ve kavramları transfer etmeye çalışmaktadırlar (Çukurçayır, 2012:40). Kışlalı'ya göre (Kışlalı, 1993:186) çağdaş demokrasilerin gelişmişliği, siyasal katılımın yaygınlığı ve etkinliğiyle ölçülmektedir. Demokratik değer ve kavramların sadece kanun ile tanınması veya anayasalarda yer alması demokratik gelişmişliğin göstergesi olarak kabul edilemez. Demokratik gelişmişliğin sağlanabilmesi için ilk olarak ülke yönetimine veya en basit haliyle siyasal iktidarı ele geçirme yarışına her türlü düşünce ve ideolojinin kısıtlanmaksızın örgütlenerek katılabilmemesinin önünde engel olmaması; yani çoğulculuğun kabul edilmesi gerekir. İkinci olarak halkın siyasal iktidarı belirlemesinden sonra siyasal iktidarın alacağı kararlara katılabilmesi, kararları etkileyebilmesi ve bu kararları değiştirebilmesini içeren katılımın sağlanması gerekir.

Vatandaşların siyasal katılımlarının boyutları farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Dahl (Dahl, 1969:57) siyasal katılımın boyutlarını ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak sıralamıştır. Milbrath (Milbrath, 1965:18-20) ise katılımın boyutlarını gözlemci eylemler, aracı eylemler ve siyasal mücadeleye yönelik eylemler olarak göstermiştir. Milbrath'ın sınıflandırmasında gözlemci eylemler arasında siyasal uyarılara açık olmak, oy kullanmak, tartışmalara girmek, başkalarını belirli bir yönde oy kullanmaya ikna etmek vb. vardır ve bu eylemler birinci basamak olarak gösterilmektedir. İkinci basamak olan aracı eylemler; siyasal bir miting katılmak, siyasal bir liderle ilişki kurmak ve buna benzer geçiş faaliyetlerini içermektedir. Gladyatör eylemler olarak adlandırılan siyasal mücadeleye yönelik eylemler ise seçim kampanyasında çalışmak, faal parti üyeliği yapmak, siyasal fonlar toplamaya çalışmak, siyasal bir mevki için aday olmak, siyasal bir mevki sahibi olmak gibi diğer basamakta yer alan eylemlere nazaran zorluk derecesi fazla olan eylemlerdir. (Nohutçu, 2006).

İki kategoride de incelendiğinde en alt basamakta bireylerin sadece seyirci faaliyetlerde bulunduğu ilgi veya gözlemci faaliyetler görülmektedir. Çam (Çam, 1998:280) bu düzeyin önüne siyasete katılmamayı da bir siyasete katılma basamağı olarak yerleştirmektedir. Bireylerin siyasete katılmaması demokrasi bağlamında tercih edilen bir durum değildir. Yöneticiler öncelikle meşruiyetlerini, sonrasında aldıkları kararları ve benimsedikleri politikaları halkın tercihlerine dayandırmak zorundadırlar. Halkın istek ve tercihlerini ifade etmek ve iktidara sesini duyurmak için kullanacağı en tipik araç seçimlerdir. Ancak günümüzde gelişmiş veya gelişmekte olan toplumlarda vatandaşların demokratik süreçlere ilgisinin azaldığı görülmekte bu da birçok devletin vatandaşların katılımını arttırmak için yeni mekanizmalar aramasına neden olmaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2015:21). Sanayileşme sonucunda artan gelirin bireylerin siyasal eylemlerini arttırması beklenen bir rol olmasına karşın Özbudun (Özbudun, 1975:11) bunun tersinin de olabileceğini, yine Kapani (Kapani, 2009:148) insanların daha iyi yaşama şartlarına kavuştukça politikadan uzaklaşabileceklerini belirtmiştir.

Ara derece faaliyetler ilk basamaktaki faaliyetlere göre vatandaşların daha çok çaba göstereceği eylemlerini içerir. “Genel kural olarak siyasal faaliyet biçimi ne kadar gayret gerektiriyorsa vatandaşların katılım oranı da o derece düşük olur” (Kim, 2012:94). Oy kullanmanın ötesinde faaliyetlerde bulunmak için tecrübe ve bilgi seviyesinin artırılması ile başlayan ve ekonomik maliyetler de içeren bir eylemsellik gereklidir. Dolayısıyla katılım oranları bir siyasi faaliyet biçiminden diğerine ciddi farklılıklar gösterebilir (Kim, 2012:89-121).

Vatandaşların üst düzey katılımını gerekli kılan gladyatör eylemlere girişebilmesi için öncelikle Kalaycıoğlu'nun (Kalaycıoğlu, 1983) belirttiği gibi bireylerin, katılımıyla bir etki oluşturacağına inancı olmalıdır. Bunun yanında yöneticilerin katılımı baskılamaması ve katılımcılara çeşitli zorluklar çıkarmamaları gereklidir. Bu koşullar sağlandıktan sonra bireyler siyasal sistemi yararlı çalıştırabileceği düşüncesiyle meşru olarak tanımlanmış üst düzey basamaktaki eylemlere girişebilirler. Bu yollar kapatıldığı takdirde kurulu düzeni değiştirmek için zora başvurma, şiddet eylemleri gibi siyasal sonuç almaya yönelik eylemler gözlenebilir. Ancak bu eylemler “normal” katılma sürecinin dışındadırlar” (Kapani, 2009:145-146).

Siyasal katılım biçimleri geleneksel olarak konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan biçimler olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulur (Barnes ve Kaase, 1979:45). Konvansiyonel katılım biçimleri arasında Milbarth'ın (Milbarth, 1965:18-20) göstermiş olduğu üzere gözlemci eylemler ve aracı eylemlerin türleri olan oy vermek, siyasal tartışmalara katılmak, siyasal uyarıcılara açık olmak, mitinglere katılmak, siyasi bir liderle ilişki kurmak, siyasal kampanyalara destek olmak gibi faaliyetler yer almaktadır. Bazı yazarların böyle bir ayrıma gitmediği de görülmektedir. Örneğin Huntington, katılımı politikacılar dışında kalan halkın siyasal kararları etkileme çabaları olarak tanımlamaktadır (Huntington ve Nelson, 1976:4).

Huntington'ın tanımında siyasal kararları etkileyen bütün eylemler birer katılım biçimidir, yalnızca politikacıların yaptıkları dışlanmaktadır. Kalaycıoğlu (Kalaycıoğlu, 1983:10) siyasal katılmayı “kişinin otonom olarak yaptığı tercihler ve verdiği kararlar sonucunda siyasal karar mevkilerine gelecek olanları veya bu mevkileri ellerinde bulunduranları etkilemek üzere yaptıkları eylem ve faaliyetler” olarak tanımlamaktadır. Kalaycıoğlu da yine eylem ve faaliyetlerin türleri üzerinde bir ayırım yapmamıştır. Oysa Verba (Nie vd., 1989:1), siyasal katılma kavramını, “vatandaşların hükümet yetkilerinin seçimini ve onların yaptıkları işleri doğrudan ve dolaylı olarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemler” olarak tanımlamaktadır. Verba, ancak yasal eylemlerin siyasal katılım olduğunu ifade ederek katılım biçimlerinde farklı bir ayırım yöntemi kullanmıştır. Özbudun (Özbudun, 1975:1-4) siyasal katılmayı, “merkezi ve yöresel devlet organlarının personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuki veya hukuk dışı başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri” şeklinde tanımlamaktadır. Özbudun, Huntington ve Kalaycıoğlu gibi siyasal katılmaya konu olan eylemler

arasında hukuki veya hukuk dışı bir ayırım gözetmeyerek tüm eylemleri siyasal katılmaya dahil etmiştir.

Turan'a göre (Turan, 1986:38), demokrasilerde de siyasal katılma eylemlerinin "olağan" ve "olağan dışı" türleri vardır. Oy verme, dava açma, siyasal parti ve basın özgürlüğü başlıca olumlu katılma biçimleri arasında gösterilebilir. Bu eylemler yasal çerçevede ve doğrudan sonuç alıcı haklar olarak da düzenlenmektedir (Eroğul, 1991:173) Yine bireylerin sendika, dernek veya diğer gönüllü kuruluşlara üye olmak ve bu kuruluşlar adına kamu yetkilileri ile temas ederek görüş ve isteklerini iletebilmeleri her siyasal sistemde görülen ve sık kullanılan bir siyasal katılım biçimidir (Turan, 1986:39). Eroğul'a göre (Eroğul, 1991:244) olumsuz katılma, yürürlükteki tüzel düzenin kabul etmediği yöntemlerin kullanılmasıdır. Demokrasilerde yönetilenler pek çok yasa dışı eyleme başvursa dahi bu yöntemler olumsuz katılmanın bir parçası olarak sınıflandırılırlar. Kapani'ye göre (Kapani, 2009:145) meşru katılma yolları kapatıldığında kurulu düzeni değiştirmek için zora başvurma, şiddet eylemleri, terörizm, silahlı ayaklanma, hükümet darbesi gibi girişimler ortaya çıkar. Bu eylemler "normal" katılma sürecinin dışındadır.

Siyasal katılma literatürü incelendiğinde yasallık ve meşruluk kriterleri üzerinden siyasal katılım türleri arasında bir ayırım yapılması kolay değildir. Çünkü bireylerin tercih ve kaygılarını ifade etmek demokrasinin temel gereksinimlerinden biridir. Kapani'nin (Kapani, 2009:145) de haklı olarak belirttiği üzere bireylerin siyasal katılma yolları kapatıldığı veya demokrasinin işlemediği toplumlarda bireyler, siyasete katılmanın farklı yollarını keşfetmişlerdir ve bu yolların her zaman yasal veya meşru olduğu söylenemez. Bu nedenle siyasal katılmayı "konvansiyonel" ve "konvansiyonel olmayan" şeklinde ayırmak daha doğru olacaktır.

Dünyaya bakıldığında 1970'lerden sonra Barnes'in (Barnes ve Kaase, 1979) geleneksel olarak gösterdiği konvansiyonel katılım türleri olan seçimlere katılma ve seçim eksenli faaliyetlerden, eylem yapmak, protesto etmek veya boykot etmek şeklinde yeni katılım biçimleri ortaya çıktığı görülür. Doğrudan politik eylem biçimlerinden olan bu yeni tür eylemleri kategorize etmek için konvansiyonel olmayan eylemler tanımı kullanılmaktadır. "Wall Street'i işgal et" gibi yeni türden ifadeler siyasal katılmanın eylem repertuarını genişleterek konvansiyonel olmayan türlerin de katılımcı sayısını yükseltmektedir (Rucht, 2007:718). Sonuç olarak konvansiyonel katılımın merkezinde seçimler varken konvansiyonel olmayan katılımın içinde protestolar, imza toplamalar gibi farklı eylemler bulunmaktadır (Rooij ve Reeskens, 2014:188).

2.1.1. Siyasal Katılımın ya da Direnişin Düşünsel Geçmişi

Siyasal katılım biçimlerinin varlığı ancak bir devlet düzeni içinde mümkündür. Bugün devletler çatısı altında varlığını sürdürmeyen insan topluluğu hemen hiç yoktur ve devlet yönetimine katılım, siyasal katılmanın başlıca konusudur. Eroğul'a (Eroğul, 1991:14) göre devlet

insanlık tarihinde görece yeni bir olgudur. Siyasal katılımdan söz edebilmek için ise toplumun bütünlüğünü yitirerek tarafların belirmiş olması, siyaset ile yönetimin de bir tarafın tekeline girerek devleti ortaya çıkarmış olması gerekir.

Siyasal katılımın ilk örnekleri eski Yunan'da ortaya çıkmıştır. "Antik Yunan'da temel demokratik amaç olan özgürlük, hem siyasal karar alma sürecine katılma özgürlüğü hem de bireyin az çok istediği biçimde yaşama özgürlüğü olarak görülmüştür" (Yaş, 2017:19). Atina'da halk meclisi olarak nitelenebilecek Ekklesia, bütün Atina vatandaşlarına açıktı; ancak kadınlar, köleler ve yabancılar Ekklesia toplantılarına katılamazlardı (Gözler, 2018:274). Eski Yunan demokrasisinde sadece yurttaş erkeklerin toplantılara katılması sınırlı bir katılım anlayışının varlığını göstermektedir. Karar alınması için temsilciler bulunmuyor ve katılımcıların doğrudan oyları ile karar alınabiliyordu. Doğrudan demokrasi olarak tanımlanan bu karar verme biçiminde Eroğul'un bahsettiği üzere tarafların belirmesi henüz netleşmemiştir.

Antik çağ sonrasında 16. yüzyıl filozoflarından Machiavelli, Bodin ve Hobbes birtakım ortak kaygılarla yurttaşlık bütünlüğünü parçalayarak, devleti ortaya çıkarmışlardır. Bu sayede taraflar artık yönetilenler ve yönetenler olarak belirmiştir (Eroğul, 1991:21). Bu ayrım gerçekleşikten sonra yönetilenlerin, yöneticilere yani devlete karşı özgürleştirilme çabalarını 17. yüzyıl filozoflarında görebiliriz. Siyasal katılım ve özellikle insanların devlete karşı girişebileceği mücadele alanında karşımıza Locke, Montesquieu ve Rousseau çıkmaktadır.

John Locke özgürlük, insan hakları, devletin sınırlanması, eşitlik fikirleri üzerinde yazdığı eserlerle ve mutlakiyetçilik eleştirileri ile "Aydınlanma Çağı" olarak adlandırılan yeni bir dönemin temellerini atanlar arasında yer alır. John Locke "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme" eserinde ortaya koyduğu "direnme hakkı" ile beraber devletin sınırlarını çizirken yurttaşların da devlete karşı direnebilmelerinin düşünsel altyapısını hazırlamıştır. Fransız Devrimi, Kuzey Amerika'da yaşayan İngiliz kolonilerinin anakaraya karşı bağımsızlık hareketleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasının arkasında Locke'un fikirleri vardır (Schmidt, 2001:48). "Devleti, toplum sözleşmesinin merkezine koyan ve meşruiyeti güvenlik olarak gören Hobbes'un aksine Locke, bireyi ve bireysel hakları toplum sözleşmesinin merkezine koymuştur" (Arslan, 2013:189). Locke'a göre insanlar doğa durumunda mutlu yaşamaktadırlar; ancak suç işleyenlerin cezalandırılması, mülkiyet hakları ve yaşam haklarının tehlikelerden korunması için kendi rızaları ile bir sözleşme kurarak bu haklarını devretmişlerdir. Bu hakları devralan ise yasalara ve sözleşmeye sadakat göstermesi gereken devlettir. Devletin amacı onu kuran toplumun amaçlarını gerçekleştirmektir, dolayısıyla en iyi devlet, gücünü halktan alan ve halka dayanan devlettir. Eğer devlet, özgürlükleri korumaz ve zulme kaçarsa insanların da bu devlete karşı koyma ve direnme hakkı bulunmaktadır. Bu hak aynı zamanda insanların doğal özgürlüğünün parçasıdır (Mumcu ve Küzeci, 2019:52). Locke'a göre yasalar zaten doğa durumunda mevcuttur. Egemenin yapması gereken, bu yasaları keşfederek uygulamaktır (Aydınlı ve Ayhan, 2004:78).

Locke'un özgürlüğün bir parçası olarak gördüğü direnme hakkı, meşruluğunu yitiren ya da meşruiyet sağlamamış iktidara karşı kullanılabileceği gibi yönetimlerin çözülmesi halinde de kullanılabilecektir. Locke iktidarın fetih, gasp ve tiranlık gibi yöntemlerle ele geçirilmesini meşru görmez. Ona göre, haksız bir savaş ile başkasının haklarını ihlal eden kimse fetihçidir ve fetihçilerin kafasında taç olması, onların yaptıklarını bir cani ya da hırsızın yaptıklarından farklı kılmaz. İkisinin arasındaki tek fark, taç giyenin büyüklüğüdür. Suçluları cezalandırması gereken iktidar, haksız bir savaşla fethedilene karşı, fethedilenlerin üzerinde hiçbir zaman hak elde edemeyecektir (Locke, 2012:116-117).

Locke, gaspı ise bir tür iç fetih olarak tanımlamaktadır. Locke'a göre devletler kamu otoritesinde payı olacak olanları atamaya ilişkin kurallara ve bunların hak devrine ilişkin yerleşik kurallara sahiptirler (Locke, 2012:129). "Topluluğun yasalarının öngördüğü yollardan başka yollarla İktidarın herhangi bir parçasının kullanımına katılan kim olursa olsun, devlet biçiminin aynı şekilde sürüyor olmasına rağmen, bu şahsın itaat edilmeye hakkı yoktur; çünkü yasaların atamış olduğu ve dolayısıyla insanların onay vermiş olduğu şahıs değildir" (Locke, 2012:130). Locke'un gaspçı olarak tanımladığı yapı, modern dönemlerde genellikle askerî darbe ile gerçekleştirilir. Türkiye'de gerçekleşen darbelere bakıldığında 1960 ve 1980 askerî darbelerinde, darbeyi gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi ve Millî Güvenlik Konseyi tüm yetkileri ele almıştır. Ancak her ne kadar yeni anayasalar yapılmış olsa da hükümet sistemi değiştirilmemiş; sivil döneme geçildiğinde komite başkanı askerler, cumhurbaşkanı olarak yönetimde yerini almışlardır. Yine Mısır'da gerçekleştirilen askerî darbe sonucunda mevcut devlet başkanı görevinden alınarak darbeye aktif rol alan General Sisi %40 katılımlı bir seçimde cumhurbaşkanı seçilmiştir (Mısır'da seçim... Sisi, %97 oyla kazandı, 2018).

Gaspçının yönetimi ele geçirmenin yanında devletin meşru kurallarını da değiştirmesi ile gasp, "tiranlığa" dönüşür. Locke'a göre (Locke, 2012:199) "Tiranlık, hiç kimsenin üzerinde bir hakka sahip olamadığı hakkın ötesindeki iktidar kullanımınıdır". Yasa ile kendisine verilen yetkileri aşan bir iktidar kullanımı kimde olursa olsun yetkisizdir. Eve zorla giren hırsıza direnmek nasıl bir hak ise bu iktidara karşı da direnmek toplumun hakkıdır (Locke, 2012:202). "Siyasal toplumun onayı olmaksızın yönetimi ele geçiren iktidarlar, Locke'un ihtilal teorisi bağlamında meşru olarak nitelendirilemeyecektir" (Yıldız, 2016:79). Yıldız'a göre (Yıldız, 2016:27) tarihsel geçmişlerinde iktidarın Locke bağlamında tiranlığa dönüşümünü tecrübe eden ülkeler, anayasalarında direnme hakkına yer vererek, tekrar aynı zulmü yaşamaktan kaçınmaya çalışmışlardır. Örneğin Almanya Federal Mahkemesinin 1956 kararında direnme hakkının tanınması gerektiğine dair karar vermiştir.

Locke'un direnme hakkı bağlamında son durum yönetimin çözülmesidir. Harrison'a göre (Harrison, 2003:217) yönetim kendisine verilen iktidarın kurallarından taşarak bunun ötesine geçtiğinde yönetim çözülür. Yönetim çözüldüğünde ise iktidar, ait olduğu "siyasal topluma geri"

dönecektir. Locke'a göre siyasal toplumun temelinde yatan şey, bireylerin uygun ve yararlı olduğunu düşündükleri bir topluma katılmak ve onu oluşturmak için ortaya koydukları rızalarıdır" (Işık, 2015:63). Bu rızanın temelinde bireyin sahip olduğu bilinçli irade yatmaktadır. Bu bilinçli iradenin göstermiş olduğu rıza ve ortak güven ile devlet ortaya çıkmaktadır.

Ortaya çıkan devlet, "cezalandırma" ve "güvenlik" yetkileri ile bireyleri sınırlandırmıştır. Sınırlandırmanın yapıldığı sözleşme ise devlet ile bireyler arasında değil bireyler ile toplum arasında yapılmıştır. Yani Locke'un devletinin arkasında taraflara karşılıklı hak ve sorumluluk veren bir mukavele yoktur. "Toplum tüm bireylerin katılımı, rızası ile oluşurken, yönetim çoğunluğun güveni ile belirlenmektedir. Dolayısıyla devlet toplumu oluşturan sözleşmenin bir tarafı değildir" (Işık, 2015:63). Dolayısıyla toplumun çözülmesi ile yönetimin çözülmesi birbirlerinde farklıdır. Işık'a göre (Işık, 2015:64-65) "Locke'un rıza ve güven kavramlarını seçimi ve kullanışı son derece bilinçli ve stratejiktir. Rıza, iki tarafı sorumluluk altına sokarken, güven tek taraflı işleyen bir süreçtir ve sadece emanet edileni bağlar".

Locke'a göre (Locke, 2012:139) yönetimler yasama değiştiğinde çözülürler. Yasamanın değiştiği olası sebeplerden birisi yürütmenin üstün yetkilerinin olmasıdır. Locke, yürütme iktidarının diğerlerini belli zaman dilimlerinde toplantıya çağırma ve fesih etme yetkisinin bulunması halinde prensin keyfiyetinin yasa yerine geçtiğinden bahseder (Locke, 2012:140). Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Meşrutiyet dönemi tam da Locke'un bahsettiği gibi sona ermiştir. Devletin anayasası Kanun-u Esasi'nin padişaha verdiği meclisi fesih ve toplantı yetkileri, Padişah II. Abdülhamit tarafından kullanılarak yasama organı bir yıl içinde kapatılmıştır.

Locke'un ikinci bir sebep olarak gördüğü soylular meclisinin prensin etkisinde kaldığı ve özgürce eylemde bulunamadığı durumlar yine I. Meşrutiyet dönemi yapısına uygundur. Osmanlının 1876'da kabul ettiği Kanun-i Esasi iki meclisli bir sistem getirmekteydi. Birinci meclis olan Heyet-i Ayan üyeleri padişah tarafından göreve yaşam boyu sürmek üzere seçilmekteydi. İkinci meclis olan Heyet-i Mebusan ise halk tarafından seçilmekteydi; ancak kanun yapma yetkisi bulunmuyordu. Padişah, nihayetinde yasama ve yürütmenin mutlak hakimi olarak sistemi kullandı (Mumcu ve Küzeci, 2019). Locke'un üçüncü bir çözümme olarak gördüğü sebep ise halk tarafından periyodik dönemler için seçilen bir temsilciler meclisinin bulunmaması halidir. Son olarak Locke, yasamanın yabancı bir iktidara teslim edilmesini yasamanın dolayısıyla yönetimin çözülmesi olarak ifade etmektedir (Locke, 2012:140-141).

Dunn'a göre Locke, "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme" eserini esas olarak adaletsiz otoriteye karşı direnme (ihtilal) hakkını ilan etmek için yazmıştır (Dunn, 2011:94). "İhtilal hakkı ile toplum, kuruluş amaçlarına aykırı hareket ederek kendi iradesini yasanın yerine koyan veya yasayı kendi menfaati, ihtirası ve arzuları için suiistimal eden hükümetten güvenini geri alır. Bu durumda toplum güç kullanarak yönetimi iktidardan düşürebilir" (Işık, 2015:75).

Locke, sınırlı devletini oluştururken iktidara tam bir yargı yetkisi vermez. Toplum, elinde tuttuğu yargı yetkisi aracılığı ile siyasal katılım sağlamaktadır. Yargı yetkisi hem iktidarın eleştirilmesine hem de karar alma süreçlerine katılımında, toplumun sahip olduğu bir mekanizma olarak yer alır (Thomas, 1995:25). Yönetimin- açıklandığı üzere- sınırlarından dışarı çıkması durumunda doğan toplumun direnme hakkı, devlete karşı bir direniştir; zira Toku'ya göre (Toku, 2003:25) ihtilal kişilere karşı değil devlet otoritesine karşı yapılır.

Uygun'a göre "Locke'un görüşlerinde, birey vurgusu güçlü olmakla birlikte halk siyasal sistemin merkezine yerleştirilmiştir; devleti kuran odur, yönetim biçimini o belirler, doğal hakları ihlal edildiğinde direnir, verdiği yetkiyi geri alır" (Uygun, 2017:222). Morrow'a göre ise Locke yönetimin meşruiyetini sorgulama şansına sahiptir. Yönetimin meşru olup olmadığının biricik karar vericisidir. Halkın yaptığı tespite yönetim karşı çıkarsa ilişki kopacaktır ve iktidara karşı direnme hakkı doğacaktır (Morrow, 1997:320-321). Lock'un direnme hakkı, halkın güç kullanımına dayanır. Kendisi için konulan yasal sınırları aşan yönetici zorba durumuna gelmiş olur ve halkla kendisini savaş durumuna sokar. Bu durumda halk ile yönetici arasında kimse kalmamıştır ve halkın güç kullanarak yönetime karşı çıkması bir hak haline gelmiştir (Locke, 2012:168-169).

John Locke'un ortak iyilik ve kamusal çıkar uğruna kurduğu devletin modern temelleri Machiavelli tarafından atılmıştır. Antik dönemde "insan nasıl yaşmalıdır" sorusu sorularak devlet, erdem üzerine oturtulmaya çalışılırken Machiavelli "insanların gerçekte nasıl yaşadıklarını" sorarak devleti kurumlar üzerinden kavramaya çalışmıştır (Strauss, 2000:277). Machiavelli'nin devleti ifade etmek için kullandığı "stato" kavramı, Machiavelli ile beraber modern devleti ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sayede modern anlamda devlet kavramını ilk kullananın Machiavelli olduğu kabul edilmektedir (Gözler, 2018:33).

Eroğul'a göre (Eroğul, 1991:21), Machiavelli katılımcılığı savunmamış aksine tek bir İtalyan devletinin egemenliğinin gerçekleştirilmesi için mutlakiyetçiliği savunmuştur. Ancak bu düşüncesi ile beraber Bodin ve Hobbes gibi katılım sorunlarına katkı sunmuştur. Bezci'ye göre, "Devleti doğadaki gerçeklikle aynı mahiyete sahip olarak görmeyen Machiavelli, devleti estetize ederek bir sanat eseri olarak görmektedir. Bu anlamda Machiavelli için devlet, somut bir gerçeklik değil yapay bir politik yapıdır" (Bezci, 2006:18).

Machiavelli'nin devleti, toplumdan ayrılarak yeni bir taraf olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni yapı, teknik anlamda hükümet etme gücünü de elde tutmaktadır. Modern devlet olarak tanımlanan bu yapı Bezci'ye göre "(...) toplumun rafine edilmesi ve mükemmelleştirilmesi değil, 'devlet aklı'dır. Devlet aklı devletin toplumdan özerkleştirilmesini sağlayan ilkedir" (Bezci, 2006:19). Devletin toplumdan ayrılarak farklı bir taraf olarak ortaya çıkması ve egemenliği elinde bulundurması karşı tarafın da belirginleşmesini sağlamıştır. Devletin olduğu yöneten tarafı ve ona boyun eğmek zorunda olan yönetilenler tarafı belirlemiştir.

Yönetenler ve yönetilenler olarak belirmiş iki taraf için artık katılımdan bahsedilebilir (Eroğul, 1991:21).

“Politik düşünce tarihinde modern devlet, ilk defa iyi ve kötü hakkında en son karar verici egemen olarak Hobbes’un Leviatan kavramında karşılığını bulmuştur” (Bezci, 2006:20). Egemenliğin devlet üzerinde yoğunlaşması mutlak iktidarların doğmasının önünü açmıştır, bu da iktidarın sınırlandırılması fikrinin doğmasını beraberinde getirmiştir. On sekizinci yüzyılda girilen bireyin devlet karşısında özgürleştirilme çalışmaları devlete karşı mücadele etmek veya devletin gücünün sınırlandırılması için formüller üretmek şeklinde olmuştur. “On dokuzuncu yüzyılda Hobbes’tan beri anlaşılan haliyle mekanik devlet/aygıt olarak devlet anlayışına, organizmacılık kavramı anlamında daha önce devlet kavramına içkin olmayan bir canlılık kazandırılmaya çalışılmıştır” (Bezci, 2006:21).

Bu organizmacı devlet modelinde iktidarın sınırlandırılması için temelde üç büyük teori ortaya atılmıştır(Gözler, 2019). Bunlardan ilki Montesquieu’nun kuvvetler ayrılığı teorisidir. Montesquieu; Kanunların Ruhu adlı eserinde, devlet iktidarının yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç farklı fonksiyonu olduğunu, bu fonksiyonların da üç farklı elde toplanması gerektiğini ifade eder. Böylece devlet iktidarı sınırlanacaktır ve hürriyet gerçekleşecektir. Emmanuel Sieyès ise “kurucu ve kurulmuş iktidarlar” kavramlarıyla anayasacılık teorisini ortaya atmıştır. Anayasacılık teorisine göre kanunlardan daha zor usulle değiştirilebilen ve iktidarlar üzerinde - kolaylıkla değiştiremeyecekleri için- bağlayıcı olan bir üstün kanun olması gereklidir. Bu sayede iktidarlar sınırlanacak ve vatandaşların temel hak ve hürriyetleri sağlanacaktır. Son olarak Hans Kelsen’in “normlar hiyerarşisi” teorisi ile normların anayasaya uygunluğunun yargısal yolu ortaya atılmıştır (Gözler, 2019).

Devlet iktidarının sınırlandırılması düşüncesi ilk başta devletin bir aygıt olarak gücünün sınırlandırılması olarak ortaya atılsa da daha sonra egemenin sınırlandırılması anlamında genişlemiştir (Bezci, 2006:25). Çünkü Hobbes’un da belirttiği gibi ister monarşideki tek adam ister demokrasideki bir heyet olsun yasayı bütün devletlerde egemen koyar (Hobbes, 2007:189). Hukukun bir irade tarafından yaratılması yolundaki görüşler “iradeci pozitivizm” olarak ele alınır. İradeci pozitivizme göre hukukun kaynağı önce Tanrı olmuş, sonrasında da Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdara geçmiştir. Modern devlet ile beraber kanun koyma iradesi hükümdardan yasama organına geçmiştir (Gözler, 2018:229). İradeci pozitivizmde kanun koyma yetkilisinin en somut özelliği egemenliktir. Yani kanun koyma yetkisine sahip olan kimse, toplumda egemen olan kimsedir. Egemenlik ise güç ve itaati gerektirdiğinden bu yetkinin ve yetkilinin sınırlandırılmasının yolları aranmıştır.

Rousseau’ya göre (...) “hiçbir insanın, benzeri üstünde doğal bir yetkisi yoktur ve kaba güç bir hak yaratmaz öyleyse insanlar arasında her çeşit haklı otoritenin temeli olarak, yalnızca sözleşmeler kalıyor” (Rousseau, 2011:15). Rousseau egemenin gücünü, insanların kendi

aralarında yapacakları bir toplum sözleşmesi ile sınırlandırmaktadır. Toplum sözleşmesinden çıkacak olan “genel istem” ise egemenin sınırlarını oluşturmaktadır. Genel istem her zaman doğrudur. “Genel istem, gerçekten genel olabilmek için, özünde olduğu kadar konusunda da genel olmalı; herkese uygulanmak üzere herkesten çıkmalıdır. Bu yine gösteriyor ki genel istem kişisel ve belirli bir konuya yönelirse, elbette doğruluğunu yitirir” (Rousseau, 2011:44). Görüldüğü üzere Rousseau’nun toplum sözleşmesi ile yarattığı genel istem halkın iradesidir ve halkın tamamı tarafından yaratılmaktadır. Bu iradenin yarattığı egemenlik ise ancak genele yönelmesi bağlamında doğru olarak kabul edilebilir. Yani egemen, halkın geneline yönelen ve halk tarafından belirlenmiş bir irade ile sınırlandırılmıştır.

Ersoy’a göre, (Ersoy, 2019:27) Rousseau’nun egemenlik anlayışı, halkın karşısında azınlıkların ya da bireylerin güvencesi olmadığından çoğunluğun tiranlığına dönüşebilir. Rousseau, egemenliği halkla sınırlamasına rağmen halkın genel istencini sınırlama yoluna gitmemiştir. Ancak Uygun’a göre (Uygun, 2017:253) Rousseau’nun önerdiği model günümüz modern devletleri ile boy ölçüşemeyecek kadar küçük ve türdeş bir kent devleti içindir. Dolayısıyla Rousseau’ya yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğu bu durumu göz ardı etmektedirler.

Egemenin halk katılımı ile sınırlandığı ilk örnek İngiltere olmuştur. Anglo-Sakson dönemi İngiltere’inde kralın önemli konularda karar verirken örf ve âdet kurallarına göre ülkenin senyörlerine, eşrafına ve din adamlarına danışması gerekmektedir. (Gözler, 2018:330) “Bu amaçla Anglo-Sakson Krallığı döneminde “Witan” veya “Witangemonte” adı verilen, Krallığın ileri gelenlerinden oluşan bir “meclis” vardı. Kral, bu “meclis”e önemli konularda danışır, onun fikrini alırdı. Witan, Kraldan sonra Krallıktaki en yüksek otorite olarak kabul edilirdi” (Gözler, 2018:330). Norman istilasından sonra Witan Meclisi, feodal beylerin, asillerin ve din adamlarının katılımıyla meydana gelen bir meclise dönüştü ve Magnum Concilium ismini aldı (Gözler, 2018:330). İngiltere Kralı Yurtsuz John’un baronların ayaklanması sonucu Magna Carta Libertatum’u imzalaması ile kralın otoritesi bir meclis tarafından sınırlandırılmış oldu.

Magna Carta’nın 12. Maddesi, kralın vergi ve yardım toplamasında -bazı haller dışında- Magnum Concilium’un onayını alma zorunluluğunu getirmiştir. Daha sonra tahta çıkan (...) “Simon de Montfort 1265’te Magnum Concilium’a katılmak üzere her kontlukta iki şövalye ve her şehirden iki temsilci gönderilmesini istedi. Böylece Magnum Concilium’da (Parlamentoda) baronlar, kontlar ve ruhban sınıfı dışında şövalyeler ve şehirler de yani halk da temsil edilmeye başlandı” (Gözler, 2018:331). Parlamento sahip olduğu dilekçe hakkını zamanla dönüştürerek 1422 yılında, IV. Henry zamanında kanun teklif etme hakkına da sahip oldu. 1628 yılında Haklar Dilekçesi ile Parlamento kararı olmadan vergi alınamayacağı kesinleştirildi. 1648 Devrimi ile de çıkan iç savaş sonunda Kral I. Charles parlamento önünde kurulan bir mahkemede idama mahkûm edilerek ceza infaz edildi. Parlamentonun adım adım güçlenmesi ve yasamayı tamamen

ele alması için son olarak 1689 Haklar Beyannamesinin imzalanması gerekmiştir. Haklar Beyannamesi ile parlamento, krala karşı kesin üstünlüğünü kabul ettirmiştir. “Böylece, İngiliz siyasal yapısında, temsilcilerin devlet yönetimine katılma hakkı, bundan sonra artık vazgeçilmeyecek bir biçimde kabul edilmiş oldu. Katılma hakkı bakımından, bundan sonraki aşama, temsilcilerin temsil tabanını genişletmekti” (Eroğul, 1991:24).

Eroğul’a göre, (Eroğul, 1991:25) İngiliz devriminden sonra siyasal katılma hakkının bütün dünyada en önemli haklardan birisi olması, devamında gerçekleşen üç büyük devrimle olmuştur. Bunlar sırasıyla Amerikan, Fransız ve Rus devrimleridir. İlk olarak Amerikan devrimi sonucunda kurulan yeni devletin, zamanla iki meclisinin üyeleri ve başkanın halk tarafından seçilmesi usulü kabul edilmiştir. Yapılacak seçimlere katılımın belli bir yaşa gelmiş tüm halka açık olması geleneği kesinlik kazanmıştır (Eroğul, 1991:25). Fransız Devrimi ile kabul edilen bildirmede yönetimin hesap vermesi ve yönetilenlerin rızasına dayanması ilkesi kabul edilmiştir. Önce belli yaşın üzerinde bütün erkek yurttaşlara oy hakkı verilmiş, sonrasında kadınlara da oy hakkı verilerek genel oy ilkesi uygulanmıştır. Son olarak Rus Devrimi ile beraber katılım hakkına sınıf bilinci getirilmiş ve her tabakadaki kesimin siyasaya katılması sağlanmak istenmiştir (Eroğul, 1991:26).

Siyasal katılmanın düşünsel kökenleri üzerinde yaşanan devrimler, başta yöneticilerin eylemlerini değiştirmeyi sonrasında yöneticilerin kendilerini değiştirmeyi en son ise yönetilenlerin yerini değiştirmeyi demokratik bir kazanım olarak yerleşikleştirmiştir. Halkın siyasete katılması ve yönetimin belirlenmesi anayasal güvencelere bağlanmıştır. Modern devletlerde bile demokratik anayasal güvenceler, siyasal katılımın hukuki zeminini tayin etmekte; ancak ortaya çıkan yöntemlerini demokrasi bağlamında tanımlamakta yeterli gelmemektedir. Pratikte ortaya çıkan bazı eylem repertuarları demokratik kabul edilebilse de meşruiyet ve hukukilik bağlamında sorguya tabi tutulabilmektedir. Bu nedenle siyasal katılmayı, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan şekilde başlıklandırmak uygun bulunmuştur.

2.1.2. Politika Uygulayıcılarının Belirlenmesi: Konvansiyonel Katılım

Vatandaşların siyasete katılım biçimleri siyasete ilgi duyma ile başlayıp yasal ve yasal olmayan eylemlerle faal olarak siyasal kararları etkileme çalışmalarına kadar uzanmaktadır (Yaş, 2017:28). Farklı toplumların siyasal katılma türleri ve düzeyleri incelendiğinde ortak bir biçime ulaşamadığı görülmüştür. Örneğin mektup yazma ABD’de alışılmış bir eylem olurken Türkiye’de çok rastlanırlı bir tür değildir. Ortaya çıkan bu farklılıklar toplumdaki topluma siyasal kültürün değişmesi ile ilgilidir (Erzen ve Yalın , 2012:57). Ancak siyasal katılımın konu edildiği ülke rejimlerinin asgari de olsa demokratik olarak nitelendirilmesi gereklidir. Demokrasi ile yönetilmeyen ülkelerin her birinin öznel katılım şartları bulunmaktadır.

Şaylan, (Şaylan, 2008:200) demokratik rejimlerin beş temel ortak özelliği olduğunu belirtir. Bunları; “a) seçim ve temsil, b) genel ve eşit oy, c) yarışma ve çoğulculuk, d) çoğunluğun

yönetmesi, e) insan hakları ve hukuk devleti” olarak göstermektedir. Gözler ise benzer biçimde, (Gözler, 2018:259-260) bir ülkenin ampirik teoriye demokratik olarak nitelendirilmesi için altı şarta sahip olması gerektiğini söyler. Birincisi etkin siyasal makamlar seçimle iş başına gelmelidir. Bazı meşruti monarşi ülkelerinde kral ya da kraliçe seçimle iş başına gelmez; ancak bunlar etkin siyasal makamlar değildir. İkincisi, seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır; zira demokrasi, siyasi iktidarın sadece seçimle iş başına gelmesini değil aynı zamanda yapılacak düzenli seçimlerle gidebilmesinin de rejimidir. Bu yolun açık olması için üçüncü bir şart olan muhalefetin iktidar olabilme şansı mevcut olmalıdır. Bahsi geçen muhalefet partisinin varlığı ise dördüncü şartı oluşturmaktadır; çünkü demokrasiden söz edebilmek için örgütlenmiş bir muhalefete ihtiyaç duyulur. Beşinci olarak seçimler serbest olmalıdır. Seçim sisteminin genel oy, eşit oy, gizli oy, açık sayım ilkelerini barındırıyor olması gerekir. Altıncı ve son olarak temel kamu hakları tanınmış ve güvence altına alınmış olmalıdır. Altıncı şart olan temel kamu haklarının tanınmışlığı siyasal katılım biçimi ve düzeyi bakımından çok önemlidir.

Temel kamu haklarının elde edilmesi siyasal katılımın bir öznesi olabileceği gibi temel kamu hakları başka taleplerin dile getirilmesi için bir enstrüman olarak da kullanılabilir; çünkü konvansiyonel katılım biçimlerinin hemen hepsi yasal bir zeminde gerçekleşmektedir. Ancak katılımcı demokrasi modeli yalnızca temel kamu haklarının çizdiği sınırlar dahilinde girişilen eylemleri yeterli bulmaz. Çınar’a göre (Çınar, 2016:228) “katılımcı demokrasi teorisinin iki boyutlu bir önerisi vardır”. Birinci boyut parlamento, bürokrasi ve siyasal partileri daha açık ve hesap verebilir kılarak bizzat devletin demokratikleşmesini hedef alır. İkinci boyut ise demokratik katılım pratiklerini formel siyaset alanının dışına taşıyarak topluma yaymak ve toplumu hesap verebilir kılmak ister. Bu yüzden konvansiyonel katılımı yalnızca yasal zeminde girişilen eylemler olarak görmemek gerekir.

Konvansiyonel katılımın sınırları çizilirken yasallık ve meşruluk sorunsalına ayrıca değinmek gerekir. Eroğul’un (Eroğul, 1991:172) da belirttiği gibi girişilen birtakım eylemler, o sırada yürürlükte bulunan tüze kuralları ile çatışabilir. Eroğul, (...) “bir düzeni belirlemede tüzenin her şey olmadığı ancak, yine de, vazgeçilmez bir öge olduğunu belirtir” (Eroğul, 1991:172). Eroğul’a göre (Eroğul, 1991:173) “tüzeyi açıkça çiğnemeyen, ancak yine de tüzece öngörülmemiş bulunan bir eylem, yürürlükteki düzen içinde yer alıyorsa meşrudur. Bu niteliğiyle de, bir olumlu katılma biçimi sayılmalıdırlar. Buna karşılık, tüzeyi açıkça çiğneyen eylemler son çözümlemede düzeni savunma amacına yönelse bile, meşru sayılmazlar”. Ancak burada mevcut yasal düzenin en azından ampirik demokrasi modelinin gerekliliği olan temel kamu haklarını garanti altına almış olduğu akılda tutulmalıdır. Örneğin, mevcut yasal düzende düşünce hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı gibi haklar güvence altındadır. Dolayısıyla katılımcılar toplantı veya gösteri yürüyüşleri düzenleyerek mesajlarını iletebilirler. Buradaki yasal çerçevenin evrensel hukuk ölçütlerine göre düzenlenmiş

olması gerekir. Bu sayede konvansiyonel eylem biçimlerinin, meşruluk ile çatışması en aza indirgenebilir.

Kalaycıoğlu (Kalaycıoğlu, 1984:204), olağan siyasal katılma biçiminin, siyasal rejim tarafından konulmuş kural ve normlara uygun eylemleri içerdiğini ve yasal sınırlar içinde geliştiğini belirtir. Ancak konvansiyonel katılımın sınırlarını çizen yine de yasallık-meşruluk kriterinden çok ilgili toplumun sahip olduğu siyasal kültürdür. Bir toplumda alışlagelmiş bir katılım biçimine o toplumun yasaları sonradan cevaz vermezse konvansiyonel katılım olarak bakmak gerekir. Örneğin Türkiye’de katılımın yolları kapatıldığında duvarlara yazılan siyasal talep ve mesajlar kendilerine yasal cevaz bulamazlar; ancak siyasal katılım alanında önemli bir enstrüman olarak kullanılırlar; çünkü siyasal sistem demokratik kurum ve geleneklere sahip değilse ve temel kamu hakları tanınmamış ise yasanın cevaz vermediği birtakım eylemler konvansiyonel katılım biçimleri olarak değerlendirilmelidir.

“Bir toplumun üyelerinin siyasala ilişkin tutum, inanç, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütüne ‘siyasal kültür’ denilmektedir”. (Erzen ve Yalın, 2012:50) Siyasal kültürün incelenmesi; bireylerin siyasal sistemle nasıl ilişki kurduklarını, ilişkilerini ve siyaset yapım ve uygulama süreçlerini göstermek konusunda anahtar niteliktedir. Dolayısıyla siyasal katılımın biçimi, yönü ve düzeyi de siyasal kültür ile yakından ilgilidir. Siyasal kültürün içeriğinde yer alan tutumlar; “olumlu ya da olumsuz inançların, duygulanımsal hislerin ve duyguların sürekli bir sistemi ile bir tutum nesnesi, yani değerlendirilen varlık ile ilgili eylem eğilimleri demektir (Cottam vd., 2017:224)”. İnançlar ise bir nesne ile onun yarattığı bağlantılar olarak tanımlanabilir (Eagly vd., 1993). Cottam’a göre (Cottam vd., 2017:224) değerler ise inançlar ile yakından ilgilidir; ancak inançlar neyin doğru olduğunu yansıtırken değerler nasıl olması gerektiğini de içeriğinde barındırır. Siyasal kültürün bu temel paradigmaları siyasal düşünce ile katılma biçimi arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır.

Siyasete katılımı etkileyen faktörler bireysel ve toplumsal olarak ayrı ayrı tasnif edilse dahi aslında “siyasal toplumsallaşma ve sonucunda kültürlenme sürecinin bir edimi olarak siyasal değerler, bireysel tercih olmanın ötesinde, aslında sistem tarafından sunulan olanaklardır” (Erzen ve Yalın, 2012:58). Siyasal kültürün getirdiği bu olanaklar içerisinde konvansiyonel katılım türleri arasında gösterilen en temel eylem oy vermektir.

Oy vermek pek çok vatandaş için tek siyasal katılım biçimini oluşturmaktadır ve siyasal katılımın en düşük boyutta gerçekleştiği eylemdir. “Oy vermek demokrasi olamayan ülkelerde de vardır ancak yalnız demokrasilerde vatandaşların oyları kimlerin ya da hangi kadronun belirli bir süre için iktidara geleceğini ve neler yapacağını belirlemektedir; bu nedenle özel bir önemi olduğunu belirtmek gerekir” (Turan, 1986, s. 38). Konvansiyonel katılım arasında gösterilen diğer eylemler; siyasal tartışmalara girmek, kamu otoritesinden istekte bulunmak ve siyasi parti

faaliyetlerine katılmak olarak gösterilecektir. Bu türlerin farklı tasnifleri yapılabilse de diğer tasniflerde gösterilen eylemler bu dört temel biçim içinde yer alabilirler.

Barnes ve Kaase siyasal katılım sınıflandırmalarında olağan siyasal katılımı “seçim süreciyle ortaya çıkan siyasal rejimin koyduğu kural ve normlara uygun olarak gerçekleştirilen eylemler” olarak tanımlamıştır (Barnes ve Kaase, 1979:46). Ancak konvansiyonel katılım türlerinin ortak noktası siyasetin belirlenmesi veya hukukilik değil siyaset yapıcılarının belirlenmesidir. Demokratik devletlerde seçimlerin temel gayesi iktidarı belirlemektir. Seçimler, bazı durumlarda referandum yoluyla halkın yasa belirlenimi için kullanılsa dahi bir siyasal katılım türü olarak iktidarın belirlenmesinin en geleneksel aracıdır. Seçimler aracılığıyla iktidarın belirlenmesi sürecinde oy kullanmaya, yetkili bütün vatandaşlar davet edilir. Genel oy ve eşit oy prensipleriyle vatandaşların iktidarın belirlenmesinde birbirleri arasında bir üstünlükleri yoktur, dolayısıyla sürece eşit biçimde katılırlar.

Seçim dönemlerinde yoğunluklu, diğer dönemlerde daha az yoğunluklu olarak vatandaşlar gönüllülük esasıyla benimsedikleri düşünceleri, partileri, kişileri, tercihleri siyasal tartışmalara girerek paylaşırlar. Yapılan tartışmalar diğerlerinin tercihlerini değiştirmek üzerine olabileceği gibi sahip olunan statüye ve etki gücüne göre yönlendirici etkiler de yaratabilir. Bunun sonucunda iktidara talip olanların dikkatini çekerek arzu edilen politikaların üretimine katkı sağlanır; ancak son kerte de yine de iktidarın belirlenmesine hizmet edilir.

Siyasiler seçim kampanyaları dönemlerinde vatandaşlara ulaşılabilir olacaklarını, yönetimde şeffaflık sağlayacaklarını ve birlikte karar alacaklarını söylemektedirler. Vatandaşlar da seçimlerde oy toplamak için gelen, sonrasında bir daha hiç ulaşamadıkları siyasilerden şikâyetçilerdir. Dolayısıyla seçimlerden sonra ulaşabilecekleri, dilek ve temennilerini iletebilecekleri siyasileri iş başına getirme konusunda isteklidirler. Bu siyasilerle de kurdukları yakınlık ile kamu otoritelerine ulaşip kararlara katılma ya da kararları değiştirme konusunda istem gösterebilirler. Seçim kampanyasına destek vermek ise Milbarth'ın (Milbarth, 1965:18-20) göstermiş olduğu üzere beğenilen politikacıları veya partileri daha üst düzeyde desteklemek anlamına gelir. Yapılan faaliyetin amacı ise yine desteklenen kimse veya partilerin iktidar olmasını istemektir.

2.1.2.1. Oy Verme

“Oy (rey, vote, suffrage), bir kişinin seçilmesi veya bir metnin kabul edilmesi veya reddedilmesi konusunda açıklanan irade beyanıdır” (Gözler, 2018:118). Günümüzün demokratik hatta antidemokratik pek çok ülkesinde seçimler ya da halkoylamaları yoluyla vatandaşların iradelerine başvurulmaktadır. Vatandaşlar oy kullanarak ülkenin yürütme ya da yasama erklerini belirleyebilecekleri gibi aynı zamanda tabi olacakları yasaları kabul edip etmeme konusunda söz sahibi olmaktadır.

Bir devletin şekli ya da demokrasinin kurumsallaşması oy vermek ile yakından ilgilidir. Bir devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olması için asgari olarak seçimlerin varlığına ihtiyaç duyulur. Gözler'e göre (Gözler, 2018:51) eğer devlet başkanı irsî olarak göreve gelmiyorsa o devletin şekli cumhuriyettir. Tek parti rejimlerinde veya totaliter yönetimlerde de vatandaşların oy verdiğini görürüz; ancak buralarda verilen oylar, iktidarı değiştirmeye hizmet etmezler. Sadece iktidara meşruluk kazandırmak veya göstermelik bir toplumsal temsil amacına hizmet ederler. Vatandaşların oyları ile iktidarı belirleyemediği veya değiştiremediği bir sistemde demokrasiden bahsedilemez. Demokrasinin varlığından bahsedebilmek için yukarıda sayılan şartların asgari olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu şartların içinde yer alan oy hakkı ise önceden belirlenmiş oy hakkının evrensel ilkelerine uygun ve azami sadık kalınarak yerine getirilecek seçimlerle, demokrasinin kurumsallaşmasına hizmet eder.

Oy hakkının hayata geçirildiği seçimlerin tarihsel bağlamına bakıldığında çok da eski olmadığı görülür. İlk örnekleri Eski Yunan ve Roma'da görülen seçimlere bugünkü anlamıyla bakmak mümkün değildir. Atina şehir devletlerinde ancak 20 yaşın üzerindeki erkekler oy kullanabiliyordu. Kadınların ve kölelerin oy kullanma hakları bulunmuyordu (Erdoğan, 2013:238). Bunlar bir tarafa bırakılırsa devletin 5000 yıllık tarihine karşın seçimlerin yaklaşık 250 yıllık bir tarihi olduğu söylenebilir (Eroğul, 1991:201). Türkiye'de ise demokratik seçim ilkelerine uygun ilk seçim 1950 genel seçimleridir. Bundan önceki seçimlerde seçim ilkeleri tam olarak uygulanmamıştır (Uşan, 2017:20).

Oy verme dolayısıyla seçimler aracılığı ile seçmen iradesinin ortaya konulması konvansiyonel katılım türünün en genel aracıdır. Vatandaşlar oy vererek siyasal düşüncelerini yansıtabilir veya sunulan seçenekler arasından bir tercihte bulunabilir. "Bu anlamda oy verme eylemi, periyodik seçimlerde vatandaşların yaptığı parti tercihleri ve bizatihi oy verme eylemini gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri (seçime katılma) olmak üzere iki seviyede incelenir" (Russell, 2016:438). Siyasal katılımın yoğunluk düzeyi tasnif edilirken siyasete katılmamak da bir basamak olarak gösterilir (Çam, 1998:280). Vatandaşların oy kullanmamasının arkasında kendilerini siyasal sistemin dışında hissetmeleri ya da kendilerine sunulan tercihleri beğenmeyerek katılım göstermedikleri gözlenmiştir. Bunların yanında bireyin siyasal bilinç düzeyinin düşük olmasından tutun, bireyin siyasete küsmesine kadar varan çok sayıda nedenle birey, siyasete ilgi duymayabilir (Altan, 2011:315).

(Lipset vd., 1954), kişilerin oy kullanmasının arkasında dört temel eğilim olduğunu belirtmektedirler. Bunlardan birincisi hükümetin izlediği siyasetin toplumsal grubun çıkarlarına olan etkisidir. Bu siyaset, toplumsal grubun çıkarları ile ne derece yakınsa oy verme eğilimi de o kadar artar. İkincisi hükümetin kararları ve bu kararların sonuçları hakkında toplumun bilgi sahibi olmasıdır. Toplum kesiminin hükümetin kararlarını ve sonuçlarını kavrayabilecek eğitim ve deneyim düzeyi yüksek ise oy verme eğilimi o kadar artar. Üçüncü olarak siyasal katılım

yönündeki baskıların düzeyi önemlidir. Türkiye'deki seçimlerde en düşük katılım oranı 1969 seçimlerinde %64,34 olarak gerçekleşmiştir. Bunun dışında Türkiye'nin yerleşik bir seçim kültürü bulunması, siyasal aktörlerin halkı sandığa yönlendirdiği büyük kampanyalar yapması ve taban tabana zıt siyasal partilerin olması katılım oranlarının yüksek olmasını sağlamıştır. Katılım yönündeki baskılar arttıkça katılım oranı da artar. Demokrasilerde katılım oranlarının yüksek olması iktidarın meşruluğunu besleyen bir etken olarak yer alır. Liberal demokrasilerde hatta göstermelik seçimlerin yapıldığı cumhuriyetlerde dahi iktidar, meşruluğunu halka dayandırmaya çalışmaktadır. Bunun için halkın sandığa giderek oy kullanması talep edilir.

Oy vermenin zorunlu olması yine katılım konusunda baskı oluşturan etkenlerdendir. Oy vermenin zorunlu olduğu sistemlerde seçmenler sandığa giderek oy kullanmak zorundadırlar. Oy kullanmadıkları takdirde bir takım cezai yaptırımlarla karşılaşır. "Bugün demokratik ülkelerin ezici çoğunluğunda 'ihtiyari oy' ilkesi kabul edilmektedir" (Gözler, 2018:122). Ancak Türkiye'de 'mecburi oy' ilkesi benimsenmiştir. Oy kullanmayan seçmene Yüksek Seçim Kurulunun tespit edeceği miktarda para cezası uygulanmaktadır. Turan'a göre (Turan, 1986:38-39) siyasal demokrasi ile yönetilmeyen toplumlarda oy vermenin zorunluluğu zaten mevcut iktidarın onaylanması anlamına geldiğinden anlaşılabilir bir tutumdur. Ancak siyasal demokrasilerde zorunlu oy katılımcı demokrasiyi desteklemekle beraber demokrasinin ilkeleri ile de çelişki içindedir. Seçmenin niceliksel çokluğunun demokrasi olarak adlandırılması ise eleştirilere konu olmuştur (Tunçel, 2014:14). Seçimlere katılım oranı halk egemenliğini kuvvetlendirme ve iktidarın meşruiyetini arttırmakla beraber demokrasinin başkaca unsurları olmaksızın tek başına demokratiklik olarak anlamlı değildir. Kışlalı'ya göre (Kışlalı, 1987:356) seçimlerin yapılması ile beraber halkın sorunlarını ve eleştirilerini dile getirme olanaklarını kısıtlayan, halkın yöneticileri seçip başka hiçbir şeye karıştırılmadığı rejimler seçkin bir model benimsemişlerdir ve demokrasi ile ters düşerler. Dördüncü olarak "(...) grup üzerindeki baskılar aynı yönde olduğunda katılma eğilimi artarken, zıt yönlerde olduğu zaman katılma eğilimi azalır". Türkiye'de gerçekleşen 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinde hemen tüm siyasi partiler seçimlere katılımı arttırmak eksenli propaganda yapmışlardır ve halkı sandığa yönlendirmişlerdir. Bunun sonucu olarak katılım oranı %86,24 olmuştur. Yine 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halk Oylamasında siyasal partiler sandığa gitmenin önemine vurgu yapmışlardır ve her kesim, seçmenleri sandığa yönlendirici faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun sonucunda ise katılım oranı %85,43 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de seçimlere katılım oranı Avrupa baz alındığında yüksek seyretmektedir.

2.1.2.2. Siyasal Tartışmalara Girme

Yücekök'e göre; (Yücekök, 1987:29) siyasal katılma çevreye karşı bir tepki halidir. Bireyler,

- a) Çıkarlarını korumak için,
- b) Arkadaş edinme, sosyal dayanışma için,
- c) Dünyayı anlamak için,
- d) Çeşitli psikolojik tatminsizlikleri ikame etmek için,
- e) Toplumda kendine bir yer yapmak için,

f) Yabancılaşmak istemediği için,” (Yücekök, 1987:28) (...) siyasete katılırlar. Milbrath'ın sınıflandırmasında siyasal tartışmalara girmek gözlemci eylemler arasında yer alır (Milbrath, 1965:18). Siyasete ilgi ile başlayan süreç duyulan ilginin çevre ile paylaşılmasıyla devam eder. Bireyler, siyasal ilgileri ile kazandıkları bilgi birikimlerini başka insanlarla paylaşarak çatışmalar veya ortaklaşırlar. Siyasal tartışmalara girmek ile siyasal katılım faktörleri çakışmaktadır. Bireylerin siyasal katılım faaliyetlerini etkileyen faktörler aynı zamanda siyasal tartışmalara girmenin derecesini de belirleyen etmenler olarak karşımıza çıkar.

Öztekin (Öztekin, 2010:252-255), siyasal katılmayı etkileyen toplumsal faktörleri üç başlık altında incelemiştir. Bunlar; toplum tipi, grup üyeliği-aile-toplumsal sınıf, meslek ve statü olarak gösterilebilir. Bunlara kentlilik, ataerkil yapı, cinsiyet bağlamı ayrışmalar gibi faktörler ilave edilebileceği gibi meslek ve statü bireysel düzeyde de ele alınabilir.

Toplum tipine bakıldığı zaman modernite öncesi geleneksel tarım toplumları olarak ifade edilen toplumsal yapılarda göç, üretim ilişkileri, eğitim seviyesi ve kültürel birikim noksanlığı gibi etkenler siyasal katılımın dolayısıyla siyasal tartışmalara girmenin yoğunluğunu düşürmektedir. Sanayileşmiş modern toplumlarda ise özellikle artan refah ve eğitim katılımın yoğunluğunu arttırıcı rol oynamaktadır.

Siyasal tartışmalara girmeyi etkileyen diğer bir faktör aile olarak gösterilmiştir. Öztekin'e göre (Öztekin, 2010:254) geniş, ataerkil ailelerin bireyleri çekirdek ailelerin bireyelerine oranla her düzeyde siyasete daha az katılırlar. En basit haliyle aileye kadın erkek birlikteliği olarak bakarsak “bir toplumdaki kadın - erkek ilişkileri, kadının toplumsal cinsiyet kuralları ekseninde geçen hayatı, erkek egemen aile yapısı önemli birer kültür oluşturuçulardır. Özellikle tüm dünyada yaygın olarak gözlemlenen ama az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde daha çok göze batan olgulardan birisi, kadının siyasal katılımının düşük seyrettiğidir” (Acaray, 2014:207).

Siyasal katılım, toplumsal faktörlerin yanında bireylerin kişisel özelliklerine göre de değişkenlik gösterebilir. Çukurçayır, (Çukurçayır, 2000:84-98) bireyin siyasal katılmayı da içeren siyasal eylemlerinde belirleyici olanın siyasal kaynaklar olduğunu belirtir. Siyasal kaynakları ise sekiz kategoride değerlendirir.

İlgili literatürde de kabul edilen bu kaynaklardan ilki cinsiyettir. Her toplumda kadına ve erkeğe yüklenen farklı değerler vardır. Kalaycıoğlu'na göre (Kalaycıoğlu, 1983:18-20) toplum kadına daha çok aile ve ev içi rollerini yakıştırmaktadır. Kadın bu rolünden dolayı siyasal katılıma, zaman ve enerji harcayacak davranışlar sergileyememektedir. Baykal'a göre (Baykal, 1970)

siyasal katılmanın her düzeyinde kadınlar erkeklere oranla daha düşük katılım göstermektedirler. Üstelik eğitim, kitle iletişim araçlarından yararlanma, gelir düzeyi gibi siyasal katılmayı etkileyen unsurlar açısından kadınların erkeklerle eşit olduğu daha gelişmiş ülkelerde de durum farklı değildir. Turan'ın (Turan, 1977:74) da belirttiği üzere gelişmiş ülkelerde bile kadınların oy kullanması yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Erkeklerin yoğunluklu olduğu siyasal eylem alanları henüz kadınlara yeterince yer vermemektedir.

Yaş, siyasal katılımı etkileyen kaynaklardan ikincisidir. Li'ye göre (Li, 2016:3)yaş arttıkça siyasal katılım da artar ve bu, kişinin yaşlanarak toplumdan kopmasına kadar devam eder. Kalaycıoğlu'na göre (Kalaycıoğlu, 1983) gençler oy vermektense seçim kampanyalarında görev alarak faal bir katılım sergilerler. Ancak orta yaşa gelindiğinde siyasal tercih daha tutarlı hale gelir ve siyasal katılım da kararlı bir seyir izler. Yine farklı yaşlarda bireylerin çevresini algılamaları değişiklik gösterir. Bu nedenle gençler iklim değişikliği, eş cinsel hakları gibi konuları destekleyebilirken orta yaşlılar sosyal güvenlik reformları ve statükonun korunmasına yönelik politikaları desteklemektedirler (Li, 2016:3).

Üçüncü bireysel faktör yerleşim yeri veya kentleşmedir. Yerleşim yerinin kent veya kır olması ve büyüklükleri siyasal katılımı etkileyen bir faktör olarak gösterilmektedir. Sanayileşme ve ekonomik gelişmenin artması örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşmayı doğurmakta bu da insan davranış ve ilişkilerinde farklılıklara yol açmaktadır. Kırsal bölgeler ve küçük yerleşim yerlerinde yaşayanlar daha çok sağ partilere eğilim göstermekte iken kentlerde yaşayanların sol partilere eğilimleri artmaktadır. (Altan, 2011:321)

Siyasal katılımı en önemli değişkenlerden olan eğitimi dördüncü bireysel faktör olarak gösterebiliriz. Çukurçayır'a göre eğitim, bireylerin siyasal yaşama katılmasını kolaylaştırır ve katılmanın ön koşullarını hazırlar. "Eğitim düzeyi, bireyin siyasal tercihlerini daha bilinçli olarak yapmasında önemli bir rol oynar ve diğer çevresel değişkenlerin belirleme gücünü azaltır; siyasal içeriklerin kavranmasını, yorumlanmasını ve iletilmesini sağlar" (Çukurçayır, 2000). Eğitim, içeriği ve düzeyi ne olursa olsun bireylerin sosyalleşmesine de katkı sağlar. Örgün eğitim ile başlayan siyasal sosyalleşme sayesinde birey farklı gruplarla ve örgütlerle tanışır. Siyasal görüş ve algılarını şekillendirir ve çevresini değiştirme becerisi kazanır. Bu gerekçelerle eğitim düzeyi arttıkça siyasal katılımın da artması beklenen bir davranış biçimidir.

Siyasal katılımı etkileyen bireysel faktörlerden beşincisi meslektir. Meslekler bireylerin aynı zamanda toplumsal statülerini temsil ederler. Bireyin toplumda yüksek statüde bir meslek icra etmesi siyasi liderler ve bürokratlar ile daha kolay ilişki kurabilmesinin önünü açmaktadır. Ayrıca birey daha düşük statüdeki kimseler ile daha fazla siyasi tartışmaya girerek yönlendirici birtakım faaliyetlerde bulunabilir. Bireyin mesleği gereği aldığı eğitim ve ekonomik kazançları da siyasi katılımı arttıran faktörler olarak gösterilir (Kalaycıoğlu, 1983:32).

Kitle iletişim araçları ya da günümüzde kullanım oranlarındaki artış ile beraber dijital iletişim araçları siyasal katılımı etkileyen altıncı faktördür. Bireyler iletişim araçlarının yaygınlaşması ve ulaşılabilirliğinin artması ile beraber ulusal ve uluslararası bütün olaylardan haberdar olmaktadır. Kitle iletişim araçları bireyleri haberdar etmenin yanında propaganda ve ikna yolları ile siyasal dinamikleri canlı tutarlar. Geleneksel medya araçları bireyleri sadece takipçi olarak haberdar ederken dijital medya araçları ve sosyal ağlar katılıma yeni bir boyut kazandırmıştır. Sosyal ağlar ile artık siyasiler hemen her durum karşısında kolayca mesajlarını iletebilirken bireylerin de siyasilere ulaşmaları kolaylaşmıştır (Özkan, 2004:28). Özellikle gençlerin dijital medya ve sosyal ağları kullanımı geleneksel medya kullanımından daha yoğundur (Temel vd., 2014:322). Sosyal ağların kullanıcı sayıları giderek de artmaktadır. Artan sayılar ile beraber sosyal medyada örgütlenen bireyler online topluluklar halinde mesaj yayarak farkındalık yaratabilmekte siyasi karar alıcıları etkileyerek katılımı farklı bir boyuta taşımaktadırlar.

Siyasal katılımı etkileyen faktörlerden yedincisi örgüt üyeliğidir. Çukurçayır'a göre (Çukurçayır, 2000:97) örgüt üyeliği siyasal görevler üstlenmede anahtar bir statüdür; çünkü örgütlerde edinilen deneyimler bireyleri hem siyasallaştırmakta hem de karar alma mekanizmalarında görev almaya özendirilmektedir. Kalaycıoğlu da (Kalaycıoğlu, 1983:34-37)örgüt üyeliği ile bireyin üç etkiye maruz kaldığını belirtmiştir. Bunlardan ilki bireyin öğreneceği, göreceği ve hakkında düşüneceği konuların belirlenmesi noktasıdır. İkincisi bireyin takdir ettiği diğer grup üyelerine benzeme çabası sonucu davranışlarının değişmesidir. Üçüncü olarak ise diğerlerine benzemeyen bireylerin örgüt içinde çeşitli yollarla yaptırıma uğrayacak olması ve bu korkudan diğer üyeler gibi davranmak zorunluluğu hissetmesidir. Örgüt üyeliği; dernek, vakıf, meslek odası, sendika, siyasi partilere kadar uzanan geniş bir sivil toplum yelpazesi içinde gerçekleşebilir. Habermas's göre vatandaşın devletle ilişkisi birincil olarak siyasal katılım değil ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir talepkârlıktır (Habermas, 2015:343). Bu çerçevede vatandaşın en basit üye olduğu derneklerde dahi iktidara taleplerini bildirmesi bir katılım ilişkisi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında siyasal parti üyelikleri katılımın en son basamağındaki faaliyetler olarak yer alır.

Siyasal katılımı etkileyen bireysel faktörlerden sekizincisi ve sonuncusu gelirdir. Gelir vatandaşların bireysel anlamda siyasete katılımında önemli bir faktördür. Yapılan çalışmalar gelirin farklı siyasal boyutlarda farklı etkiler yaptığını göstermiştir. Örneğin oy verme davranışı incelendiğinde düşük gelir gruplarının daha fazla katılım sağladığı; ancak siyasi parti adayı olmak, seçim kampanyalarında faal çalışmak gibi katılımın daha üst boyutlarında yüksek gelir gruplarından gelen vatandaşların sayıca daha fazla olduğu görülmektedir (Çukurçayır, 2000). Yüksek gelir gruplarının oy verme gibi edilgen süreçler dışındaki katılım boyutlarında daha çok etkili olduğu dolayısıyla gelir ve gelire bağlı sosyo-ekonomik faktörler yükseldikçe siyasal

katılımın arttığı görülmektedir. Siyasal faaliyetlerin üst boyutlarda sürdürülebilmesi için gerekli olan ekonomik güç hem düşük gelir gruplarının katılım konusunda isteksiz olmalarına hem de demokrasinin elitizm teorileri ile eleştirilmesine yol açmaktadır.

Yücekök'e göre (Yücekök, 1987:29), çoğunlukla aynı statüdeki insanların birbirleri ile siyasal tartışmalara girdiğini; siyasal tartışmalar, farklı statüdeki insanlar arasında geçtiğinde yüksek statüdekilerin genellikle fikirlerini kabul ettireceğini ve tartışmanın bir etki - tepki niteliğine bürünemeyeceğini belirtmektedir.

2.1.2.3. Kamu Otoritesinden İsteğe Bulunma

Siyasal katılma, Verba (Nie vd., 1989:1) tarafından "hükümetlerin karar verme süreçlerini etkilemek için dolaylı ya da doğrudan vatandaşlar tarafından kullanılan fiiller olarak tanımlanır". İlgili tanım, vatandaşların oy vermekten, dilekçe imzalamasına, gösteri düzenlemekten gönüllü eylemlerine kadar çok çeşitli aktiviteler ihtiva eder (Linszen vd., 2014:34). Modern vatandaşlık fikri de hala teorik olarak, oylama, lobicilik ve protesto gibi bir dizi katılımcı mekanizma içerdiği düşünülen siyasal katılma kavramına bağlıdır. Ancak "aktif katılım" ve "vatandaş kontrolü" tamamen politik temsil ve delegasyon sistemleri yoluyla yönlendirilir ve vatandaşlar üzerinde birtakım kısıtlamalar içerir. Modern sistemlerde vatandaşlar, kurumlara ve yöneticilere yetkilerini devrettiklerinden daha pasif bir rol oynamaya başlamışlardır. Temsil sisteminin yarattığı bu kısıtlama yüzünden vatandaşlık itici bir güç olması gerekirken paradoksal olarak daha pasif bir role dönüşmüştür (Demetriou, 2013:2). Vatandaşın bu rolü, konvansiyonel katılım türleri arasında ilk sırada gösterilir (Barnes ve Kaase, 1979:46).

Demokratik bir temsil sisteminin sonuçlarından birisi devletin hesap vermesidir.

"Toplumda bütün bireyleri bağlayan kararlar alabilen, bireylerin tutum ve davranışlarını düzenleyen kuralları yapan, güç ve zor kullanma tekelini elinde bulunduran devletin varlığı "bireysel rıza" kavramıyla temellendirilince; böyle bir kabulün mantıki sonuçlarından biri devlet gücünü kullananların, bir başka deyişle kamusal kararları alıp uygulayan, güç ve zor kullanabilenlerden rıza sahiplerinin bir şekilde hesap sorabilmeleri ve bu devlet gücünü kullananların da rıza sahiplerine hesap vermeleri gerekliliği olarak ifade edilmektedir" (Şaylan, 2008:192).

Siyasi iktidarlar da sıklıkla şeffaflık ve hesap verme ilkelerine atıf yaparlar. İktidarın meşruiyet temelinde yer alan bireysel rızanın dışında; demokratik yapıyı güçlendirmek için halkın istek ve önerilerini seçim zamanı dışında da almak ve karar mekanizmalarına halkı dâhil etmek gerekir.

Bir siyasal sistemde yönetilenlerin günlük yaşamı, yönetenlerin eylem ve kararlarıyla yakından ilgilidir. Günlük yaşamı en çok etkileyen kararlar ise yerel yönetimler tarafından verilmektedir; çünkü yerel yönetimler vatandaşlara en yakın hizmet sağlayan kamu otoriteleridir. Bu yüzden vatandaşlar yerel yönetimlere daha yakındır ve onların kararlarını etkilemek için siyasete daha fazla katılırlar (Turan, 1986:19). Vatandaşlar, ülkenin siyasi

kültürüne ve yönetim yapısına göre; yerel veya merkezi otoritelerden bireysel veya topluluk adına isteklerde bulunmaktadır.

Türk siyasal hayatının kendine özgü gelişimi ve katılma geçmişi kamu otoritesi ve vatandaşın katılım bağlamında karşılıklı konumlandırılmasına da yansımış ve sonuçta Türk toplumuna özgü bir kültür gelişmiştir. Şaylan'a göre; (Şaylan, 2008:286) "Sivil toplum alanının demokratikleşmesinin önünde iki kategori sınırlayıcıdan söz edilmelidir. Bunlardan birincisi, bireylerin tutum, eylem ve davranışlarını belirleyen değer yargıları, normlar, özetle kültür kapsamında ifade edilebilir. İkinci tartışılması gereken nokta, sivil toplumda bireyin otonomi düzeyidir". Heper'e göre; (Heper, 2018:166) Türkiye'de demokrasinin karşılaştığı sorunlardan birisi de devletin iyi örgütlenmiş ve siyasal hayatta etkin bir çevre adına hareket eden siyasal seçkinlerinin olmamasıdır. Dolayısıyla siyasal hayatta devletin karşı karşıya geldiği etkin bir toplumsal sınıf olmamıştır.

Türkiye'de devlet yönetimi, Osmanlıdan aldığı mirasın devam ettirilmesiyle beraber uzun yıllar halka kapalı bir seyir izlemiştir. Siyasilerin istekleri bürokratik örgüt tarafından karşılandığından, halk yönetime karıştırılmamıştır. "Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nin toplumu; gönüllü kuruluşlardan yoksun, istekleri sınırlı, tepkisi sınırlı, siyasal sisteme biat eden, kendi içinde örgütlenmesi olmayan olan bir toplumdur" (Kazancı, 2017:1012). Türkiye'nin demokrasi tarihinde halkın katılımının gerçekleşmesi için Şaylan'ın da belirttiği üzere (Şaylan, 2008:201); demokrasiyi devletin demokratikleşmesi ve toplumun ile kültürün demokratikleşmesi olmak üzere ikili bir ayırımla kurmak gerekmektedir. Türkiye'de halkın isteklerini siyasal sistem aracılığıyla devlete iletebilmesi ilk olarak Demokrat Parti döneminde gerçekleşmiştir. Bundan öncesinde ne bürokrasi ne de halk katılma veya danışma uygulamalarından haberdardır (Kazancı, 2017:1012).

Kazancı'ya göre (Kazancı, 2017:1012); tek parti döneminde sosyal güvenlik kurumlarında iki işçi temsilcisinin bulunmasını öngören yasanın dışında bürokrasi, katılma ve danışmaya tamamen kapalıdır. Mardin'e göre; (Mardin, 2017:62) Türk toplumunun merkezinde devlet yer alır. Tek parti döneminde asker-sivil bürokratik seçkinlerin elinde tuttukları devlet, toplumsal yapıyı biçimlendirmiş ve çevreyi yönetime karıştırmak istememiştir; çünkü taşra (çevre) potansiyel bir muhalefet alanı olarak görülmüş ve ona kuşkuyla yaklaşılmıştır. Mumcuoğlu'na göre ise (Mumcuoğlu, 1982); merkezi temsil eden ayrıcalıklı sınıfta tek parti döneminde bir değişme olmamış ve siyasal kültürde Osmanlı döneminden miras "devlet baba" imajı yerini korumuştur.

Heper'e göre; "İş ve ticaret çevrelerinin, ithalat kotası, kredi, yatırım ve alt yapı gibi alanlarda hükümet politikaları ve kaynaklarına olan bağımlılıkları çok partili hayata geçişten sonra da devam etmiştir" (Heper, 2018:174). Türkiye siyasal hayatında özel sektör ve vatandaşlar devletin karşısında konum almak yerine onunla uyumlu çalışmayı tercih etmişlerdir.

Bu nedenle sivil toplumdan kökenli baskı çıkar grupları oluşumu zayıf kalmıştır. Bunun yerine taraflar kamu otoritesinden açık veya gizli görüşmeler ile istekte bulunurlar. Heper'in isim belirtmeden aktardığı üzere Türk Sanayi ve İş adamları Derneği Başkanının görüşleri bu iddiayı destekler niteliktedir: "Bu ülkede bizim felsefemiz her zaman 'Devlet Baba' nın çok güçlü olduğunu hesaba katmaktır. Bu felsefeye uygun olarak, devlete meydan okumaktan kaçınılır ve 'Devlet Baba'ya rağmen değil, onunla uyumlu bir iktisadi politika yürütülür..." (Heper, 2018:174)

Fındıkoğlu'na göre; Türk girişimcilerinin Batı burjuvazisinden ekonomik cesaretleri, kişisel kazançlarını biriktirme ve sermaye yapma biçimleri ile yatırım alanları ve vadelerinde farklılıkları bulunmaktadır. Türkiye'de burjuvazi daha çok kısa vadeli yatırım yapmakta ve yapılan tasarruflar da ticaret ve araziye yatırılmaktadır (Fındıkoğlu, 1965:148). Türkiye'nin kaygan hukuki zemini ve zayıf demokrasi kültürünün de eklenmesiyle girişimciler kısa yoldan kâr elde etmek istemekteler ve kamu otoriterleri ile kurdukları bireysel yakınlıklarla fırsatçılık kollamaktadırlar. Bu etkenler girişimcileri bürokrasi ve siyasetçiler ile yakınlaştırmıştır. "Bu noktadan hareketle, Türkiye'deki önemli iktisadi çıkar grupları çıkarlarını dile getirmek ve bu çıkarlar doğrultusunda politika belirlenmesi için etkili olmaksızın etkin girişimciler, bireysel olarak siyasa yapımı ve/veya uygulanması aşamasında siyasal ve/veya bürokratik seçkinleri etkilemeye çalışmışlardır" (Heper, 2018:177).

Kamu otoritesi bağlamında siyasal partiler de önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Siyasal partilerin amacı iktidara gelmektir. Bu amacın gerçekleşmesi ise alınan oyların maksimize edilmesine bağlıdır. Siyasal partiler toplumun her kesiminden oy almak isterler; ancak ideoloji, söylem ve amaçları toplumun bütün kesimlerinin çıkarlarını yansıtamaz ve her kesimden oy alamazlar. Bu nedenle siyasal partiler iktidara geldiklerinde söylem ve ideolojik ortaklığı bulunan grupların çıkarlarını maksimize etmeye yönelirler (Şaylan, 2008:219). Siyasal partilerin sağladıkları bu işlev sadece grup ve kesimlerin ideolojik bağlamda yer alan çıkarları olarak kalmaz aynı zamanda örgüt içindeki kişilerin bireysel çıkarlarını da kapsar. Dolayısıyla bir siyasal partinin iktidara gelmesi ile beraber onun iktidara gelmesinde payı olduğunu düşünen kesimler arasında bir istek/talep aktarımı başlar. "Siyasal parti üyelerinin ve destekçilerinin çıkarlarını yansıtan, kısaca patronaj şeklinde vurgulanan siyaset sürecinin her demokratik siyasal rejim ve parti için geçerli olduğu söylenebilir" (Şaylan, 2008:220).

Siyasal partiler ve merkezi hükümetin bürokratik yapısından birtakım isteklerde bulunma anlayışı üniter ve merkezi yönetimin güçlü olduğu devletlerde daha sıkı görülmektedir. Bunun yanında vatandaşların kamu otoritesine iletmek istedikleri yerel sorunları ve talepleri de olabilir. Vatandaşlar en geleneksel yol olarak bir dilekçe yazarak taleplerini iletebilecekleri gibi internetin kullanım kolaylığı ve sunduğu imkânlar ile de kamu otoritelerine ulaşabilmektedir. Yerel taleplerin ve istemlerin iletildiği kamu otoriteleri olarak karşımıza genellikle yerinden yönetim kuruluşları çıkar. Merkezi otorite, bütün ülkeyi ilgilendiren hizmetler sunarken yerel yönetimler,

daha küçük ölçekli ve bir coğrafi bölgeyi ilgilendiren hizmetler sunmaktadır. Dolayısıyla bireyler, yerel düzeydeki otoriteler ile daha yoğunluklu ilişki kurmaktadır.

Yerel kamu otoritelerine vatandaşlar, bireysel taleplerini iletebilecekleri gibi aynı çevrede olmaktan kaynaklı ortak sorunlarını beraber de iletebilmektedir. Örneğin aynı mahallede oturan sakinler yol ve kaldırım çalışmaları için kamu otoritelerine birlikte başvurabilmektedir. Yine, ancak merkezi otorite tarafından karşılanabilecek yatırım, istihdam ya da dışsal etkiye sahip hizmet talep eden yerel bir çevre, topluluk adına heyetler göndererek merkezi hükümet yetkilileri ile temas kurmaktadır (Turan, 1986:39).

Kazancı'ya göre (Kazancı, 2017:1013) demokrasinin yaygınlaşması ve küreselleşme ile birlikte halk kesimleri dernekler, sendikalar ve vakıfları harekete geçirerek bürokrasiyi etkilemeye başlamışlardır. Gönüllülerin oluşturduğu bu kuruluşların etki alanına giren kamu otoritesi çıkarılan sesleri duymak zorunda kalmıştır. Çıkar grupları ile başlayarak baskı gruplarına dönüşen sivil güç, kamu otoritesinden istekte bulunmanın en örgütlü yapısını oluşturmuştur. “Kamu yönetimimiz bu baskının etkisiyle olacak danışma ve katılma konusunda birçok alanda halkın temsilcilerine kapılarını açmıştır. Artık bürokrasiyi sadece siyasal iktidar değil örgütlü ve oldukça geniş halk kesimleri de etkileyebilecek bir konuma erişmişlerdir” (Kazancı, 2017:1013).

2.1.2.4. Siyasi Parti Faaliyetlerine Katılmak

Russell'e göre (Russell, 2016:442) siyasal katılım ile ilgili araştırmalar genellikle dört temel açıklayıcı yaklaşım kullanılarak yapılır. “Bu yaklaşımlar sırasıyla bireysel kaynakların, siyasal mobilizasyonun, siyasal güvenin ve siyasa tercihlerinin siyasal katılım üzerine etkileri üzerinedir” (Russell, 2016:442). Bu modeller içinde mobilizasyon, bireyin çevresi ile kurduğu ilişkilere odaklanır. Norris'e göre (Norris, 2002:23) vatandaşlar; sendikalar, kiliseler, gönüllü dernekler ve haber medyası gibi ağ bağlantıları ile siyasete daha fazla katılırlar. Aynı zamanda sivil katılım normları geliştikçe vatandaşların donanımları artar, vatandaşlar siyaset dünyası hakkında daha fazla bilgi sahibi olurlar; bu da kitle katılımı için motivasyon ve kaynak oluşturur (Norris, 2002:23).

Siyasi parti faaliyetlerine katılmak, konvansiyonel katılım türleri arasında bireyin en aktif ve yoğunluklu katılım biçimini oluşturur. Bu düzeyde katılım sağlayabilmek için bireysel motivasyon ve kaynaklara ihtiyaç vardır. Bireysel kaynakların yanında örgütsel olarak en geleneksel aktör ise siyasi partilerdir. Siyasi partilerin farklı tanımlarına karşın ortak amaçları iktidarı ele geçirmektir (İba, 2019:22).

Kapani, (Kapani, 2009:160) siyasi partileri “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” olarak tanımlamaktadır. Duvarger'e göre (Duvarger, 1974:10) “Bir parti, belli bir yapıya sahip bir insan

topluluğudur". Özbudun (Özbudun, 1979:4) ise siyasi partileri, "halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar" olarak tanımlamaktadır. Siyasi partilerin yapılan tanımlarında da ortaklaştığı iktidar hedefine ulaşması için bir dizi faaliyette bulunmaları gerekir. Bu faaliyetler içinde vatandaşların bireysel katılım düzey ve boyutları da arttırılır. Siyasi partiler vatandaşlara türlü düzey ve boyutlarda katılım olanakları sunmaktadır.

Turan (Turan, 1986:40) bu olanakları "partilerin faaliyetine katılmak ve partilerin düzenledikleri faaliyetlere katılmak" olarak iki grup halinde göstermiştir. Partilerin faaliyetine katılma grubunun içinde partilere üye olmak, parti içinde görevler almak, yönetim kademesinde bulunmak, seçimle gelinen kamu görevlerine aday olmak ve nihayetinde seçilirlerse kamu görevini ifa etmek yer almaktadır. Partilerin düzenledikleri faaliyetlere katılanlar ise genellikle siyasi partinin sempatican çevresidir. Bunlar siyasi partinin düşüncesine, eylemine, lider kadrosuna yakınlık duyan kimselerdir ve bazen parti üyesi gibi davranarak partinin izlediği politikaları tanıtmaya, partiyi sevdirmeye çalışmaya veya çevrelerinin oylarını partiye kanalize etmeye çalışmaktadırlar (Turan, 1986:40-41).

Siyasi partilerin iktidar hedeflerine ulaşması için ortak menfaatleri keşfetmesi, çatışan menfaatleri ortaklaştırması ve çözüm alternatifleri üretmek temsil yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Norris'e göre (Norris, 2002:26) temsili demokrasilerde siyasi partiler, vatandaşların taleplerini devletle ilişkilendiren ana kanallar olarak görülmektedir. Bunun yanında siyasi partilerin vatandaşları eğitmek, oy kullanmak için insanları harekete geçirmek, siyasi çıkarları dile getirmek ve toplamak, aktivistleri koordine etmek, siyasi aday ve liderleri belirlemek, parlamentoları düzenlemek gibi faaliyetleri bulunmaktadır. Üstlenilen tüm bu faaliyetler ile siyasi partiler katılım üzerinde olumlu etki yaparlar.

Türkiye'nin tek parti döneminde halkın siyasete katılımı düşük yoğunlukludur. Karpat'ın (Karpat, 2010:245)da belirttiği üzere adayların rakipleri bulunmadığından ve halk desteğine ihtiyaçları olmadığından seçim bölgelerine gitme ve seçmenlerle ilişki geliştirme çabaları da yoktur. Çok partili hayata geçilmesi ile beraber halktan kopuk siyaset üreten seçkinci gelenek terk edilerek millî irade kavramı öne çıkarılmıştır (Akşin, 1995:177). Böylece siyasi partiler vatandaşların siyasal davranışlarının belirleyicisi olmuştur.

Türkiye'de Demokrat Parti'nin siyasal hayata girmesi ile beraber halkın siyasete katılmasının yönü değişmiştir. Çok partili hayat ile halkın sesine kulak verilmeye başlanmış ve halk, seçim kampanyalarının öznesi olarak yerini almıştır. Karpat (Karpat, 2010:249) 1946 seçim kampanyaları için;

"Kampanyanın belki de en ilgi çekici tarafı, halkın faal bir şekilde tartışmalara katılması, muhalif partiyi heyecanla desteklemesi ve adaylarla halk arasındaki münasebetlerde belirli değişikliklerin meydana gelmesiydi. Tek parti dönemlerinde seçim bölgelerini pek nadir

dolaşan adaylar şimdi hemen oraya koşmaya bakıyorlar, halk ile konuşuyor, oylarını istiyor ve karşılığında neye ihtiyaçları varsa yapılacağını vaat ediyorlardı...”

Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ile Türkiye Devletinin kuruluşundan itibaren yönetimdeki tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) karşısında ilk defa bir muhalefet partisi ortaya çıkmıştır ve ülkede siyaset yapma biçimi kökten değişmiştir (Timur, 1991:18). Demokrat Parti'nin, baskı aracı haline gelen devlet bürokrasisini hedef alması ve verdiği ekonomik kalkınma vaatleri kısa zamanda büyük toplum desteği bulmasını sağlamıştır (Perinçek, 1968:21). 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması ile iktidar el değiştirmiş ve bürokrat kökenlilerin temsil oranı azalırken iş adamlarının, serbest meslek çalışanlarının ve toprak sahiplerinin siyasette ağırlıkları artmıştır.

Dünya geneline de bakıldığında “1960'lı yıllardan itibaren temsili mekanizmanın alternatifi olacak şekilde katılımı daha aktif ve canlı tutmayı amaçlayan bir proje olarak “katılımcı demokrasi” düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır” (Toprak, 1996:208). Held'e göre (Held, 2008:217), katılımcı demokrasi modeline ulaşmak için öncelikle siyasi faaliyetlerin içinde aktif yer alan, sosyal problemlerin farkında ve bilgili bireylerden oluşan bir toplum gereklidir. Daha sonra bireylerin sadece seçimlerde oy kullanmakla kalmaması aynı zamanda yerel yönetim, siyasi partiler ve iş yerlerinde alınan kararlara da katılmak istemesi gerekir. Son olarak katılımcı demokrasinin oluşması için kamusal ve özel hayata müdahalede bulunmayan kaynakların eşit dağılımını esas alan bürokratik yapının varlığı gerekir.

Türkiye'deki demokrasinin gelişimi henüz bu noktaya ulaşmasa da Demokrat Parti'nin siyasi arenaya çıkmasıyla halkın farklı kesimleri siyasete ilk defa dâhil olmuştur; ancak Türkiye katılımcı demokrasi kriterlerini sağlayacak düzeyi yakalayamamıştır. Türkiye'de katılımcı demokrasinin günümüzde dahi istenilen seviyede gelişmemesinin başlıca nedeni demokrasinin yapılan askerî darbe ve müdahalelerle sürekli kesintiye uğratılmasıdır.

Türkiye'de çok partili hayata geçişten yaklaşık on yıl sonra 27 Mayıs 1960 tarihinde askerî darbe gerçekleşmiştir. Kısa bir süre sonra 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandum ile tekrar çok partili hayata dönülmesine rağmen yaşanan darbe sonrası askerî vesayetinin yerini hemen sivil siyasete bırakması mümkün olmamıştır. “Ayrıca 1965 yılında Anayasa gereğince Siyasal Partilerle ilgili özel bir kanun niteliğinde olan 648 sayılı Siyasal Partiler Kanunu kabul edilmiştir. Yaklaşık 20 yıl süren bu dönemin özelliği dört noktada toplanabilir: demokratikleşme, istikrarsızlık, kutuplaşma ve sivilleşmeme” (Yanık, 2002:28). Siyasal Partiler Kanunu'ndan sadece altı sene sonra 1971 yılında askerler hükümete muhtıra vererek tekrar yönetimi ele almışlardır. 1961 Anayasasında siyasi partiler “demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak tanımlanmasına rağmen kapatılmış ve 14 Ekim 1973'e kadar ordu destekli hükümetler görev yapmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980'de tekrar bir darbe ile yönetime el koymuştur. “12 Eylül Darbesi ile beraber askerler, siyasi partileri, kamu otoritesini aşındırarak, iç çatışmalara

sebepl olan, terörü besleyen ve kaosa destek veren oluşumlar olarak görmüşlerdir” (Turan, 1988:68).

12 Eylül darbesi ardından tekrar sivil yönetime geçmek daha sancılı olmuştur. Darbeyi gerçekleştiren askerler, 1983'te yapılan genel seçimlere kadar ülkeyi fiilen sevk ve idare etmişlerdir. Darbeden sonra 6 Kasım 1983'te ilk seçimler yapılmasına rağmen bu seçimlere katılım onayı askerlerden geçmiştir. Askerlerin onayı olmayan siyasi parti ve kişiler seçimlere katılamamıştır; dolayısıyla Türkiye'de 1983'te ordu, kışlasına çekilse de darbeyi gerçekleştiren komutanlar sivil görevleriyle yönetimdeki ağırlıklarını sürdürmüşlerdir. 1980 darbesini gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Kenan Evren; cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, kuvvet komutanları için de “Cumhurbaşkanlığı Konseyi” diye bir yapı oluşturulmuştur ve bu şekilde askerler, sivil siyasetin önünde durmuşlardır. Evren, parti liderlerinden rahatsızlığını konuşmalarında sıkça dile getirmiş ve yeni siyasi partilerin kurularak yola onlarla devam edilmesini istemiştir (Turgut, 1986:20-21; Oran, 1990:135-140). Bu atmosferde 6 Kasım seçimlerine sadece 3 partinin katılmasına izin verilmiştir.

Türkiye'de sivil siyaset henüz kurumsallaşamadan 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu tarafından 18 maddelik bir bildiri yayımlanmıştır. Yayımlanan bildirinin içeriğine bakıldığında askerlerin kaleminden çıktığı ve askerler tarafından hükümete verilen bir muhtıra olduğu anlaşılmaktadır (Erdoğan, 1999:22). Bu muhtıra sonrası askerler karşı durdukları Refah Partisi'ne adeta kendi kararlarını aldirtarak Türkiye siyasetindeki kendi yerlerini göstermişlerdir. Erdoğan'ın ifadesiyle (Erdoğan, 1999:18) Türkiye siyaseti yalnız seçmenler, siyasi partiler ve sivil toplum temsilcilerinden oluşmamakta, ordu ve yarı korporatist meslek kuruluşları da bir aktör olarak Türk siyasetinde yer almaktadır. 16 Ocak 1998'de Refah Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır ve partinin genel başkanı Erbakan ile beş yöneticisi siyasi faaliyetlerden men edilmiştir (Ünsaldı, 2008:118).

2007 yılına gelindiğinde mevcut Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin bitmesi ve yerine yeni cumhurbaşkanınının Ak Parti tarafından belirlenecek olması ordu içinde tekrar bir hareketlilik yaratmıştır. Yapılacak seçimler öncesinde Cumhuriyet Mitingleri başlamış, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın “sözde değil özde bağlı cumhurbaşkanı” demeçleri gündem yaratmış ve meclis toplantı yeter sayısı tartışmaları baş göstermiştir. Bu tartışmalar içinde cumhurbaşkanlığı 1. tur oylamasının gecesinde Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde bir bildiri yayımlanmıştır. Bir “e-muhtıra” olarak tabir edilen bildiriden sonra Türkiye siyasi tarihinde ilk defa bir hükümet karşı bildiri yayımlanmış, yürüyüşler düzenlenerek askerler kınanmış ve gazeteler dahi tenkit yazıları yazmıştır (Salkın, 2010:124).

Son olarak Türkiye, 15 Temmuz 2016 tarihinde tekrar bir darbe girişimi ile karşı karşıya gelmiştir. Bu sefer darbe Türk Silahlı Kuvvetleri içinde Yurtta Sulh Konseyi olarak kendisini tanımlayan bir grup tarafından yapılmaya teşebbüs edilmiştir. Fethullah Gülen örgütü tarafından

desteklendiği öne sürülen darbe girişimi sonucunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından halk sokağa çağrılmış ve halkın da desteği ile girişim bastırılmıştır. Darbe girişimi bastırıldıktan sonra Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensuplarının devlet kademelerinden temizlenmesi ve yargılanması amacıyla olağanüstü hâl ilan edilmiştir. 2 yıl boyunca devam eden Olağanüstü Hal (OHAL) şartlarında FETÖ ile mücadele kapsamında sert tedbirler alınmıştır.

Türkiye'nin demokratik siyasi tarihi yaklaşık on yılda bir yapılan askeri müdahaleler ile kesintiye uğratılmıştır. Gerçekleşen her müdahale en başta sivil siyasi aktörleri hedef alarak demokrasinin kuramsallaşmasına engel olmuştur. Siyasi partiler, askerler tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve yapılan müdahale sonrası kapatılarak bu tehdit bertaraf edilmiştir. Ancak askerlerin siyasi partileri algılama biçimleri ve tehdit algıları özellikle 1980 darbesinden sonra sivil toplum örgütlerinin keşfedilmesine yol açmıştır. Çaha'ya göre "1980 Türkiye'sinde ağırlıklı tartışma gündemine giren iki kavram sivil toplum ve liberalizm olmuştur" (Çaha, 2016:249).

O zamana kadar cılız ve güdük organizasyonlar olarak varlığını sürdüren sivil toplum örgütleri Üsterci'nin ifadesiyle "askeri yönetimin getirdiği yasaklar ve engellemeler sonucu siyaset yapmanın ve örgütlenmenin her türlü imkanının ortadan kalktığı koşullarda, toplumun muhalefet edebilen diri unsurları yeni siyaset zeminleri ararken, dernekleri ve vakıfları siyaset yapmanın ya da siyasal süreçlere katılmanın bir aracı olarak değerlendirdiler" (Üsterci, 2013:152). Toprak'a göre (Toprak, 1996:215) "1982 Anayasası siyasal katılım yönünde bazı kısıtlamalar getirmiş olmasına rağmen sivil toplum örgütleri düzeyinde çok canlı ve renkli bir politizasyon yaşanmıştır. Hatta belki de Türkiye'de ilk kez devlet politikaları sivil toplum örgütleri tarafından etkilenmeye başlanmıştır".

Eroğul'a göre (Eroğul, 1991:180-181) dernek kurma hakkı Türkiye'de çok eski olmasına rağmen devlet, bu hakkın kullanılmasına hiçbir zaman hoşgörü ile bakmamıştır ve 1980 darbesi ile beraber bu hakkın kullanımı çok büyük bir gerilemeye uğratılmıştır. Üsterci'ye göre (Üsterci, 2013:152) devlet, Osmanlıdan gelen bir alışkanlıkla beraber sivil toplumu her zaman karşısında bir tehdit olarak algılamıştır. Yaşanılan askeri müdahaleler sonrasında da kurucu ya da hâkim iktidarlar, kendi ideolojilerini taşıyan ve toplumu denetim altında tutmaya ve manipüle etmeye elverişli sivil toplum örgütlerini yaşatmışlardır. Bunlar dışında siyasi partiler gibi sivil toplum aktörleri de müdahalelerden nasibini almış, ya gelişemeyerek cılız organizasyonlar olarak kalmış ya da kapatılmıştır. Her müdahale sonrası kapatılan pek çok Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) tekrar hayata dönmesi ve güç toplaması imkânı da oluşmamıştır.

Sivil toplumun arzu edilen demokratik düzeyde gelişmemesi vatandaşların siyasi partiler vasıtasıyla siyasaya katılmasını arttırmıştır. Üstelik "bir siyasal partiyle bütünleşerek siyaset yapanlar bir bakıma iktidara soyunmaktadırlar. Vatandaş birinci düzeydeki katılımı siyasal sistem içindeki aktörlerin bir destekleyicisi, grup düzeyindeki katılımı siyasal süreçten pay alıcı bir durumda iken, siyasal parti düzeyindeki katılımı siyasal sistemi tümüyle etkileme

durumundadır” (Toprak, 1996:210). Bu nedenle de siyasi partiler en yüksek düzeyde katılımın vasıtalarıdır.

Siyasi partide gerçekleştirilecek eylemler ise Milbarth’ın (Milbarth, 1965:18) “aracı eylemler” olarak gösterdiği siyasi bir mitinge katılmak, bir parti ya da adaya parasal bir yardım yapmak düzeyinde olabileceği gibi “gladyatör eylemler” olarak gösterdiği seçim kampanyasında çalışmak, partiye üye olmak, parti etkinliklerinde etkin bir rol almak ve bir siyasi mevki için aday olmak düzeylerinde de olabilir. Vatandaşların aracı eylemleri politika uygulayıcılarının belirlenmesine hizmet ederken gladyatör eylemleri kendilerinin uygulayıcı olmasına doğru katılım düzeyini arttırır.

2.1.3. Politikalarından Memnuniyetsizlik: Konvansiyonel Olmayan Katılım

Konvansiyonel olmayan katılım biçimleri Turan’a göre (Turan, 1986:42) her zaman başvurulmayan katılma türleridir ve bu eylemler yasal olabileceği gibi yasalara uygun da olmayabilir. Konvansiyonel olmayan katılım türleri yapısal olarak siyasete dâhil değildir ve bu nedenle yasadışı da olabilir. Konvansiyonel olmayan katılım türleri olarak dilekçe imzalamak ve gösteri yürüyüşleri yapmak üzerinde anlaşmaya varılmıştır; ancak çeşitli çalışmalarda boykot eylemleri, binaları işgal etmek, grevler ve politik şiddete dayalı hareketler de konvansiyonel olmayan katılım türleri arasında gösterilmiştir. (Linssen vd., 2014:35).

Jörke’ye göre (Jörke, 2013:143) Batı demokrasilerinde hem niceliksel hem de niteliksel olarak seçimlere katılım oranları kayda değer bir şekilde düşmektedir. Konvansiyonel türlerde yaşanan düşüş, yurttaş katılımının birçok yeni şeklinin oluşmasına neden olmuştur. Bu yeni türler Jörke tarafından (Jörke, 2013:142) yurttaş panellerine katılım, yuvarlak masa ve uzlaşma konferansları, bağımsız halka dayanan internet, genç protesto hareketleri gibi sosyal hareketler veya referandumlar olarak sayılmaktadır. Sayılı katılım türleri yakın zamanda ortaya çıkan katılım araçları olarak gösterilmektedir ve yasalara aykırı da değildir. Yine Marien, Hooghe ve Quintelier’in (Marien vd., 2010:187-213) 25 ülkede karşılaştırmalı olarak yaptığı çalışma; batılı toplumlarda geleneksel ve seçim odaklı siyasi katılım biçimlerinin azalmakta, konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinin (gösteriler, politik tüketim veya imza dilekçeleri gibi) artmakta olduğunu göstermektedir.

Turan (Turan, 1986:42-43) konvansiyonel olmayan katılım türlerini kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki bazı siyasal sistemler kabul etmese de genellikle yasal olarak sayılabilecek eylemlerdir. Bu eylemler;

Kamu yetkililerine sunulmak üzere dilekçeler hazırlayarak imza toplamak

- i. Kamu politikalarını etkilemek üzere bildirimler yayımlamak
- ii. Açık ya da kapalı alanlarda mitingler düzenlemek
- iii. Gösteri yürüyüşleri yapmak

iv. Grev düzenlemek

İkinci tür eylemler her siyasi sistemde yasalara aykırı kabul edilmektedir ve aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- i. Siyasal sonuçlar elde etmek amacıyla özel ya da kamu görevlisi kişilerin canını ve malını tehdit etmek ve bu tehditleri gerçekleştirmek
- ii. Kamu binalarına zarar vermek
- iii. Ayaklanmalar düzenlemek
- iv. İhtilal yapmak

Yılmaz ve Oy ise siyasi katılım biçimlerini konvansiyonel, konvansiyonel olmayan ve post-modern siyasi katılım biçimleri şeklinde sınıflandırmaktadır (Yılmaz ve Oy, 2014:27). “Konvansiyonel olmayan katılım seçimler dışında siyasi karar alma süreçlerine katılım etkinliklerini kapsar. Bu katılım biçimine örnek olarak, kişisel nedenlerle ya da yaşanan çevreyle ilgili yerel veya siyasi otoritelere dilekçe vermek, bir boykota ya da gösteriye katılmak verilebilir” (Yılmaz ve Oy, 2014:27).

Batı demokrasilerinde vatandaşların konvansiyonel katılım araçlarından geri çekilmesi, beraberinde yeni siyasi katılım türleri meydana getirmiştir. Günümüz karmaşık etkileşim yapısı içerisinde hükümetlerin dikkatini çekmek ve kamu politikalarının oluşturulmasına etki etmek için konvansiyonel olmayan katılım araçları kullanılmaktadır. Konvansiyonel olmayan katılım araçları, siyasi otoritelerin değiştirilmesinden çok siyasi otoritelere bir mesaj vermek için kullanılır. Bu mesaj bazen bir ihtiyacın dile getirilmesiyle bazen de bir memnuniyetsizliğin ifadesi olabilir. Vatandaşlar ihtiyaç ve sorunlar üzerinden karar alıcıların dikkatini çekerek dile getirilen sorunların gündeme alınmasını istemektedirler. Oluşan farklı gündemler içerisinde hükümetlerin sorunu algılayıp çözmek için politika geliştirmesi farklı seçeneklerden bir tercihte bulunmasını gerektirir. Bu nedenle kendileri ile ilgili sorunu gündeme sokmak için vatandaşlar ve çeşitli çıkar grupları mücadele ederler (Yıldız ve Sobacı, 2015:24). Bu mücadele sonucunda yeni türden eylemler doğar ve bu eylemlere veya bazen eylemsizliklere konvansiyonel olmayan katılım araçları denilir.

Batı demokrasilerinde siyasi katılımın azaldığı tezi, aslında konvansiyonel katılım türlerinin yerini konvansiyonel olmayan katılım araçlarının aldığını görmezden gelmektedir. Linset ve arkadaşlarının Avrupa Değerler Araştırması ve Avrupa Sosyal Araştırması 1981-2008 aralığındaki veriler üzerinden yaptığı çalışmada konvansiyonel olmayan katılım araçları ile siyasi katılımın 1980’lerden 2000 yılına kadar lineer bir artış gösterdiği ve 2000 yılından itibaren stabil hale geldiğini göstermektedir (Linssen vd., 2014:33). Demokrasinin daha az geliştiği ülkelere bakıldığında ise konvansiyonel olmayan katılım yöntemlerinin kullanılmasını arttıran sebeplerin başında hükümete olan güvensizlik gelmektedir. Bourne’un (Bourne, 2010:196-203) Jamaika’da 1138 katılımcılı çalışması, hükümette güvensizliğin konvansiyonel

olmayan siyasi katılımı oynadığı rolü incelemekte ve hükümete güvensiz olan Jamaikalıların, hükümete güvenenlere göre 2,4 kat daha fazla konvansiyonel olmayan araçlara yöneldiğini göstermektedir.

Bourne'e göre vatandaşlar ve hükümet arasındaki yabancılaşma arttıkça vatandaşlar geleneksel yöntemleri terk ederek memnuniyetsizliklerini protestolar ve gösteriler düzenleyerek, barikatlar kurarak, blog yazıları yazarak, radyo konuşmaları yaparak hatta güvenlik güçlerine ateş açmaya kadar uzanan faaliyetler düzenleyerek gösterirler (Bourne, 2010:196). Halkın konvansiyonel olmayan politik eylemlere yönelmesinin nedeni ise Fukuyama'ya göre (Fukuyama, 1996:121) hükümetler ve ilgili kuruluşlara seslerini duyurmaktır. Yapılan konvansiyonel olmayan eylemler seslerin daha güçlü iletilmesine yaradığı gibi bazen de vatandaşların tek şansı olabilir.

Norris, Walgrave ve Aelts'e göre konvansiyonel olmayan hareketler literatürde öncelikle siyasal kültür, sosyal arka plan ve tutum yönelimleriyle açıklanmaya çalışıldı; çünkü yazarlar, protesto siyasetinin yerleşik otorite kaynaklarına meydan okuduğunu ileri sürdü. Eleştirel ve özerk bir medyanın yükselmesi, genç nesiller arasındaki postmateryalist değerlerin büyümesi, çekişmeli bir entelektüel sınıfın gelişmesiyle birlikte özellikle de hükümetin talepleri artarken devletin bunları karşılamaya kapasitesi yetersiz kalmaktaydı. Tam da bu zamanda Ted Robert Gurr, "Why Men Rebel" isimli çalışmasını 1970'te yayımladı. Bu sayede şiddet eylemleri konvansiyonel temsili demokrasinin kanallarından hoşnutsuzluğun bir ifadesi olarak kabul edilmeye başlandı ve trafiği engelleme, binaları işgal etme gibi eylemler, repertuvara dahil edildi. Ancak siyasi sisteme yabancılaşmanın bir ifadesi olarak görülen eylemlerin arka planı daha sonra yapılan ampirik çalışmalar ile örtüşmemiştir. Yapılan ampirik çalışmalar tek bir konvansiyonel olmayan eyleme veya tek bir ülkeye odaklandığından geneli yansıtamayabilir ya da farklı olayların meydana gelişindeki ayrıntıları incelemekten derlenen çalışmalar, kategorize etme hatası içerebilirler (Norris vd., 2005:189-192).

Bir diğer görüşe göre çoğu gösteri kendiliğinden olmaktan çok organize edilmiştir. Bu yüzden çıkar gruplarının türleri ve sosyal hareket teorisi bir ayırım yapmak için kullanılmaya elverişlidir. Örneğin harekete geçirdikleri göstericiler farklılaşsa da sendikalar, kiliseler, çevre hareketleri veya kadın hareketleri yeni sosyal toplumsal hareketler olarak kategorize edilebilir ve eylem repertuarı tespit edilebilir. Bunun yanında ideolojik olarak sağ ve solda duran meselelerin gösteri biçimleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ücret ve çalışma koşulları hakkında düzenlenen toplantılar ile göçmen karşıtlığı gösterilerin aynı şekilde olması beklenmez (Norris vd., 2005:192).

Konvansiyonel katılım araçlarına olan ilginin azalarak yerini konvansiyonel olmayan katılım araçlarına bıraktığı özellikle Batı demokrasilerinde görülmektedir. Demokratik meşruiyetin sarsılması ve demokrasi krizi olarak okunan bu süreç içinde "açıkça görülmektedir

ki yurttaşlar katılımcı ve temsili demokratik kurumlara inanmak yerine etkin bir devletin meşruiyetine inanmaktadır. (...) Partiler toplumun oy desteğini kaybetmektedir. Üyeler ise siyasi partilerden ayrılmakta veya ölmekte, partiler yaşlanmaktadır” (Merkel, 2013:12). Norris’e göre de seçimler ve siyasi partiler gibi daha eski ana katılım kanalları üzerinde yapılan araştırmalar genellikle yeni sosyal hareketler ve ulus ötesi politika ağları üzerindeki çalışmalara entegre edilememektedir (Norris, 2002:13). “Konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinin ortaya çıktığı yeni dönemde siyasi davranış öğrencileri parti üyeliklerini aşındırmakta, uluslararası ilişkiler uzmanları kozmopolit sivil toplumun yükselişini kutlamakta, siyaset psikologları yarı boş oy sandıklarına yas tutmakta ve iletişim uzmanları da internet aktivizminin yükselişini müjdelemektedir” (Norris, 2002:13).

Konvansiyonel katılım araçları hâlâ demokrasinin meşruiyet zemininin temel yapı taşları olarak dururken konvansiyonel olmayan katılım araçları vatandaşların memnuniyetsizliklerini göstermesinin yeni yolları olarak siyasal katılım repertuvarına eklenmiştir. Konvansiyonel olmayan katılım araçlarının içerisindeki şiddet ve aşırılıklara kaçma potansiyeli başlarda endişe yaratmasına rağmen meşru taleplerin dile getirilmesi koşuluyla demokrasi içerisinde kabul edilmiş hatta kamusal sesin ana kanallarından birisi haline gelmiştir (Norris vd., 2005:203). Çünkü konvansiyonel katılım araçları memnuniyetsizliklerin ve ihtiyaçların güçlü ifade edilmesine olanak sağlamıyor ve hükümetleri arzu edilen kararları almaya zorlayıcı unsurlar barındırmıyordu. Üstelik geleneksel katılım araçları ile ABD’de 1950’lerde ve 1960’larda yaşanan Medeni Haklar hareketi, 2008 Çay Partisi hareketliliği, 2011 yılında Wall Street’i İşgal Et hareketi, Türkiye’de 2013 Gezi Parkı hareketi veya Arap Baharı’nı açıklamak mümkün değildir. Bu hareketler, katılımcıların taleplerini her zaman karşılayamasa da seslerini ve memnuniyetsizliklerini güçlü bir şekilde muhataplarına duyurmayı başarmıştır. Bunun dışında Turan’ın belirttiği üzere bazı istekler siyasal sistemin dayandığı temeller ve yasalara uygun olmayabilir ve bu taleplerin karşılanması siyasal sistem içinde mümkün değildir. Örneğin Türkiye için şariat devleti istemek, ülkenin bölünmesini talep etmek ya da sınıf egemenliği için eylemde bulunmak ancak konvansiyonel olmayan katılım biçimleriyle yapılabilir (Turan, 1986:44).

Konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinin özellikle artan teknoloji ve internet kullanımı ile birlikte konvansiyonel katılım biçimlerinin yerini alması henüz mümkün görünmemektedir; çünkü en başta seçimlerin odak alındığı konvansiyonel katılım biçimleri ile iktidarlar el değiştirilebilmektedir. Oysa konvansiyonel olmayan katılım biçimleri arasında gösterilen darbe, işgal gibi hareketler ile iktidarın el değiştirmesi mümkün olsa da Locke’un 17. yüzyıldan yaptığı seslenişten de duyulacağı üzere bu yeni iktidara meşruiyet kazandırmaz (Locke, 2012:117). Üstelik siyasal katılım üzerine yapılan çalışmalara göre hâlâ konvansiyonel katılım türlerine olan rağbet daha fazladır. Türkiye özelinde konvansiyonel olmayan katılım araçlarını en fazla kullandığı düşünülen gençlerin oranına dahi bakıldığında en yüksek katılım aracı hâlâ “oy

vermedir”, hatta oy vermeden başka katılım araçlarının kullanımı da son derece düşüktür (Yılmaz ve Oy, 2014:28).

Katılım araçlarının kullanılması ve yasallığı demokrasinin gelişmesiyle paralel olarak ilerlemiştir. Demokrasinin geliştiği ülkelerde siyasi talepler de birer hak süjesi olarak temel haklar arasında yerini almıştır. Bu doğrultuda konvansiyonel olmayan türler arasında gösterilen en eski tür dilekçe vermektir. Dilekçe vermektten sonra yine uzun ve çatışmalı bir sürecin sonunda yasalarda kendine yer bulan diğer bir tür de grev hakkıdır. Girişilen mücadeleler sonunda yasal olarak tanınan ve temel hak ve özgürlükler arasında gösterilen bir başka konvansiyonel katılım türü toplantı ve gösteri yürüyüşleri olmuştur. Yasada kendisine doğrudan yer bulmayan; ancak yasaklanması da mümkün olmayan diğer bir tür boykottur. Konvansiyonel olmayan katılım türleri arasında gösterilen; ancak yasal olmayan türler olarak işgal ve darbeler gösterilebilir. Şüphesiz bu liste uzatılabilir veya bazı türler tartışmaya açılabilir; çünkü değişen dünyada yaşanan gelişmeler iktidara ulaşma ve memnuniyetsizliklerin dile getirilmesinde yeni olanaklar yaratacaktır. Her ülkenin siyasi kültürü ve iktidarın etkilenme biçimi farklı olacağından konvansiyonel olmayan katılım biçimleri de farklılaşacaktır ve yeni başlıklar açılacaktır.

2.1.3.1. Dilekçe Vermek

Her ülkenin kendi siyasi kültürüne göre mektup yazılarak, dilekçe verilerek ya da telgraf çekilerek vatandaşlar kamu otoritelerine istek ve taleplerini iletirler. Dilekçe ve Bilgi Edinme Hakkının Kullanılmasına İlişkin 2004 Başbakanlık Genelgesinde ifade edildiği gibi “Dilekçe hakkı sorulara cevap almak suretiyle bilgi edinmeyi, şikayette bulunmak suretiyle denetlemeyi, dilek ve öneride bulunmak suretiyle de demokratik katılımı sağlayan siyasal haklardandır” (Dilekçe ve Bilgi Edinme Hakkının Kullanılmasına İlişkin Genelge, 2004).

Dilekçe hakkının tarihi çok eskidir. Armağan, dilekçe hakkını yönetilenler ile yönetenler arasındaki ilişkiye kadar götürmektedir (Armağan, 1972:2). Pozitif hukukta ise dilekçe hakkı ilk defa 1215 Magna Carta’da geçmektedir. İngiltere’de ortaya çıkan dilekçe hakkı, 1791 Fransız Anayasası’nda da uzun tartışmalar sonucu kabul edilmiştir. “Önceleri belli sınıflara tanınan bu hakkın kullanımı, ferde önem veren ve temsilî demokrasiye inanan toplumların oluşmasıyla birlikte toplumun daha geniş kesimlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir” (Kenan, 2007:46)

1791 Fransız Anayasası’nda her birey için başvuru hakkı tanınmış ve bununla birlikte bu hak, dünyaya yayılarak temel haklardan birisi haline gelmiştir (Taşkın, 2012:175). Türkiye’de dilekçe hakkı ilk 1876 Kanuni Esasi’de görülür. Ondan sonra yapılan bütün anayasalarda 1921, 1924, 1961 ve 1982 dilekçe hakkı tanınmıştır. Bugün geçerli olan 1982 Anayasası 74. maddesinde dilekçe hakkı yer almaktadır. Ayrıca bu hakkın kullanımını göstermek üzere 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun yürürlüktedir.

Dilekçe hakkının Kenan'a göre iki temel fonksiyonu vardır. Bunlardan birincisi yönetime katılmaktır. İkincisi ise idarenin denetlenmesidir (Kenan, 2007:35). Vatandaşlar kamu idarelerine dilekçe vererek yürütme ve bürokratik örgütü etkilemeye çalışırken TBMM'ye dilekçe vererek yasama organını etkilemeye çalışırlar. Bunun dışında vatandaşlar dilekçeler aracılığı ile talep ve şikâyetlerini ileterek idarenin denetlenmesini de sağlarlar. Ancak Türkiye'de gerek TBMM gerek diğer kamu kuruluşlarına verilen dilekçelerde her iki fonksiyonun beraber işletildiğini görmekteyiz. Anayurt'a göre de idari karar alıcılar veya TBMM gelen dilekçelerden sorunların yoğunlaştığı noktaları bulmakta ve aksayan yönleri tespit etmektedir. Ancak dilekçelere cevap verilmemesi ve bunun yaptırımının olmaması idareyi cesaretlenmekte ve dilekçe hakkı ile hak aramaları sonuçsuz bırakmaktadır (Anayurt, 2001:125).

TBMM Dilekçe Komisyonu'na 18 - 23. Dönem arasında toplam 35.517 dilekçe verilmiş ve bunlardan 33.657 tanesi karara dönüşmüştür. İlgili dilekçelerin konuları çok çeşitlidir. Yaklaşık 23 yıllık bir zaman zarfında karara dönüşen dilekçe ortalaması kabaca 1450 olmuştur. Ancak istatistiklere bakıldığında 21. Dönemde verilen dilekçe sayısı 3187 iken 22. Dönemde verilen dilekçe sayısı 12447 olmuştur. İki dönem arasındaki bu ciddi fark 03.10.2001 tarihinde, anayasanın 74. maddesinde gerçekleşen değişikliğe paralel olarak, 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'da değişiklik yapılmasına bağlıdır. İlgili değişiklik çerçevesinde;

- Yetkili makamlara yapılan başvuruların sonucu veya yapılmakta olan işlemin safahatı hakkında dilekçe sahiplerine cevap verme süresi 2 aydan 30 güne indirildi.
- Dilekçelerin, Dilekçe Komisyonu'nda incelenmesi ve karara bağlanması 60 günlük süreyle sınırlandırıldı.
- Kamu kurum ve kuruluşlarına, Komisyon tarafından gönderilen dilekçeleri 30 gün içinde cevaplandırma yükümlülüğü getirildi (Dilekçe Hakkı ve TBMM Dilekçe Komisyonu, 2005:26).

22. Dönem ile birlikte kamu kurumlarına vatandaşların dilekçelerine süresinde ve gereği gibi cevap verilmediği takdirde Komisyon tarafından, suç duyurusunda bulunulacağını bildirilmesi ve internet ortamının sürece entegre edilmesi de artan dilekçe sayısında etkili olmuştur. İstatistik bilgilerin verildiği dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) hem yasama organı olması hem de yürütme organının TBMM içinden çıkması onu önemli kılmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişten sonra TBMM ve cumhurbaşkanlığı tarafından dilekçe istatistikleri de yayınlandığında vatandaşların yürütme ve yasama arasındaki katılım farklarını da inceleyebiliriz.

Türkiye'de dilekçe hakkı başlığı içinde belirtilebilecek diğer bir değişim 2003 yılında yürürlüğe giren 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile yaşanmıştır. İlgili kanunun amacı kendi lafzında gösterildiği üzere vatandaşların demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak bilgi edinme hakkını düzenlemektir. Bilgi edinme

kanunu ile beraber vatandaşların bilgi edinmesi bir hak olarak kabul edilmiştir. Böylece vatandaşlar talep ettikleri konularda idareye başvurarak bilgi edinebilecekler ve idareyi denetleyebileceklerdir.

Yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak ve yeni kamu yönetimi anlayışının gereği olan yönetim, hesap verme ve şeffaflık ilkeleri uyarınca Türkiye’de dilekçe hakkı da internete taşınmış ve bürokratik engeller bir parça giderilebilmiştir. 2006 yılında hizmete giren www.turkiye.gov.tr ile vatandaşların ve yabancıların devlete ulaşması kolaylaşmıştır. Halkın doğrudan başbakanlığa ulaşması ve talep ve şikâyetlerini dile getirerek kamu yönetimine katılması amacıyla Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) uygulaması devreye alınmıştır (Demirci, 2015:105). BİMER uygulaması, 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun ile 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çerçevesinde vatandaşların ve yabancıların her türlü şikâyet ve taleplerini devlete internet üzerinden iletebilme imkânı sağlamıştır.

Turan, Aydılek ve Şen, çalışmalarında BİMER’in etkisinin ölçüleceği detaylı istatistiklerin yayımlanmadığını, başbakanlığa başvurulmasına rağmen gerekli sayıları alamadıklarını sadece 2010 ve 2011 verilerinin olduğunu belirtmişlerdir (Turan vd., 2015:221-222). İlgili çalışmada gösterilen sayılara bakıldığında ise; “BİMER uygulaması (Temmuz 2011 verilerine göre) 25.738 kurum ve alt birimi ile 39.271 kullanıcı tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. BİMER’e 2006 – 2013 yılları arasında toplam 4.376.864 başvuru işlemi gerçekleştirilmiştir”. Demirci’nin BİMER internet sitesinde yer alan bilgilendirici metinlerde, yurttaş katılımını tanımlama çalışmasında BİMER’in kuruluş felsefesine dair metinlerde sınırlı bir demokrasi kavrayışının olduğunu, vatandaşlardan beklenen rolün karar alım süreçlerine katılımı değil, idarenin zaten almış ve yürürlüğe sokmuş olduğu kararlara katılımı işaret ettiğini, bu nedenle yurttaş katılımının son derece sınırlı bir oy kullanma faaliyetine indirildiği belirtmektedir (Demirci, 2015:108-109).

Türkiye, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçtikten sonra BİMER kapatılarak yerini tamamen Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)’e bırakmıştır. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi’nin de internet sayfası “İstek, öneri ve şikâyetlerinizi CİMER’e iletin çözüme ortak olun, yönetime katılın.” mesajı vermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020). CİMER’e ait kurumsal istatistikler paylaşılmamıştır; ancak yazılı soru önergesinin cevabında 2018 yılı CİMER başvurularının 3 milyon 429 bin 294 ve İletişim Daire Başkanının Twitter hesabından yaptığı açıklamadan 2019 yılında 3 milyon 138 bin 233 başvuru yapıldığı anlaşılmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020) (Oktay, 07.02.2019). Görüldüğü üzere elektronik uygulamalar ile birlikte vatandaşların katılımı istatistiksel olarak çok artmıştır. Geleneksel dilekçeleri elektronik dilekçeler katbekat geçmiştir; ancak bu artış siyasal katılımın da aynı ölçüde genişlediği ve yurttaş katılımının etkisinin arttığı sonucunu vermemektedir; çünkü “yurttaşların e-devlet uygulamaları aracılığıyla demokratik ilkelerin geliştirilmesi yoluyla karar alım süreçlerine katılarak yönetimde “etkili” olmaları mümkün

olduğu gibi, bunun bir retorik olarak varlığı ile böyle bir hissiyata kapılmaları da mümkündür” (Demirci, 2015:101).

Dilekçe hakkının bir diğer mecrası da dijital kampanyalar olmuştur. İnsanlar dijital ortamlarda dilekçeler hazırlayarak bir soruna dikkat çekmek veya çözüm bulmak için imza toplamaktadır. Hazırlanan dilekçelere imza kampanyası düzenlemek ve bunu ilgili mercilere iletmek bilindik bir konvansiyonel olmayan katılım biçimi olsa da iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte bunun sanal ortama taşınması yeni bir versiyon olarak ortaya çıkmıştır. Üstelik sanal ortama taşınan diğer biçimler gibi maliyetsiz ve katılımı kolaydır.

Günümüzde bir sorun veya haksız uygulamaya dikkat çekip tepki uyandırmak için imza kampanyaları etkin bir çözüm yolu olarak görülmekte, hatta sadece bu eylemi odak noktasına alarak oluşturulmuş organizasyonlar veya platformlar bulunmaktadır. Greenpeace, Uluslararası Af Örgütü, Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) gibi, dijital iletişimin gündeme gelişinden çok önce var olan birçok aktivist kuruluş, artık gerçek yaşamda yaptıkları eylemlerin yanı sıra dijital ortamlardan da yararlanmakta, aktivitelerinden birini de çevrimiçi imza kampanyaları oluşturmaktadır”. Ayrıca günümüzde kuruluş amacı sadece çevrimiçi imza kampanyası hizmeti vermek olan ve bu amaca göre tasarlanmış dijital imza platformları bulunmaktadır. Aralarında Change.org, Avaaz.org, imza.la, imzakampanyam.com, imzakampanyasi.com gibi organizasyonların bulunduğu bu platformlar büyük ilgi görmekte, platformlar genelde sosyal ağlara da link vererek, imza sahiplerinin konuyu kendi ağlarındaki kişilerle paylaşmalarına olanak tanımaktadır (Akbiçak, 2017:96-97).

Misyonunu “Dünyanın dört bir tarafındaki insanları, görmek istedikleri değişimi yaratmaları için güçlendirmektir” şeklinde tanımlayan change.org’un 2018 sonu itibariyle dünyada 265.786.771 üyesi vardır ve 603.903.062 imza toplamıştır (change.org Etki Raporu 2018, 2020).

“Karar alıcılar üzerinde, kampanyalar sonucu yaratılan toplumsal talebe karşılık vermek için kampanya başlatanların ve imzacıların baskı oluşturması” fikrine dayanan change.org’da bugün pek çok kampanya, karar alıcıları etkileyerek başarıya ulaşmaktadır.

2.1.3.2. Grevler

Literatürde konvansiyonel olmayan katılım türlerinin ikincisi olarak grevler gösterilir. Grevler; endüstri devrimi sırasında yaşanan ağır çalışma koşulları, güvencesizlik ve ücretler karşısında işçilerin verdiği mücadeleler ile başlamıştır. 18. yüzyıl ile başlayan işçi-işveren mücadelelerine devletler kayıtsız kalamamış, nihayetinde hukuken grev hakkını tanımak zorunda kalmışlardır.

Aricı’nın aktarımı ile KESK’in ve Peker, Bölükbaş, Göçer’in yaptığı tanımların birleştirilmesi doğrultusunda ”grev; işçilerin toplu çıkarlarını kabul ettirmek, çalışma koşullarını değiştirmek, yeni hak ve menfaatler kazanmak ve genellikle, ücretlerin arttırılması, iş güvenliğinin sağlanması amacıyla bir işyerinde, iş kolunda veya ülke çapında belli ya da belirsiz

bir süre için çalışmaya ara vererek isteklerinin kabul edilmesini sağlama eylemidir” (Arıcı, 2016:10 ; Peker vd., 2015:72).

Yapılan grev tanımlarına bakıldığında grevin birtakım şartları olduğu görülmektedir. Makal’a göre grevin taşınması gereken dört şart bulunmaktadır. Bunlar grevin geçici olması, grevin işi bırakma eylemi olması, grevin toplu bir hareket olması ve grevin önceden planlanmasıdır (Makal, 1987:8-9). Arıcı’ya göre ise bir eylemin grev olması için öncelikle grevi yapanların işçi olmaları gerekir. İkinci olarak grev bireysel bir eylem olmayıp ya işçiler arasında bir anlaşma ile ya da işçi teşekkülünün aldığı bir karar ile girişilen bir eylem olmalıdır. Üçüncü olarak greve hak ya da menfaat uyuşmazlıkları halinde başvurulur yani grevler mesleki bir amaç taşınmalıdır. Son olarak ise faaliyetin durdurulması ya da işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatılması gerekir (Arıcı, 2016:8).

Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 58. maddesinin 2. fıkrasına göre ise grev “Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hâlinde, işçilerin ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını korumak veya geliştirmek amacıyla, bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denir” (Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 2002). Görüldüğü üzere kanun koyucu yapılan grevi kanuni ve kanuni olmayan şeklinde ayırmıştır. Aynı maddenin 3. fıkrasına göre “Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan greve kanun dışı grev denilir” (Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 2002) demek suretiyle kanuni grevin şartlarına gönderme yapılmıştır. Aynı fıkranın devamı “Siyasi amaçlı grev, genel grev ve dayanışma grevi kanun dışı grevdir. İşyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler hakkında kanun dışı grevin müeyyideleri uygulanır” şeklindedir. Kanun koyucunun saymış olduğu grev türleri kanun dışı olmakla beraber konvansiyonel olmayan siyasal katılım biçimleri olarak değerlendirilmelidir.

Görüldüğü üzere grev tanımlarındaki farklılıklar ve grev kavramının günlük yaşamda da yer alan çeşitli kullanımları birden fazla grev türünü ortaya çıkarmıştır. Öztürk’e göre (Öztürk, 2016:1794-1795) özellikle avukatlar, doktoralar, bağımsız çalışanlar veya öğrencilerin çeşitli hoşnutsuzlukları karşısında iş bırakmaları hukuki açıdan grev değildir; ancak sosyolojik olarak grev olarak kabul edilebilir. Hukuki grev ile sosyolojik grevin ayrıştırılmasında bağımlı çalışma kıstası kullanılmalıdır. Bağımsız çalışanların yaptıkları eylemler her ne kadar grevin bazı unsurlarını taşısa da hukuken grev olarak değerlendirilemezler.

Siyasal katılım penceresinden bakıldığında hukuki grevden çok sosyolojik grev ön plana çıkmaktadır; çünkü herhangi bir meslek örgütünün üye veya çalışanlarının bağlı ya da bağımsız çalışmalarına değil kamuoyunu etkileyemeye ve karar alıcılara baskıya yönelik iş bırakma eylemlerine bakılmaktadır. Bunun yanında grev olarak kabul edilmese de grev benzeri bazı eylemler yöneltildiği otoriteye göre siyasal katılım başlığında da değerlendirilebilir. Örneğin

işyeri işgali, işi yavaşlatma, toplu viziteye çıkma, verim düşürme, boykot, sabotaj, grev postaları, itaatsizlik bunlardan bazılarıdır (Arıcı, 2016:60).

Siyasal katılım türleri dolaylı da olsa hükümeti hedef almak ve etkilemek zorundadır. Bazı grevler de doğrudan bu amaca yönelik olabilmektedir. Eğer greve gidenler hükümeti yeni bir politika yapmaya, kamu otoritelerini bir karar almaya veya bir karar almaktan kaçınmaya zorlamak amacıyla grev yapıyorlarsa yani grevin yöneltildiği taraf hükümetler ise buna siyasi grev denilmektedir. “Siyasî grevin muhatabı işveren olmayıp, öne sürülen taleplere işverenin bizzat yanıt getirmesi mümkün değildir. Muhatap devlettir ve siyasette yön değiştirmesi istenir. Bunu sağlamak üzere de kamuoyunun dikkatini en iyi çekebilecek bir araç, üretim ve hizmetleri durdurmaktır” (Sur, 2009:12). Sur’a göre (Sur, 2009:12), siyasi grevlerde yer alanlar işçi sıfatı ile değil yurttaş sıfatı ile sesini halka doğrudan ve konvansiyonel yöntemlerden daha etkin bir şekilde duyurabilmektedir. Bu sayede temsilî demokrasinin zafiyetleri telafi edilerek demokrasi canlı tutulmaktadır.

Siyasi grevleri sadece yönelimleri ile tespit etmek doğru değildir. Bazen bir sendika, çalışma şartlarının düzenlenmesi için hükümetten mevzuat değişikliği talebinde bulunabilir. Böyle bir talebin amacı çalışanların ekonomik, sosyal veya mesleki çıkarlarını geliştirmektir. Bu eylemin arkasında siyasi bir amaç bulunmadığından bazı yazarlar grevin yönelimine değil amacına bakmanın gerekli olduğunu söylemiştir. Narmanlıoğlu’na göre; (Narmanlıoğlu, 2016:679) bu tür eylemler görünüşte siyasi eylemlerdir ve siyasi grev olarak kabul edilmemelidirler. Ancak sosyal düzeni ortadan kaldırmayı, rejim değişikliğini amaçlayan bir grev gerçek anlamda siyasi grevdir.

Türkiye’de de grev hakkı ise ilk defa 1961 Anayasasının 47. maddesinde kendisine yer bulmuştur. 1961 Anayasası öncesinde grev hakkı ve işçi hareketlerine ancak Osmanlı İmparatorluğu’nda rastlamak mümkündür. Osmanlıda 1908 yılında çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu ile beraber işçilerin varlığı kabul edilmiştir ve Cumhuriyet Dönemi 1961 Anayasasına kadar işçiler ve onların grev hakkını tanıyan bir düzenleme yapılmamıştır. 1982 Anayasası’nda ise 54. Madde işçilerin grev hakkını tanımıştır. 1982 Anayasası’na göre grev hakkı ancak toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında ve uyuşmazlık çıkması halinde başvurulabilecek bir yoldur. Yine anayasanın 54. maddesinin 2. fıkrası grev hakkını “grev hakkı ve lokavt iyiniyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz” diyerek sınırlandırmaktadır. Üstelik getirilen sınırlama sebepleri grev hakkının doğası gereği vereceği zararı yasaklayarak anlamsız kılmaktadır.

Türkiye’de grevlerin nedenlerine bakıldığında “1980 öncesi grevlerin nedenleri ‘hak ve menfaatleri genişletmek’ iken, 1984 yılından itibaren ‘kaybedilen ve mevcut hakları koruma’ amacının öne çıktığı görülmektedir” (Yorgun vd., 2018:1910). Türkiye’de demokrasi sıklıkla askerî darbeler ile kesintiye uğramış, grev hakkının kullanılması da bu dönemlerde

yasaklanmıştır. Dolayısıyla işçilerin örgütlenmelerini tamamlamalarına izin verilmeyerek, sendikalaşmaya karşı şüpheyle yaklaşmıştır. Bu nedenlerle Türkiye’de grev yoluyla siyasal katılım hükümete yönelse de daha çok mesleki taleplerin dile getirildiği eylemler olmuştur. “Türkiye’de bitmek bilmeyen ekonomik krizler, siyasi gerilimler, olağanüstü hal dönemleri grev sayılarını azaltmaktadır. Sendikalar dönem dönem grev kararı alsalar da Bakanlar Kurulu tarafından grevler ertelenmektedir. 2000 yılından sonra iyiden iyiye düşüş içinde olan grevler yerini grev benzeri eylemlere bırakmıştır” (Çelik, 2019:161).

2.1.3.3. Toplantı, Gösteri veya Protesto Yürüyüşleri

Girişilen mücadeleler sonunda yasal olarak tanınan bir başka konvansiyonel katılım biçimi toplantı ve gösteri yürüyüşleridir. Dünyada temel hak ve hürriyetlerin gelişmesine bağlı olarak silahsız yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşleri de hukuk metinleri arasına girmiştir. “Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ve özgürlüğü yurttaşların sorunlarını kamuoyunda tartışma, egemenlik kurumlarıyla paylaşma, taleplerini ve isteklerini temsilcilerine yani yöneticilerine iletme isteklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır” (Ertürk, 2016:1).

Siyasal katılımın bir türü olarak yapılacak toplantılar bir kalabalığın rastgele buluşması değil birtakım unsurlar dâhilinde bir arada bulunması ile gerçekleşebilir. Bir yığın ya da kalabalığın rastgeleliğinden toplantıyı ayıran unsurlar ise kişi, organizasyon, geçicilik, yer ve amacın bütünleşmesidir (Yarsuvat, 1968:30-34). Bu unsurlardan dört tanesi maddi unsur olarak gösterilirken amaç unsuru manevi unsurdur. Amaç olmadan bir araya gelen kitleye yığın ya da kalabalık denilir. Bir araya gelen kişilerin amaçlarının olması da yeterli değil kişilerin ortak amaçla bir araya gelmeleri gereklidir (Ülgen, 2004:4-9). Ülgen’e göre (Ülgen, 2004:9) toplantı; “hukuka uygun ortak bir amaç çerçevesinde, geçici bir süre için organize olmuş/örgütlenmiş, birden fazla kişinin, bir araya geldiği gruplaşma” olarak tanımlanabilir.

Toplantılar ve toplantı özgürlüğü, kamu özgürlüklerinin temel unsuru olmasının yanı sıra aynı zamanda pratik ve etkili bir ifade ve baskı aracıdır (Tanör, 1994:107). Çünkü yöneticiler, bir kentin alanına yüz binlerce sayıda insanın toplanmasına kayıtsız kalamazlar. Toplanan kitlenin yürüyüşe geçmesi ile hareket bir üst boyuta taşınmaktadır. Genellikle insanlar mesajlarını vermek istedikleri yere doğru yürüyüşe geçerler. Bu esnada kamusal birtakım zararların doğması da kaçınılmazdır. Örneğin caddeler kapatılabilir, toplu taşıma aksayabilir, trafik durdurulabilir. Yaşanan aksaklıklar aslında bir taraftan da kamuoyunun dikkatini daha fazla çekerek mesajın sesini herkes için yükseltir. Ancak insanların trafiği engellemeden yani kamusal zararı en az seviyede tutarak kaldırımlarda veya parklarda bir çember çizerek yürümeleri de mümkündür. Bu, gösteri yürüyüşlerinin özel ve değişik bir türü olan “picketing” olarak adlandırılır (Ülgen, 2004:20).

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin özünde ifade özgürlüğü yatmaktadır. İfade özgürlüğü kapsamında yöneticilere ve kamuoyuna verilecek mesajı en güçlü şekilde ifade eden yasal ve meşru katılım aracı toplantı ve gösteri yürüyüşleridir. Demokratik ülkelerde sıklıkla kullanılan bu katılım biçimi ülkenin kültürüne göre şekillenmektedir. En fazla gösteri yürüyüşü yapılan ülke ise Fransa olarak karşımıza çıkmaktadır (Eroğul, 1991:178).

İnsanlar bir konu ile ilgili düşüncelerini çeşitli vasıtalar ile açıklayabilirler. Hukuk tarafından korunan hürriyet de zaten düşünmek eyleminin kendisi değil düşüncenin açıklanmasıdır. Zira düşünmenin yasaklanması mümkün değildir. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri de düşüncenin toplu olarak açıklanmasına aracılık etmektedir. Toplanan veya yürüyen kitle kolektif olarak düşüncelerini muhataplarına iletmektedir. Bu sayede aynı ya da benzer fikir birliği içinde olan topluluk, dayanışma ve örgütlenmeden güç alarak muhataplarına mesajlarını daha güçlü iletir ve konu hakkında bilgi, fikir sahibi olmayan kamuoyunun da dikkatini çekerek halkı bilgilendirir. Mesajın daha geniş kitlelere ulaşması ile de taraftar toplayabilir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin diğer bir nedeni sorunların dile getirilmesidir. Yönetenlerin aldıkları ya da almadıkları bazı kararlar, halkın bir bölümünde memnuniyetsizlik yaratabilir. Duyulan memnuniyetsizliğin bireysel ifade edilmesi, yönetimin dikkatini çekmeyebilir ya da yönetim aldığı kararda başkaca bir çoğunluğu gözetiyor olabilir. Böyle durumlarda memnuniyetsiz olan taraflar sorunlarını daha güçlü dile getirmek için potansiyel ve büyüklüklerini gösterecek toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenleyebilirler. Böylece yöneticiler de tarafların etki etme gücüne göre karar alabilir ya da aldıkları kararı değiştirebilirler.

Bazen toplantı ve gösteri yürüyüşleri bir gövde gösterisinin yanında cılız bir hareket olarak başlayabilmektedir. Bu cılız hareket zamanla halkın desteğini kazanarak güçlenebilir veya hareketin bastırılmasına yönelik kullanılan orantısız kuvvetle yönünü hükümetlere çevirebilir. Başlatılan cılız hareketlerdeki genel inanç halkın haberdar edilmesi ve kamuoyunun dikkatinin çekilmesidir. Nitekim basın açıklaması yapmak, dilekçe vermek, sosyal medya mesajları yayımlamaktansa toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapmak, kamuoyunda pek çok geleneksel ve yeni medya araçlarında kendine yer bularak kamuoyunun dikkatini çekmekte daha başarılı olmaktadır. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlük olarak kabul edilip bir hak olarak düzenlenmiş olmasına karşın bu hakkın kullanılmasında sıklıkla kolluk kuvvetleri ve yürüyüşçüler karşı karşıya gelmektedir. Bu karşılaşmalarda kolluk kuvvetlerinin müdahale biçimleri ve sergiledikleri tavırlar sonucunda yürüyüş, kontrolünü kaybetmeye çok müsaittir. Böyle durumlarda toplantı ve gösteri yürüyüşü, amacını da aşarak bir toplumsal harekete dönüşebilir. Aslında bu potansiyel, bir taraftan da yöneticilerin toplantı ve gösteri yürüyüşlerine karşı daha duyarlı olmasını sağlayarak hareketi beslemektedir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin en düzenli yapılanları belirli gün ve haftalardaki kutlamaları içerir. Örneğin 1 Mayıs İşçi Bayramında işçi sendikalarının yürüyüşü, 8 Mart Dünya

Kadınlar Gününde kadın yürüyüşleri, 14 Mart Tıp Bayramında sağlık çalışanlarının yürüyüşleri beklenen ve düzenli yürüyüşlerdendir. Bu yürüyüşlerde sorunlar kamuoyunun dikkatine sunulur. Yürüyüşler çeşitli etkinliklerle de desteklenerek sorunların gündemde fazlaca yer edinmesine çalışılır.

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin son amacı da protestolar olabilir. Bireyleri protesto etkinliklerine katılmaya motive eden en önemli faktörün mağduriyet algısı olduğu öne sürülmüştür. Bireyler hak ettikleri maddi veya maddi olmayan olanaklara ulaşamadıklarında görece yoksunluk hissine kapılmaktadırlar. Görece yoksunluk hissini yol açtığı mağduriyet algısı ile bireyler siyasi etkinliklere katılmaktadırlar; ancak bireyleri daha fazla katılıma iten gerekçe ise yetkinliktir. Bireyler katıldıkları etkinliklerde yaşadıkları mağduriyetin giderileceğine duydukları inançla beraber katılım düzeyini belirlemektedir. Bunun dışında bireylerin yakınlık duyduğu gruplar yani kimlikler, yaşanan kızgınlık, öfke gibi duygular ve ideolojiler de protestolara katılımı anahtar birer rol oynamaktadır (Erdoğan, 2015:37-40). Bireyler bu etkenler ile birlikte toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenler veya bu yürüyüşlere katılırlar. Bu etkinliklerde yine yaşadıkları mağduriyeti dile getirerek bu mağduriyetin yaşanmasına neden olan karar, kişi veya kurumu protesto ederler. Bu etkinliklerde alınan karardan dönülmesi veya yeni bir karar alınması ile mağduriyetin giderilmesi beklenmektedir.

Toplantı, gösteri veya protesto yürüyüşlerinin farklı saikleri olsa da etkilerinin gücü örgütlülük ve potansiyel halk desteğinden gelmektedir ve bunlar konvansiyonel olmayan katılım araçlarıdır. Bir dava, halka yaslanarak geniş kalabalıkları arkasına aldığı takdirde yönetim üzerinde zorlayıcı olabilir. Bugün sosyal medya üzerinden toplanan kalabalıklar ve yine sosyal medya üzerinden verilen mesajların etkisi bilfiil sokağa çıkmak kadar etkili değildir. İnternetin demokrasiye katkıları yadsınamaz; ancak günümüzde Başaran'ın ifadesi ile "özgürlükler 'twit' ile gelmez" (Başaran, 2015:73-78). Bundan dolayı yönetenlerin en dikkatle takip ettikleri katılım biçimi toplantı, gösteri ve protesto yürüyüşleridir. Yapılan yürüyüşlerle bireyler pek çok ülkede pek çok kararın alınmasını veya değiştirilmesini sağlayarak kazanımlar elde etmişlerdir. Bugün işçilerin, kadınların veya bazı meslek örgütlerinin elde ettikleri kazanımların arkasında toplantı ve gösteri yürüyüşleri bulunmaktadır.

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri bugün katılımcı ve demokratik bir yönetimin göstergesidir. Ancak demokratik bir hak olarak kabul edilmeleri örneğin dilekçe hakkı kadar kolay olmamıştır (Eroğul, 1991:179). 1791 Fransız Anayasası, 1831 Belçika Anayasası ve 1848 İtalyan Anayasası toplantı özgürlüğüne ilk yer veren hukuki metinler olmuştur (Anayurt, 1998:54). Türkiye'de ise toplanma hakkı ilk defa 1876 Kanun-i Esasi'de, gösteri yürüyüşleri ise 1961 Anayasası'nda kendisine yer bulmuştur.

1961 Anayasası'nın 28'inci maddesi "herkes önceden izin almaksızın, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir." şeklinde düzenlenmiştir. Bu sayede 6761

Sayı Toplanma ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'nda toplantı ve gösteriler için benimsenen "izin sistemi" de kaldırılmıştır. 1982 Anayasası'nda ise 34. Madde benzer şekilde "Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir" şeklinde düzenlenmiştir. Ancak 1982 Anayasası'nda kurucu iktidar, özgürlükleri sınırlandırıcı ve kolektif haklara şüpheli bakış açısıyla idarenin müdahale ve durdurma yetkilerini güçlendirmiştir (Tanör, 2013:128). 2001 değişiklikleri ile hakkın kullanımının önündeki engeller bir nebze giderilmiştir; ancak yine de Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşleri üzerinden sıklıkla çatışmalar yaşanmaktadır ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından Türkiye sıklıkla mahkûm edilmektedir.

İnce, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları ve Temel Haklar Sözleşmesi (AİHS) 11. Madde ihlallerinin iki ana sorunu olduğunu belirtmektedir. "Birincisi, önceden bildirimde bulunulmayan ve barışçıl bir şekilde başlayıp devam eden toplantı ve gösteri yürüyüşlerine karşı tahammül göstermeden doğrudan kuvvet kullanarak müdahale edilmesi, ikincisi ise, katılımcıların dağıtılması için kolluk tarafından kullanılan kuvvetin orantısızlığıdır" (İnce, 2015:1). Ülgen de toplantı ve yürüyüş özgürlüklerinin hayata geçmemesinin arkasında idarenin özgürlükleri dar şekilde yorumlayarak uyguladığını belirtir (Ülgen, 2004:120). Türkiye'nin toplantı ve gösteri yürüyüşlerini bir siyasal katılım türü olarak görmesi ve yapılan etkinliklerden yaşadığı yönetsel tedirginliğini bırakması demokrasinin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Toplantı ve yürüyüşler halkın da bir nevi deşarj olmasının gereğidir. Düzenlenen toplantılar, mitingler ve yürüyüşler halkın heyecanının boşaltılması için bir emniyet supabı olarak da kullanılır (Dönmezer, 1999:221).

2.1.3.4. Boykotlar

Yasal olarak değerlendirilen son konvansiyonel olmayan katılım biçimi boykotlardır. Boykotlar, 1970'lerden itibaren sıklıkla başvuru yapılan siyasal katılım biçimlerindedir. Dünya Değerler Araştırmaları, günümüze geldikçe boykotlara daha fazla katılım olduğunu göstermektedir. Norris'e göre (Norris, 2002:195) konvansiyonel olmayan katılım biçimlerine duyulan ilgi, konvansiyonel biçimlere göre tarihsel süreç içinde gelişmiştir. Dolayısıyla dilekçe verme, gösteri yapma ve boykot etme, aktif bir parti üyesi olmaktan çok daha yaygın eylemlerdir. Çünkü maliyeti düşük ve katılımı daha kolaydır.

Boykotlardan sıklıkla söz edilse hatta pek çok siyasal katılım anketlerinde sorular sorulsa da literatürde bir tanıma rastlanmamıştır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise, iki anlamı gösterilmektedir. Birincisi "Bir işi, bir davranışı yapmama kararı alma." İkincisi "Bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesme." şeklindedir.

Tarihteki ilk boykot eylemi kelimeye de ismini veren Captain Charles Cunningham Boycott'a karşı yapılmıştır. Boycott, emekli olduktan sonra İrlanda'nın Mayo bölgesinde İngiliz

toprak sahiplerinin tahsildarlığını yapmaya başlamış ve acımasız tahliye yöntemleri ile ünlenmiştir. 1880 yılında çiftçiler kötü bir sezon geçirmelerine rağmen kiralara tahsil edilmek istenince Home Rule hareketi lideri Charles Steward Parnell, çiftçileri toprak sahiplerine karşı bir eyleme davet etmiş ve Parnell'in önerisi ile Boycott'a şiddet içermeyecek şekilde tecrit uygulanmıştır. İlk olarak çiftçiler Boycott'u patates hasadında yüzüstü bırakmıştır. Boycott'un işçileri işlerini bırakmış, ticari ilişkileri askıya alınmış, evi yağmalanmış hatta postaları bile teslim edilmeyerek Boycott toplumdan tamamen izole edilmiştir. Boycott'un durumunu bir mektup ile basına göndermesi üzerine hikâye İngiliz basınında önemli bir yer tutmuştur. Çeşitli gazeteler muhabirler göndererek bu durumu haber yapmışlardır. Ancak tüm yardımlara rağmen Boycott, eski verimini tutturamamış ve ülkeyi terk etmiştir (Marlow, 1973). Bundan sonra iletişimin kapatılması, kişinin tecrit edilerek toplumdan soyutlanması eylemlerine Charles Boycott'un soyadı verilmiştir.

Boykot, günümüzde ekonomik, politik veya sosyal dışlama yoluyla muhatapların baskı altına alınarak bir uygulamadan vazgeçirilmesi, bir karar alınması ya da bir karardan döndürülmesi amacıyla kullanılan barışçıl bir eylem biçimidir. Boykotlar örgütlü ve kolektif bir halk kesimi tarafından yapılabileceği gibi bir kurum veya devlet tarafından da yapılabilir. Örneğin tüketiciler bir işletme veya bir devletin politikalarını cezalandırmak amacıyla ürünlerini almamayı içeren bir boykot düzenleyebilirler. Devletler de başka devletlerin politikalarını protesto etmek ve eylemleri üzerinde baskı kurmak adına ilişkilerini kesebilirler. Hatta uluslararası organizasyonlarda bile boykot uygulanan ülkeyi davet etmeyebilir, o ülkedeki bir organizasyona katılmayabilirler.

Ekonomik boykotlar genelde tüketici boykotları olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketiciler, tepki gösterdikleri bazı kararların sonucunda bir işletmenin veya bir devletin menşesindeki işletmelerin ürünlerinin alınmaması doğrultusunda bir boykot başlatırlar. Smith'in, 'tüketici egemenliğinin örgütlü bir etkileme çabası' olarak tanımladığı tüketici boykotunun temelinde, işletme veya ülke ürünlerinin satın alınmaması yoluyla güç gösterisi yapmak amacı yatmaktadır (Smith, 1990:140). Boykotlar, siyasal olarak etkileme gücü bulunmayan grupların ve kesimlerin elindeki sürekli ve güçlü bir eylem biçimidir. Bir eylem repertuarı olarak tüketici boykotlarına katılım kolay ve maliyetsizdir, üstelik bu boykotların etki gücü de yüksektir. "Tüketiciler, seçimlerde oylarıyla nasıl siyasal karar alma sürecine katılıyorsa, satın alma davranışlarıyla da doğrudan toplumun tüketim davranışına yön verebilmektedirler" (Balıkçoğlu vd., 2007:81).

Tüketici boykotları sadece ürünlerden duyulan memnuniyetsizlik ve üretici firma ya da markanın ürünlerine karşı gösterilen bir tepki değildir. Günümüzde tüketiciler, üretici firmalardan üretim ve satış dışında farklı sorumluluklar da almalarını beklemektedir. Örneğin

çevre hassasiyeti, işçi haklarına riayet, çocuk işçiler, ülkesel veya bölgesel sorunlara duyarlılık gibi beklentiler oluşmaktadır.

Kimzan ve Kaya'nın belirttiği üzere;

Ürün seçiminde geleneksel kriterler artık yetersiz kalmaktadır. Bilgiye kolayca ulaşabilen bireyler kendi etik, çevresel ve siyasal değerleriyle uyumlu faaliyet gösteren şirketlerin ürünlerini tercih edebilmektedir. Yine kendi değerlerine uygun hareket etmeyen şirketleri ise pazar aracılığıyla cezalandırma yoluna gidebilmektedir. Bu sayede tüketicinin toplumsal yönü, toplumsal sorunların çözülmesinde önemli bir role sahip olmaktadır (Kimzan ve Kaya, 2010:279).

Tüketici boykotları 1970'lerden 1990'lara geldikçe yükselen bir değer olmuştur (Norris, 2002, s. 4). Bu yükselişin arkasında, tüketicilerin sahip oldukları satın alım güçleri ile işletmeleri ya da kamu politikalarını doğrudan etkileyebilmeleri yatmaktadır. Bireylerin etki etme ve değiştirme gücü arttıkça siyasal katılım düzeyleri de artmaktadır. Bireylerin ya da grupların tüketici boykotlarını hükümete yöneltmesinden endişe duyan yönetimler kararlarını gözden geçirebilir ya da geri adım atabilirler. Bu sayede tüketici boykotları, sahip oldukları pazarı etkileme gücüyle karar alma mekanizmasını etkilediğinden, konvansiyonel olmayan siyasal katılım biçimleri arasında gösterilirler.

Siyasal tüketicilik açısından tüketim, sivil katılımın geçerli ve anlamlı bir biçimidir. Toplumların şekillenmesinde kritik bir öneme sahip olan oy verme ve bir yardım kuruluşuna bağış yapma, belirli zamanlarla sınırlı durumlarken tüketim, tüketicilerin her gün gerçekleştirdiği bir etkinliktir. Bu bağlamda tüketicilerin her gün satın alım oylarını kullandığı söylenebilir (Kimzan ve Kaya, 2010:281).

Politik boykotlar ise genellikle sosyolojik bir gerçekliğe ya da toplumsal bir hassasiyet temeline dayanır. Toplumun daha derinlikli ve belli bir tabana yayılmış meseleleri üzerine kendilerini gösterirler. "ABD'de, güneydeki bazı tüccarların zencilere satış yapmayı reddetmeleri, buna benzer bir şekilde Kanada'da ırkçı ve anti-göçmen boykotları ve 1840'larda Protestanların Katolik göçmenlere karşı organize ettikleri boykotlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir" (Balıkçıoğlu vd., 2007:81). Boykotların ayrılıkçı ve çirkin politikaların parçası olarak da kullanıldığı görülmüştür. Etnik veya dini birtakım gruplar, ayrılıkçı hareketlerine destek sağlamak için veya hedef aldıkları gruplara zarar vermek için de boykotları kullanmışlardır. Gerçekleştirilen politik boykotlar genellikle milliyetçi veya köktendinci şovlarla halka tanıtılarak destek istenilmiştir. Bunların en meşhur örnekleri "Don't Buy Jewish" boykotlarıdır. Yahudi malları ve Yahudi ürünlerini boykot etmek için 1930'larda Almanya'da sıklıkla kullanılmış, Yahudi tüccarlar ekonomik olarak çok zor durumda kalmışlardır (Stolle ve Micheletti, 2005:3).

Dünyada en çok ses getiren politik boykot, "The Montgomery Bus Boycott"u olmuştur. Amerikan medeni haklar hareketinin de kilometre taşlarından birisi olan bu boykot, Montgomery kentinde siyahi bir kadının otobüste bir beyaza yer vermemesiyle başlamıştır. 1954 yılında

Alabama eyaletinde otobüslerde siyahlar ile beyazların aynı sırada oturmaları yasaktır. Otobüse sonradan binen bir beyaz, hiç yer olmadığını görünce siyahilerin tamamının kalkmasını istemiş; ancak Rosa Parks diğer dört siyahinin aksine yerini beyaza vermeyi reddettiği için tutuklanmıştır. Yaşanan ayrımcılık ve ırkçılığa karşı 5 Aralık 1955 Pazartesi günü boykot çağrısı yapılmıştır. Yapılan çağrıda siyahların otobüsleri bir günlüğüne hiçbir şekilde kullanmaması istenmiştir (Marsico, 2012:24-31).

1929 bunalımı sırasındaki kentsel boykotların ve sivil hakların elde edilmesindeki otobüs boykotlarının başarısı boykotların yayılmasını hızlandırmıştır. Özellikle Afrikalı Amerikalılar tüketici boykotlarının işlevselliğini yerel tüccarlara karşı kullanma konusunda istekli olmuşlardır. Böylece boykotlar tüketici istismarı, iş ayrımcılığı, polis şiddeti gibi ekonomik ve ekonomik olmayan pek çok konuda kullanılır olmuşlardır (Friedman, 1999:118).

1980'lere kadar ses getiren boykotlar genellikle politik bir mücadelenin etkili silahları olarak kullanılmıştır. 1970 ve 1980'lerde ırkçı rejimlere karşı dünya çapında boykotlar gerçekleştirilmiştir. Güney Afrika kökenli bu hareketler siyahilerin Amerikan medeni haklar hareketinin devamı niteliğindeki boykotları olarak gösterilebilir. Yine eşitlik hakları için "Don't buy where yo can't work" boykotları bilinen en meşhur politik boykotlardandır.

Politik tüketiciliğin bir sonucu olarak Nestle, Coca-cola, Nike, Mcdonalds, Shell, Microsoft gibi küresel markalara karşı boykotlar gerçekleştirilmiştir. Bazı devletlerden dahi büyük sermayeleri olan bu işletmelerin temel insan hakları, demokrasi ve insan sağlığı karşısında aldıkları bazı tutumların ve kararların düzeltilmesini sağlamak için boykotlar kullanılmıştır. Bunlardan en bilindik olanı Nestle boykotudur. 1977 yılında, Nestle'nin özellikle üçüncü dünya ülkelerinde bebeklere, anne sütünden önce mama verilmesini özendiren kampanyalarına karşı boykot başlamıştır. Infant Formula Action Coalition (Bebek Maması Eylem Koalisyonu) tarafından başlatılan boykot dinî cemaat ve yatırımcıların da desteğini kazanmıştır. Friedman'a göre bir yandan dinî yatırımcılar ve inanç toplulukları ile diğer yandan sağlık ve tüketici aktivistleri arasında çok uluslu şirketlerin pazarlama uygulamalarına meydan okumak için bir ortaklık kurulmuştur (Friedman, 1999:176). Bu ortak mücadele sonucunda Nestle, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu'yla müzakere ederek WHO kurallarını benimsemiş ve boykot 1984'te sona ermiştir. 1988 yılında tekrar başlatılan boykot, günümüzde desteğini büyük ölçüde yitirse de devam etmektedir.

Türkiye'de gerçekleşen boykotlar ise yine politik uzantıları doğrultusunda büyük destek görmüşlerdir. İlk boykot haberine 16.12.1969 tarihli gazete haberinde rastlanmıştır (Boykot Başladı, 2020). Ancak tarama yapılan gazete arşivleri 1950 sonrasını içermektedir. En çok ses getiren boykotlar ise 1998 yılında terör örgütü başı Abdullah Öcalan'a İtalya'nın sığınma izin vermesi sonrası İtalyan boykotu, 2006 yılında Ermeni soykırımını reddedenlere cezai müeyyide uygulanacağına duyurulması üzerine tüketici birliklerinin çağrısıyla Fransız boykotu ve

Danimarka’da Jyllands-Posten gazetesinde 30 Eylül 2005 tarihinde Hz. Muhammed karikatürlerinin çizilmesi üzerine bütün Müslüman ülkelerde başlatılan Danimarka ürünlerinin boykotu olmuştur. İsrail’in Filistin halkına karşı devam eden saldırı ve şiddet eylemlerinin durdurulması için yapılan boykotlar, Türkiye tarafından en çok destek gören boykotlar olmuştur. Maira’ya göre İsrail, ABD tarafından sürekli korunduğu için Filistin halkına yönelik gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri cezazsız kalmaktadır. Birleşmiş Milletler, İsrail politikalarını eleştiren kararlar aldığı anda ABD tarafından bu kararlar veto edilmekte ve uluslararası yaptırım uygulanamamaktadır. Bu ihlaller ancak rutin olarak kınanmaktadır. Bu yüzden eli kolu bağlanan uluslararası toplumun elindeki tek koz boykottur. İsrail ve destekçisi olan ABD karşısında düzenlenen boykotlara Türkiye de sürekli destek vermiştir. En güçlü İsrail boykotu, Mavi Marmara olayı sonrasında yaşanmıştır (Maria, 2018:4-5).

Her bir ülkenin ya da işletmenin boykot detaylarına girmemekle beraber boykotların özünde yer alan temel güdü insanların tüketim gücüyle siyasal katılım sağlamalarıdır. Organize bir hareket olan boykotlar, ortak bir dayanışma ve toplumsal bir bilincin oluşumuna katkı sağlarlar. Gerçekleştirdikleri dayanışma sayesinde ortak hedefe kitlesel ulaşma aracı olarak kullanılırlar. Günümüzde internet üzerinden organize olarak çok kolay yayılım sağlayan boykotların kolay manipüle olması da söz konusudur. Bu yüzden boykota destek verenlerin ciddi araştırmalar yapması gereklidir; çünkü bir işletmenin pek çok farklı markası olabilir ve bu markalar başka işletmelerinkiler ile karıştırılabilir. Ayrıca bir ülkenin içindeki yerli firmalar yabancı firmalar ile rekabet etmemek için millî unsurları kullanarak avantaj sağlamaya çalışabilirler. Tüketiciler bir de üretim yapılan yer ile üretim yapan firmanın menşeyini de ayırmak durumundadırlar; çünkü çoğunlukla firmaya zarar vermek isterken işçilerin işsiz kalmasına neden olmak da istemezler.

Tüm bu koşullarının yanında boykotlar, küreselleşen dünyada önemli bir katılım aracı olmaya devam edeceklerdir. Bu öngörü doğrultusunda bazı kampanyalar “aldığın her ürün aynı zamanda kullandığın bir oydur” gibi sloganlarla tüketici davranışlarına politik anlamlar yükleyerek boykotları güçlendirmektedir. Stolle ve Micheletti’ye göre insanların günlük yaşamları içindeki pek çok davranışını da siyasete bir katılım biçimi olarak adlandırmanın zamanı gelmiştir. “Everyday Making” olarak adlandırılan sivil girişimler, ölçümlerinin zorluklarına karşın katılımın bir türü olarak karşımıza çıkmakta, vatandaşlar günlük uğraşları ile de pek çok kamusal sorunun çözümünde yer almaktadır (Stolle ve Micheletti, 2005:11-12). Boykotlar, konvansiyonel olmayan katılım türleri olarak siyasete katılımın önemli bir aktörü olmaya devam edeceklerdir. Siyasete katılım biçimlerindeki geleneksel yolların daraltılması ve siyaseti etkileme bakımından yeterli gücü bulamayanlar için boykotlar hâlihazırda duran eylem biçimleridir.

2.1.3.5. İşgaller

Toplumsal, siyasal, ekonomik yapı ve dinamikler değiştikçe siyasal katılım biçimleri de değişerek dönemin şartlarına göre şekil almaktadır. Özellikle Eylül 2011’de “Wall Street’i İşgal Et” eylemi ile birlikte işgaller de konvansiyonel olmayan katılım türlerine dâhil edilmiştir. İşgal eylemleri literatürde pek çok yazar tarafından “yeni toplumsal hareketler” başlığı altında gösterilmektedir. Ancak toplumsal hareketler de özü itibariyle bir katılım biçimi olduğundan işgal eylemlerinin ‘konvansiyonel olmayan katılım’ başlığında sınıflandırılması mümkündür.

İşgal eylemlerinin özellikle 2010 yılından sonra tekrar popüler olmasının arkasında neo-liberal politikalarından kaynaklanan memnuniyetsizlik gösterilmektedir. Martinez ve Cattaneo’ya göre kapitalizm temelde dünyayı ikiye bölmüştür. Bir tarafta sermaye biriktiren küresel seçkin ve imtiyazlı şirketler varken diğer tarafta yoksullar, düşük ücretliler, ara ara iş bulabilenler, kimliksiz göçmenler ve emekçi sınıf vardır. İşgal et hareketleri bu bağlamdan kopuk değerlendirilemez (Martinez ve Cattaneo, 2015:39). Çünkü kapitalizm; “Özel mülkün eşitsiz dağıtılması, emek sömürsü, konutun ve kentsel yaşamın metalaştırılması, devlet güçlerinin seçkinlerin ve kapitalistlerin birikimleri lehine olan işlevsel eğilimlerini” (Martinez ve Cattaneo, 2015:48) içerir. Bu yüzden işgal eylemleri, kapitalizmin yarattığına inanılan gelir adaletsizliğine ve özel mülkiyete karşı girişilen bir eylem biçimi olarak görülmektedir.

İşgal hareketleri sanayileşmenin yarattığı sonuçlar ile yakından ilişkilidir. 20. yüzyılda sanayileşme son derece büyük zenginlikler yaratmanın yanında gecekondulaşma, yoksulluk ve eşitsizlikler de yaratmıştır. Özellikle işçi sınıfının düşük ücret alması, ağır çalışma koşulları ve kötü yaşam biçimi nedeniyle toplumsal eşitsizlik iyice görünür olmuştur. Klasik liberalizmin zenginliklerin karşısında yarattığı sorunları çözmek amacıyla devlet yeniden sahneye çağırılmış ve Keynesyen ekonomik modelle birlikte refah devlet anlayışı altın çağına kavuşturulmuştur.

Koray’a göre refah devlet, hem liberalizmin hem de Marksizmin farklı gerekçelerle de olsa devlete şüphe ile bakmalarından doğmuştur. İki ideolojinin mücadelesi sonrasında Avrupa’da üçüncü bir yol olarak “demokratik sol” düşünceler ortaya çıkmıştır ve bu sentez dâhilinde bir toplum modeli geliştirilmiştir (Koray, 2018:86). Bu yeni toplum modeli liberalizmin aşırı bireyciliği ve sermayeyi koruma anlayışına karşı devletin toplumsal hatta ekonomik anlamda tekrar rol almasını içermektedir. Bu anlayış doğrultusunda sığınılan refah devlet modeli, “Bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetler alanında belirli bir standart getiren devlettir” şeklinde tanımlanmaktadır (Flora ve Alber, 1990:29).

1970’li yıllara gelindiğinde tekrar yaşanan ekonomik krizler, Keynesyen politikaların sorgulanmasına yol açmıştır. Giddens’a göre refah devletinin amaçları üzerindeki uzlaş

1980’lerde Birleşik Krallık ‘ta Margaret Thatcher’in ve ABD’de Ronald Reagan’ın kesinti çabaları ile bitmiştir; çünkü genel ekonomik gerileme, artan işsizlik ve bürokrasi sosyal güvenlik sistemine çok büyük bir finansal maliyet getirmişti. İkinci olarak sosyal yardım almaya alışan insanların zamanla bunu bir bağımlılık haline getirdiği tartışmaları başlamıştı (Giddens, 2012:417-418). Yaşanan tartışmalar sonrası refah devlet anlayışının hızla dönüştürüldüğü bir sürece geçilmiştir.

1980’li yıllarda refah devlet modeli yerini neo-liberal politikalar doğrultusunda şekillendirilen yeni bir modele bırakmıştır. Bu yeni modelde devletin ekonomik ve toplumsal faaliyetleri kısıtlanmış ve piyasa tekrar hâkim konuma yerleştirilmiştir. Neo-liberallere göre bireysel girişimciliğin önünün açılması, mülkiyet hakkının serbest bırakılması, ticari ve ekonomik kararların alınmasında devletin değil piyasanın kendi koşullarının egemen olması gerekmektedir (Harvey, 2005:2). 1990 ve 2000’li yıllarda neo-liberal politikalar doğrultusunda devletin dönüştürülmesine rağmen 20. yüzyıldakilere benzeyen sorunların ortaya çıkmasına engel olunamamıştır. Doğanay’a göre (Doğanay, 2016:95);

Neo-liberal ekonomi, işsizlik oranının yükselmesi, finansal belirsizlik, güvencesiz istihdam, ev fiyatlarının ve kiralarının artışı, inşaat patlamasının yaşanması ve boş ev sayısının artması, banka kredileri ve ödenemeyen borçlardan ötürü yaşanan ekonomik krizler, fiyatların artmasına rağmen maaş ve ücretlerin aynı oranda artmaması ve alım gücünün düşmesi gibi sorunlara neden olmuştur. Böylece konuta erişimi olanlar ve konuta erişimden dışlananlar arasında büyük bir ayrışma ortaya çıkmıştır.

Eroğul’un da belirttiği üzere bir ülkede ekonomik sıkıntılar başlayıp geçimsel düzen sarsılınca tepkisel davranışlar yaygınlaşmaktadır. Fransız ve Rus Devrimlerinin de arkasında açlık ve sefaletin önemli bir payı olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (Eroğul, 1991:254). Kurtbaş’a göre bir toplumda insanların siyasal katılımlarını gerçekleştirirken hangi yöntemleri tercih edecekleri ve hangi enstrümanları kullanacakları toplumun siyasal kültürü ile yakından ilişkilidir. Ortaya çıkan toplumsal hareketler de bazı koşullar altında siyasete iştirakin araçları olmaktadır (Kurtbaş, 2017:341).

2000’li yıllarda, neo-liberal politikaların sonucunda ortaya çıktığına inandıkları sorunlar karşısında protestocular, işgal eylemleri ile seslerini duyurmak istemişlerdir. “Genel anlamda işgal, bir mülkün, bir kamu kuruluşu, özel şahıs, özel şirket ya da herhangi bir kuruluş olabilecek sahibinin önceden verilmiş rızası dışında yasadışı biçimde ele geçirilmesidir”(Martinez ve Cattaneo, 2015:10). Dönemin siyasal kültürünün bir uzanımı olan işgal eylemleri ilk olarak kendini Tunus’ta göstermiştir.

Tunus’ta 1970’lerden itibaren liberal politikalar uygulanmasına rağmen enflasyon kontrol altına alınamamış ve gündelik hayat ekonomik krizlerle derinden etkilenmiştir. 1984’te “Ekmek İsyanı” protestoları düzenlenmiştir. Ülkenin genç nüfusu “devlet bize eğitim veriyor ancak iş yok” söylemleri ile tepkilerini dile getirmekteydiler. 1984 – 1987 yılları arasında ülkenin

yaşadığı siyasal ve ekonomik sorunları çözmek vaadiyle iktidara gelen Zeynel Abidin Bin Ali 1989'a kadar muhalif kesimlerle barışarak ülkenin demokratikleşmesi adına adımlar atarken, 1989'dan sonra sivil ve askerî yapılara baskılarla, kişisel iktidarını güçlendirmiştir. Muhalifler, terörist ilan edilerek tutuklanmaya başlanmış ve toplu işten çıkarmalar ile otoriter bir yönetime geçilmiştir. Ancak ülkede siyasal muhalefet baskılansa dahi özelleştirmeler ile ekonomideki devlet kontrolü zayıflatılmış ve işsizlik sorununa yapısal çözüm bulunamamıştır. Ekonomik sorunlarla beraber yolsuzluklar ve adam kayırmalar da başlayınca toplumsal muhalefetin genişlemesine engel olunamamıştır. 17 Aralık 2010'da Muhammed Bouazizi'nin polis şiddetine karşılık kendini yakması sonucunda Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali'ye karşı halk ayaklanmış, emniyet binaları ve valiliklerin önlerini işgal etmiştir (Ayhan, 2012:66-76).

Tunus'ta meydana gelen ve sonucunda devlet başkanının Suudi Arabistan'a kaçarak ülkeyi terk etmesine uzanan eylemler ikinci olarak kendisini Mısır'da göstermiştir. Mısır'da gerçekleştirilen işgal eylemlerinin arka planı 2005 yılına uzanmaktadır. 2005 yılında devlet başkanının sınırsız süreyle seçilmesini sağlayan değişikliğe karşı "Kefaya" hareketi başlatılmıştır. Sert bir şekilde bastırılan bu hareketten sonra "6 Nisan Gençlik Hareketi" ile otoriter devlet yönetimine itiraz edilmiştir. 2010 yazında ise Khaled Said isimli genç, bir polis yetkilisinin uyuşturucu sattığını internette yayımlamıştır. Bunun üzerine tutuklanan ve işkence edilerek öldürülen gencin ölümünün araştırılmasını isteyenler internet aracılığı ile örgütlenerek 6 Nisan'da sessiz oturma eylemleri yapmışlardır (Akbiyık ve Öztürk, 2012:1015-1016).

Tunus'ta gerçekleşen halk hareketleri ile devlet başkanının ülkeden kaçmasından cesaret alan eylemciler büyük bir eylem düzenlemiştir. Mübarek yönetiminin eylemleri bastırmak ve haberleşmeyi kesmek adına attığı adımlar çatışmalara dönüşmüş ve en sonunda eylemciler başta eylemlerin sloganlaştığı Tahrir olmak üzere meydanları işgal etmişlerdir. İşgal eylemleri sonucunda 11 Şubat'ta Hüsnü Mübarek devrilmiştir. Tunus ve Mısır'da yaşanan bu olaylar Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye'ye de sıçramış ve bu süreç Arap Baharı olarak isimlendirilmiştir.

Ortadoğu'da yaşanan eylemler birkaç ay sonra İspanya ve Yunanistan'a da taşınmıştır. "Mayıs 2011'de İspanya'da kemer sıkma politikaları ve işsizliğe karşı protestolar ortaya çıkmış ve binlerce insan Sol Meydanı gibi kamusal alanları işgal ederek siyasal süreçte daha çok söz hakkı talebiyle kitle meclisleri toplantıları ve barışçı oturma eylemleri düzenlemiştir" (Toprak, 2019). İspanya gibi Yunanistan'da da aşırı kamu borçlanması sonucunda yaşanan ekonomik krizler karşısında vergiler arttırılınca halk sokağa çıkmış ve eylemlere başlamıştır.

17 Eylül 2011 tarihinde ise Arap Baharı ve özellikle İspanya'daki "Öfke" eylemlerinden etkilenen binlerce protestocu New York'ta Zuccotti Parkını işgal ederek çadırlarını kurmuşlardır. Yapılan bu işgal eylemi, "Wall Street'i İşgal Et" olarak isimlendirilmiştir (Akbiyık ve Öztürk, 2012:1020). ABD'deki Wall Street'i İşgal Et eylemi "Bütçe Kesintilerine Karşı olan New Yorklular" adlı grubun protestosu ile başlamıştır. Belediye Başkanı Bloomberg'ün 4000 öğretmeni işten

çıkarma ve 20 itfaiye birimini kapatması sonrasında protestocular belediye binası yanındaki kaldırıma yerleşmiştir (Cottam vd., 2017:449). Kerton'a göre bu eylem doğrudan Mısır'da kazanılan başarı ile bağlantılıdır. Çünkü işgalin başlamasına neden olan Adbusters'in yazdığı blogda belirttiği gibi; bir milyon insanın toplanarak bir yeri işgal etmesi isyanın kıvılcımını ateşler. Tahrir Meydanı'nda da bu test edilmiştir. Batı'da bu kavramsallaştırma iyi öğrenilmiş ve Wall Street'i işgal et eylemlerinde kullanılmıştır (Kerton, 2012:303).

Yangfang'a göre; protesto hareketlerinin genel sebebi Wall Street'teki finansal kurumların spekülasyon hareketleri ile yaşanan yolsuzluklar ve Obama yönetiminin neo-liberal politikalarıdır (Yangfang, 2012:251). "Hareketin yakındığı ana sorun, kapitalist ekonomik sistemde var olduğu düşünülen ekonomik eşitsizlikler ve adaletsizliklerdi. Amerikan hanelerinin yüzde 1'inin, ülkenin zenginliğinin yüzde 30'u ila 40'ı arasında bir kısma sahip olduğunu ve bu nedenle kendilerini yoksul yüzde 99 içinde gördüklerini ifade etmekteydiler" (Cottam vd., 2017: 449). Birbirinden dağınık ve farklı taleplerle görünür olamayan kesimler bir ortaklık yakalamış ve ABD finans merkezlerinin yanında Zucotti Park işgal edilmiştir. Polisin eylemcilere sert müdahaleleri hareketin güçlenmesine ve toplumsal desteğin artmasına yol açmıştır.

İşgal hareketinin bir lideri olmadığı gibi hareket adına konuşacak yetkilendirilmiş bir kimse de yoktur. İşgalciler yatay ve lidersiz bir örgütlenme modeli benimsemişlerdir. Serbest konuşma kürsülerinde dileyen herkes konuşma yapabilmektedir (Özcan, 2015:27). Harcourt'a göre direnişçi olmak için çadır, uyku tulumu ve pankart yeterlidir; ancak konuşma yapmak için direnişin parçası olma hissiyatını taşımak gereklidir (Harcourt, 2013:77). İşgal sırasında nöbetleşe bir şekilde alanı bekleyen eylemciler, ortak ihtiyaçlar için karşılıklı yardımlaşma ve öz örgütlenme gibi anarşist ilkeler doğrultusunda hareket ederek eşit katılımlı bir model uygulamıştır (Özcan, 2015:27-28).

Graeber, işgal hareketinin Amerika'da anarşist ilkelere dayanan birkaç hareketten biri olduğunu belirtmektedir; çünkü işgal hareketi, ilk olarak mevcut siyasi kurumların meşruiyetini tanımayı reddetmektedir. İkinci olarak mevcut yasal düzenin meşruiyetini kabul etmeyi reddetmektedir. Üçüncü olarak bir iç hiyerarşi oluşturmayı reddetmekte, bunun yerine fikir birliğine dayalı doğrudan demokrasiyi çalıştırmaktadır. Son olarak ise pregüratif politikalar taşımaktadır (Graeber, 2020). Harcourt'a göre Wall Street'i İşgal Et eylemi bir siyasi itaatsizliktir.

Siyasi itaatsizlik ise, tersine, yönetilme biçimimizin ta kendisine direnir. Partizan siyasete, reform talebine, parti kimliğine girmeye direnir. Yasaya en büyük saygıyı gösterme fikrini reddeder. Hukuki ve siyasi sistemin yaptırımlarını isteyerek kabul etmeyi reddeder. Siyasi yönetimin ve hukuk uygulamalarının geleneksel biçimlerine meydan okur. Bizi yöneten siyasi kurum ve kişilere sırtını döner. Bunun da ötesinde, savaş sonrası döneme hakim olan ideolojilerin karşısında durur (Harcourt, 2013:69).

Mitchell'e göre ise "kimi direnişçiler devletin vahşeti ve inadı karşısında şiddete meyil gösterse de çoğunluğun tercihi pasif direnişten yanaydı ve rejim değişikliği değil, kapitalizmin ve kapitalizmin demokrasiyle ilişkisinin sistematik bir şekilde elden geçmesi taraftarıydı".

Türkiye de Wall Street'i İşgal Et eyleminin bir benzeri olarak 2013'te Gezi Parkı Eylemlerine sahne olmuştur. Hükümetin, İstanbul'da Taksim Gezi Parkı'na Topçu Kışlası beraberinde alışveriş merkezi inşa etme projesine karşı çıkılarak, Gezi Parkı'na giren iş makinelerinin durdurulması ile eylemler başlamıştır. Polisin eylemcilere sert müdahalesi ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ısrarcı ve taviz vermez tavrıyla, protestolar büyüyerek hükümet karşıtı gösterilere dönüşmüştür. İçişleri Bakanı Muammer Güler'in daha sonra yaptığı açıklamalara göre yurt genelinde 80 ilde, 5532 protesto eylemi gerçekleştirilmiştir. Eylemlerin bu kadar tırmanmasında "hükümet olarak Gezi olaylarını kavrayamayışları" da etkili olmuştur (İçişleri Bakanı Muammer Güler'den Gezi itirafı!, 2013).

Eylemcilerin parkta bulunma gerekçeleri üzerine KONDA tarafından yapılan ve Yaş tarafından analiz edilen, birden fazla şikkın işaretlenebildiği çalışmada; eylemcilerin %58'inin özgürlüklerin kısıtlanmasını protesto etmek için, %37,22'sinin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve politikalarına karşı oldukları için, %30,32'sinin ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın açıklamaları ve tavrına tepki göstermek için parkta oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Yaş, 2017:118). Bu sonuçlardan, Gezi Parkı eylemlerinin çevre hassasiyeti ile başlasa da hükümet karşıtlığına dönüştüğü görülmektedir. Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere dönemin hükümet üyeleri ve cumhurbaşkanının sağduyu çağrılarına rağmen Başbakan Erdoğan, göstericilere karşı yumuşatılmamış ve sert tedbirler alınması konusunda ısrarcı olmuştur.

Gezi Parkı'nın işgal edilmesiyle başlayan eylemler pek çok kentte cadde ve sokakların işgal edilmesiyle devam etmiş ve 15 Haziran'da Wall Street'i İşgal Et eylemlerinde olduğu gibi uyku tulumları ve çadırlarıyla kamp yapan eylemciler parktan çıkarılmıştır (Uluslararası Af Örgütü , 2013). Wall Street'i İşgal Et eylemleriyle Gezi Parkı eylemlerinin diğer ortak noktaları lidersizlik, yatay örgütlenme ve siyasal itaatsizliktir. Bayırbağ'a göre Gezi Parkı eylemlerinin arkasında aslında neo-liberal politikalar vardır. Neo-liberal politikaları uygulayan devletlerde öncelikle kamu mülkleri satılarak özelleştirilir. Daha sonra devlet eliyle verilen eğitim ve sağlık hizmetleri ticaretin konusu haline getirilir ve inşaat sektörü güçlendirilerek her yere alışveriş merkezi yapılır. Türkiye'de Gezi Parkı eylemleri de aslında neo-liberal politikalara karşı bir duruştur (Bayırbağ, 2013:10). Bu bağlamda iki eylem birbiriyle daha çok benzeşmektedir.

İşgal eylemlerinin hukukiliği başka bir sorun teşkil etmektedir. Bir işgal eyleminin suç teşkil edip etmediği; ilgili eylemin meydana geldiği ülkenin katılım kültürüne ve ceza yasalarına, eylemin yapılış biçimine ve işgal edilen yerin niteliğine göre değişmektedir. Örneğin Hollanda'da boş binaların işgal edilmesi 2010 yılına kadar, İngiltere ve Galler'de ise 2012 yılına kadar serbesttir. Bu tarihlerde çıkarılan yasalardan sonra bütün Avrupa'da özel mülklerin işgali, suç

haline gelmiştir (Martinez vd., 2014:268). Kamusal alanlarda yapılan barışçıl toplanmalar ise İnsan Hakları Evrensel Beyanname, 1966 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHİUS) ve 1950 Avrupa İnsan Hakları ve Temel Haklar Sözleşmesi gibi birçok sözleşmede tanınmaktadır (Uluslararası Af Örgütü , 2013:9).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Djavit An kararında toplanma hakkının ifade özgürlüğünden bağımsız düşünülemediğini, bu hakkın kamuya kapalı özel toplantıları, caddelerde düzenlenen halka açık hareketli veya durağan toplantıları ve gösteri yürüyüşlerini de kapsadığını belirtmiştir (Case of Djavit An v. Turkey, 2003). Uluslararası hukuka bakıldığı zaman barışçıl işgal eylemlerinin ifade özgürlüğünün bir parçası olarak toplantı ve gösteri yürüyüşleri içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Türkiye’de Yargıtay’da Gezi Parkı kelimelerini içeren 31 tane dava bulunmaktadır. İlgili davalardan sadece bir tanesi 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefetten açılmıştır. Diğer ceza davaları, ceza kanunundaki farklı suçlara yöneliktir. Yargıtay 16. Ceza Dairesi “kanuna aykırı toplantı ve yürüyüşlere silahsız katılarak ihtar rağmen kendiliğinden dağılmama” eylemine karşı açılan davaya, mahkemenin beraat kararı vermesi üzerine savcılığın itirazı sonucu bakmıştır ve beraat kararını onamıştır. Böylece Türkiye’de Gezi Parkı eylemleri içindeki münferit olaylar dışında yasal kabul edilmiştir.

İşgal eylemlerinin değerlendirilmesi ülkelerin hatta şehirlerin demokrasi ve katılım kültürü ile de yakından ilişkilidir. Örneğin Fransa’da yerel yetkililer, işgalciler ile yakından temas kurarak anlaşma yoluna gitmektedirler. İspanya ve Almanya ise işgalcilere karşı daha katıdır. İşgalcilere karşı katı politikalar sergilendiği zaman işgalcilerin sahip olduğu ağlar, güç ilişkileri ve destekler, hareketi meşrulaştırıp müzakere kapılarını açabilir (Martinez vd., 2014:270). Ancak Türkiye’deki Gezi Parkı eylemlerinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan veya 2020 ABD’de siyahi George Floyd’un polis şiddeti sonucunda öldürülmesi sonrasında Başkan Donald Trump’ın göstericilerle çatışan üslubu hareketleri tırmandırmaktadır. Hükümetlerin toplumsal hareketlere karşı ilk aşamada sert polisiye tedbirler alması ve müzakereden kaçınması eylemlere şiddeti dâhil etmektedir. Oysa,

(...)müzakereci demokrasi kuramına göre, demokratik meşruiyetin başlıca koşulu, yurttaşların kendi yaşamlarını ilgilendiren kamusal sorunlar hakkında söz sahibi olmaları olmakta; böyle bir bakış açısıyla yurttaşın etkin bir kimlik kazanması, sandığa giderek oy kullanması veya temel yurttaşlık görevlerini yerine getirmesiyle değil, siyasetin etkin öznesi haline gelmesi, kısaca kamusal kararların alınmasına etkin katılımını sağlayan eylemlilik aracılığıyla gerçekleşebilmektedir (Yaş, 2017:234).

Son olarak barışçıl işgal eylemleri, sivil itaatsizliğin bir parçası olarak kabul edilse ve eylemciler bir pozitif hukuk normunu çiğnese de yargı makamlarının eylemcilere diğer suçlulardan farklı muamele yapması gerektiğini savunan düşünceler vardır. Bunlar hukuk kurallarının emrediciliğine karşı sivil itaatsizlik kapsamında işlenen suçların, yargı mekanizmasındaki taktik ve imkânlarla hafifletilmesi gerektiğini belirtmektedir. Türk Ceza

Kanunu bakımından da sivil itaatsizlik sonucu işlenen suçlara alt sınırdan ceza verme imkânı bulunmaktadır (Küçüktaşdemir, 2016:2118-2232).

2.1.3.6. Darbeler

“Özellikle siyaseti devlet yönetimi olarak değerlendiren, devleti ve devlet kurumlarını bir bütün olarak ele alan sosyal bilimcilere göre ordu devlet yapısının vazgeçilmez bir ögesidir. Devletin sivil ve askeri bürokrasisi bir bütündür. Birbirlerinden ayrı ve bağımsız olarak değerlendirilemezler” (Yüksel, 2016:280). Çünkü güvenlik ihtiyacı devletin topluma verdiği hizmetlerin başında gelmektedir. Hatta devletin güvenlik ihtiyacını karşılamak ve sahip olduğu meşru güç kullanımı ile barışı tesis etmek için ortaya çıktığını söyleyen filozoflar vardır. Örneğin Hobbes’a göre devlet, çatışan ve sürekli kavga halinde bulunan insan doğası sayesinde doğmuştur. Yine aşkın devlet anlayışının diğer bir temsilcisi olan Rousseau’ya göre insanlar kendi rızalarıyla da olsa, mülkiyetlerini korumak ve cezai yaptırımlar uygulamak için kuvvet kullanma yetkisini devlete devretmişlerdir.

Aşkın devlet anlayışını savunan düşünürler, devleti mutlak ve sınırsız bir güç olarak tahayyül ederler. Machiavelli ve Bodin’e göre devletin bu gücü, toplumsal gruplar, dinî cemaatler, aristokrasi hatta yasa ile dahi sınırlanmamalıdır. Bu sınırsız devlet gücünün kontrolü ise tamamen ulus-devletin yöneticisinde olmalıdır (Çaha, 2016:27-31). Bu iktidarın devlet gücünü sürekli elinde tutabilmesi için ise meşru şiddet araçlarına sahip olması gereklidir. Yüksel’e göre de ulus-devletlerin varlığı, şiddet araçlarını tekeline tutabilmesine bağlıdır. Devletler hem iç hem de dış rakipleriyle mücadele edebilmek için kaçınılmaz olarak savaşmışlardır (Yüksel, 2016:279). Tarihsel akış içerisinde devletler, sürekli savaş halinde olduklarından hatta savaşmasalar dahi savaş hazırlıkları ile rakiplerine karşı caydırıcı olma ihtiyaçlarından dolayı sürekli ve güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktadırlar.

Devletlerin güvenlik kaygıları devam ettiği sürece silahlı kuvvetlerin de varlığını devam ettirmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Devlet yapısının içinde son derece önemli olan bu yapının demokratik toplumlarda bile siyasete kendi çıkarları doğrultusunda baskı yapması ve sivil siyasetin kararlarında etkin olması, askerleri konvansiyonel olmayan katılım türlerinin içerisinde bir aktör olarak göstermeyi gerekli kılmaktadır.

“Siyasi tarihe bakıldığında, sivillerin silahlı kuvvetlerin kontrolünü tamamen kaybettiği, ülkenin askerlerin kontrolünde otoriter bir yönetime dönüştüğü durumlar olduğu gibi; sivillerin silahlı kuvvetlerin iç işlerine karışmadığı veya bazı konularda silahlı kuvvetlerin isteklerinin sivil isteklerden öncelikli olduğu gibi durumlar da vardır. Arjantin, Brezilya, Peru, Nijerya ve Türkiye gibi pek çok ülke, silahlı kuvvetlerini tamamen sivil denetime geçirmekte zorlanarak silahlı kuvvetlerinin yaptıkları ihtilaller sonucu demokrasi ile otokrasi arasında gidip gelmiştir” (Huntington, 2007:43)

1950 ve 1960'lı yıllarda askerî rejimler, Latin Amerika'da olduğu gibi demokrasiye geçişle kaybolabildikleri gibi bazen de özellikle Ortadoğu'da görüldüğü biçimiyle, devleti resmî olmayan yollarla kontrol eden karmaşık bir yapıya dönüşmüşlerdir (Hale, 1996:253).

Demokrasi ekseninden bakıldığında silahlı kuvvetleri sivil yönetimin kontrolünde tutmak mutlak bir gerekliliktir. Zira yönetimde kararlar ancak meşru bir otorite tarafından alınabilmelidir. Silahlı kuvvetlerin ise siyasal karar alma süreçlerine müdahale etmek için meşru bir zemini bulunmamaktadır. Buna rağmen örgütlü ve silahlı bir grup olarak silahlı kuvvetler, kendi çıkarlarını korumak ve taleplerini gerçekleştirmek adına sivil siyasete sürekli baskı yaparlar. Sivil otoriteler tarafından talepleri karşılanmayan silahlı kuvvetler, el yükselterek çeşitli şekillerde taleplerinin karşılanmasını isterler. Silahlı kuvvetlerin uyguladığı baskının arkasındaki güç ise her zaman darbe tehdididir. Silahlı kuvvetler bu kozu kullanarak en hafifi, dolaylı müdahaleler ile karar alma süreçlerini etkilerken en ağır olarak elindeki kozu oynar ve darbe yaparak siyasal karar alma sürecini tamamen ele geçirir. Darbenin gerçekleşmesi ile beraber demokrasi tamamen rafa kalkar. Bütün demokratik devletlerin hem ihtiyaç duyduğu hem de bir tehdit olarak algıladığı silahlı kuvvetlerin sivil siyasetin emrinden çıkmaması için özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birtakım kuramlar geliştirmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Uluçakar'ın geleneksel ve çağdaş yaklaşımlar olarak sınıflandırdığı kuramların özünde silahlı kuvvetlerin demokrasi kontrolü çabası yatmaktadır (Uluçakar, 2013). Geleneksel yaklaşımların içinde Huntington; askerlerin siyasete katılmasının askerlik mesleğine zarar vereceğini, bölünmeler yaratacağını ve profesyonelliklerini zedeleyeceğini belirterek askerlerin sivil otoritenin emrinde olması gerektiğini belirtir. Çünkü yetkin ve meşru bir sivil otorite, karar alma süreçlerindeki tüm unsurları bilerek hareket edecektir (Huntington vd., 2006:77). Huntington'a göre askerleri siyasetten uzak tutmanın en etkin yolu "objektif kontrol" dür. Objektif kontrolü sağlamak için ise askerî profesyonelliğin artırılması gerekir. Çünkü profesyonel askerlik mesleği, tamamen sivil kontrole itaat etmeyi gerektirir (Uluçakar, 2013:56). Nordlinger ise askerlerin profesyonel mesleklerini ilgilendiren konularda söz sahibi olmaları gerektiğini, bunun dışındaki konularda ise tamamen sivil kontrolünde olmaları gerektiğini belirterek Huntington'un profesyonelleşme fikrini geliştirmiştir. Janowitz, askerlerin meslekî eğitimlerinin içinde mutlaka sivil ve demokratik değerlerin de verilmesi gerektiğini ve ancak toplumsal yapı ve değerlerle askerî meslek eğitimi birleştirilebilirse askerlerin sivil kontrolünün mümkün olabileceğini belirtmektedir (Uluçakar, 2013:55-76).

2. Dünya Savaşı sonrası ortaya atılan klasik yaklaşımlar Soğuk Savaş döneminde eleştirilere açılmış ve Soğuk Savaş'ın değiştirdiği yeni güvenlik anlayışı doğrultusunda Huntington ile başlayan silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü kuramlarına yenileri eklenmiştir (Uluçakar, 2013:55-76).

Silahlı kuvvetlerin sivil kontrolden çıkarak yönetimi ele geçirdiği durumların hepsine darbe denilmektedir ve bütün darbeler, yasal olmayan yollarla devlet ya da hükümete yönelerek siyasal yönetimi ele geçirdiğinden konvansiyonel olmayan katılım biçimidirler. Eroğul (Eroğul, 1991:243)erki başkasına kaptırmamak için yapılan darbelere de bir katılım türü olarak bakmak gerektiğini belirtir. Örneğin 1878’de II. Abdülhamit’in anayasayı rafa kaldırması, 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu ile siyasal örgütlenmenin yasaklanması, siyasal gücün elde tutulması için atılmış adımlardır. Ancak bunlar siyasal erki ele geçiren değil mevcut statükoyu koruyan darbelerdir. Darbelerin her biçiminde yönetimin, kararın değiştirilmesi ya da engellenmesi vardır ve darbeler, bu yapıları ile olumsuz katılma biçimleri arasında gösterilir.

Türk siyasal tarihine bakıldığında, Osmanlıdan itibaren sorunlu bir sivil- asker ilişkisi görülmektedir. Ordu, hemen her dönem Türkiye siyasetinin aktif bir ögesi olmuştur. Hale’ye göre Osmanlı İmparatorluğu sonrası kurulan genç cumhuriyetin ordusunun, miras olarak getirdiği üç temel ögesi vardır. Birincisi ordunun neredeyse tamamen devlet ile özdeş olması, ikincisi subayların Batı teknik ve düşünce kalıplarını öğrenmesiyle aydınlanmanın öncüleri olduğuna inanç ve üçüncüsü devletin güvenliği tehlikeye düştüğünde mevcut kışlalardaki görevlerden çıkarak aktif siyasete müdahale edebileceği geleneğidir (Hale, 1996:14). Ordu bu mirasıyla birlikte hemen hemen on yılda bir Türkiye’de doğrudan siyasete müdahalede bulunmuştur. Üstelik yaptığı darbelerde, çıkardığı yasalarla hatta anayasa ile kendisine ayrıcalıklı bir konum elde edecek düzenlemeleri yaparak yönetimi tekrar sivillere devretmiştir. Dolayısıyla bu müdahaleler arasındaki dönemlerde de sivil siyaseti sahip olduğu ayrıcalıklı kurumlardan dizayn etme gayreti içinde olmuştur.

Türkiye’de gerçekleşen ilk klasik darbe, 1960 tarihli askerî darbedir. Emir komuta zinciri dışında albaylar tarafından gerçekleştirilen 1960 darbesinde, Demokrat Parti iktidardan alaşağı edilmiş, yerine tekrar sivil yönetime geçilene kadar darbeyi gerçekleştiren askerlerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi teşekkül edilmiştir. Darbe ile siyaseti devralan askerler, Demokrat Parti’nin bütün üyelerini görevden almış, ardından yeni bir anayasa yapmak üzere kurucu meclisi toplamıştır. Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinden oluşmaktadır. Bu meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunularak oylanmış ve kabul edilmiştir. Anayasanın kabulü ile beraber 15 Ekim 1961’de genel seçimler yapılmış ve yeniden sivil yönetime geçilmiştir. Darbeyi gerçekleştiren askerler ise yeni yönetimde Cumhuriyet Senatörü olmuşlardır.

Darbe sonrasında yapılan ilk genel seçim sonuçlarına bakıldığında, askerlerin siyasete dahli ve siyaseti yeniden dizayn etme girişimlerinin halkta karşılık bulamadığı söylenebilir. Çünkü her ikisi de Demokrat Parti’nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi toplamda CHP’yi geçerek meclis çoğunluğunu elde etmişlerdir. Seçmenler, askerler tarafından devrilen partiyi yeniden iktidara taşıyalar da hükümet kurma görevi İnönü’ye verilmiştir (Karpaz,

2010:289). Yönetim sivilere geçmiş olsa da askerlerin konvansiyonel olmayan siyasal katılım biçimi Türkiye siyasal tarihinin parçası olmaya devam etmiştir.

1980 yılında askerler ikinci kez klasik darbe yapmışlardır. Emir-komuta zinciri dahilinde gerçekleşen darbe sonrası Millî Güvenlik Konseyi kurulmuş ve devletin bütün idaresi askerlere geçirilmiştir. 1960 Darbesi'nde olduğu gibi yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir kurucu meclis teşekkül edilmiştir. Bu meclisin bir kanadı darbeyi gerçekleştiren genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının olduğu Millî Güvenlik Konseyi diğer kanadı 160 üyeden oluşan bir danışma meclisidir. Hazırlanan 1982 Anayasası, askerlerin güvenlik kaygısı nedeniyle hak ve özgürlükleri daraltan, daha az katılımcı, güçlü yürütme gibi bir takım temel özellikler barındırmaktadır. Bunun yanında Millî Güvenlik Kurulu yeniden tasarlanarak askerî aktörlerin eli güçlendirilmiştir. Yeniden sivil siyasete döndükten sonra da askerler Milli Güvenlik Kurulu aracılığı ile siyasal katılımlarını sürdürmüşlerdir. Millî Güvenlik Kurulunun sivil hükümetler üzerindeki vesayet anlayışı, ülkenin sivilleşmesi ve demokratikleşmesinin önünde engel olarak kalmış ve bu vesayet anlayışı askerlerin konvansiyonel olmayan siyasal katılım araçlarının başında gelmiştir.

Türkiye'de son klasik darbe teşebbüsü 15 Temmuz 2016'da yaşanmıştır. Her darbenin kendine özel şartları olsa da 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü diğerlerinden ciddi farklarla ayrılmaktadır. Öncelikle 2016 darbesini gerçekleştirmek isteyen askerlerin Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) dışında bağlı oldukları farklı bir örgüt bulunmaktadır. Bu sayede ilk defa TSK dışından siviller ve beraberindeki askerler darbeye teşebbüs etmişlerdir. Bunun yanında emir komuta zincirinin dışında gerçekleşen girişimde ordu, bütün unsurlarını ikna ederek darbeye destek vermelerini sağlayamamıştır. Darbenin hazırlık süreci iyi yönetilemediğinden bilgi sızdırılmış ve bütün harekât süreci sekteye uğramıştır. Son olarak halkın cumhurbaşkanı tarafından sokağa çağırılması ile askerler ciddi bir halk direnişi ile karşılaşmışlardır. Darbenin başarısız olmasında başlıca rol bu unsurlar tarafından oynanmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin başarısız sonuçlanması ile beraber Türkiye'de sivil- asker ilişkileri yeniden dizayn edilmiş ve askerlerin sivil otorite tarafından kontrolü için gerekli kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de silahlı kuvvetlerin sivil hükümetlerin kontrolüne alınması süreci sancılı ve ağır olmuştur. Osmanlıdan itibaren demokratiklik bakımından sorunlu sivil asker ilişkileri ancak 2016 darbe girişimi sonucunda yasal düzenlemelerle sivilleştirilebilmiştir. 2016 darbe girişimi öncesi TSK pek çok antidemokratik biçimle siyasete katılmış ve sahip olduğu ayrıcalıklı konumdan siyaseti dizayn etmiştir. TSK'nin bu ayrıcalıklı konumu genellikle Cumhuriyetin kurulmasında oynadığı rol, kurulan Cumhuriyetin bekçiliğini de yapma görevini içselleştirmesi, kendini modernliğin öncüsü sayması, sivil ve siyasal kurumların zayıflığı olarak gösterilmektedir (Demirel, 2004:346).

2.2. Toplumsal Hareketler

“Bu mücadeleler öncelikle “hareket” olarak adlandırılan biçimlerde gelişir. Bireysel şikâyetlerden toplumsal taleplere evrilen mücadele süreci, hareket olgusunun gelişimiyle şekillenir” (Yıldırım, 2012:1). Bazen tek bir bireyin şikâyetleri ve talepleri ile başlayan hareketler benzer talep ve şikâyetlerde bulunan diğer bireyler ile güç kazanır. Bu gücü arttırmak için ise bir organizasyona ihtiyaç duyulur. Az ya da çok organize olmuş gruplar böylece birlikte hareket ederek siyasal yapıyı etkilemeye çalışırlar. Bu grupların organizasyonu bazen kurumsallaşarak siyasi parti, meslek örgütü veya sendika gibi formel kalıplara dönüşür bazen de sadece bir yığın olarak kalır. Ancak Yıldırım’a göre (Yıldırım, 2012:10) siyasal hareket kurumsallaşsa dahi potansiyel bir güç olarak kalmaya devam eder ve farklı talepleri canlandırarak yeniden siyasallaştırabilir.

Toplumsal hareketlerin aktörleri bir sorun etrafında birleşen kişilerdir. Bu kişiler çoğunlukla mevcut sorunun çözümü için işlevsel ve demokratik bir mekanizmaya sahip değillerdir. Hatta hareketin yöneldiği -ki bu genellikle siyasal iktidardır- karşı aktörlerin bir direnci de mevcuttur. Toplumsal hareketler bu direnç karşısında kümelenirler ve bu direnci aşarak siyasala etki etmeye çalışırlar. Sorunun çözülmesi ya da talebin gerçekleşmesi ile bu hareketler sönmülenebilir veya siyasal otorite tarafından güç kullanılarak baskılanabilirler. Ancak siyasal iktidardan talep ve beklentiler hiç bitmeyeceği ve siyasal iktidarın toplumun yönetilmesinde hata yapma potansiyeli sürekli olduğu için toplumsal hareketler de sürekli canlı kalacaktır.

Toplumsal hareketlerin kontrol edilmesinin en sağlıklı yolu demokratik mekanizmalardır. Bireylerin haklarının yasa ile güvence altına alınması, hakların korunacağına dair yargı erkine güven duyulması, şikâyetlerin iletileceği ve çözüleceği kanalların açık olması, demokratik mekanizmaların kurumsallaşması, örgütlü ve güçlü sivil toplum kuruluşlarının varlığı toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını engelleyici işlev görmektedir. Ancak toplumsal hareketlerin talepleri ve eylem repertuarı bazen demokratik kurumlar ile karşılanamaz; hatta hareketler, demokratik kurumların kendisine karşı bile olabilir. Toplumsal hareketlerin tanımlanması ve açıklanmasındaki zorluk da buradan kaynaklanmaktadır.

Bireylerin siyasal kararları etkileme çabaları, basit bir dilekçe ile başlayarak tüm dünyada karşılık bulan sokak hareketlerine kadar uzanabilir. Bireylerin taleplerinin en alt basamaktan başlayarak karşılanmadığı ve toplum tarafından paylaşıldığı ölçüde basamakları tırmanarak toplumsal hareketlere dönüşmesi söz konusu değildir. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkması her zaman böyle doğrusal bir çizgi takip etmez. Toplumsal hareketin öncesinde denenmiş bir katılım mekanizması bulunmayabilir. Örneğin ABD Medeni Haklar Hareketi öncesinde siyahi Amerikalılar, konvansiyonel katılım araçlarına sahip değillerdir. Ancak boykot, protesto gibi

konvansiyonel olmayan araçlarla eşitlik mücadelesine girişmişlerdir ve 15 yıl kadar süren mücadelenin sonunda Medeni Haklar Hareketi gerçekleşmiştir. Arap Baharı sürecinin yaşandığı ülkelerde ise demokrasi taleplerinin iletileceği kurumsal bir mekanizma zaten yoktur. Bu yüzden hareketler, siyasal katılım mekanizmalarını takip etmemiş, ani sızramalarla farklı ülkelere yayılmıştır.

Her toplumsal hareketin kendi dinamiği olmasına karşın toplumsal hareketlerin hepsinde birtakım ortaklıklar mevcuttur. Öncelikle toplumsal hareketlerin aktörleri bireylerdir. Toplumsal hareket içinde yer alan bireylerin öznel düşünceleri, istekleri ya da tepkileri vardır. Fakat Le Bon'un da psikolojik kitle tanımında belirttiği gibi;

Kitleyi meydana getiren fertler kim olursa olsun; yaşama tarzları, işgüçleri, karakterleri yahut zekaları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık duruma gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılır. Bu ruh onları, her biri tek başına, ayrı ayrı buldukları halde duyacaklarından, düşüneceklerinden ve yapacaklarından tamamiyle başka hissettirir, düşündürür ve yaptırır (Le Bon, 2014:18).

Bireylerin hareket içinde değişimlerinden farklı olarak toplumsal hareketlerin kendisi de bireylerden aşkındır. Yıldırım'a göre "bir hareketi yaratan kolektif eylem ya da irade, kişisel taleplerin toplamından daha fazlasını ifade eder" (Yıldırım, 2012:13). Dolayısıyla toplumsal hareketler Rousseau'nun "genel iradesi"nin ya da "sistem yaklaşımı"nın bir tezahürü şeklindedir.

Toplumsal hareketlerin aktörleri, Le Bon'un (Le Bon, 2014:15) psikolojik kitle teorisindeki "ilkel", "düşünceden uzaklaşmış" ve "zekânın olmadığı" kalabalıklar tarifinden sonra tarihsel süreç içinde üretim sürecini, üretim organizasyonunu, ücretli emek ve sermaye arasındaki çelişkileri çözerek sınıf mücadelesi bilincine ulaşmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski toplumsal hareketler olarak tarif edilen hareketlerin temel belirleyicisi de sınıf mücadeleleri olmuştur. Üretici güçler ile üretim ilişkilerinin tarihsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak değişmesi, beraberinde aktörlerin de değişimini başlatmıştır. Kaymaz'a göre (Kaymaz, 2016:79) özellikle teknolojik gelişmelerin yarattığı sanayi devrimleri toplumsal hareketlerin yaşadığı kopuşların başlangıç noktası olarak kabul edilir.

Üretim ilişkilerinde yaşanan değişim toplumsal yapıda da kendini göstermiştir. Artık toplumsal talepler, yaşamsal ihtiyaçları geride bırakarak "(...)post-materyalizm olarak adlandırılan değer temelli siyasete geçilen bir toplumsal muhalefet ortaya çıkarmıştır" (Kaymaz, 2016:80). Bu da toplumsal hareketlerin açıklanmasında sınıf kavramının yetersizliği düşüncelerinin başlamasına yol açmıştır. Toplumsal hareket aktörlerinin artık kültürel kimlikleri, özgürlük talepleri, meslekleri, cinsiyetleri vardır ve otoritelerden bu değerlerinin tanınmasını istemektedirler.

Toplumsal hareketlerin ikinci bileşenini talep oluşturmaktadır. Toplumsal hareket aktörlerinin talepleri bireysel olabileceği gibi toplumsal da olabilir. Tilly'in (Tilly, 2008:35) ilk toplumsal hareketler olarak gösterdiği 1768 yılında Londra'da toplanan kişilerin de kendileri

dışındaki kişilerden bir talebi vardır, 2020 yılında George Floyd'un öldürülmesinden sonra toplanan siyahi Amerikalıların da bir talebi vardır. Bireysel bir talebin paylaşarak, ortaklaştırılmasıyla başlayan toplumsal hareketler bazen yerel siyasal otoriteye karşı verilen mücadele olabileceği gibi bazen de uluslararası toplumu karşısına alabilir. Toplumsal hareketler genellikle bir değişim talep ederler. Bu değişim talebi, en basitinden bir kararın değiştirilmesi olabileceği gibi sistemi komple değiştirmeyi de hedefleyebilmektedir. Ancak şüphesiz her hareketin ortaklaştığı bir talebi olmak zorundadır.

Toplumsal hareketlerin üçüncü bileşeni çatışmadır. Toplumsal hareketler, hedef alınan otoriterlerden birtakım hakların alınması mücadelesidir dolayısıyla toplumsal taleplerin yöneltildiği otorite ile toplumsal hareket aktörleri arasında kaçınılmaz bir çatışma vardır. Touraine'e göre (Touraine, 1999:42-44) toplum, bir çatışmanın etrafında örgütlenmiştir. Bu çatışma anormal değil aksine toplumun kendisi tarafından üretilen bir araçtır. Toplumsal hareketler ise toplumsal kültüre yönelmiş çatışmacı ve değiştirici davranış biçimleridir. Bu yüzden de toplumsal hareketler devlete değil muhalifine yönelmiştir. Böylece toplumu ilgilendiren bir alanda değişiklik yaparak toplum, yeniden üretilebilir. Kurtbaş'a göre (Kurtbaş, 2017:13) (...)“tarih boyunca insanoğlu, bir yandan iktidarın nimetlerinden faydalanmak için mücadele ederken, öte yandan da kendi kişisel ve kolektif değerlerini toplumsal gerçekliğe dönüştürmenin savaşını vermiştir. Bu yönüyle, toplumsal hareketler, söz konusu ettiğimiz bu mücadelelerin kolektif bir dışı vurumu olarak değerlendirilmelidir”.

Toplumsal hareketlerin dördüncü bileşeni aslında kavramın da iki sözcüğünden birisi olan harekettir. Yıldırım'a göre (...)“hareket kavramı, toplumsal dönüşümün taşıyıcısı olarak, yaşamsal olanı siyasal olanla birleştirme gücüne sahiptir. Bir toplumsal hareketin, ortaya çıkış, eyleme geçme ve sonuç alma süreci, hareket kavramının bu kurucu zemininden beslenir” (Yıldırım, 2012:15). Bütün toplumsal hareketlerde bir eylemsilik vardır. Harekete katılan aktörler eylemsiz olsa bile toplumsal hareketler, bir eylemlilik halindedir. Örneğin bir oturma eyleminde aktörler hareketsizdir; ancak hareketin özünde bir eylem vardır. Toplumsal hareketlerin eylem repertuarı da bu yüzden çok çeşitlidir. Mitingler, protesto hareketleri, yürüyüşler, gösteriler, afişlemeler, isyanlar ve dijital aktivizm gibi değişken ve türlü eylemler ile hareket gerçekleşebilir. Fakat kitleler tarafından yapılan her eylem toplumsal hareket olarak değerlendirilmez. Tilly'e göre eylemlerin toplumsal hareket alanına dahil olması için siyasi düzenle ilişkisi kurması gerekmektedir. Bu yüzden Tilly, 1750 sonrası eylemleri toplumsal hareketler olarak değerlendirmektedir; çünkü eylemler ancak 1750'den sonra politikleşmiştir (Tilly, 2008:17).

Tilly, modern Fransız tarihinin 400 yılını incelediği *The Contentious French* kitabında ayrıca protesto ve eylem repertuarınının 19. yüzyıldan önce de var olduğunu; hatta ekmek fiyat artışlarında değirmenleri yakmaktan, kostümlerle hükümdarı alaya almaya kadar da çeşitli

şekillerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Ancak Tilly'ye göre 19. yüzyıl öncesindeki eylem repertuarı dar kapsamlıdır ve iki temel özelliği vardır. Bunlardan birincisi sadece yerel otoritelere karşı tepki gösterilmesidir. İkincisi büyük ölçüde patronaja dayanmasıdır. 19 yüzyıldan sonra ise eylem repertuarı değişerek ulusal ve otonom bir seyir almıştır. Eylem repertuarındaki bu değişim ise artan kapitalizm sayesinde insanların hayatlarını etkileyen kararların artık yerel değil ulusal şirketler ve hükümetler tarafından verilmesidir. Karar vericilerdeki bu değişiklik eylem repertuarının da değişmesine neden olmuştur. (Tilly, 1986:391).

19. yüzyılda şekil alan modern eylem repertuarı günümüzde de büyük ölçüde kullanılmaktadır. Ancak günümüzde bu repertuarı en çok etkileyen unsur yeni iletişim teknolojileri olmuştur (Della Porta ve Diani, 2020:236-237). Özellikle internet, günümüz toplumsal hareketlerinin yayılmasında ve katılımcıların haberleşmesinde kullanılan en yaygın mecradır. Arap Baharı süreçlerinde internet üzerinden kullanılan yeni medya teknolojileri ile yapılan haberleşme engellenemediği için katılımcılar kolaylıkla planlama yapabilmiş ve geniş toplumsal kesimlere ulaşılabilmiştir. İnternet teknolojileri hem eski eylem repertuarlarını kolaylaştırıcı bir etki yaratmış hem de sadece internet üzerinden yapılan yeni eylem formları ile eylem repertuarına katkıda bulunmuştur. Örneğin Twitter üzerinden gündem yaratma, karar alıcıları etiketleyerek baskı yaratma gibi yeni eylemler geliştirilmiştir.

Melluci'ye göre (Melucci, 1999:85) örgütlenme, imkân ve sınırlama da toplumsal hareketlerin temel özellikleri arasındadır. Kurtbaş ise (Kurtbaş, 2017:19,20), toplumsal hareketler olgusunun temel bileşenlerini toplum ve topluluk, toplumsal gruplar, toplumsal yapı ve toplumsal değişim olarak gösterir. Bu özellikler genişletilebilir veya sınırlanabilir. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin bazı benzerlikleri tespit edilmeye çalışılsa da ortaklaşılabilir bir tanımının yapılması kolay olmamıştır.

Toplumsal hareketlerin ilk tanımları genellikle ekonomik çıkarlar ve sermaye üzerine yoğunlaşmıştır. Türdeş bir topluluğun merkezî şekilde örgütlenerek, siyasal gücü ele geçirme mücadelesine odaklanılmıştır. Bu mücadelenin en iyi örneği olarak da işçi sınıfı hareketleri gösterilmiştir. Daha sonra bu tanıma uygun olan hareketlerin, eski toplum tipine ait olduğu düşünülmüş ve eski olduğunu ima etmek için de “eski toplumsal hareket” veya “eski sosyal hareketler” olarak isimlendirilmiştir (Çayır, 1999:16). Touraine'in öncülüğünde geliştirilen “yeni toplumsal hareketler” fikri ise 1960 tarihi sonrası yaşanan toplumsal değişimi esas almaktadır. Touraine'e göre (Touraine, 1985:780) 1960 tarihi sonrası post-endüstriyel topluma geçilmiştir. Toplumsal hareket aktörleri de bu yeni toplum tipine uyum sağlayarak dönüşmüş ve mücadele alanı devletten sivil topluma geçmiştir. Demiroğlu'na göre (Demiroğlu, 2014:134-135),

1960'ların sonlarında dünyada açıkça gözlenebilen derin ve dramatik bir dönüşüm söz konusu olmuştur. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki sivil haklar, ifade özgürlüğü ve

öğrenci; 1970'lerdeki kadın, barış ve çevre/ekoloji hareketleri ve 1980'lerle yaygınlaşan nükleer silahsızlanma hareketlerinin niteliğindeki farklılıklar köklü dönüşümün göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Yayılan ve derinleşen modernitenin farklı unsurlarının neden olduğu sorun ve bunalımlar karşısında çeşitli amaç ve aktörlerle ortaya çıkan bu toplumsal hareketler, "yeni toplumsal hareketler" olarak kavramsallaştırılmıştır.

Toplumsal hareketlerin en genel tanımları eski ve yeni toplumsal hareketler üzerinden yapılmıştır. Bunun yanında Melucci (Melucci, 1999:87) toplumsal hareketi (...) "a) dayanışmaya dayalı, b) bir çatışma taşıyan, c) yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimi olarak" tanımlamaktadır. Marshall'a göre (Marshall, 1999, s. 747), toplumsal hareketler: "Dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terimdir". Doğan ise toplumsal hareketleri daha geniş ve kapsayıcı bir tanım üzerinden değerlendirmiştir. Doğan'a göre (Doğan, 2017:12) toplumsal hareketler;

Bireylerin planlı veya plansız şekilde örgütlenerek, belirli bir kamusal mekânda toplanarak veya toplanmasına gerek kalmadan, medyanın aracı gücünden, siyasetten, toplumsal ağlardan, özel ve toplumsal her türlü ilişkiden faydalanarak gerçekleştirdikleri bu eylemlere, bağlamlarına ve amaçlarına bağlı olarak protesto, isyan, aktivizm, gibi çok çeşitli tanımlamalar da yapılabilmektedir. Bütün bu tanımlamalar özelden farklı aktivitelere gönderme yapabilir fakat "toplumsal hareket" ifadesi bütün bunların üzerinde daha kapsayıcı bir yapıyı ifade eder. Çünkü bir toplumsal hareket sadece "isyan" ya da "protesto" niteliği taşımayabilir ama bir isyan veya protesto hareketi toplumsal bir hareket kapsamına girmektedir.

Tilly'e göre toplumsal hareketlerin ilk tanımını Lorenz von Stein yapmıştır ve Stein'e göre toplumsal hareketler "tüm işçi sınıfının onunla öz-bilinci ve iktidarı elde edeceği sürgit, birleştirici bir süreç anlamını taşımaktadır" (Tilly, 2008:20). Tilly'e göre toplumsal hareketler, Stein'in yaptığı tanımdan sonra 19. Yüzyılda politik analizciler tarafından, düzenli şekilde çoğaltılmış ve örgütlü proleterlerin yanına çiftçileri, kadınları ve hak talebinde bulunan geniş kesimleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ancak Tilly toplumsal hareket kavramını bu şekilde şişirmenin kavramı tanımlamak ve açıklamakta birtakım güçlükler yaratacağını belirtmektedir (Tilly, 2008:20). Tilly'e göre;

Geçmişteki ve şimdiki tüm ortak halk eylemi türlerini kapsayacak ölçüde kavramı şişirmek; hareketi, onu destekleyen topluluk, ağlar ya da örgütlerle birleştirmek ve hareketleri birleştirici aktörler olarak ele almak ciddi olmayan politik tartışmaya pek zarar vermez. Esasında bunlar, toplumsal hareketler içinde genelde adam toplamaya, harekete geçmeye ve morale katkıda bulunur. Öte yandan bunlar, toplumsal hareketlerin nasıl işlediğini tanımlamaya ve açıklamaya dönük her çabayı ciddi ölçüde engeller, özellikle mesele toplumsal hareketlerin tarih içindeki yeriyse (Tilly, 2008:22).

Tilly, toplumsal hareket kavramının hemen her halk eylemini kapsayacak şekilde şişirilmesine, geçmişle veya farklı aktörlerle bağların kurularak eylemlere tarihsel boyut katılmasına veya benzer eylemlerin ağa dahil edilerek eylemin bir ayağı olarak lanse edilmesine karşıdır. Tilly'e göre bir toplumsal hareketten bahsedebilmek için üç unsurun birleşmesi gerekir.

“1) Hedef otoritelere yönelik yapılan ortak hak talebi kampanyaları; 2) Özel amaçlı dernekler, halk mitingleri, medya demeçleri ve gösterileri içeren hak talebi girişimleri; 3) Amacın makul olması, birlik, sayı ve bağlılığı halkın temsil etmesidir” (Tilly, 2008:22). Dolayısıyla Tilly’e göre bir anda parlayan ve kısa sürede sönen ya da öznel birtakım çıkarlar için gerçekleştirilen hareketler toplumsal hareket olarak kabul edilmemelidir.

Tarrow’a göre ise toplumsal hareketler; seçkinler, muhalifler ve otoritelerle sürekli etkileşim içinde ve ortak amaçlar etrafında dayanışmaya sahip kişilerin yaptığı toplu meydan okumalardır (Tarrow, 1994:8). Klandermans, Tarrow’un tanımı daha da detaylandırmaktadır. Klandermans’a göre Tarrow’un tanımından a) hareketlerin seçkinlere, otoritelere, diğer gruplara ya da kültürel kodlara karşı yıkıcı eylemler oluşturduğu; b) bunu muhaliflere, otoritelere ve elitlere karşı ortak iddialar adına yaptıkları; c) köklü dayanışma duyguları ya da ortak kimliğe sahip oldukları d) ortaya çıkan eylemin sürdürülerek, çekişmenin bir sosyal harekete dönüşmesi gerektiği sonuçları ortaya çıkmaktadır (Klandermans, 1997:2). Klandermans’a göre de bir toplumsal hareketten bahsedebilmek için toplumun en azından bir bölümünün harekete geçmesi, katılımcıların ilke ve değerleri çerçevesinde ortaklaşmaları ya da ortak bir kimlik taşımaları ve yine katılımcıların sadece sempati besleyenlerden değil risk almaya hazır örgütlü kişilerden olması gerekmektedir (Klandermans, 1997:2). Klandermans ve Van Stekelenburg (Klandermans ve Stekelenburg, 2013:775) ise toplumsal hareketlerin bu üç özelliği yanında bir de süreyi eklerler ve toplumsal hareketlerin uzun süreli eylemler olması gerektiğini belirtirler. Son olarak toplumsal hareketlerin en geniş tanımlarından birisini Kurtbaş yapar. Kurtbaş’a göre;

Toplumsal hareketler, yapısal -tarihsel, psikolojik veya siyasi etkenler nedeniyle birbirine karşı konumlanmış ve çatışma potansiyeli olan kolektivitelerin, çok yönlü olarak, aynı anda hem modernist hem postmodernist gerilimlerden, rasyonel veyahut irrasyonel güdülerden, manipülatif ya da aksiyonel saiklerden kaynaklı olarak harekete geçmesi ile ortaya çıkan siyasi oluşumlardır.

Toplumsal hareketlerin daha dar tanımlarına bakıldığında örnek olarak seçilen Cumhuriyet Mitingleri ve 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri’nin toplumsal hareketler olarak değerlendirilmesi tartışmalı hale gelmektedir. Her iki olayda da insanlar siyaset üreten bir tepkiden çok bir kaygı ile sokağa çıkmıştır. Cumhuriyet Mitingleri’nde toplumsal bir değişim talebinden ziyade değişime karşı statükocu bir duruş vardır. Fakat bu duruş toplumsal tabandan ziyade bazı sivil ve kamusal örgütler eliyle ve mevcut yönetime yönelik bir mesaj iletme gayesi ile hareket etmiştir. Üstelik kitlenin toplanmasının arkasında bürokratik bir takım zor kullanmalar da mevcuttur. Demokrasi Nöbetleri’nde ise toplumsal hareket literatüründe örneğine az rastlanır türden, yasal ve meşru otoritenin bir çağrısı ile insanlar sokağa çıkmıştır. Toplumsal hareketler genellikle mevcut otoriteye karşı bir tepki olarak doğarken, Demokrasi Nöbetleri’nde bizzat siyasal otoritenin çağrısıyla sokağa çıkan insanlar, darbenin karşısında yer almış ve siyasal otoriteyi korumayı

hedeflemişlerdir. Ancak yine 15 Temmuz gecesi ve sonraki nöbetler arasındaki farklılık gözetilince bürokratik bir mekanizmanın nöbetlere katılım konusunda manevi bir baskı unsuru rolü oynadığı görülmektedir. Özellikle 15 Temmuz gecesi ve sonraki nöbetler arasındaki farklılıkta bu etki açığa çıkmaktadır. Üstelik Demokrasi Nöbetleri aşağıdan yukarıya doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru organize edilmiştir ve toplumsal bir talebi iktidara veya diğer toplumsal kesimlere iletmekten ziyade bizatihi iktidara destek amacı taşımaktadır.

Her iki hareketliliğin sahip olduğu toplumsal tabana bakıldığında da bir araya gelen kitlenin büyük çoğunluğu bir partinin destekçisi ve taraftarıdır. Yine her iki hareket doğmuş, bir süre devam etmiş ve hemen sonrasında sönümlenmiştir. Ne “eski toplumsal hareketler” olarak gösterilen işçi hareketleri gibi sınıf mücadelesine dayanarak paylaşım ekseninde varlıklarını devam ettirebilmiş ne de “yeni toplumsal hareketler” olarak gösterilen kimlik, kadın veya çevre hareketleri gibi çeşitli değer ve anlamlar ekseninde hak taleplerinde bulunabilmişlerdir. Bu nedenlerle ileriki bölümlerde detaylıca tartışılacak ve işlenecek olan Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri’ni kavramsal olarak “toplumsal hareketlilik” olarak göstereceğimi peşinen belirtmem faydalı olacaktır.

2.2.1. Toplumsal Hareketlerin Arka Planı ve Yapısal Gelişimi

Toplumsal hareketler tarihini, toplumların tarihleri ile eş tutarak; insanların örgütlenme ve dayanışma tarihleri ile paralel ilerlediğini söyleyen yazarlar olmasına karşın, hâkim literatür ancak 18. yüzyılda görülen hareketlerin toplumsal hareketler olarak kavramsallaştırılabileceğini belirtmektedir (Doğan, 2017:15 ; Tarrow, 1994:38 ; Tilly, 2008:17). Şüphesiz 18. yüzyıldan önce de insanlar bir talep ve çatışma ekseninde birlik olmuşlar ve muhataplarını çeşitli eylem repertuvarlarıyla dize getirmeye çalışmışlardır. Ancak o dönemlerin talepleri bireysel çıkarlardan ve kişisel muhataplardan aşkın siyasala dair olmamıştır. Bir de Çetinkaya’nın belirttiği gibi “toplumun aşağısındakiler ancak çok büyük bir olay yarattıkları, varolan siyasal ve toplumsal yapıyı sarstıkları ölçüde günümüze kadar yaşayabilmiş, anlatılarda yer alabilmişlerdir. Yer aldıkları zaman da eylemleri genellikle doğal afetlere benzetilmiştir” (Çetinkaya, 2018:26). Dolayısıyla toplumsal hareketlerin tarihsel izleğini sürmek kolay değildir.

Touraine’e göre; (Touraine, 1999:47) “Tarihselliğin kontrolü için mücadele eden kolektif davranışlar, sosyal hareketler, ancak aktörlerin toplumsal durumların tüketicilerinden çok üreticileri ve onlara sadece tepki vermekten çok sorgulayıcıları olabilmeleri için temel iddialarının ve hatta politik müzakerelerin ötesine geçebildikleri oranda gerçekleşebilmektedir”. Örneğin, Paris’te 1780 yılında bir hizmetçi, ev sahibinin sarkıntılık etmesine karşı direnince ev sahibi tarafından hırsızlıkla suçlanmıştır. Yapılan yargılama, evin sahibi olan efendinin lehine sonuçlanınca Paris’in dört bir tarafında ahlaksız efendilere ve mahkemelere karşı ayaklanmalar

başlamıştır. Cléaux olayı olarak bilinen olaylarda efendinin evi önce baltayla kırılmış, ardından yakılmış ve efendi canını zor kurtarmıştır (Tarrow, 1994:37).

1780’de Paris’te insanlar, bu eylemlerde görüldüğü gibi tepki vermekte hatta tahlil sevkیاتlarını nasıl ele geçireceklerini, vergi toplayıcılarına nasıl saldıracaklarını, vergi kayıtlarını nasıl yakacaklarını ve suçlulardan nasıl intikam alacaklarını kesinlikle bilmekteydiler. Ancak bu eylemleri gerçekleştiren kalabalık henüz gösteri, grev ya da kentsel ayaklanma gibi profesyonel kitle araçlarını keşfetmemişlerdi. Üstelik kalabalık, henüz profesyonel örgütlülük ve siyasal taleplere de sahip değildi. Yapılan eylemler doğrudan suistimal alanlarına odaklı ve faillerine yönelik saldırılar ile sınırlıydı. Oysa bu olaydan sadece 60 yıl sonra 1848 Devrimi sonunda, dilekçe vermek, gösteri yapmak, halka açık toplantılar düzenlemek gibi eylemler, iyi bilinen siyasal katılım araçları olarak eylem repertuarına eklenmiştir (Tarrow, 1994:38). Artık talepler siyasala dairdir ve mesajlar muhatapları aşarak sisteme uzanmaktadır.

Toplumsal hareketler aşağıdan yukarıya ve bireyden kitleye doğru bir süreç dahilinde gerçekleşir. Dolayısıyla bir toplumsal hareketten bahsedebilmek için hareketin en azından toplumun hiç değilse bir kesimi tarafından sahiplenilmesi gerekir. Bir kesim tarafından sahiplenilen hareket, bazen toplumun büyük kesimi tarafından desteklenir ve ciddi bir toplumsal destek elde eder. Bazen de farklı toplumsal kesimlerin muhalefeti ile karşılaşarak çatışmaya dönüşür. Toplumların gelişimi de çoğu zaman farklı çatışmalar veya uzlaşmalar sayesinde gerçekleşir; çünkü toplum, içinde farklı görüşlerin ve fikirlerin olduğu ancak bunların uzlaştırılması ile varlığını sürdürebilen organik bir varlıktır.

Toplumun tanımına bakıldığında “toplum, insan ömründen uzun yaşayan, görelî bir kararlılığa sahip olan ve kendi kendini devam ettiren bir insan topluluğudur” (Kongar, 2012:46). İlgili tanıma bakıldığında bir toplumun görelî bir kararlılığı olması için bir takım ortak değerlerde uzlaşmış olması gerekir. Sorokin’in de belirttiği üzere sosyo-kültürel bir olay olan toplumun üç ögesi vardır. Bunlar 1) anlamlar, değerler. 2) Bu değerlerin objektifleştirildiği bir ortam ve 3) Bunları yaratan, işleten ve anlamlandırarak etkileşimlerde kullanan kişi ve gruplardır (Sorokin, 1966:15-16) Akt: (Kongar, 2012:41). Toplumun bir kesimi tarafından üretilen anlam ve değerler diğer kesimlerce sahiplenilmediği takdirde çatışma baş gösterir. Bu çatışma iki toplumsal kesim arasında olabileceği gibi devlet ile toplum arasında da gerçekleşebilir. Genelde de toplumsal hareketler, iktidar ile toplumun bir kesimi arasında çıkan uyumsuzluk sonucu doğarlar.

Toplumun bir kesimi veya tamamı, paylaştığı anlam ve değerler üzerinden birtakım haklar talep eder. Örneğin ABD Medeni Haklar Hareketi’nde siyahlar, beyazlar ile eşit haklara sahip olmayı istemişlerdir. Kadın hakları hareketleri, erkeklerle kadınların eşitliğini sağlayacak yasalar çıkarılmasını talep eder. Çevre hareketleri, çevreyi koruyan yasalar çıkarılmasını ister. İktidarlar, bu talepleri karşılamadığı takdirde çatışma toplum ile devlet arasında gerçekleşir. Bu çatışmaya farklı toplumsal kesimler de farklı tarafları tutarak angaje olabilirler. Örneğin Medeni

Haklar Hareketi'nde beyazlar da siyahlarla beyazların eşit haklara sahip olduğu yasalara karşı çıkarak devlet tarafında yer almışlardır. Ancak 2020'de siyahi George Floyd'un polis tarafından öldürülmesi olaylarında beyazlar, siyahiler ile birlikte mücadele ederek toplum tarafında yer almışlardır.

İktidar ve sahip olduğu kamu kuvveti yani devlet ile çatışan toplumsal kesim, sahip olduğu kuvvet oranında başarılı olabilir. Bu kuvveti toplamasının arkasındaki en büyük güç, toplumsal destektir. Bir hareketin talepleri, toplum tarafından ne kadar paylaşılırsa hareket o kadar güç kazanır. Bu yüzden hareketin organizatörlerinin etki yaratmak ve hareketin misyonunu yerine getirmek için belirli bir strateji kurmaları gereklidir; çünkü toplumsal hareketler öncelikle küçük bir grubun eylemleri ile başlar. Bu eylemler yerleşik düzen veya değerlere meydan okur ve toplumun büyük kesimi genellikle bu küçük grubun eylemlerine karşı ilk etapta yabancıdır. Daha sonra hareketlerin hayatta kalabilmeleri için dikkat çekmeleri, olumlu bir itibar yaratmaları, kilit paydaşları aralarına almaları ve kamusal alanda meşruiyet kazanmaları gerekir (Hensmans ve Bommel, 2018:1). Bu strateji takip edilmediği veya başarısız olduğu takdirde kurumlar, toplumsal hareketten şüphelenerek onu şiddet içeren, devrimci ve radikal ilan edebilir ve nefret içeren ideolojilerle bağlantılı gösterebilirler.

Toplumsal hareketleri sürekli yıkıcı, bozguncu ve kamu otoritesini tehdit eden potansiyel bir tehdit olarak görmemek gerekir. İçerisinde barındırdığı risklerle beraber toplumsal hareketler, bir nevi toplumun ifade biçimidir ve siyasete katılmanın etkin bir yoludur. Siyasal katılma olanakları daraldığında ya da konvansiyonel katılım biçimleri ile iktidara ulaşılamadığında, kitlenin sesini duyurabileceği en etkin katılım aracı toplumsal hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal hareketleri konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinden de ayırmak gerekir. Konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinden bazıları, toplumsal hareketlerin bir faaliyeti olabilir; ancak toplumsal hareketler konvansiyonel olmayan katılım türlerinden aşkındır. Örneğin toplumsal hareketler içinde protestolar, gösteri yürüyüşleri ve işgaller bulunmaktadır ve her bir eylem, otoriteleri belli bir davranışı yapmak ya da yapmamak için zorlamayı amaçlamaktadır. Toplumsal hareketler ise aynı genel amacı taşımasına rağmen diğer faaliyetlerin toplandığı bir çatıyı meydana getirir. Dolayısıyla toplumsal hareketler, konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinin birden fazlasını bünyesinde toplar. Her bir faaliyet ya da eylem toplumsal hareketleri destekler ve toplumsal hareketlerin parçası olurken toplumsal hareketler bu faaliyetlerin bütününe teşkil eder ve diğer bütün eylemleri ortak bir hedef doğrultusunda bir araya getirir.

Toplumsal hareketlerin en belirgin özelliği örgütlülüktür. Bir toplumsal hareketin gerçekleşmesi için mutlaka az ya da çok organize bir örgüt yapısı gereklidir. Stewart, Smith ve Denton'a göre; bir hareketin içinde bulunan kişiler liderlerini tanımıyor, organizasyon ve koalisyonları tanımlayamıyorlarsa araştırılan fenomen büyük olasılıkla bir trend, heves, isyan ya

da örgütsüz bir protesto eylemidir. Bu eylem bir toplumsal hareketin doğum öncesi safhası olabilir ancak bundan kesinlikle bir toplumsal hareket olarak bahsedemeyiz. Bu gibi durumlarda bireyler bir an için bir araya gelebilecek kadar ortak nokta bulurlar ancak paylaşılan bir miras, kimlik ve gelecek yönelimi oluşturmak için ortaklıkları yeterli gelmez (Stewart vd., 2012:1). Ancak toplumsal hareket oluşması için katılımcıların türdeş olması da gerekmez. Toplumsal hareketler içinde pek çok farklı kimlikten, etnisiteden, inançtan gelen ve farklı fikir ve düşüncede olan katılımcılar da vardır. Toplumsal hareketlerin devamlılığı bu farklılıkların ortak hedef birliği içinde birlikte hareket edebilmesine bağlıdır. Bu hedef birliği gerçekleştirilemediği zaman toplumsal hareketler, kendi içindeki çekişme ve hizipleşme ile iç çatışmalara da sahne olabilmektedir.

Toplumsal hareketler varlığını devam ettirebilmek için kendi içerisindeki bölünmeleri ve çekişmeleri gidermek zorundadır. Bu çatışmaların bastırılması, hedef ile olan mücadeledeki gerilimin arttırılması veya yeni katılımcılar yolu ile azalan desteğin telafi edilmesi gibi yollarla sağlanabilmektedir. Bunu yapabilmek için ise belli bir örgütlülük ve organizasyonel yapının varlığı gereklidir (Stewart vd., 2012:2).

Stewart, Smith ve Denton'a göre toplumsal hareketlerin diğer bir özelliği kurumsallaşmamış bir kolektif yapısının olmasıdır. Toplumsal hareketler; sosyal, politik, dinî veya ekonomik norm ve değerleri yöneten, sürdüren veya değiştiren yerleşik düzenlerin bir parçası değildir. Toplumsal hareketlerin üçüncü tanımlayıcı ya da ayırıcı özelliği geniş kapsamıdır. Toplumsal hareketler; coğrafya, yaşam süresi, olaylar, organizasyonlar, liderler veya hedefler açısından geniş kapsamlıdır. Bu özelliği ile baskı ve çıkar grupları, lobiler veya protesto gruplarından ayrılırlar. Bunlar gibi örgütler ile bazen benzer görüntüler verseler de bunların görüntüleri anlıktır; oysa toplumsal hareketler geniş kapsamı ile çok daha uzun süreli ikna faaliyetleri içerir. Toplumsal hareketlerin dördüncü özelliği teşvik edici ya da destek faaliyetleri de içermeleridir. Sanıldığına aksine toplumsal hareketler sadece muhalefet etmezler. Toplumsal hareketler toplumsal norm ve değerlerde yaşanan değişiklikleri desteklemek ya da muhalefet etmek üzere ortaya çıkabilirler. Toplumsal hareketlerin beşinci özelliği ahlaki mücadele inancıdır. Her toplumsal hareket örgütü, halk adına ve halkın iyiliği için mücadele ettiğine inanır ; hedeflediği kurum ve değişikliklerin halkın zararına olduğunu ve halkın buna karşı bilinçlendirilerek mücadeleye katılmasının gerekliliğini iddia eder. Aynı zamanda başarısı için de bu esastır. Toplumsal hareketlerin sonuncu ayırıcı özelliği ikna etme çabasıdır. Toplumsal hareketler hedeflerine ulaşmak için ikna etmelidirler. Bu sürecin başarıya ulaşması için de altı temel gereklilik karşılanmalıdır. Bunlar; gerçeklik algılarının dönüştürülmesini, protestocuların öz algılarının değiştirilmesini, toplumsal hareketi meşrulaştırmayı, eylem yollarını öngörmeyi, eylem için seferber etmeyi ve toplumsal hareketi sürdürmeyi içerir. Bu temel işlevlerin her birisi ikna etmeyi gerektirir (Stewart vd., 2012:1-20).

Buraya kadar yazılan toplumsal hareketlerin bileşenleri yine de toplumsal hareketleri açıklamak için yeterli gelmemektedir. Della Porta ve Diani'ye göre; "Toplumsal hareketler üzerinde çalışan insanların birçoğu araştırma pratiklerinde ya bireylere ve örgütlere ya da etkinliklere odaklanmakta, en iyi ihtimalde ise bunların arasındaki karşılıklı bağımlılığı açıklamaya çalışmaktadır" (Della Porta ve Diani, 2020:3). Toplumsal hareketler tüm bunlardan bağımsız olmasa da sadece birey ve örgüt veya bunların karşılıklı etkinlikleriyle açıklanamaz. Hatta pek çok hareket farklı coğrafyalarda, farklı örgütler tarafından hatta farklı eylemlerle gerçekleştirilebilir; fakat aslında aynı sorun karşısında geliştiklerinden benzer kabul edilebilirler. Örneğin küreselleşme veya neo-liberal politikalar karşısındaki hareketler böyledir. Toplumsal hareketleri açıklamaya çalışan; kitle toplumu, görelî yoksunluk veya kolektif davranış teorisi gibi teoriler de toplumsal hareketleri kök nedenlerine indirgeyerek benzerlikleri üzerinden açıklamaya çalışır. Ancak toplumsal hareketlerin her birisi ekonomik, sosyolojik, kültürel veya siyasal farklı boyutları ile kendine münhasır özellikler gösterirler. Bu yapıları sayesinde de toplumsal hareketleri kategorize etmek ve açıklamak son derece güçleşmektedir.

2.2.1.1. Toplumsal Hareketlerin Tarihsel Arka Planı

Toplumsal hareketlerin tarihsel arka planına bakıldığında Antik Roma'daki köle isyanlarından günümüze kadar uzanan köklü bir tarihselliği olduğu görülmektedir. Antik dönem ya da orta çağda genellikle ezilenlerin başkaldırı ve isyanları olarak gelişen toplumsal hareketlere, mevcut düzenin bozguncuları veya ayaktakımı hareketleri gibi küçültücü ifadelerle yaklaşmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde toplumsal hareketlere bakışın orta çağdan farklı olmadığı görülmektedir. Orta çağda iktidarını kaybetmek ve paylaşmak istemeyen despotik rejimler varken 19. yüzyılda da sermayesini kaybetmek ve paylaşmak istemeyen kapitalist sınıf vardır. Çetinkaya'ya göre;

19. yüzyıl toplumsal hareketlerini elitler genellikle korku verici patlamalar olarak algılamışlardır. Oysa bu hareketlere üstün körü bir bakış bile bunların bugün bizim için veri olan birtakım haklar için sokaklara dökülmüş insanlar olduklarını ortaya koyar. Sıradan insanlar, aşağıdakiler, ezilenler genel oy hakkı için, kadınların siyasal hakları için, insani çalışma saatleri için, çocukların çalışmaması için çok büyük acılar çekerek mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Çetinkaya, 2018:33).

Toplumsal hareketlerin sosyolojinin ilgi alanına girmesi ve toplumsal hareketleri açıklamak için sistematik analizler geliştirilmesi ise ancak 1960'lardan sonra gerçekleşmiştir. Amerikan Sivil Haklar Hareketi, 1968 Mayıs Devrimi, Almanya, İngiltere ve Meksika'daki öğrenci protestoları 1960'lı yılların zengin toplumsal hareket çeşitliliğini oluşturmuştur. Bu hareketlere kayıtsız kalamayan araştırmacılar yeni bakış açıları ve analiz yöntemleri geliştirmek durumunda kalmıştır. Üstelik Çetinkaya'ya göre 1960'lı yıllarla birlikte hareketler üzerine fikir yürüten,

yazılar yazan kişiler büyük ölçüde hareketin içinden gelmekte veya hareketlere büyük sempati beslemektedir (Çetinkaya, 2018:33). Üstelik hareketlerin de artık “azgın kalabalık faaliyeti” olarak açıklanmasına imkân kalmamıştır. Toplumsal hareket kavramını “ilk kez on sekizinci yüzyılın başlarında Fransa’da Saint-Simon, kendi ülkesinde ve daha sonra başka yerlerde baş gösteren toplumsal protesto hareketlerini nitelemek için, statükoya karşı çıkan yeni siyasal güçlerin bir özelliği olarak kullanılmıştır”. 1960 yılı sonrasında bu kavram, ortaya çıkan hareketleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

1970’lerde kadın ve çevre hareketlerinin erken dönem eylemleri görülmüştür ve 1980’lerden sonra toplumsal hareketler ve kolektif eylem araştırmaları sosyolojinin etkin alanlarından birisi haline gelmiştir (Della Porta ve Diani, 2020:1-2). Günümüzde toplumsal hareketleri açıklamak için pek çok farklı kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar da literatürde, klasik yaklaşımlar ve yeni ya da modern yaklaşımlar başlıkları altında toplanmaktadır. Klasik toplumsal hareketlerden yeni toplumsal hareketlere dönüşüm Kurtbaş’ın ifadesi ile sadece zamansal bir ayrılığa vurgu yapmamakta; aktörleri, değerleri, konuları ve hareket biçimleri açısından da bir farklılığa işaret etmektedir (Kurtbaş, 2017:55).

Tilly’e göre ise toplumsal hareketler politik ve ekonomik değişimler zemininde ortaya çıkmıştır. “Bu köklü değişimlerin altında yatan dört ana unsur vardır: savaş, parlamenterleşme, sermayedarlaşma ve proleterleşme” (Tilly, 2008:49). “Savaşın kitleler üzerindeki yıkıcı etkisi, savaşın finansmanı için merkezi devletlerin üretim ve bölüşüm stratejilerindeki değişiklikler, bu süreçte kapitalizmin yerleşik hale gelmesiyle üretim ilişkilerinin netleşmesi ve buna bağlı olarak işçi sınıfının dönüştürücü güç olarak belirmesi, toplumsal hareketliliğin genel seyrini ifade eder” (Yıldırım, 2012:25). Parlamenterleşme sürecinde ise kralların gücü parlamentoya geçmiştir. Kralların vergi toplaması karşısında baş gösteren aleni isyan azalmış ve güçlü krallardan sembolik zayıf krallara dönüş yapılmıştır. Bu sayede halk, yasa yapıcılarla daha kolay irtibat kurabilmiş ve refahı üzerinde kanun yapma sürecine müdahil olabilmıştır. Toprak sahiplerinin karşısında tüccar sınıf oluşmasıyla toprak sahiplerinin ulusal politikaya hakimiyeti kırılmıştır. Proleterleşme ise işçilerin toprak sahipleri, efendiler ve diğer patronlara bağlılıklarını azaltarak politik yaşama katılmalarının önünü açmıştır (Tilly, 2008:49-52).

Tilly’ye göre bu değişimler birlikte ele alındığında muhalif aristokratlar ve durumlarından hoşnut olmayan işçiler arasındaki yakınlık artmıştır. Bu yakınlaşma ile “ (...) özel amaçlı derneklerin, halk mitinglerinin, imza kampanyalarının, disiplinli yürüyüşlerin ve benzeri hak talebinde bulunma usullerinin işçi sınıfı ve küçük burjuva eylemcileri tarafından benimsenip yaygınlaşmasına yol açtı” (Tilly, 2008:52).

Yıldırım ise toplumsal hareketlerin tarihsel arka planını üç ana eksene ayırır (Yıldırım, 2012:25-37). Bunlardan ilki toplumsal hareketlerin ilksel formlarıdır. Yıldırım toplumsal hareketlerin ilksel formlarını açıklamak için Tilly’nin savaş, parlamenterleşme, sermayedarlaşma

ve proleterleşme süreçlerini kullanır. Yıldırım'a göre Tilly'nin süreçleri başta Avrupa olmak üzere toplumsal hareketlerin dünyadaki yansımalarına yön vermiştir. Özellikle 1789 Fransız devrimi ile şekillenen Parisli sans-culottelerin örgütlü ve örgütsüz eylemleri ve Chartizm Hareketi Tilly'nin modellemesini destekleyen örnekler olarak ortaya çıkmıştır. Yıldırım'ın toplumsal hareketlerin ilksel formları olarak gösterdiği bu hareketler, toplumsal hareketlerin 20. yüzyıla gidiş serüveninde uğradığı değişimin ilk görüntülerini vermiştir. Bu görüntüde göze ilk çarpan özellikler, toplumsal hareketlerin daha hiyerarşik ve örgütlü olmasıdır.

Yıldırım'a göre toplumsal hareketlerin ikinci durağı örgütlü mücadelenin yükselişidir. Fransız Devrimi'nin yarattığı etkinin beraberinde toplumsal hareketler, kapitalizmin evrilmesi ve siyasi gelişmelere paralel olarak gelişmiştir. "Bu süreçte, bir yandan siyasi hakların genişlemesi ve parlamenter mücadelenin güçlenmesi, bir yandan da işçi sınıfı örgütlülüğünün yükselmesi ile toplumsal hareketler yeni bir biçim almıştır; bu alandaki kavramlaştırmalar özellikle parti-sendika-devrim tartışmaları etrafında şekillenmiştir" (Yıldırım, 2012:30).

Yıldırım'a göre hareketlerin üçüncü eksenini "Reform-Devrim ayrışması ve partileşme süreci" üzerinde geliştirmiştir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde toplumsal hareketler temas ettiği siyasal yapı doğrultusunda farklı şekil ve fraksiyonlara dönüşmüşlerdir. Özellikle demokratik ülkelerde hareketler bir reform ve partileşme sürecine girerken demokratik olmayan ülkelerde devletin devrim ile ele geçirilmesi pratiğine dönüşmüştür. Toplumsal hareketlerin bu yeni formlarının, onları toplumsal hareket olma özünden koparıp koparmadığı ise tartışmalıdır. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise iktidarı ele geçiren toplumsal hareketlerin ortak paydaları değişmiş ve bu yüzden de toplumsal hareketler hayatta kalamamıştır. 1960'lardan sonra yeni bir kırılma ile paradigma değiştiren toplumsal hareketlerin bu yeni formu "yeni toplumsal hareketler" olarak isimlendirilmiştir (Yıldırım, 2012:32-37).

2.2.1.2. Toplumsal Hareket Dinamikleri

"Klasik sosyolojiye göre sosyal hareketler yapısal gerginliğe, ekonomik krize ve modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan olgulardır. Modernleşme, bütünleşme ve gelişme süreci tamamlandığında, hareketler, toplumsal hayatta artık yeri olmayacak geçici çabalar bütünüdür (Çayır, 1999:7). Klasik sosyolojinin idealize ettiği toplum öngörüsüne Touraine (Touraine, 1999:37) "Aralıksız hareketi ve ilerlemesi ile tanımlanan bir topluluk, aynı zamanda nasıl durağan ve entegre bir sistem oluşturmaktadır?" diye sormakta ve klasik sosyolojinin çöktüğünü iddia etmektedir. Touraine göre (Touraine, 1999:38-39);

Klasik sosyolojinin merkezî fikrine, değerlerin kurumsallaşması ve aktörlerin sosyalleşmesi arasında bir tekabül olduğu tezine karşı, sistem ve aktörün karşıt biçimde ayrışması fikri ön plana çıkarılmıştır. Sistem, aktörlerin saygı duymaktan çok, kullanmak ya da kaçınmak için öğrenmeleri gereken bir kurallar ve sınırlamalar bütünü olarak tasavvur edilmiştir. Diğer yanda aktör, bir vatandaş ya da işçi olarak değil, temel toplulukların üyesi, kültürel geleneğe

bağlı bir birey olarak değerlendirilmiştir. Son olarak ve hepsinden önemlisi, toplumun işleyişinin normları, tarihsel evrimden ayrıştırılmıştır; tarihsel değişim artık ilerleme ya da modernleşme olarak tanımlanmamış, sınırlı kaynakların maksimum kullanımını sağlamayı ve belirsizlik alanını kontrol etmeyi amaçlayan bir stratejiler ağı olarak betimlenmiştir. Sonuçta toplum fikri yok olmuş, "toplumsal"ın yerini siyasal almıştır.

Touraine'nin burada "siyasal" olarak kullandığı kavramın aslında "siyaset" olması gerekmektedir. İlgili kavram çeviriden kaynaklı değişmiş olabilir; çünkü Özen'in (Özen, 2013:40) rasyonalist yaklaşımları eleştirdiği makalesinde özenle kullandığı siyasal/siyaset ayrımı başlığında da belirttiği gibi siyasal, toplumu kucaklarken siyaset, toplumu sabitleyerek kurumsallaşmayı ifade etmektedir. Touraine'nin de ifade ettiği yapı, toplumun görmezden gelinerek siyaset kurumlarına hapsedilmesidir; dolayısıyla buradan Touraine'nin siyaseti kastettiği anlaşılmaktadır.

"Claude Lefort, Chantal Mouffe, Ernesto Laclau ve Jacques Rancière farklı kuramsal tartışmalarına karşın, toplumsal inşa eden kurucu bir momente işaret eden 'siyasal'ın özgülüğünü ortaya koymak için mutlaka kurumsallaşmış siyasi pratiklerden ayırdetmek gerektiği konusunda birleşirler" (Özen, 2013:40). Bu ayrışma toplumsal hareketlerin anlaşılmasında önemli bir yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır; çünkü toplumsal hareketleri açıklamak için geliştirilen bazı kuramlar, mevcut siyasal sistem içinde toplumsal hareketleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu açıklama çabası kurumsal siyasi mekanizmaların toplumdaki yükselen itirazları alarak kendi iç dinamikleri içinde çözebileceği inancına dayanmaktadır. Bu sayede toplumsal hareketlerin talepleri, kurumsal dinamiklerin bazıları tarafından sahiplenilecek, örneğin bir muhalefet partisi hareketlerdeki talepleri kendi vaatleri olarak kurumsallaştıracak ve böylece siyasi sisteme bu talepler girdi olarak kabul edilecektir. Böylece toplumsal hareket, taleplerini kurumsal sisteme aktararak başarılı olmuş bir şekilde sönümlenebilecektir.

Siyasalın durağanlaştırıldığı ve siyaset kurumlarının idealize edildiği bu açıklama çabalarının eksikliği öncelikle Touraine'nin de isabetle belirttiği üzere toplumu durağan görerek, siyasetin içine hapsedilmesidir. Daha sonra toplumsal hareketin bizzat talebi inşa edilen siyasi sistemin değiştirilmesi ya da toplumsal dinamiklerin kendisine karşı olabilir. Özen'in belirttiği üzere toplumsal hareketleri açıklamaya çalışan rasyonalist kuramlar; "(...) bazı toplumsal hareketlerin mevcut sistemler içinde temsil edilmesi imkânsız birtakım çıkarları dile getirerek doğabileceğini ve bu çıkarların mevcut sistem değişmeden temsil edilebilmesinin mümkün olmayacağını göremezler" (Özen, 2013:51).

Bu yapısı ile beraber toplumsal hareketler, kamusal alandaki biçimsel karar alma mekanizmalarına dahil olmayan bir siyasete katılım biçimidir. Ancak diğer taraftan siyasi kurumsallaşma demokrasi çerçevesinde oluşturulduğunda ve siyasal katılım tabana yayılarak

toplumsal taleplerin önü açıldığında toplumsal hareketlerin zayıfladığı görülmektedir. Buradaki demokratik çerçevenin türü ve yapısı, ilgili sonucun alınmasında önem arz eder.

Coşkun'un aktarımıyla, "Habermas'a göre, modernizm endüstriyel gelişmeyi sağlayarak bireylerin bir kısım ihtiyaçlarını giderebilmiş, fakat sivil toplum özel alan olarak, siyasal toplum ise kamusal alan olarak ayrıldığından dolayı yeterince demokratik olamamış ve bireylerin hak ve özgürlüklerine yönelik demokratik taleplerin gerçekleştirilmesi eksik kalmıştı" (Habermas, 1987) Akt: (Coşkun, 2017:19). Liberal demokrasinin böylece temsil krizleri başlamış ve bu krizlerden kurtulma ihtiyacı doğmuştur. Temsil krizlerinin çözülerek toplumsal hareketlerin doğmasına yer bırakmayacak şekilde demokrasinin açılma çabaları büyük ölçüde Habermas'ın çalışmaları sayesinde olmuştur. Habermas'ın eleştirileri ile "müzakereci demokrasi" teorisi doğmuştur. Bunun yanında liberal demokrasinin eleştirilerek demokrasinin geliştirilmesine katkı sağlayan diğer radikal demokrasi kuramları, "agonistik demokrasi" ve "örgütsel demokrasi" teorileridir (Coşkun, 2017:20).

Yaş'ın aktarımı ile;

Müzakereci demokrasi kuramına göre, demokratik meşruiyetin başlıca koşulu, yurttaşların kendi yaşamlarını ilgilendiren kamusal sorunlar hakkında söz sahibi olmaları olmaktadır. Böyle bir bakış açısıyla yurttaşın etkin bir kimlik kazanması, sandığa giderek oy kullanması veya temel yurttaşlık görevlerini yerine getirmesiyle değil, siyasetin etkin öznesi haline gelmesi, kısaca kamusal kararların alınmasına etkin katılımını sağlayan eylemlilik aracılığıyla gerçekleşmektedir (Yaş, 2017:45).

Keyman ise müzakereci demokrasinin özelliklerini şu şekilde saymaktadır (Keyman, 1999:140);

- Kamusal alan aracılığıyla kimlikler arası sorgulama/tartışma zemini hazırlar.
- Sivil toplumu iletişimsel ussalığın, normatif temelini oluşturduğu bir alan olarak niteler.
- Siyaseti etik bir pratik olarak görerek, demokrasinin içine yerleştirilmiş olan çalışmada "karşıtlık" ilişkisini reddeder.
- Demokratik yönetimi, "katılımcı bir devlet - sivil toplum ilişkisi" olarak tanımlar.

Müzakereci demokrasi anlayışı, içinde barındırdığı katılımcılık ve yurttaş odaklılık sayesinde yeni toplumsal hareketlerle uygulanabilecek en uygun ortam olarak görülmektedir. Ancak toplumsal hareketler ile kurumsal siyaset mekanizmaları arasındaki ilişki henüz netlik kazanmamıştır. Çünkü temsil ve meşruiyet krizlerini ortadan kaldırma çabaları olarak geliştirilen ve böylece daha katılımcı bir demokrasi modeli inşa eden radikal demokrasi kuramları ile de toplumsal hareketler aşılammamaktadır.

Bazı yazarlar demokrasinin geliştirilmesi ve yerleşikleşmesi ile siyasi baskıların ortadan kalktığını böylece hareket potansiyelinin de artacağını savunmaktadırlar (Dalton, 1988:71). Ancak Özler'in yaptığı 90 ülkeyi kapsayan ve 402 dönemi içeren çalışma, temsil kabiliyetinden yoksun vatandaşların, toplumsal hareketlerle kendilerini ifade etme potansiyellerinin daha

yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle iki partili yapılarda her bir parti daha geniş toplumsal tabanları temsil ettiği için vatandaşlar arasındaki farklılıklara karşı daha duyarsızdır ve bu ülkelerde daha fazla toplumsal hareket görülmektedir. Çok partili olan parlamenter sistemlerde her bir partinin mecliste temsil edilme olasılığı arttıkça toplumsal hareketlerin görülme sıklığı daha düşmektedir. (Özler, 2013:137). Bu da demokrasinin gelişmesi ile toplumsal hareketler arasında doğrusal bir bağ olduğunu göstermektedir.

Demokrasi tartışmalarına uzun uzadıya girmeden son olarak Beetham'a göre "Bireysel tercihlere geniş alan bırakan bir toplum özgür bir toplum olarak nitelendirilebilir; ancak bu, o toplumun demokratik bir toplum olduğu anlamına gelmez, çünkü demokrasi bireysel kararlarla ilgili bir kavram değildir. Demokrasi ortak/kolektif kararların nasıl alındığı ile ilgilidir" (Beetham, 2006:7). Beetham'ın demokrasi teorisinde iki temel ilke demokrasinin özünü oluşturur. Bunlar halk denetimi ve siyasi eşitliktir. Buradaki halk, kadınların ve mülkiyet sahibi olmayanların da içerisinde yer aldığı, her bir ferden katıldığı bir topluluktur. Siyasi eşitlik ilkesi ise herkesin bir oyunun olması ve kimsenin oyunun diğerinden daha değerli olmamasıdır (Beetham, 2006:8).

Beetham, günümüzün temsilî demokrasilerinin de bu ilkeleri hayata geçirmek için elverişli olduğunu belirtmektedir ve temsilî demokrasilerin seçimlerle sınırlandırıldığı eleştirilerine karşı çıkmaktadır. Beetham'a göre vatandaşlar seçimler dışında da toplumsal hareketler, protesto ve gösteriler, baskı grupları ile siyasete katılmaktadırlar. Bu katılımlar için kurumsal düzenlemeler de yapılmalıdır. Ancak Beetham'a göre temsilî demokrasinin sorunu siyasi hayata katılmak ve hükümet üzerinde etkili olmak için gereken imkânların (zaman, para, eğitim) halk içinde eşit dağılmamış olmasıdır (Beetham, 2006:64). Gerçekten sermaye sahibi kişilerin, adayların seçim kampanyalarını finanse etmesi, partiye aday olmaktan daha yüksek düzey bir katılım faaliyetidir ve bu kimselerin hükümeti etkileme olanakları diğerlerine göre daha fazladır. Ancak zaman, para ve eğitim sahibi olmayan halkın birlikte girişeceği toplumsal hareketlerin hükümeti etkileme düzeyi de maddi destekte bulunmaktan daha yüksek olacaktır. Böylece Beetham'ın demokrasiyi en idealize ettiği yapıda dahi toplumsal hareketler hem katılımı seçim dönemlerine indirgeyen eleştirileri aşan bir araç hem de temsilî demokrasilerin sorunlarını çözecek bir mekanizma olarak varlığını sürdürmektedir.

Görüldüğü üzere toplumsal hareketler en demokratik rejimlerden en otoriter rejimlere kadar her zaman sosyolojinin konusu olmaya devam edecektir. Toplumsal değişim sürdükçe toplumun tekrar uzlaşımı ve kuralların yerleşikleşmesi arkasındaki itici güçlerden birisi olmaya devam edecek toplumsal hareketlerin dört temel dinamiği vardır. Kolektif meydan okuma, ortak amaç, sosyal dayanışma ve sürekli etkileşim (Tarrow, 1994:9).

Kolektif meydan okumalar; genellikle başkalarının hareketlerini engelleme, bazı faaliyetleri kesintiye uğratma veya birtakım sembolleri kullanarak başkalarının dikkati çekilerek yapılır. Meydan okuyan gruplar, benzer kimliklere sahip kimseler olabileceği gibi bazen de siyasi

partiler, dernekler veya bazı sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapıldığından birbirlerine daha az benzeyen kimselerden oluşmaktadır. Kolektif meydan okumanın temelinde ise Klandermars ve van Stekelenburg'e göre (Klandermans ve Stekelenburg, 2013:712), talebin dinamiği yer almaktadır. Talebin dinamiğinin içinde ise toplumsal tabanda yaşanan memnuniyetsizlikler, toplumsal karşılaştırmalar ve pek çok duygu yer almaktadır. Cottam ve diğerlerine göre talebin dinamiği toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasının altında yatan nedendir ve örgütlenme için gerekli koşulların oluşmasına sebep olmaktadır (Cottam vd., 2017:429-430).

Ortak amaçlar; Cottam ve diğerlerinin "toplumsal hareketlere niçin bazı insanlar aktif bir şekilde katılırken diğerleri katılmamaktadır?" sorusuna Tarrow'un cevabı "ortak amaç"tır. Tarrow'a göre Roma İmparatorluğu'na meydan okuyan asi köleler, Katolik Kilisesi'ne karşı Protestan reformunu başlatan muhalifler ya da Güney Amerika'da kendine ayrılmış yerde yemek yemeyi reddeden öğrenciler eğlence ve oyun için harekete geçmemişlerdir. Tüm bu hareketlerde eylemciler topluca harekete geçmenin riski ve maliyetinin farkındadırlar. Yenilmeleri sonucunda kendilerini bekleyen sonu görerek harekete geçmeleri için insanların ancak haklı sebepleri olmalıdır. Yoksa insanlar canlarını tehlikeye atmaz ve çekişmeli siyaset içinde zamanlarını harcamazlar. İnsanların tüm bu hareketlere katılmasının arkasında sınıf çıkarları değil ortak ve örtüşen kendi çıkarları vardır (Tarrow, 1994:10-11). Cottam ve diğerlerinin sorusuna verilen diğer bir cevap ise "arz ya da seferberlik dinamiği"dir. Bu görüşe göre, mantıksal olarak insanlar toplumsal bir hareketten yarar sağlayacaksa, harekete geçmeyi ve risk almayı başkalarına bırakır ve kendileri arkalarına yaslanarak hazıra konabilir. Ancak insanların risk alarak, hareketin maliyetlerini bilmelerine rağmen harekete katılmasında bireysel ya da örgütsel düzeydeki değişkenler etken olmaktadır (Cottam vd., 2017:430).

Sosyal dayanışma; Melucci'ye göre "dayanışma aktörün bir kolektif kimliği paylaşabilme yeteneğidir. Diğer bir deyişle aynı toplumsal ilişkiler sisteminin bir parçası olarak tanıma ve tanınma kabiliyetidir" (Melucci, 1999:87). Melucci'nin, toplumsal hareketleri tanımlarken kullandığı kriterler arasında da dayanışma ilk sıradadır. Melucci'ye göre sosyal hareket; "a) dayanışmaya dayalı, b) bir çatışma taşıyan, c) yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimidir". Tarrow'a göre ise bir hareketin potansiyelini eyleme dönüştüren, katılımcıların ortak çıkarlarını tanımasıdır. Bu noktada liderler, köklü dayanışma ve ortak kimlik duygularına dokunarak fikir birliğini harekete geçirip, sosyal hareketleri yaratabilirler (Tarrow, 1994:11). Bu dayanışmanın devamı için grup üyeleri arasında sürekli bir etkileşim olmalıdır. Böylece paylaşılan ortaklıklar beslenerek harekete olan aidiyet güçlendirilmelidir.

2.2.2. Toplumsal Hareket Teorileri

Tarrow, toplumsal hareket kuramlarının gelişiminde dört yazarın etkisi olduğunu belirtir (Tarrow, 1994:16-20). Bunlar; tarihsel olarak da sıralandığında Marx, Lenin, Gramsci ve Tilly'dir.

Tarrow'a göre; Marks ve Engels, bireylerin kolektif eylemlere girişmelerinin arkasına sadece toplumsal yapı ve dinamikleri koymuşlardır. Bireylerin gerçekten kolektif eylemlere neden katıldığını araştırma ihtiyacı duymamışlar, kolektif eylemde bulunmak için gereken kaynakları, onun kültürel boyutlarını ve politikanın önemini ciddi şekilde küçümsemişlerdir. Marx ve Engels'e göre; insanlar, sosyal sınıflarının karşıtlarıyla tamamen çelişki içine girdiğinde kolektif eylemde bulunacaklardır. Onlara göre bireyleri eyleme çeken somut mekanizmalar çok azdır. Bireylerin eylemde bulunmasını toplumsal yapıdaki değişim sağlayacaktır (Tarrow, 1994:17). Marksist teori bu yapısalcı yaklaşımı ile klasik toplumsal hareket teorisini beslemiştir. Klasik toplumsal hareket teorisine göre; işçi sınıfı nesnel koşullar oluştuğunda birlikteliğini sağlayacak ve burjuvaziye karşı girişeceği toplumsal hareketlerle mevcut düzeni ortadan kaldırarak, devrimi gerçekleştirecektir. Klasik toplumsal hareketler teorisinde toplumsal hareketler, sınıf hareketleri olarak yer almakta ve devrimi gerçekleştirecek araçlar olarak ifade edilmektedir (Yaş, 2017:53).

Toplumsal hareketlerin oluşması için gerekli nesnel koşulların ne zaman oluşacağı, kimin liderlik edeceği ve ekonomik çıkarları kolektif eyleme dönüştürecek sınıf bilincini kimin yaratacağı sorularına Marks bir cevap bırakmayınca Lenin, beklemeyi reddederek profesyonel devrimciler yaratılması fikrini öne sürmüştür. Böylece toplumsal hareketler, öncü işçiler önderliğinde gerçek çıkarların savunulacağı siyasal partiler eliyle yapılan bir mücadeleye dönüşmüştür. Lenin ile beraber işçi sınıfının önderliği, siyasi partiye devredilmiş ve kurulacak siyasal partilerin yapacağı devrimlerle işçi sınıfını iktidara taşıyacağı öngörülmüştür. Ancak Lenin'in teorisi sosyal ve politik fırsatlara yer vermeden dünya komünist hareketlerine uygulandığında Batıda sosyal demokrasiyi zayıflatmıştır. Çünkü işçi sınıfının yerini parti çıkarı ve parti çıkarının da yerini en son lider çıkarı almıştır. 1917 Bolşevik devrimi batıya doğru yayılmayınca Gramsci, öncü örgütlenme biçiminin devrimin gerçekleşmesi için yeterli olmayacağını, her işçinin geliştirilerek işçi sınıfı kültürünün yaratılması gerektiğini belirtmiştir (Tarrow, 1994:19). Lenin'in geliştirdiği kavramları yeniden tanımlayan Gramsci, hegemonyanın; eğitim, kilise, siyasal partiler ya da sendikalar gibi sivil toplum kurumlarında üretilen rızaya dayandığını belirtmektedir. Ona göre; işçi sınıfı sosyal ve politik fırsatlar içinde inisiyatif olarak kendi öz kültürünü geliştirmeli ve işçiler arasında köprüler kurularak kapitalizmle mücadele edilmelidir. Son olarak Tilly, toplumsal çekişmeleri kentleşme gibi değişkenlerin şekillendirdiği yapısal yorumlardan devlet yapısının önemine ve devletin stratejik zorunluluklarına kaydırmıştır (Tarrow, 1994:20).

Toplumsal hareket kuramlarının öncüsü işçi sınıfı hareketlerinden çıkarılmaktadır. "Özellikle 19. yüzyılın belirleyici hareketi olan işçi sınıfı mücadelesi ve sendikal haklar meselesinin öncülüğü azalıp yeni mücadele alanları belirdikçe, hareketleri ele alma ve yorumlama tarzı da değişmektedir" (Yıldırım ve Gümrükçü, 2017:392). Hareketlerde yaşanan değişim için 1968 bir kırılma anıdır. Çünkü Yıldırım'a göre (Yıldırım, 2012:38); 1917 devriminin

yarattığı hareketlerin merkezîyetçi ve kurumsallaştırıcı etkisi refah devlet politikalarıyla ve işçi sınıfının demokratik işleyişe dahil edilmesiyle kırılmıştır ve pek çok ülkede ulusal kurtuluş mücadeleleri kazanılarak toplumsal hareketlerin seyri yeni bir kurucu zemine kaydırılmıştır. 19. yüzyılın diğer bir özelliği de liberalizmin bütün Avrupa ve büyük ölçüde Amerika'ya yayılmasıdır. Liberalizm ve onunla birlikte gelişen liberal üretim modeli kapitalizm, 1960'lara gelindiğinde büyük halk kesimlerini memnun etmeyi bırakmış ve insanların tepkilerinin odak noktası haline gelmiştir.

Kurtbaş'a göre "(...) liberalizmin ana varsayımları ile pratikte gerçekleştirebildikleri arasındaki yarılmalar, son birkaç yüzyıldaki birçok memnuniyetsizliğin kökenini ve temel sebebini oluşturmaktadır" (Kurtbaş, 2017:200). Liberal politikalarından duyulan memnuniyetsizliklere karşı tüm dünyada yaşanan hareketlilik, toplumsal hareketlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Yıldırım'a göre (Yıldırım, 2012:38), 1960 ile 1970 arasında evrensel olarak gelişen toplumsal hareketlilik, 1968'de en yoğun eylemlere sahne olduğu için genelde 1968 yılına atıf yapılmaktadır. Bu dönem hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan iki temel gerekçe ise "(...) liberal demokrasilerin ve serbest piyasa ekonomisinin meşruiyet krizi ve katı bir bürokrasiye dönüşen reel sosyalizme yönelik eleştiriler olarak gösterilebilir" (Yıldırım, 2012:38-39). Kurtbaş'ın ifadesi ile (Kurtbaş, 2017:201);

Nitekim liberalizm kaynaklı siyasi ve iktisadi vaatler ile toplumsal gerçekler arasındaki örtüşmezlik; toplumun dengesizliklerini, huzursuzluklarını, gerilimlerini, belirsizliklerini, eşitsizliklerini tolere etmek konusundaki istiap haddini aşarak, bir taşma ve kabına sığamama durumuna yol açmıştır. Bireyler, adeta içerden kabuğunu zorlayarak, dışarıda olduğunu varsaydığı hak ve özgürlük, refah, eşitlik ve toplumsal huzur ufkuna doğru, şartları ve kendini aşma arayışına girişmiştir. Bu arayışlar ise, toplumsal hareketlerin esas motivatörlerini oluşturmaktadır.

Özkazanç'a göre (Özkazanç, 2009:261), liberalizmin yarattığı ekonomik eşitsizlikler refah devlet uygulamaları ile kapatılmaya çalışılsa da toplumsal hareketleri durdurmaya yetmemiştir. Bu dönem hareketlerin sınırlarını sanayi kapitalizmi ve ulus-devletler belirlemiştir. "Genel olarak, 1968 hareketlerinin dünya çapındaki seyrine bakmak, bu dönemdeki hareketlerin kaynaklandığı çeşitliliği ortaya koymaya yardımcı olur. Dünya çapında yükselen bağımsızlık ve otorite karşıtı hareketler, yerel düzeydeki politik gelişmelerle birleşip özgül hareketler haline gelmekteydi" (Yıldırım, 2012:40).

Sanlı'ya göre 1968'lerden itibaren Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan savaş karşıtlığı, ırkçılık karşıtlığı, çevre ve cinsiyet politikaları gibi olaylar temsili demokrasinin krizidir. Bu eylemler parlamenter sistemin sorgulanmasını beraberinde getirmiş ve demokrasi, "aktif ve enerjik demokrasi" kavramları ile yeniden tasarlanarak yurttaşlara daha aktif katılım imkanları sağlayacak şekilde dönüştürülmüştür (Sanlı, 2003:10). Sanlı'nın "yeni toplumsal hareketler siyaseti" olarak kullandığı hareketler aynı zamanda temsili demokrasinin de kamusal alandaki

rakibidir (Sanlı, 2003:11). Yurttaşların katılım olanakları bulunmadığı takdirde toplumsal hareketler, gerçekten bir başka katılım biçimi olarak kendilerini gösterir. Bu bağlamda da toplumsal hareketler, temsili demokrasiye bir rakip olarak sahneye çıkmış olsa da onun eksikliklerini kapatarak demokrasinin güçlenmesine katkı sağlayabilir. Sanlı'nın ifadesi ile "demokrasi, toplumsal çatışmaların kurumsallaşmasının hem aracı hem de sonucudur. Demokrasi olmadan gerçek toplumsal hareketler oluşmaz; toplumsal hareketler olmadan da demokrasi zayıflar" (Sanlı, 2003:12).

Toplumsal hareketlerin zaman içinde yaşadığı bu değişim toplumun bizzat yaşadığı değişim ile ilgilidir. Della Porta ve Diani'ye göre; (Della Porta ve Diani, 2020:51-59) toplumsal yapıdaki değişim ve kırılmanın iki ana durağı vardır. Bunlardan ilki ekonomik değişim, ikincisi ekonomik küreselleşmedir. Della Porta ve Diani, işçilerin 19. yüzyıldaki çalışma koşulları ve çalışma biçimlerindeki benzerliğin aynı zamanda bir iç uyumu da pekiştirdiğini belirtmektedir. Üstelik üretim araçlarının kentlerde olması sebebiyle kente gelen işçilerin üretim tesisleri etrafında ikamet etmesi, benzer bir yaşam sürmelerini de beraberinde getirmiştir. Çalışma imkân ve koşullarındaki bu benzerlik ise işçilerin sınıfsal kimliğinin oluşmasına sebep olmuştur. Türdeş bir sınıfın üyesi olan işçiler sınıf kimliği ile beraber kolektif bir kitlesel eylem kapasitesinin de geliştiği sıkı ağların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak 20. yüzyılda endüstriyel koşullar değişmiş, gelişen teknoloji ile beraber üretim süreçleri de farklılaşmıştır. 20. yüzyıl fabrikaları küçülerek ürünlerinin bazı parçalarını üretmek yerine tedarik etmeyi seçmiştir. Bu değişiklik üretimin deniz aşırı ülkelere kaymasına ve işçilerin tek tip iş yapma modelinden daha esnek çalışma yapısına geçmesine sebep olmuştur. Üstelik işçiler artık aynı mahallelerde oturmamakta ve benzer fiziki koşullardan uzaklaşmaktadır (Della Porta ve Diani, 2020:55-56). Della Porta ve Diani'nin ifadesiyle (Della Porta ve Diani, 2020:56);

Bu değişikliklerin ilk etkisi, işçi hareketinin zayıflaması oldu. Grev eylemlerinin azalması, endüstriyel ilişkilerin kurumsallaşması ve endüstriyel çatışmaların apolitikleşmesinin bir işareti olarak yorumlanabilirken, özellikle 90'larda, sendika üyeliğindeki düşüşten işçi hareketinin kaçınılmaz krizinin bir göstergesi olarak bahsediliyordu. Hizmet sektöründe de, özellikle iş piyasasının giderek daha fazla esnek hale gelmesi ve buna bağlı olarak artan güvencesizlikle birlikte parçalanmış bir toplumsal tabanın örgütlenmesi zordu. Ve sayıları giderek artan işsizlerin ve göçmenlerin de harekete geçirilmeleri zordu.

Della Porta ve Diani, toplumsal farklılaşmanın ilk kırılması olan ekonomik değişimlerin toplumsal parçalanmaya yol açtığını belirtmektedir. Yaşanan toplumsal parçalanma ise toplumsal hareketlerin sınıfsal zeminini kaydırmıştır. Toplumsal farklılaşmanın ikinci kırılması ise küreselleşmedir. Della Porta ve Diani'ye göre 1980'lerin teknolojik devrimi küresel ölçekte karşılıklı bağımlılık yaratmış, üretimin dünyanın farklı yerlerine kaydırılması ile çok uluslu şirketler doğmuş ve uluslararası iş bölümü gelişmiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda ise dünyanın kuzeyinde ortaya çıkan işsizlik ve güvencesiz çalışma koşullarına karşı sendikal

eylemlilik yeniden canlanmıştır. Güneyde ise neo-liberal politikalar sayesinde sermayeyi ülkesine çekmeye çalışan ulus devletler, sosyal harcamaları kısmış ve doğal kaynakların özel şirketler eliyle sömürülmesine izin vererek çevresel tahribata yol açan kalkınma politikaları geliştirmiştir. Bu politikaların sonucunda gerçekleşen fiziki tahribata yerel halk karşı çıkarak şiddetli protesto hareketleri düzenlemiştir (Della Porta ve Diani, 2020:58-59). Ekonomik değişikliklerin sonuçları toplumsal parçalanmayı meydana getirirken, küreselleşmenin etkisi de toplumsal çatışmayı beraberinde getirmiştir.

Yaşanan toplumsal değişim ile beraber 20. yüzyılın hâkim paradigması olan sınıf çatışmaları yerini çevrecilik, barış, kadın hareketleri gibi farklı toplumsal hareketlere bırakmıştır. Toplumsal hareketlerdeki bu değişim sonrasında ortaya çıkan hareketlere “yeni toplumsal hareketler” denilmiştir. Yeni toplumsal hareketler, tarihsel bir kopuş içerse de oluşumunu işçi sınıfı hareketlerine borçludur. Ancak ortaya çıkan bu yeni hareketler artık sınıf temelli değil değer temelli olarak okunmaktadır (Coşkun, 2017:111).

Toplumsal hareketlerin sadece tarihsel serüvenine bakarak hareketleri “eski” ve “yeni” diye konumlandırmak yetersiz bir açıklama olacaktır ve hareketlerin bazı yapısal anlamlarını eksik bırakacaktır. Bu nedenle toplumsal hareketleri tanımlama çabaları bazı kuramlara dayandırılmıştır. Ancak, Klandermans’a göre toplumsal hareketler literatürü, rakip kuramlar arasındaki çatışmalar olarak çerçevelenme eğilimindedir. Bu nedenle hareketlerin bir toplumsal kurama dayandırılması yaygın bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu kuramlar; klasik teoriler- kalabalıklar teorisi ve kolektif davranış teorisi-, kaynak mobilizasyonu ve siyasal süreç teorisi olarak gösterilecektir.

2.2.2.1. Klasik Teoriler

18. yüzyılda sanayileşmenin yarattığı toplumsal değişim, liberal öngörüler doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Makineleşme yüzünden toprağını kaybeden ve başka alternatifi olmadığı için kentlere göç eden köylüler, üretim ve yaşamı kırsaldan kentlere doğru taşımışlardır. Sanayileşmenin yarattığı üretim bolluğu bir tarafta dururken diğer tarafta bu bolluktan pay alamayan geniş halk kesimleri ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl ile beraber fabrika sahiplerinin, zaten az olan ücretleri daha da keserek, çaresiz yığınları açlığa mahkûm ettiği bir döneme girilmiştir. Açlık ve yoksullukla mücadele eden geniş işçi kesimlerinin işsizlik ve güvencesizlik karşısında birlik olmak fikri ile beraber sınıf bilinci gelişmiştir. Kendi başlarına işverenler karşısında mücadele etmekte yetersiz olan işçiler, örgütlü birlikler kurarak ellerini güçlendirmişlerdir. Bu birlikten doğacak sendikalar ile de hak arama mücadelesine girişmişlerdir (Tokol ve Alper, 2018:13-18). Sanayi devriminin yarattığı bu değişkenler ile beraber toplumsal yapı da ciddi biçimde sarsılmıştır. Hem kırsal kesimde hem de kentlerde toplumsal çatışmalar çıkmaktadır. Çetinkaya’ya göre; “vergi ayaklanmaları, ekmek ayaklanmaları, seçim mücadeleleri, grevler hem

örgütlülük düzeyleri hem de süreklilikleri bakımından aratarak gelişmektedir” (Çetinkaya, 2018:28).

Toplum içinde yaşanan bu çatışmaları, muhafazakâr görüş ve Le Bon’un başını çektiği seçkin görüş; ayaktakımının eylemleri olarak okumaktadır. Le Bon kendi dönemini kitleler çağı olarak tarif etmektedir. Le Bon’a göre, cemiyetin temel direkleri kitle hareketleri karşısında yıkılmakta, kalabalıkların baskısı ve kudreti karşısında hiçbir şey ayakta duramamaktadır. Geçmişte devletlerin geleneksel politika üretme araçları, devlet başkanlarının hareket tarzları ve hükümdarlar arasındaki rekabetle olgunlaştırılan meseleler bugün kitlelerin ruhundan çıkarılmaktadır (Le Bon, 2014:6-7). Le Bon, yığınları adeta aşağılık nitelikte görmekte, insanların şimdiye kadar kurmuş olduğu medeniyetin mikropları olarak algılamaktadır.

Kalabalıklar teorisinde bireylerin toplanması ve ortak hareket etmesinin arkasında psikolojik birtakım etmenler aranmıştır. Çünkü kalabalıklar teorisyenlerine göre, kitlesel davranış biçimi akılcı ve rasyonel değildir. İnsanlar kitlenin içine girdiklerinde kendi olduklarından tamamen farklı, yeni bir karaktere bürünerek hareket etmektedirler. Bu eylemleri şekillendiren ise kişilerin bilinçaltıdır. İnsanlar şikayetlerini medeni hayatın mekanizmaları ile çözmek yerine, içinde bolca şiddet olan spontane eylemler ile çözme yoluna giderler. Le Bon’a göre (Le Bon, 2014:18);

Kitleyi meydana getiren fertler kim olursa olsun; yaşama tarzları, işgüçleri, karakterleri yahut zekaları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık duruma gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılır. Bu ruh onları, her biri tek başına, ayrı ayrı buldukları halde duyacaklarından, düşüneceklerinden ve yapacaklarından tamamiyle başka hissettirir, düşündürür ve yaptırır.

Toplumsal hareketler literatüründe kitle eylemleri, 20. yüzyıl başlarından itibaren psikoloji odaklı bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Kalabalıklar teorisine paralel şekilde Neil Smelser’in öncülüğünde William Kornhauser ve Herbert Blumer gibi Chicago Okulu temsilcileri, toplumsal hareketleri; bireylerin iradeleri dışında yapısal ve tarihsel koşullar ile şekillendirilen olaylara karşı bir tepki olarak yorumlamaktadırlar (Kurtbaşı, 2017:88). Kolektif davranış teorisi olarak isimlendirilen bu yaklaşımda da eylemlere katılan bireylerin bilinçli seçimler yapma ihtimali göz ardı edilmekte ve kitleye, yapısal koşullara karşı başkaldıran bireyler topluluğu olarak bakılmaktadır.

Offe’ye göre (Offe, 1999:72-73); “sapkın” ve “kitle” yaklaşımları, modernleşmenin zararlarının sonucu olarak görülmektedir. “Bu insanlar, modernleşmenin etkisiyle uğradıkları kayıpları sonucu “sapkın” politik davranışlara yönelmişlerdir. Bu teorilere göre söz konusu kayıplar ekonomik statü, politik güce erişme, sosyal örgütlere entegre olma ve geleneksel kültürel değerlerin korunmasını içermekteydi” (Offe, 1999:72-73). Kolektif davranış teorisyenleri, özellikle modernizmin yarattığı koşullar ile bireylerin istek ve beklentileri arasındaki farklılığa tepki olarak kitlenin harekete geçtiğini belirtmektedir. Değişim isteyen kitlenin yarattığı gerilim,

bazı toplumsal değer ve normların değiştirilmesini zorlamaktadır. Ancak, Marshall'a göre kolektif davranış ve toplumsal hareket birbirlerinden farklıdır. Toplumsal hareketler bir amaca hizmet etmekte ve örgütlüyken, kolektif davranışlar gelişigüzel ve kaotiktir (Marshall, 1999:746). Bu nedenle kolektif davranış teorisi de toplumsal hareketlerin açıklanması ve anlaşılmasında yeterli gelmemiştir.

Klasik teoriler, modernleşmenin yarattığı külfeti paylaşarak nimetten pay alamayan insanların hak ettikleri payı aldıklarında kitle hareketlerinin de biteceğini belirtmektedir. Ancak tarihsel süreç bu teoriyi çürütmüştür. Klasik teoriler birçok noktadan eleştirilmektedir ve Kurtbaş'a göre "artık zamanın ruhunu yansıtmadığı konusunda anakronik bulunmaktadır". Kurtbaş (Kurtbaş, 2017:94), getirilen eleştirileri üç maddede toplamıştır. Bunlardan ilki, sosyal hareketlerin irrasyonel olarak görülmesi ve marjinal olarak nitelendirilmesidir. İkincisi, toplumsal hareketlerin sadece modernitenin yarattığı gerilimlere indirgenmesidir. Üçüncüsü ise klasik teorilerin toplumsal hareketlerin siyasi gücünü açıklamada yetersiz kalmasıdır.

2.2.2.2. Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi

Bir toplumsal hareketin temel bileşenlerinin başında şüphesiz hareketin destekçileri gelmektedir. Dolayısıyla bir toplumsal hareket oluşturmak için mutlaka eylem talebi ile katılımcı arzının bir araya getirilmesi gerekir. Kaynakların mobilizasyonu teorisi, harekete katılan eylemcilerin yaptıkları bir kar-zarar hesabı üzerine, rasyonel seçimler yaparak eylemlere dahil olduklarını iddia etmektedir. ABD'li teorisyenlerin geliştirdiği kaynakların mobilizasyonu teorisi, klasik teorinin karşısında yer alarak, bireyin rasyonel seçimlerine ve bilinçli örgütlülüğe vurgu yapmaktadır. Bireyler kendi çıkarını düşünen hesapçı bir yapıyla, formel örgütsel yapıları meydana getirmektedir (Jasper, 2002:67). "Kaynakların mobilizasyonu yaklaşımı için toplumsal hareketler, gerginlik ve hoşnutsuzluktan ziyade, organize hareketlerin genişlemesini ifade eder ve dolayısıyla sistem içindeki hareketliliklerdir" (Yıldırım, 2012:52).

Teorinin temelleri John McCarthy ve Mayer Zald tarafından atılmıştır. McCarthy ve Zald'a göre bir hareketin oluşması için toplumda hali hazırda var olan kaynakların seferber edilmesi gerekmektedir. Bu kaynakları seferber edecek olan ise adeta bir iktisadi kuruluş gibi kaynakları bir araya getirerek, harekete geçirecek olan örgütlerdir (Çetinkaya, 2018:34). Amaçlarına ulaşmak için rasyonel şekilde hareket eden örgütler birbirlerini destekleyebileceği gibi rekabet de edebilirler. Bir örgütün amacına ulaşmasının arkasında yer alan etkenler, sahip oldukları kaynaklar ve bu kaynakların doğru kullanılmasıdır.

Yapısal gerilimin, ideolojinin ve eylemlerin nedenlerinin belirgin bir şekilde kendine yer bulduğu kuramlardan farklı bir şekilde Kaynak Mobilizasyonu Kuramı, hareketlerin 'nasıl' ortaya çıktığına odaklanmakta ve kaynaklara vurgu yapmaktadır. Kurama göre siyasal sistem dışındaki aktör, sisteme dahil olmak ve sistemde yerini korumak amacıyla rasyonel bir

şekilde siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynakları hareket geçirerek ortaya çıkan fırsatları kullanmaktadır (Dede, 2018:60).

Örgütler, hedeflerini gerçekleştirmek için kendi yararına olan her türlü aracı kaynak olarak kullanabilirler. Bazen kamuoyu, hatta toplumun ruh hali bile kaynaklar arasında yer alabilir (Jasper, 2002:68).

Kaynakların mobilizasyonu teorisinin öne çıkardığı ikinci kavram ise örgütlerdir. Kullandıkları kaynaklar ve birbirleriyle bağlantıları sayesinde toplumsal hareket örgütleri adeta bir sektör oluşturmaktadır (Yıldırım, 2012:52). Bu sektörün şüphesiz en önemli aktörü örgütlerdir. Çünkü aynı çıkara sahip kimseler zaten örgütün bir kaynağı olmasının yanında bu kimselerin diğer kaynaklarla beraber seferber edilmesi için bir örgüte ihtiyaç vardır. Bu örgüt, amaç birliğini sağlayacak, aynı çıkarda buluşan kimseleri ortaklaştıracak, yerine getirmek istediği amaçlar için harekete geçirecek güçtür. Aynı zamanda “mobilizasyon paradigmasına göre toplumsal hareketliliğin devamını sağlayan temel yapılar olan örgütler ne denli büyük ve sağlam olursa, hareketin de etki alanı o ölçüde genişler” (Doğan, 2017:99). Çünkü bir hedefin gerçekleştirilmesi için tek bir kimsenin kaynakları yeterli gelmeyebilir. Kişilerin ya da kaynakların bir araya getirilmesi ile oluşturulan kolektiflik hedefe ulaşmada toplumsal hareketlere güç kazandırmakta ve hareketin devamlılığını sağlamaktadır.

2.2.2.3. Siyasal Süreç Teorisi

Toplumsal hareketler incelendiğinde her hareketin planlı, örgütlü ve ussal bir seyir izleyerek şekillendirildiğini söylemek güçtür. Bireyin rasyonelleştirildiği, gerekli kaynakları bir araya getirerek bir kâr zarar hesabı içinde toplumsal hareketlere giriştiği teorisi fazlasıyla mekanik durmakta ve pek çok hareketi açıklamada da kusurlu görünmektedir. Bu yüzden Yıldırım’a göre (Yıldırım, 2012:53); siyasal süreç teorisi, kaynakların mobilizasyonu teorisinde eksik olan “örgütsel olmayan aktörlerin de toplumsal hareketlerin yönlendiricisi olabilmesi” eksikliğini kapatmaktadır. Klandermans’a göre ise; şikayetler, kaynaklar ve anlam, harekete katılım teorilerinde önemli kavramlar olabilir ancak “fırsatlar” kavramı olmadan herhangi bir teori oluşturma girişimi yetersiz kalacaktır. Siyasi fırsatlar bir hareketin yörüngesini ve başarı şansını belirleyen en önemli etkidir (Klandermans, 1997:167).

Siyasal süreç teorisinin teorik alt yapısı, Charles Tilly tarafından kurulmuştur. Tilly, ilk defa eylemciler ile siyasal yapıyı fırsat/tehdit ve kolaylaştırma/baskılama eksenlerinde bir araya getirmiştir. Hareketlerin siyaset ile bağlantılı olabileceklerini ve farklı devlet sistemlerine göre hareketlerin stratejileri, yapıları ve başarılarının farklılık gösterebileceğini belirtmiştir (Tilly, 1978). Tilly’nin toplumsal hareketlerin açıklamasında getirmiş olduğu yenilik bazı yazarlar

tarafından kaynakların mobilizasyonu teorisinin bir yorumu olarak görülmüştür. Ancak literatürde hâkim görüş, bu yaklaşımı yeni bir teori olarak değerlendirmiştir.

Uysal'a göre (Uysal, 2017:29), bu yeni modelde farklı olarak siyasal sistemin kaynaklarının önceliği vardır ve toplumsal aktörler de siyasal sisteme içkindir. Doğan'a göre ise (Doğan, 2017:105); "Mobilizasyon kuramcıları toplumsal hareketin başarıya ulaşması bağlamında iktisadi kaynakların bolluğuna vurgu yaparken, siyasi fırsat yaklaşımçıları sistemsel öğelere, ideolojiye ve devlet iktidarına yani genel olarak siyasi atmosfere vurgu yaparlar". Klandermans toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için dört yapısal konu ile başa çıkmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunlar; devlet gücü, baskı ve kolaylaştırma, parti sistemleri ve neocorporatism (Klandermans, 1997:168). Yıldırım'ın aktarımıyla (Yıldırım, 2012:53); "Bu yaklaşımın öncülerinden Tarrow'a göre toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için gereken siyasi fırsatlar, katılımın açıklığı, gruplaşmaların istikrarı, destek gruplarının varlığı, seçkinlerin bölünmüşlüğü ve hükümetin talep edilen kamu politikalarını oluşturabilme yeteneği gibi başlıklarda toplanmaktadır".

Toplumsal hareketlerin açıklanması çabalarında en fazla etkiye sahip dinamiğin belirlenmesi kolay olmamıştır. Ancak ülke sistemleri ve toplumsal hareketleri karşılaştırma çalışmalarının yapılması 90'lı yıllar ile başlatılmıştır. Bu konuda öncü yazar olan Donetella Della Porta'ya göre "Toplumsal hareketler, protesto faaliyetlerinde, son derece politiktir: Böylelikle öncelikle ve en çok siyasi sistemi etkiler ve ondan etkilenirler". Dolayısıyla devletlerin siyasi sistemleri, verecekleri tepkiler, kolaylaştırıcı ya da baskıcı tavırları toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında birincil belirleyicidir.

Tablo 2.1. Klasik ve Çağdaş Yaklaşımların Kolektif Eylem Biçimi

	Klasik Yaklaşımlar	Çağdaş Yaklaşımlar	
	Kitlesel davranış biçimi	Kaynak mobilizasyonu	Siyasal süreç yaklaşımı
İnsanlar neden protesto eder?	Şikayetler, hoşnutsuzluk, anomi, sınıf çatışması	Kaynaklar, fırsatlar, sosyal ağların etkinliği	Siyasal fırsatlar (Bilişsel kurtuluş)
Kim protesto eder?	Yabancılaşmış, hayal kırıklığına uğramış, parçalanmış, manipüle edilmiş ve marjinalleştirilmişler	İyi organize edilmiş, sosyal ağlar, profesyonellik, yerleşik kaynaklar	Meydan okuyanlar arasında koalisyon /yerleşik politik elitler
Protesto Biçimleri	Spontane, irrasyonel, etkileyicilik, şiddet (panik, moda, çeteler, suç)	Akılcı, planlı, araçsal (Kurumsal siyaset, lobicilik, çıkar grupları)	Akılcı, araçsal, politika odaklı (Elit çekişme lobiciliği, oturma eylemleri gibi yerel azınlık zararları)

Kaynak: Klandermans ve Stekelenburg, 2013:20

2.2.2.4. Yeni Toplumsal Hareket Teorisi

Tarihsel, kültürel ya da ekonomik olarak toplumsal yapının değişmesiyle toplumsal hareketler de dönüşmüştür. Eski toplumsal hareketler üzerine geliştirilen teorilerin yeni toplumsal eylemleri açıklamada güçlük hatta bazen çelişkiler yaşamalarıyla birlikte yeni teoriler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ve “yeni” olarak gösterilen teorilerin iki temel dayanamı “toplumsal kopuş” ve “toplumsal süreklilik” kavramları üzerine olmuştur. Yeni toplumsal hareketler bu iki kavram ile ayrıştırılırken genellikle literatürde “kopuş” ve “süreklilik” başlıkları ile sınıflandırılır. Ancak Buechler’in “kültürel” ve “siyasal” versiyonlar olarak gösterdiği gibi farklı başlıklandırmalar da görülmektedir (Buechler, 2000:48).

Toplumsal hareketleri açıklamaya çalışan kopuş teorileri, tarihsel olarak da toplumun bir kopuş yaşadığını belirtmektedir. Yaşanılan bu kopuş, literatürde moderniteden, postmoderniteye geçişin bir tezahürü olarak gösterilmektedir (Kurtbaş, 2017:357). Modernitenin meydana getirdiği değişim ve çöküş tepki olarak ortaya çıkan kolektif eylemlere eski toplumsal hareketler denilirken; postmodernitenin getirdiği kültürel dönüşüm ve güç odaklarındaki yer değişiminde taraflarını seçen daha rasyonel bireylerin meydana getirdiği hareketlere yeni toplumsal hareketler denilmektedir.

Cohen’e göre (Cohen, 1999:110-111) hareketlerin “yeni” olarak adlandırılması, iki temel paradigma değişimi ile gerçekleşmiştir. Öncelikle günümüz hareketleri, eski hareketlerden farklı olarak devrimci hülyalardan vazgeçerek kendilerini anlamaya çalışmaktadırlar. İkinci olarak ise siyasal ve ekonomik mekanizmaların özerk işleyişlerini keşfetmişler ve devletin karşısına sivil toplumu yerleştirmişlerdir. Yeni toplumsal hareketleri, toplumsal bir kopuş üzerinden açıklayan en önemli teorisyen Alain Touraine’dir. Touraine’e göre de toplum, yeni güç merkezleri ve ilişki biçimleriyle post-endüstriyel döneme geçmiştir. Bu yeni dönemin hareket alanı devletten sivil topluma kaydığı için toplumsal hareketlerin mücadele alanı da devletten sivil topluma kaymıştır. Yeni toplumsal hareketler, sivil toplum yapısı üzerindeki mücadelelerden doğmaktadır (Touraine, 1985:777-780). Kopuş teorisinin diğer bir temsilcisi olan Melucci’ye göre (Melucci, 2004:272); sanayi kapitalizmi içinde meydana gelen işçi hareketlerinin bir tarafı üretim sistemi içinde sınıf ilişkilerini oluştururken diğer tarafı devlet iktidarını elde etme mücadelesi veren siyasal haklar üzerinedir. Yapılan mücadele sanayi kapitalizminin yarattığı ortam üzerine şekillenmiştir. Artık bu model geçerli olmadığı için eski kolektif eylem modeli tükenmiştir ve kolektif çatışmaların toplumsal ve siyasal boyutları değişmiştir. Touraine’e göre (Touraine, 1988:158) yeni toplumsal hareketler, devlet ve siyasal sistem ile minimal ilişki kurmak hatta siyaset dışında bir kamusal alan yaratmak istemektedir.

Süreklilik teorisyenleri ise yeni toplumsal hareketlerin eskiden tamamen bir kopuş olmadığını, ikisi arasında bir devamlılığın bulunduğunu öne sürmektedirler. “Kültürel

versiyonun tersine siyasal versiyon, neo-Marksist bir yaklaşımdan yola çıkarak ileri kapitalizmi toplumsal bütünlük olarak ele alır ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ile ileri kapitalizm arasında güçlü bağlar olduğunu vurgular” (Coşkun, 2017:148). Süreklilik teorisinin en önemli temsilcisi Claus Offe’dir. Offe’ye göre, yeni toplumsal hareketler de sınıf temellidir. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin aktörleri yeni orta sınıftan başkası değildir. Yeni orta sınıf, sınıfının farkında fakat sınıf bilincinden yoksun kimselerdir. Bunlar yüksek eğitilmiş, ekonomik güvene sahip ve hizmet sektörü çalışanlarıdır. Üstelik eski toplumsal hareketlerin aktörleri gibi farklı gruplarla ittifak içindedirler (Offe, 1999:68). İttifak yapılan gruplardan ilki “kenarda kalmış varlıksızlardır”. Offe’ye göre bu grubun üyeleri orta sınıf ev kadınları, lise ve üniversite öğrencileri, emekliler ve işsiz ya da marjinal işlerde çalışan gençler olabilir. İkinci ittifak grubu ise eski orta sınıftır. “Ekonomik çıkarları bu hareketlerin politikalarıyla çakışan "eski" (yani bağımsız ve kendi işine sahip) orta sınıftır (çiftçiler, esnaf, zanaatkârlar vs.)”dir (Offe, 1999:69). Offe, gösterdiği aktörlerle yeni toplumsal hareketlerin aslında kapitalist yapıda işçi sınıfı ve ekonomi ya da idareyi elinde tutan sınıf arasında bir mücadele alanı olduğunu, yeni toplumsal hareketlerin eskiden tamamen kopuk olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır.

Süreklilik teorileri eski ve yeni toplumsal hareketler arasında taban tabana bir zıtlık değil bir süreklilik olduğunu ifade ederler. Nitekim Offe’ye göre de yeni toplumsal hareketler, eskisinden farklıdır:

Çünkü öncelikle çatışma tek bir sınıf tarafından değil, farklı sınıflardan ve "sınıf olmayanlardan" gelen değişik unsurların toplumsal ittifakı tarafından sahneye konmaktadır. İkinci olarak bu, üretim modelinin temel ekonomik aktörleri arasındaki bir çatışma değil, bu temel sınıfların yanında her unsuru içeren bir ittifaktır. Üçüncü olarak talepler sınıf-temelli değil, daha çok evrensel nitelikli ya da tam tersine oldukça yereldir. Dolayısıyla duruma göre sınıfsal problemlerden daha az veya daha çok kapsayıcı yahut "kategorik"tir (Offe, 1999:70).

Çetinkaya’ya göre (Çetinkaya, 2018:46-48); eski toplumsal hareketleri sadece çıkarı peşinde koşan işçiler olarak görmek tarihsel bir hatadır. İşçi hareketleri içerisinde pek çok rengin barındırıldığı, yeni toplumsal hareketlere atıfla söylenen günlük yaşam dinamiklerini ve kimlik hareketlerini de kuşatan çok katmanlı ve kapsamlı hareketlerdir. “Kabaca 18. Yüzyıldan itibaren gündeme gelen modern toplumsal hareketlere bakılacak olursa ister gündeme getirdikleri konular ve taktikleri, isterse de kullandıkları araçlar ve örgütsel yapıları dikkate alınsın, bu hareketlerin “yeni” olduğu söylenen hareketlerle ciddi benzerliklerinin olduğu görülecektir” (Çetinkaya, 2018:46).

Yeni toplumsal hareketlerin iki teorisi, Coşkun’un tablolaştırması ile gösterilebilir.

Tablo 2.2. Kopuş ve Süreklilik Teorileri Karşılaştırması

Kopuş Teorileri (Kültürel Yaklaşım)	Süreklilik Teorileri (Siyasal Yaklaşım)
<ul style="list-style-type: none"> - Yeni toplumsal hareketler sosyalist ideolojinin, modernleşme sürecinin ve refah devletinin eleştirisini yaparak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle eski toplumsal hareketlerden keskin bir ayrıma işaret ederler. - Yeni toplumsal hareketler orta sınıf temelli hareketlerdir. - Kimlik yönelimli talepler içerirler. Bu nedenle de üretim ilişkileri gibi kavramlarla açıklanamazlar. - Yeni toplumsal hareketler merkezsiz ve hiyerarşik olmayan örgütlenme biçimleri ortaya koyarlar. 	<ul style="list-style-type: none"> - Yeni toplumsal hareketlerin talepleri kapitalizmin sınıf yapısından kaynaklanan sorunlara karşı bir tepkidir ve ekonomik yapıdan özerk değildir. Yeni toplumsal hareketlerin talepleri, bu nedenle, eski toplumsal hareketlerden miras alınmış görünmektedir. - Yeni toplumsal hareketler eski ve yeni orta sınıflardan, işsizlerden, öğrencilerden ve emeklilerden oluşur. Dolayısıyla bu hareketler sınıflar arasındaki bir ittifaka dayanır. - Bu hareketlerin talepleri üretim ilişkilerinden ayrılamaz. Bu talepler emek-sermaye çelişkinin karmaşık dolayımıdır. - Yeni toplumsal hareketler örgüt içinde yatay ve dikey olarak daha az bir farklılaşma üretir (özellikle Offe'ye göre).

Kaynak: Coşkun, 2017:151

İster kopuş ister süreklilik olsun her iki teorinin de ortaklaştığı nokta klasik toplumsal hareket teorilerinin 1960'larda Avrupa ve Amerika'daki hareketleri açıklamada yetersiz kalmasıdır. Çünkü Cohen'e göre (Cohen, 1999:112), "çoğulcu demokrasilerde ve birçok gönüllü kuruluşu barındıran sivil toplumlarda ortaya çıkan bu hareketler, klâsik kolektif davranış paradigması ile açıkça çelişmektedir. Bu hareketlerdeki aktörler anomik, imtiyazsız ve irrasyonel sapkınlar imajına pek uymamaktadır". Değişen toplumsal yapı ile beraber, 1970'lerden itibaren toplumsal hareketler, artık klasik işçi sınıfı hareketleri olma özelliğini yitirmişlerdir. Eylemciler arasındaki güçlü bağlar gevşemiş ve mücadele biçim ve alanlarında da farklılıklar meydana gelmiştir. Yaşanılan bu değişimin kilit noktası olarak 1968 yılı, milat olarak kabul edilmektedir. 1968 ve sonrasında yükselen hareketler geçmişten farklı bir biçim almıştır (Yıldırım, 2012:65).

Yıldırım'a göre yeni toplumsal hareketlerin "yeni" olan tarafı öncelikle özne ile ilgilidir. Eski toplumsal hareketler içindeki başat faktör olan işçi sınıfı yeni toplumsal hareketlerin artık öznesi olmaktan çıkmıştır. Öznede yaşanan bu değişim, mücadele biçimini de değiştirmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin mücadelesi devletin ele geçirilmesine yönelik değil günlük yaşama indirgenebilecek yaşamsal boyut ile ilgilidir. Yeni toplumsal hareketler "postendüstriyel toplum" ile birlikte kültür, kimlik, çevre, cinsiyet eşitliği, katılım gibi gündelik hayatta dokunan meseleleri merkeze almıştır. Bu meselelerin arkasında hükümetler ve sermaye gruplarının politikaları olsa da yeni toplumsal hareketler daha çok perdenin önünü hedef almaktadır. Yeni toplumsal hareketler devleti ele geçirme planları yapmamakta; ancak hükümet politikalarında kendilerine yer bulmaya çalışmaktadırlar. Yeni toplumsal hareketlerin "yeni" öznesi, eskisine göre gevşek ve yatay örgütlenme biçimine sahiptir ve sıkı ilkeler ile bağlılıkları olmayan bireylerden oluşmaktadır. Öznenin yapısına bakıldığında ise bir lider etrafında toplanan dikey bir kurumsal

yapı bulunmamaktadır. Hareketler lidersiz ya da dönüşümlü liderlik yöntemlerini işletmektedir. Son olarak yeni özne, eski öznenin sadece emek sermaye mücadelesi olarak tekleştirdiği çelişkiyi çeşitlendirerek, gençlik, kadın, kimlik, çevre gibi başlıkların eklenmesine ve demokratik çözüm mekanizmalarının işlevselliğine vurgu yapmaktadır (Yıldırım, 2012:65-68).

Yeni toplumsal hareketlerin tüm zemin ve teori tartışması bir kenara bırakılırsa dahi; 18 ve 19. yüzyıl toplumsal hareketleri sanayileşme dönemine özgüdür. Sanayileşme ve artan kapitalizmin yarattığı eşitsizlik ile modernleşmenin getirdiği adaletsizlik üzerine şekillenen hareketler; işçi sınıfı önderliğinde, emek- sermaye çatışması ekseninde ve ulus devlet üzerinde mücadele etmektedir. Della Porta ve Diani'ye göre geleneksel hareketlerin yerine "1960'lardan beri, "yeni toplumsal hareketler" ortaya çıktı ve bu meseleler yerine kadınların özgürleşmesi, çevresel koruma, vb. kaygılara odaklandılar. (...) Sosyal çatışmanın yorumlanması için o dönemde kullanılan temel teorik modeller Marksist model ve yapısal-işlevci model büyük ölçüde yetersiz olarak görülmeye başlandı" (Della Porta ve Diani, 2020:9).

20. yüzyılda hareketlerin önceki dönemlerden farklılaşması, uzlaşılan bir konudur ve farklılaşan hareketlerin açıklanması da önceki dönem teori ve yöntemleri ile kolay görünmemektedir. Della Porta ve Diani'ye göre yeni toplumsal hareket teorisyenleri olarak gösterilen akademisyenlerin büyük çoğunluğu Marksist kökenli olmakla birlikte bu akademisyenler de yeni hareketleri açıklarken Marksizmden uzaklaşarak katkı sağlamışlardır (Della Porta ve Diani, 2020:12). 20. yüzyıl koşulları ve yaşanan toplumsal değişim, hareketlerin de değişmesine sebep olmuştur. Ancak bu değişimi 19. yüzyıldan tamamen bir kopuş olarak görmek mümkün değildir. Hareketlerde yaşanan farklılaşma en başta yaşanan teknolojik yeniliklerle ilgilidir. Tilly'nin aktardığı gibi 16 Ocak 2001'de Filipinler'de cep telefonlarıyla atılan "Go 2EDSA, wear black" mesajıyla bir saat içinde on binlerce insan, verilen adreste toplanabiliyordu (Tilly, 2008:153). Ya da Arap Baharı sürecinde olduğu gibi bir sosyal medya mesajı ile on binlerce insan birlik olabiliyor, üstelik bütün dünyaya seslerini duyurup küreselleşme ile beraber ulus ötesi kampanyalar yürütülebiliyordu. Başta bu iki değişimle beraber hareketler yenilemiş ve kapitalist çelişkileri de yanlarında tutarak form değiştirmişlerdir.

2.2.3. Toplumsal Hareketlilik

Melucci, toplumsal hareketlerin değişimini açıklamak için tiyatro metaforundan faydalanır. Melucci'ye göre, (Melucci, 2004:271-272),

Ortada, karakterlerin rol yaptıkları bir sahne vardır; karakterler, genellikle yazarın bakış açısına göre tanımlanmış bir mutlu sonun öngörüldüğü bir metni izlerler. Bunlara ek olarak, oyunun baş karakterlerinden -kahramandan veya kötü adamdan- birine ya da diğerine arka çıkmak durumunda olan izleyici bir kamuoyu vardır, çünkü kamuoyunun seçimi, toplumun uygarlığa doğru ilerleme veya yozlaşma biçimindeki kaderini belirlemektedir.

Melucci'nin tiyatro metaforu eski toplumsal hareketleri anlamak için verimli bir kavram olmuştur. Klasik toplumsal hareketler, sanayi kapitalizmi koşulları içerisinde bir taraftan hak mücadeleleri yürütürken diğer taraftan sınıf mücadelesi ile devlet iktidarını ele geçirmeye çalışan işçi sınıfının bir görüntüsünü vermektedir. Tiyatro metaforunda yerlerine koyarsak bu görüntünün verildiği sahne ulus devletlerdir. Karakterler, işçi sınıfı ile burjuvadır. Senaryo ise işçi sınıfı ile burjuvazi arasında yaşanan mücadeleler sonucunda işçi sınıfının galip çıkması ile mutlu sona ulaşmak üzerine kuruludur.

Yeni toplumsal hareketlere gelindiğinde bu senaryonun iş yapmadığı görülmüştür. Çünkü en başta karakterler kendilerine biçilmiş rolü oynamamıştır. Önceden yazılı ve sıkı sıkıya bağlı oldukları senaryo çözülmüş, karakterler adeta başına buyruk doğaçlama yapan aktörlere dönüşmüştür. Bu yeni senaryoda herkes başrol oynamak istemiş ve hiç kimse başrol olamamıştır. Yeni durumun tek gerçekliği olarak çatışmalar kalmıştır. Yaşanılan çatışmaların da tarafları ve amaçları değişmiştir. Melucci'nin tiyatro metaforu üzerinden yeni toplumsal hareketler, "performans sahnesine" benzetilebilir. Performans sahnesi kavramından, önceden programı olan fakat içeriği konusunda bir tiyatro metni gibi sıkı sıkıya senaryosu ve karakterleri belli olamayan, belli bir derdi olan ancak bu derdini anlatırken repertuarı netleştirilmemiş performans sanatları anlaşılmalıdır. Performans sanatçıları, sırası geldiğinde farklı eylem repertuarları hatta bunların kombinleri ile sanatlarını icra eder ve izleyici hep canlıdır. Bu yüzden kimlik hareketleri, kadın hareketleri veya çevre hareketleri gibi yeni toplumsal hareketlerin de imgesi performans sahnesi olmalıdır.

Tezde örnek olarak alınan cumhuriyet mitingleri, demokrasi nöbetleri hatta Türkiye'de 2000'lerin en önemli toplumsal hareketi olarak gösterilen Gezi Parkı hareketlerinin de kavramsal olarak açıklanması için yeni toplumsal hareket teorileri de yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu hareketlerin en başta yeni toplumsal hareketler içerisinde yer alan kadın veya çevre hareketleri gibi toplumsal hareketlerden ayrıldığı pek çok nokta bulunmaktadır. Bu hareketlerin başlıca özelliği parlamayıp sönmeleridir. Örneğin muhalif bir siyasinin toplumun adil bulmadığı bir yargı süreciyle tutuklanması sonrasında halk sokağa çıkarak iktidar aleyhine çeşitli eylem repertuarlarıyla sahne almaktadır. Bu şekilde parlayan bir hareket, birkaç gün veya hafta eylemlerini sürdürmekte sonrasında talepleri karşılanmamasına rağmen eylemlerine son vererek sönmektedir. Rusya'da Alexei Navalny'nin tutuklanması, Mısır'da Muhammed Mursi'nin ölümü, Belarus'ta Aleksandr Lukaşenko aleyhine yapılan gösteriler bu niteliktedir. Hareketler, olayın gerçekleşmesi akabinde birden parlamışlar -davet üzerine de olabilir- sonrasında talepler karşılanmamasına rağmen sona ermişlerdir. Çoban'ın (Çoban, 2014:24) belirttiği üzere toplumsal hareketler kendilerini yeniden üretme becerisine sahip olmalıdır; ancak belirtilen hareketlerin bu kabiliyetleri bulunmamaktadır.

Parlayıp sönen hareketlerin, yeni toplumsal hareketler teorisinden bir diğer önemli farklılığı tarihsel bir devamlılıklarının olmamasıdır. Bu yüzden bu hareketler için “hareketlilik” kavramı kullanılacaktır. Ancak kullanılacak “toplumsal hareketlilik” kavramı, sosyolojideki bir sınıf ya da meslek mensuplarının ya da onların ailelerinin farklı sınıf ya da mesleklere geçişkenliğini açıklamak için kullanılan toplumsal/sosyal hareketlilik ile karıştırılmamalıdır.

Yukarıdaki metafordan devam edilirse “hareketlilik” olarak gösterilecek yeni hareketler, performans sahnesi metaforu ile de açıklanamazlar. Çünkü hareketliliklerin bir disiplini, tarihselliği ya da programı yoktur. Bu hareketlilikleri açıklamak için ise metaforun devamında ancak “sahneye atlayan seyirci” kavramı kullanılabilir. Bu hareketliliklerin tek bir olay sonrası adeta fitili ateşlenmektedir. Hareketler başlamakta, belli bir süre devam etmekte ve sonrasında tekrarı ve sürekliliği olmadan ortadan kaybolmaktadırlar. Genelde sahneye fırlayan seyirci üzerine bütün kameralar ya da izleyiciler döner, tam olarak ne yapacağını bilmeyen ve bir repertuarı olmayan seyirci kısa bir süre şovunu yapar ve sonra unutulur. Bu hareketlilikler de bu şekilde aniden parlamakta ve kısa bir süre sonra sönmektedirler.

Toplumsal hareketlerdeki değişim, toplumsal değişimle bizatihi ilgilidir. Bu ilgi toplumsal hareketlerin toplumu değiştirmesi ve toplumun değişen yapısının toplumsal hareketleri değiştirmesi olmak üzere iki taraflıdır. Sanayi dönemi kapitalist ilişkileri Marksist teorilerle açıklanırken post-endüstriyel dönemin hareketlerini açıklamak için Post-Marksist teoriler geliştirilmiştir. Toplumsal dönüşümün yarattığı yeni hareketler Coşkun’a göre (Coşkun, 2017:115); Gramsci’nin tarihselci teorisi ile Althusser ve Poulantzas’ın yapısalcı yaklaşımları ile temellendirilebilir. Akkaya da benzer biçimde yeni Marksist teorilerin odağının üretim ilişkilerinden kaydığını belirtir. Akkaya’ya göre (Akkaya, 2012:86); “Son yıllarda Marksist teorideki en önemli gelişme, toplumun içindeki ekonomik yapısal kurumların toplumu belirlemedeki etkisinin sorgulamasının yerine, toplumu etkileyen ekonomik olmayan diğer kurumların belirleyiciliğinin sorgulanmasıdır”.

Yeni Marksist teoriler, hareketlilik kavramının da anlaşılması için hala tedavülde olmaya devam edecektir. Çünkü toplumsal hareketler, en yeni formunda dahi çatışma ve karşıtlığa içkindir. Yaşanılan çatışma, Touraine’nin dahi kabul ettiği şekliyle işçi ve kapitalizm arasında olmayacak belki ama yeni toplumsal sınıflar arasında devam edecektir. Çatışmanın yaratılarak, hareketlerin ortaya çıkması çoğu zaman tam da Gramsci’nin “rıza”nın kopması olarak tariflediği durum ile çakışmaktadır. Fiori’nin anlatımıyla Gramsci’ye göre;

Sistemin gerçek gücü yönetici sınıfın şiddetinde veya devlet örgütünün zorlayıcı kuvvetinde değil, yöneticilere ait “dünya kavramı”nın yönetilenler tarafından kabul edilmesindedir. Yönetici sınıfın felsefesi “ortak duyu” durumuna gelene kadar karmaşık basitleşme süreçlerinden geçer. Ortak duyu, yığınların felsefesidir; yaşadıkları toplumun ahlak, gelenek ve kurumlarını böylelikle benimserler. Bunun için Gramsci’nin sorunu yönetici sınıfın yönetilen sınıfla oydlaşmasını nasıl sağladığını anlamaktır; sonra, yönetilenlerin eski düzeni

nasıl alt edebileceklerini ve nasıl yeni, evrensel bir özgürlük elde edebileceklerini araştırır (Fiori, 2009:277).

Devletin baskı ve rıza bileşenleri ile elinde tuttuğu hegemonyanın karşı hegemonyasını oluşturması için rızanın kopması gerekecektir. Devlet hegemonyası rıza üretmediği takdirde ise karşı hegemonya kendisini ilk olarak toplumsal hareketler ile gösterecektir. Cox'a göre, bu nedenle mevcut düzeni korumak ve devamını sağlamak isteyen devlet hegemonyası sivil toplumda ortaya çıkan bu hareketleri engellemeye çalışır (Cox, 1999:11). Bu engelleme için ise devletin elinde bulundurduğu diğer bir enstrüman olan baskı ve zoru devreye sokmalıdır. Gramsci, egemenin baskı ve zor enstrümanını ise tahakküm olarak ifade etmektedir. Yani egemen, devamlılığını sağlamak için bir taraftan baskı ve zor üreten tahakküm unsuruyla, diğer taraftan rıza üreten hegemonya unsuruyla kitleyi kontrol etmektedir.

Hareketliliklerin çıkışı ise devlet ile toplum ya da en azından toplumun bir kesimi arasındaki rızanın kopmasıyla başlar. Rızanın kopmasıyla birden parlayan hareketliliklere karşı egemen, rızayı yeniden tesis etmek için diğer bir enstrüman olan tahakkümü kullanır. Jessop'un belirttiği üzere, (...) "halk kitlelerini belirli bir üretim tarzının talepleri ile uyumlu ve itaatkâr hale getirmek için baskıcı bir aygıtın kullanımını gerektirir" (Jessop, 2008:77). Baskı ve zor ile hareketler bastırılabilir ve devamı olamayacak şekilde tekrar rıza üretilebilirse ortaya hareketlilikler çıkmaktadır. Ancak hareketler; farklı desteklerle, farklı eylem repertuvarları kullanılarak ve kullanışlı bir üst başlık altında toplanacak şekilde devamlılık gösterebilirse toplumsal hareketleri oluşturacaklardır. Hareketlerin bu seyri, Gramsci'nin kavramsallaştırmasında karşı hegemonyanın oluşmasına tekabül etmektedir. Hareketlerin büyüüp toplumun desteğini kazanması; egemenin politikalarından, egemenin değişimine kadar diyalektik bir ilerleme sağlayabilir. Bu da hareketlerin demokratik olan ya da olmayan farklı yöntemlerle politiklardan iktidarın bizatihi kendisine yönelen biçimlere evrilmesine yol açabilir. Yine hareketlerin eylem repertuvarları da demokratik mekanizmaların kullanılması ya da şiddet eylemleri şeklinde farklılık gösterebilir. Ancak her hâlükârda toplumsal rıza yeniden üretilmeden hareketler son bulmayacaktır. Gramsci'ye göre tam da bu yüzden egemen, rızanın devamlılığı için toplumda;

(...) popüler çıkarların ve taleplerin sistemli olarak dikkate alınmasını; özünde dengesiz ve kırılabilir bir politik ilişkiler sisteminde destek ve ittifakları sürdürebilmek için ikincil önemdeki konularda tavizler vermeyi ve tutum değiştirmeyi (bununla birlikte, temel çıkarlardan fedakarlık yapmamayı) ve hakim sınıfın uzun dönemli temel çıkarlarına hizmet eden ulusal çıkarların elde edilmesi için bu desteğin örgütlenmesini gerektirir (Jessop, 2008:77-78)

Gramsci'nin egemenliğin sadece politik koşullar ile sürdürülemeyeceği, baskı ve zorun yanına rızanın yerleştirilmesi gerekliliği kavramlaştırmasını Althusser, ideoloji kavramıyla tamamlamaktadır. Çünkü, Althusser'e göre, Belge'nin de belirttiği üzere; "bilinen politik

mücadele yoluyla toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi nasıl zorunluysa, varolan ideolojinin ve bu ideolojiyi üreten aygıtların işleyiş biçiminin de dönüştürülmesi gerekir (devrim öncesi ve sonrası)” (Belge, 2000:10). Althusser’e göre; insanlar, kendilerini toplum tarafından önceden belirlenmiş ve verilmiş roller içinde bulmaktadırlar. Bu yüzden toplumsal yapı, salt bireyler arasındaki ilişkilerle açıklanamaz. Bu ilişkileri açıklamak ve bireyi taşıyıcılıktan öznelğe yükseltecek olan ideolojileri açıklamanın gerekliliğidir. Althusser, Gramsci’nin eksik bıraktığı ideolojilerin önemini yeniden ortaya koymaktadır (Belge, 2000:10-11).

Gramsci ve Althusser Marksist geleneğin toplumu alt yapı ve üst yapı olarak tariflediği klasik ayrıma karşı çıkararak, ekonomik düzeyin yanında politik ve ideolojik düzeylerin de varlığını belirtirler. Althusser, ideolojik düzeyin tüm diğer düzeyleri içine alacak şekilde bütüncül olarak sistemi yeniden ürettiğini belirtmektedir (Üşür, 1997:41). Bu üretim sürecini ise devlet, baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlarını kullanarak yapmaktadır. Oysa Marksist teori devletin sadece “Hükümet, Yönetim, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler vb” aygıtları olduğunu -Althusser bunlara devletin baskı aygıtı adını vermektedir- sanmaktadır. Oysa bunların yanında devletin ideolojik aygıtları; dini, öğretimsel, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme ve kültürel aygıtları vardır. Devletin bu aygıtları birbirlerinden farklıdır ve ideolojik aygıtlar özel alanda olduğundan hemen görülemezler (Althusser, 2000:33-34).

Althusser’e göre her devlet hem ideolojik hem de baskı aygıtlarını kullanarak işlemektedir. Devletin baskı aygıtı, devlet iktidarını elinde tutan egemenin elinde merkezi bir güç olarak tutulurken; ideolojik aygıtlar dağınık, “görece özerk” ve devletin baskı aygıtına bir kalkan olarak arkada çalışmakta ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlama vazifesini yerine getirmektedirler (Althusser, 2000:38-39).

Bu özellikler gözönüne alınırsa, üretim ilişkilerinin yeni- den-üretimi aşağıdaki biçimde, bir tür "işbölümüne uygun olarak tasarlanabilir.

Devlet (Baskı) Aygıtının görevi, özü bakımından, son analizde sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin yeniden- üretiminin siyasal koşullarını, Devlet (Baskı) Aygıtı olarak, baskı (fiziksel ya da değil) ile sağlamaktır. Devlet aygıtı yalnızca kendi yeniden-üretimine önemli bir ölçüde (kapitalist devlette siyasal hanedanlar, askerî hanedanlar vb. vardır) katkıda bulunmaz, fakat devlet aygıtı aynı zamanda ve özellikle, baskı yoluyla (en sert fiziksel güçten basit idari yasak ve emirlere, açık ya da gizli sansüre vb. kadar) DİA’ların işleyişinin siyasal koşullarını sağlar (Althusser, 2000:39).

Althusser’e göre devlet, sahip olduğu ideoloji ve baskı aygıtlarıyla rejimlerin ya da kendisinin doğal bir konumu olduğunu teslim eden bireyler üretir. Yani aslında bireyi üreten bu aygıtların işlediği toplumdur. Althusser’in ideolojik yaklaşımı egemenin yeniden üretiminin yanında, egemene biat eden ve rejime sadık bireylerin oluşturulmasını da desteklemektedir.

Devlet iktidarı, toplumun kontrol edilmesinde ve toplumsal hareketlerin engellenmesinde Althusser’in işaret ettiği pek çok ideolojik aygıtı kullanmaktadır. Örneğin her iktidar kendi egemenliği ve devamlığını sağlayacak bireyleri yetiştirmek için mutlaka eğitim

sistemi ve okul müfredatlarını yeniden düzenlemek istemekte, topluma hâkim olan dinî veya seküler kurumlar aracılığı ile mesaj göndermekte, aileyi dizayn ederek rejime en baştan sadık bir kitle yetiştirmek istemektedir. Örneğin Türkiye’de “devlete ve millete hayırlı evlat yetiştirme” istenci, üniversite öğrencisine “sakın siyasete karışma” tavsiyesi ailede üretilen ve bireyi devlet karşısında dizginleme ve itaat ettirme ideolojisinin yansımaları olarak gösterilebilir. Yine Türkiye’de okullarda askerî bir disiplinin işletilmesi, öğrencilerin sıra yapılması ve çeşitli marşlarla törenler düzenlenmesi resmî ideolojinin tezahürüdür. Devletin resmî söylemlerine arka çıkan hutbeler verdirilmesi ve toplum düzenine vurgu yapan mesajlar iletilmesi ise dinî, ideolojik aygıtın çalışmasına örnek olarak gösterilebilir. Son olarak Türkiye’de 2021 yılında Boğaziçi eylemleri karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, eylemcilerin ailelerine seslenerek "Üniversitedeki evlatlarınıza sahip çıkın. Meydanı onların heyecanını, hayallerini kendi çıkarları için kullanan provokatörlere bırakmayın. Bu sinsî oyunu hep birlikte bozalım" demiştir (Cumhurbaşkanı Erdoğan, ailelere çağrı yaptı: Üniversitedeki çocuklarınıza sahip çıkın, 2021). Erdoğan, hareketliliklerin bitirilmesinde ailelerin desteğini almak istemiştir. Bu da ideolojinin üretilmesinde ya da resmî ideolojilere biat edilmesinde Althusser’in gösterdiği aile ideolojik aygıtının geçerliliğine örnek teşkil etmektedir.

Günümüz koşullarında egemenin, bu isterse işçi sınıfı olsun, toplumsal rızayı sürekli elde tutacak ve toplumun bütünü kontrol edecek enstrümanlara sahip olması mümkün görünmemektedir. Üstelik günümüz hareketlerinde görüldüğü üzere her zaman çatışmanın karşı tarafı, hükümet etme görevine de talip değildir. Yeni toplumsal hareketler ve devamında en azından bir karşıtlık ve çatışma söz konusu olsa da bu çatışmanın sonunda iktidarı ele geçirme niyeti bulunmamaktadır. Sahneye fırlayan seyirci metaforunda olduğu gibi bazen ne yapacağını kendisi dahi bilmemektedir.

2.2.3.1. Demokrasi ve Hareketlilik

Yeni toplumsal hareketler, toplumsal öznelerin ve amaçların çeşitlendirildiği ve bu çeşitliliğin toplumsal hayatın farklı yönlerinin mücadeleye dahil edildiği bir değişim yaratmıştır (Laclau, 1990:127-129). Özen’e göre; (Özen, 2015:16-17) toplumsal hareketlerle birlikte ilk olarak, toplumsal hayatın çevre, cinsiyet gibi günlük pratikleri sorgulanarak değiştirilmek istenmiştir. Böylece bu pratikler çatışma ortamına taşınmıştır. İkinci olarak, yeni toplumsal hareketler günlük yaşam pratiklerini ikincil bir konumda görmemişlerdir. Yeni toplumsal hareketler (...) “toplumun radikal bir dönüşümünü değil, sadece çatışmaya konu olan alanın ve buna bağlı toplumsal ilişkilerin dönüşümü doğrultusunda talepler dile getirdiler”.

Yeni toplumsal hareketlerin günlük yaşam döngüsü içindeki amaçları ikincil planda görmemelerinin sebebi, devlet iktidarını ele geçirmek gibi öncelikli bir hedeflerinin olmamasından ileri gelmektedir. Eski toplumsal hareketlerin birincil hedefi devlet iktidarını ele

geçirmek olduğundan, geri kalan bütün meseleler ikincil planda kalmıştır. Yeni toplumsal hareketlerde ise iktidarı ele geçirmek birincil amaç olmaktan çıkarıldığı için derin bir memnuniyetsizliğin beslediği farklı çatışma alanları sahneye taşınmıştır. Yani toplumsal gruplar, iktidarın devrilerinde daha sonra çözüme kavuşturmak için beklettiği meseleleri sahneye koymuşlardır.

Yeni toplumsal hareketlerin eskilerden yaşadığı kopuş, Touraine başta olmak üzere pek çok teorisyen tarafından tartışılmıştır. Hareketliliklerin de yeni toplumsal hareketlerden kopuşu en azından farklılıkları, Özen'in meydan hareketleri tarifinde isabetle belirttiği gibi "tikel taleplerden" kopmakla ilgilidir. Özen'e göre yeni toplumsal hareketler; (...) "yalnızca tikel talepler etrafında örgütlenen tikel mücadeleler (örneğin, toplumsal cinsiyetle ilgili talepler doğrultusunda şekillenen feminist hareket veya gey/lezbiyen hareketleri, çevre ile ilgili talepleri dile getiren çevre hareketi)" olmuştur (Özen, 2015:18). Meydana gelen hareketliliklere bakıldığında öncelikle taleplerin çeşitliliği görülmektedir. Üstelik bu taleplerin kendisini bağlı gördüğü bir üst hedef-amaç eksenini de bulunmamaktadır. Örneğin "nükleere hayır", "temiz enerji" veya bir yerde ağaçların kesilmesine karşı çıkan hareketler, çevre hareketi bağlamında birleştirilebilir. Bu hareketler, çevrenin korunması ve insan faaliyetleri ile çevre tahribatlarının önüne geçmek ana ekseninde birleştirilebilir. Ancak hareketliliklerin tek başlıkta toplanacak bir üst programı yoktur. Hareketlilikler; toplu taşıma ücretlerine yapılan zam, toplumsal hassasiyet gösterilen ya da bir grubun istemediği bir mevzuat düzenlemesi ya da Türkiye'de görüldüğü üzere bir rektörün teamüllere uyulmadan atanması sonucunda çıkabilmektedir.

Hareketlilikler de tıpkı yeni toplumsal hareketler gibi lidersiz, yatay ve heterojen bir kitle tarafından sergilenmektedir. Hareketliliklerin eylem formu ise katılım araçlarında gösterilen konvansiyonel veya konvansiyonel olmayan biçimlerde görülebilmektedir. Hareketlilikler, bazen toplantı ve gösteri yürüyüşleri şeklinde organize olurken bazen de yaratıcı, yeni tipte eylem repertuvarları kullanmaktadır. Örneğin Türkiye Boğaziçi Üniversitesi protestolarında akademisyenler, rektörlük binasına sırtlarını dönmüşlerdir. Hareketliliklerin en fazla görüldüğü ve karşı hareketliliklerle çarpıştığı yer ise dijital medya mecraları olmaktadır. Dijital medya üzerinde parlayan hareketlilikler sokağa taşabilmekteyken sokakta görülen hareketliliklerin mutlaka sosyal platformlarda yansımaları olmaktadır.

Hareketliliklerin bir memnuniyetsizliği ya da talebi karar alıcılara taşıyarak bunların karşılanmasını arzulamaları çoğulcu demokrasi ile paralel görünmektedir. Ancak hareketlilikler, çoğulcu bir demokrasi bile olsa; demokrasinin kurumsal yapısı ile örtüşmemektedir. Çünkü demokrasinin başlıca aktörü siyasal partilerdir ve siyasal partilerin amaçları iktidar olmaktadır. Oysa hareketliliklerin iktidarı ele geçirmek gibi bir niyetleri yoktur. Esasen karar alıcının kim olduğundan çok, talep ettikleri kararların hayata geçirilmesiyle ilgilenmektedirler. Bu yüzden siyasal partilerin örgütlü mücadelesi içinde yer almazlar. Siyasal partilerin desteğini

kazanabilirler, hatta siyasal partiler; bir aktör olarak hareketlilik içinde dahi yer alabilirler ancak hareketlilik, talebin cevabı netleşince sona ermektedir. Bu yapıyla hareketliliklerin doğrudan demokrasinin araçlarına yakın olduğu söylenebilir. Della Porta ve Diani'ye göre de toplumsal hareketler, günümüzde temsili demokrasiden farklı temeller üzerine kurulmuştur.

Temsili demokrasi modeline göre, vatandaşlar temsilcilerini seçerler ve sonraki seçimlerde yeniden seçmeme tehdidiyle denetim uygularlar. Toplumsal hareketlerin desteklediği doğrudan demokrasi, oligarşik iktidarın bir aracı olarak görülen yetki verme ilkesini reddeder ve temsilcilerin her zaman görevden alınabilmeleri gerektiğini iddia eder. Ayrıca, temsilcilerin vatandaşlarla ilgili bir dizi meseleye dair kararlar aldıkları temsili demokraside yetkilendirme kapsamlıdır. Buna karşılık, doğrudan demokrasi sisteminde, otorite, tek tek meseleler temelinde devredilir. Temsili demokrasi, temsilcilerden oluşan özel bir organın yaratılmasını tasarlarlarken, doğrudan demokrasi, sürekli bir devri tercih eder. Temsili demokrasi, resmi eşitliğe dayanır (bir kişiye karşılık bir oy); doğrudan demokrasi ise katılımcıdır, yalnızca kamuoyuna olan bağlılıklarını kanıtlayanlara karar almak hakkı tanınır. Temsili demokrasi, karar verme sürecinin en üst konumlarda yoğunlaşması nedeniyle genellikle bürokratikken, doğrudan demokrasi, merkezsizleşmiştir ve kararların sıradan insanların yaşamlarının mümkün olduğu kadar yakınında alınması gerektiğini vurgular (Della Porta ve Diani, 2020:335-336).

Toplumsal hareketliliklerin doğrudan katılımcılığı, günümüz toplumsal yaşantısına uygun biçimde hızlı karar alma üzerine de kuruludur. Günümüz devletlerinin kurumsal karar alma yapısı bu hız beklentisini karşılayamamaktadır. Kurumsal demokratik süreçler, yapılacak düzenlemeler ile ilgili yeterince tartışmayı ve en geniş toplumsal mutabakatı sağlamayı hedeflerken hareketlilikler, taleplerin hızlıca karşılanmasını beklemekte, taleplerin hukuki ya da meşru zemini görmezden gelerek doğrudan katılımcı bir modele gereksinim duymaktadır. Oysa yeni toplumsal hareketler, istenilen değişikliğin zaman alacağını bilincindedirler ve bu değişim gerçekleşene kadar kaynaklarını korumak isterler. Hareketlilikler ile doğrudan demokrasi ilişkisi ise Fatke ve Freitag'ın belirttiği üzere, birbiriyle açıkça ilişkili iki fenomen olarak kalmaya devam edecektir ve ne zaman protesto davranışları artarsa, peşinden doğrudan demokrasi ile katılım çağrıları da artacaktır (Fatke ve Freitag, 2013:238). Yani, yeni toplumsal hareketlerin mevcut kurumsal yapıları işleterek yapmış oldukları değişiklik çağrılarına karşın; hareketlilikler, bizatihi karar alma yöntemlerini değiştirmek istemektedirler.

2.2.3.2. Siyasal Katılma ve Hareketlilik

Melluci'ye göre; "Çağdaş toplumların "karmaşıklığının" temel problemlerinden biri, temsil ve karar alma mekanizmaları ile "sivil toplum" arasındaki boşluktur. Toplumdan yükselen hareket tipleri siyasal katılımın mevcut kanallarına kolayca adapte olamamaktadır" (Melucci, 1999:82). Müzakereci demokratik sistemlerde dahi var olan katılım araçları, 2000'li yıllarla beraber toplumsal taleplerin iletilmesinde yeterli gelmemektedir; çünkü günümüz talepleri pek çok zaman günlük yaşamın içerisinde çıkmakta ve siyasetle uyuşmamaktadır. Ayrıca Fatke ve Freitag'a göre, Avrupa'da doğrudan demokratik katılım mekanizmalarının yokluğu protestolar ve

gösteriler gibi alternatif katılım biçimlerine yol açmaktadır. Oysa katılımcı bir karar alma kurumu olarak doğrudan demokrasi, bir siyasi sistemin açıklığını geliştirir, vatandaşların tercihlerini ve tutumlarını siyasi sürece entegre etmeye yardımcı olur ve böylece siyasette bir vana görevi görebilir (Fatke ve Freitag, 2013:238). Ancak doğrudan demokrasi ile alınan kararlar karşısında da toplumsal hareketlerin oluşmasına bir engel yoktur. Üstelik doğrudan demokrasinin arkasına aldığı güçlü meşruiyete karşı gelişen hareketler, demokratiklikten uzaklaşmaya sebep olacaktır.

Yıldırım'a göre ise;

Toplumsal hareketler, bireysel ile toplumsal talepler arasındaki bağlantıyı kurarak siyasal olanın temellerini atar. Çatışmacı kamusal ilişkinin etrafında örgütlenen toplumsal hareketler, içerisindeki aktörlerin geliştirdiği ve paylaştığı yeni dil, bilgi ve pratiklerle yerleşik olanın sınırlarını zorlar. Dolayısıyla hareketler, kurulu (established) siyasal düzlemin farklı alanlarından ürettikleri talepler ve pratiklerle, sınırları sorgulayıcı ve yeniden kurucu potansiyele sahiptir (Yıldırım, 2015:987).

Yaşanılan toplumsal hareketliliklere bakıldığında mevcut siyasal katılım mekanizmalarının yerleşik yapısı, özellikle teknolojik gelişmenin sunduğu fırsatlarla hayli zorlanmaktadır. Tarihsel olarak endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçişin izlerini süren Daniel Bell, yaşanan teknolojik gelişmelerle günümüz dünyasını enformasyon toplumu olarak tarif etmektedir. Enformasyon toplumunun özellikleri henüz netleşmemiş olmakla beraber ABD ve Japonya'nın bu toplumsal yapı özelliklerini taşıdığına dair kabuller mevcuttur (Doğan, 2017:161-162).

Enformasyon toplumunda yaşayan bireyler hızlıca bilgiyi almak ve iletmek istemektedirler. Taleplerini teknolojik alt yapıları kullanarak hızlıca iletme imkânına kavuşan bireyler ise aynı hızı taleplerin karşılanmasında da beklemektedirler. Oysaki konvansiyonel katılım araçlarının başlıca enstrümanı olan seçimler için en kısa vade dört yıldır. Bu talepleri karşılayacağını vaat eden bir muhalefet partisi talebi satın alıp kampanya yapana kadar mevcut hareketlilik sönmektedir. Dolayısıyla hareketlerin muhatapları hep iktidar olmakta ve karar alıcılar sıkıştırılmaktadır. Ancak iktidar destekçileri muhalefeti talep veya şikâyetlere ortak edecek bir karşı hamle yapabilmekte, bu da çatışma zeminini kaydırarak hareketlerin bastırılmasında manivela olarak kullanılabilir.

Günümüz toplumunda özellikle daha genç kuşaklar, konvansiyonel katılım mekanizmaları yerine taleplerini, sosyal medya üzerinden iletmekte böylece karar alıcıların dikkatini hemen çekebilmektedir. Aynı şekilde karar alıcılar da aldıkları kararları konvansiyonel yollar yerine öncelikle sosyal medya üzerinden ilan ederek daha fazla kişiye ulaşmayı tercih etmektedir. Ancak sokak hareketleri, hâlâ karar alıcıların talepleri karşılaması bakımından Twitter üzerinde gündem yaratmaktan daha etkin bir eylem biçimidir.

Toplumsal hareketlilikler, temsilî mekanizmaların karar alma süreçlerinde etkisizliğine karşın bir alternatif oluşturmakta, yetki sahiplerinin süreçlere doğrudan müdahalesi ile sistemi aşma mücadelesi vermektedir. Yıldırım ve Gümrükçü' ye göre de "1990'lı yıllardan beri bir artış

gösteren taban hareketleri, bireylerin yaşamlarına dair konularda doğrudan tavır aldıklarını ve kurumsal destek beklemeden harekete geçtiklerini göstermektedir” (Yıldırım ve Gümrükçü, 2017:390).

Toplumsal hayatın yaşadığı dönüşüm, teknolojik imkânlar sayesinde katılımın kolaylaşması ve karar alıcıların dijital araçları dikkate alması sayesinde artık toplumsal hareketlilikler, siyasete katılımın yeni bir formu olarak gösterilebilir. Bu yeni katılım aracı eski konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan katılım araçlarını da kullanmakla beraber siyasete çok daha renkli ve yeni repertuvarlar da kazandırmaktadır. Bu yeni katılım aracıyla beraber siyaseten söyleyecek sözü olan herkes artık sözlerini sarf edecek bir mecra bulabilmektedir. Siyasete katılan aktör, eylem biçimi, örgüt, hiyerarşi ve kaynaklar gibi ölçütlerin hepsi anlam bakımından genişlemiş ve hiç olmadığı kadar iç içe geçmiştir. Üstelik hareketliliklerin getirdiği yeni siyasal katılma biçimi, liberal demokratik kurumlara da sığmamakta; doğrudan demokratik katılım usulleri ile liberal ve katılımcı demokrasinin sınırlarını zorlamaktadır.

3. CUMHURİYET MİTİNGLERİ

3.1. Cumhuriyet Mitinglerinin Öncesi

Türkiye siyasal hayatında 2000’li yılların başları Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) ile özdeşleşmektedir. 3 Kasım 2002 yılında tek başına iktidara gelen Ak Parti, tezin yazıldığı 2021 yılında da hâlâ iktidardadır. Yaklaşık yirmi yıllık süreç içerisinde Türkiye’nin yönetim yapısı değişmiş, önce yarı-başkanlık sistemine daha sonra Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı verilen bir modele geçilmiştir. Her iki modelin de seçilen ilk cumhurbaşkanı, Ak Parti’nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Bu bölümün konusu olan Cumhuriyet Mitingleri ile Ak Parti’nin hikâyesi birbirini tam ortadan kesmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet Mitingleri, Ak Parti’nin kuruluş ve yükselişinden bağımsız değerlendirilemezler; çünkü Cumhuriyet Mitinglerinde ortaya çıkan ve tepki gösterilen asıl mesele Türkiye’de Ak Parti ile siyasal İslam’ın yükselmesidir.

Uzgel’e göre (Uzgel, 2014:7);

Türkiye’deki İslamcı akımın önde gelen temsilcilerinden Milli Görüş Hareketi içinde yetişen ve birçoğu Refah Partisi’nde Erbakan’a yakın çevrede bulunanlardan oluşan AKP’nin seçimleri kazanarak iktidara gelmesi, Türkiye’de bir çok kesimi rejimin geleceği konusunda derin bir kaygıya düşürürken, bu süreç uzun süren iç ve dış gelişmelerin kesişim noktasında yer aldı.

Türkiye’nin sorunlu sivil-asker ilişkileri ve askerlerin yaklaşık on yılda bir sivil siyasete müdahaleleri ile kesintiye uğratılan demokrasisi yüzünden 28 Şubat 1997 post-modern darbesi gerçekleşmiş ve “Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri” gerekçe gösterilerek Refah Partisi kapatılmıştır. Siyasi yasak getirilmeyen milletvekilleri, kapatılan Refah Partisi yerine Fazilet Partisi’ni kurmuşlardır. Dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, Fazilet Partisi’nin kapatılan Refah Partisi’nin devamı olduğunu ve “Laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiğini” belirterek Fazilet Partisi’ne de kapatma davası açmıştır ve dava sonucunda Fazilet Partisi de kapatılmıştır (Fazilet Partisi Kapatıldı, 2001).

İslamcı hareketin kurmuş olduğu siyasal partilerin kapatılması hareket içinde bir ikilik yaratmıştır. Ünsaldı’ya göre (Ünsaldı, 2008:114); bu ikiliğin bir tarafını daha çok muhafazakâr ve nostaljik kesimi temsil eden Saadet Partisi oluştururken, diğer tarafını ise hareketin içinde ‘yenilikçilik’ olarak adlandırılan Adalet ve Kalkınma Partisi oluşturmaktadır. Yenilikçi kanat olan Ak Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerini kazanmış ve Türk siyasal hayatında kesintisiz yirmi yıl iktidarda kalma başarısını göstermiştir. Timur’a göre (Timur, 2014:2019); böylelikle Cumhuriyet tarihinde ilk defa siyaseten laikliğe aykırı eylemlerinden dolayı mahkûm edilmiş bir siyasetçi ve partisi tek başına iktidara gelmiştir.

Ak Parti her ne kadar kurulduğu dönemde “millî görüş gömleğini çıkardığını” ilan ederek kendisini merkeze konulamaya çalışsa da TSK tarafından yükselen siyasal İslamcılığın temsilcisi olarak görülmüş ve bir tehdit olarak algılanmıştır. Üstelik Türkiye siyasal hayatında uzun yıllar TSK, hâkim devletçi ve laik siyasi anlayışı temsil eden sivil siyasetin daimi bir -silahlı- aktörü olarak yer almıştır. Cumhuriyet Mitinglerinin reflekslerinden bir tanesi de ,bizzat TSK tarafından desteklenen, siyasal İslam’ın yükselişi karşısında laik cumhuriyet ve devlet söylemini öne çıkarmaktır. Nitekim mitinglerin düzenleyicilerinden olan Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Başkanı eski Jandarma Genel Komutanı Şener Eruygur’dur. Dönemin yayınlarından Nokta Dergisi ise Nisan 2007 tarihli sayısında “Günümüzdeki sivil eylemleri ne kadar sivil?” şeklinde bir başlık atmış ve yapılan mitinglerin TSK ile bağlantısına dair bir yorumda bulunmuştur. Bu tartışmalarla birlikte Türkiye’de siyasal İslam’ın yükselişi ve bu ekseninde gelişen sivil – asker ilişkilerine yer vermeksizin Cumhuriyet Mitinglerini açıklamak olanaksız görülmektedir.

3.1.1. Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Yükselmesi

Türkiye’de İslamcılık, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılarak yerine yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması süreçlerinde en fazla tartışılan meselelerden birisi olmuştur. Cumhuriyet kadrolarının “Türk Modernleşmesi” başlığıyla gösterilebilecek ülkeyi modernleştirme projesi, laik ve Batıcı bir anlayışa dayandığından, Osmanlıdan devralınan kültürel, bürokratik ve siyasal miras ile çatışmalar yaşamıştır. İslami gelenek ve yaşam tarzı, Tek Parti Dönemi katı uygulamaları ve askerî vesayet ile de kontrol altına alındığından kendisini ifade edecek mekanizmalar bulamamıştır. 1980’lere kadar sıkı bir devlet kontrolüne alınan İslamcı hareketler, politik karar alma süreçlerine katılamamışlar ve kendi içlerinde yaşadıkları fikir ayrılıkları ile de farklı cemaatlere ayrışarak politik sahenin dışına çıkmışlardır.

1946’da Türkiye’nin çok partili hayata geçmesi ile birlikte İslamcı hareketler tekrar siyasal bir özne olarak politik hayata dâhil olmuştur. İslamcı hareketlerin, 1946 çok partili hayata geçiş ile 1970 “Millî Görüş” ün kurulması arasındaki dönemine ise bir geçiş dönemi olarak bakılmaktadır. Bu dönem hareketler daha çok kaybedilen düşünsel birikimi tekrar toparlamak ve kültürel bir İslamcı rejim üzerine odaklanmıştır (İnceoğlu, 2009:32). Göle’ye göre kültürel İslam; siyasi bir boyutu olmakla birlikte önceliğin devletten bireye verildiği bir anlayıştır. Bu anlayışta, “Yeni bir sistem kurulmasından ziyade, iç dünyaların değiştirilmesi, kuşatılması öncelikli hedefdir. Kültürel İslam eğilimi, İslam’ın siyasallaşarak fakirleşmesinin, dünyevileşerek kutsallığından kaybetmesinin önünde durmak istemektedir. Bir anlamda, İslami kimliğin oluşturulmasına, insanı ve toplumu dönüştürücü değer ve bakış açısının saptanmasına katkıda bulunmaktadır” (Göle, 2016:144).

1946’da Cumhuriyet Halk Partisi karşısında en büyük rakip olan Demokrat Parti, yükselen İslamcı hareketlerin de desteğini kazanmış ve bastırılmış İslamcı hareketler kendi

partilerini kuramasa dahi DP içinde siyaset yapma olanağını yakalamıştır. 1946'da siyasi partiler ortaya çıkınca Mardin'in de ifadesiyle "kamunun, siyasete katılması için bir ortam" oluşmuştur ancak bu ortam içinde DP, çevreyi kendisine çekecek dönüşümü sağlayamamış, bu dönüşüm için simgesel ve kültürel olarak İslami nitelikleri kullanmıştır (Mardin, 2017:71-72). Yine Tunaya'ya göre; DP, bol bol İslamcı fikirler açıklayarak halka yakınlaşmak istemiş parti programını da buna göre dizayn etmek zorunda kalmıştır (Tunaya, 2003:195). DP, iktidara geldiğinde ezanın tekrar Arapça okunması, Eyüp Sultan Türbesi'nin açılması, İmam-hatip okullarının kurulması gibi bir dizi İslamcı uygulamayı hayata geçirmiştir. Ancak İnceoğlu'nun gösterdiği üzere DP'nin diğer taraftan Nakşibendi şeyhinin Fatih Camii'ne gömdürülmemesi, Atatürk'ün Anısına ve Şahsiyetine Yönelik Koruma Kanunu'nu çıkarması ve Said Nursi'nin Ankara'ya girişinin engellemesi gibi dengeleyici uygulamaları da vardır (İnceoğlu, 2009:37). DP'nin İslamcı uygulamalara yer vermesi ve İslamcı harekete bir ivme kazandırması söz konusu olsa da bu uygulamalar popülist siyasetin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Özellikle ekonomi politikalarında izlediği liberal seyir ve partinin dört kurucusunun tamamının da bürokrat kökenleri, popülist bir İslamcılığın diğer göstergeleri olarak kabul edilebilir.

İslam'ın bir ideoloji olarak geliştiği ve belli toplumsal sorunlar karşısında çözüm önerileri geliştirdiği literatür özellikle 1980'lerde ortaya çıkmıştır (Doğan, 2013:283).

80'lerden itibaren hız kazanan bu süreç, 50'lerde sivil toplumun görece olarak gelişmesi ile başlamıştır. İslamcı hareketlerin siyasi yükselişin ardında aynı zamanda yeni grupların yukarıya doğru toplumsal yükselişi ve toplumsal katılımı biçim kazanmaktadır. Bu nedenle, İslamcı hareketleri toplumdaki dışlanmış, eğitimsiz, işsiz ve geleceksiz grupların bir protesto hareketi olarak görmek -en azından Türkiye deneyimi çerçevesinde- olayları basite indirgemek olacaktır (Göle, 2016:172).

Nitekim Türkiye'nin 2002 ile (ilk seçimin 2023'te olması münasebetiyle) 2023'e kadar kesintisiz iktidarı olan Ak Parti'nin kurucuları 1970'lerde ilk defa Türkiye siyasal hayatına giren Necmettin Erbakan ve temsil ettiği siyasal İslamcılık ideolojisinden köken almaktadır. Yani İslamcı bir kökenden gelen Ak Parti, çok partili Türkiye siyasetinin en uzun iktidarı olmuştur. Ak Parti'nin köken aldığı "Milli Görüş", Necmettin Erbakan'ın kurucusu olduğu, Türkiye siyasal hayatında siyasal İslam'ın ilk kez temsil edildiği ideoloji olarak gösterilmektedir.

1960 Darbesi'nden sonra kabul edilen 1961 Anayasası, özgürlüklerin önünü açmış ve böylece İslami hareketler ilk defa kendi organizasyonları ile temsil edilebilme olanağına kavuşmuştur. Öncesinde Adalet Partisi (AP) ile siyasete katılan Erbakan da böylece 1970'lerde AP'den ayrılarak Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur. Erbakan liderliğinde kurulan MNP, siyasal ideolojisini de kısaca Milli Görüş olarak açıklamaktadır.

Milli Görüş Fikrine göre milli şuuru yok edilen Türk milleti, kendisine yabancılaşmıştır. Buradaki temel amaç, milletimizin kalkınmasıdır. Bu kalkınmanın temel özelliği; Müslümanları kardeş olduğu bir anlayış olmasıdır. Maddi kalkınma; israf, istismar, tefecilik ve devletin faiz yükünün kaldırılması, ülkedeki dengesizliklerin giderilmesi ve bu çabaların

milli bir şuurla gerçekleşmesi gibi alanları içerir. Sol ve liberal görüşler manevi alanı ihmal edip, milli ihtiyaca cevap vermezler. Erbakan'a göre Milli Görüş'ün diğer görüşlerden ayrılması, maddi ve manevi özellikleri birleştirmesi sayesinde olmuştur. (Gökşin, 2019:71)

Arpacı'ya göre ise Milli Görüş; "Milli Görüş, İslam'a dayalı "Hak-Batıl Mücadelesi" kapsamında Siyonizm/ırkçı emperyalizm ile mücadele etmek ve bunu cihadın farzları ile yürütmek iddiasına dayanmaktadır" (Arpacı, 2020:19-20). MNP ile beraber ilk defa İslami bir ideoloji, Türkiye siyasetine kendi siyasal partisi ile dâhil olmuştur. Her ne kadar İslamcı partiler laiklik karşıtı söylem ve icraatları ile kapatılsa da MNP ile beraber İslamcı hareketler ilk defa bir siyasal parti içinde örgütlenerek iktidara talip olmuşlardır. İslamcı hareket içindeki bu değişim Göle'ye göre; kültürel İslamcılıktan, siyasal İslamcılığa geçişin ifadesidir ve "Siyasal İslam, eyleminde iktidarı ele geçirmeye öncelik veren, değişimi "yukarıdan aşağıya", "sistem" değişim olarak tanımlayan, Batılı "emperyalist" güçler karşısında İslami kimliğini ve bağımsızlığını savunan, "devrimci" İslam olarak tanımlanabilir" (Göle, 2016:144).

MNP ile artık İslamcı hareketler kültürel ve bireyci olmaktan çıkarak iktidarı hedeflemeye başlamıştır, üstelik Arpacı'ya göre; dünyadaki İslamcı hareketlerden farklı olarak Erbakan, zaten Batıya karşı bağımsızlık savaşını kazanmış bir ülkede siyaset yapmakta ve bunu demokratik sistemin olanaklarını kullanarak, demokratik sistemin içinden gerçekleştirmektedir (Arpacı, 2020:22). Ancak 1971 Muhtırası ile MNP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır ve İslamcı hareket MNP yerine kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) üzerinden yoluna devam etmiştir.

1973 genel seçimlerinde %11,8 oy alan MSP, seçimlerin galibi Bülent Ecevit liderliğindeki CHP ile Türkiye'nin 37. Koalisyon Hükümetini kurmuştur. Böylece siyasal İslami çizginin temsilcisi olan Milli Görüş hareketi hem siyasal esnekliğini göstermiş hem de ilk defa liderini başbakan yardımcılığı görevine getirebilmiştir. 1977'de erken seçime giderek dağılan koalisyon hükümetinin en önemli olayı Kıbrıs Barış Harekâtı olmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı başarısı günümüze kadar iki parti mensuplarınca paylaşılmaya devam etse de koalisyon dönemi Türkiye'de bazı tarikat ve dinî grupların Erbakan'a verdiği desteği geri çekmelerine sebep olmuştur. Özellikle Nurcu olarak bilinen cemaatin desteğinden mahrum kalan Erbakan, Milli Görüş ideolojisini daha geniş bir toplumsal tabana yayma gayretine girişmiştir (Oğuş, 2010:54). 1977 seçimleriyle beraber Türkiye tam bir istikrarsızlık dönemine girmiş ve MSP Milli Cephe Hükümetlerinde yer almıştır. Bu hükümetlerle de kalıcı bir yönetim ve istikrar sağlanamamış, 12 Eylül 1980'de askerî darbe gerçekleşmiştir.

Askerî darbe ile bütün siyasal partiler kapatılmış ve askerlerin, istikrarsızlığın kaynağı olarak gördüğü siyasal parti liderleri siyaseten yasaklanmışlardır. 1983'te yapılan seçimlerle sivil siyasete tekrar dönülse de asker vesayeti sivil siyasetin üzerinde olmaya devam etmiştir. Kapatılan MSP yerine Refah Partisi (RP) kurulmuş; ancak Erbakan yasaklı olduğu için partisinin başına geçememiştir. 1987 yılında siyasi yasakların kaldırılması akabinde partinin başına

yeniden geçen Erbakan, katıldığı yerel seçimlerde oy oranlarını arttırmış ve 1991 genel seçimlerinde ülke barajı olan %10'u aşarak parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Milli Görüş ideolojisi ve lideri Erbakan'ın propaganda başarısı, kadın ve gençlik teşkilatları, "Adil Düzen" söylemleri özellikle yoksul kesimde ciddi karşılık bulmuş ve İslami hareket yeni eklenen söylemlerle farklı kesimlerin de desteğini kazanarak en büyük çıkışını 1994 yerel seçimlerinde yaşamıştır. Erbakan, siyasi rakipleri olan Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP), Mesut Yılmaz liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) Türkiye geneli oy oranlarının gerisinde kalmış; ancak ilçelerde İstanbul ve Ankara'nın da olduğu büyük şehirlerdeki belediye başkanlıklarını kazanmıştır. Bu seçimlerin bir diğer önemi Refah Partisi'nin İstanbul Belediye Başkan adayı Recep Tayyip Erdoğan'dır. Erdoğan 1994 yerel seçimleri ile Türkiye siyasal hayatında tanınmıştır; ancak daha sonra Milli Görüş ile yollarını ayırarak Ak Parti'yi kurmuştur.

Siyasal İslam'ın Türkiye siyasetinde yükselişi 1995 seçimleri sonrası yaşanan ve post-modern darbe olarak nitelenen 28 Şubat'a kadar sürmüştür. 28 Şubat sonrası Erbakan ve ekibinin kurduğu Milli Görüş tekrar iktidara gelecek gücü toplayamamıştır. Ancak Ak Parti ve Cumhuriyet Mitingleri ilişkisinin açıklanması için 28 Şubat'a ayrı bir başlıkta yer verilmesi uygun görülmüştür.

3.1.2. 28 Şubat Post-Modern Darbesi

Türkiye siyasal hayatında 1990'lı yıllar yolsuzluk, terör, hükümet krizleri, askerî vesayet, irtica, laiklik tartışmaları ile anılmaktadır. 1980 askerî darbesinden sonra dördüncü kez genel seçimler yapılmış ve RP, 1994 yerel seçimlerinde gösterdiği başarıyı genel seçimlere de taşıyarak %21,38 oyla birinci parti olmuştur. Ancak seçimlerden önce ANAP ve Doğru Yol Partileri, RP'nin olası bir galibiyeti alması durumunda ittifak kurmayacaklarını peşinen açıklamışlardır. Üstelik RP'nin yükselişi askerler tarafından sıkı takip altında olup dönemin hâkim medyası tarafından da kaygıyla okunmaktadır; hatta Çalmuk'a göre Erbakan'ın seçimleri kazanamaması için kampanya başlatılmıştır (Çalmuk, 2000:168). Demirel sonradan yaptığı bir röportajda askerlerin, RP'nin seçimi kazanmasını engelleyecek bir yasal düzenleme talebi ile kendisine geldiklerini söylemiştir (Arcayürek, 2003:152).

Erbakan böyle bir ortamda seçimlerden galip çıkmıştır; ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Diğer partilerden de destek bulamayınca Cumhurbaşkanı Demirel, hükümet kurma görevini seçimlerden ikincilikle çıkan ANAP'a vermiştir. ANAP lideri Mesut Yılmaz ile DYP arasında uzlaşma sonucu hükümet kurulmuş; ancak uzun ömürlü olmamıştır. Türkiye'nin 53. Hükümeti, kurulmasından yalnızca 3 ay sonra Erbakan'ın da etkin muhalefeti ile sona ermiştir. Erbakan, Başbakan Mesut Yılmaz hakkında gensoru verince Yılmaz, gensorunun görüşülmesini beklemeden istifa ederek 53. Hükümeti düşürmüştür. Böylece hükümet kurma görevini ikinci kez alan Erbakan ortaklık arayışına çıkmıştır.

RP'ye karşı askerlerin soğukluğunun hissedilir bir düzeyde olduğu belirtilmektedir. Erbakan ilk aşamada askerlerin RP'yi istemediğini duymazlıktan gelse de Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in Erbakan'a "Necmettin Bey, askerler RP'nin hükümette yer almasını istemiyor. Zaman tanıyın. İstemediğimiz olaylara izin vermeyin!" (Çalmuk, 2000:171) mesajını vermesi artık askerlerin sesinin duymazdan gelinemeyecek bir noktada olduğuna işaret etmektedir. Üstelik Çiller'e yakınlığı ile bilinen ve daha sonra DYP'den milletvekili de seçilen Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş gitmiş yerine sıklıkla TSK'nin cumhuriyetin koruyucusu olduğu yönünde mesajlar vererek siyasileri uarmaktan çekinmeyen Hüseyin Karadayı gelmiştir (Salkın, 2010:89). Artık ordu, aktif bir siyaset öznesi olarak siyasi partileri uyararak Erbakan ile hükümet kurmalarını yönünde görüş belirtebilmektedir (Okutucu, 1996:101).

Erbakan, hükümet kurma çalışmalarında aradığı ortaklığı DYP 'de bulmuştur. ANAP'ın Çiller aleyhine verdiği önergeye RP'nin karşı oy kullanması, Çiller ile Erbakan yakınlığı ile sonuçlanmış ve Çiller koalisyon kurmak için ikna edilmiştir (Tanör, 2007:169). Böylece Türkiye'de ilk defa bir protokole bağlanan 54. hükümet kurulmuş ve hazırlanan protokol kapsamında dönüşümlü bir başbakanlık modeli uygulanmasına karar verilmiştir. RP-DYP koalisyonu özellikle askerler tarafından sıkı markaja alınmıştır. Askerler buldukları her fırsatta laiklik açıklamaları ile hükümete gönderme yapmaktadır. Başbakan Erbakan'ın Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantılarında askeri kanat tarafından sıkıştırılarak irticanın gündeme alınması için baskı yapıldığı da bilinmektedir (Çalmuk, 2000:215).

Türkiye'de bir taraftan Güneydoğu'da PKK terör örgütüyle şiddetli mücadele verilirken, diğer taraftan iç siyasette Erbakan ile TSK arasındaki kriz git gide derinleşmektedir. Bu krizi derinleştiren olaylar; "Aczmenilerin sarık ve cübbeleriyle mahkeme salonuna girmelerine izin verilmesi, Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi'nde İran Büyükelçisi'nin Hamas ve Hizbullah Örgütü liderlerinin posterini altında ABD ve İsrail'i düşman ilan ederek şeriat çağrısı yapması" (Salkın, 2010:91) bazı RP'li milletvekili ve belediye başkanlarının İslamcı ve şeriatı öven beyanları, tarikat ve cemaat liderlerine başbakanlıkta iftar yemeği verilmesi ve Avrupa Birliği (AB)'ye alternatif olarak görünen D-8 zirvesine katılmak olarak gösterilmektedir (Doğan, 2013: 294).

Erbakan'ın iç ve dış politikadaki uyarılara karşı yaptığı geziler de Türkiye'nin diplomatik ilişkilerini zora sokmuştur. Erbakan, Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) ve TSK'nin İran'ın PKK'ye destek verdiği uyarılarını dikkate almayarak, ilk seyahatini İran'a yapmıştır. Yapılan İran gezisi hem iç siyaset bağlamında hem de ABD'nin tepkisini çektiği için dış siyaset bağlamında sorunlara yol açmıştır. (Yetkin, 2007:14). Erbakan ikinci olaylı gezisini de Libya'ya gerçekleştirmiştir. Kaddafi'nin Erbakan'ı karşılamaması üstüne bir uçak göndererek istirahat ettiği yere getirtmesi ve yaptığı konuşmada Türkiye'ye hakaretler yağdırması diplomatik bir kriz çıkarmıştır (Yetkin, 2007:14).

90'ların en önemli olaylarından birisi de 3 Kasım 1996 yılında gerçekleşen Susurluk kazasıdır. Susurluk ilçesi yakınında gerçekleşen kaza sonrası "mafya, siyasetçi ve polis" ilişkileri üzerine çokça tartışma açılmış; ancak hükümet bu kazanın üzerine gitmek konusunda isteksiz davranmıştır. Hatta Tayyar'ın belirttiği üzere "bu sürecin tek siyasi sonucu, Mehmet Ağar'ın İçişleri Bakanlığı'ndan istifası olmuştur" (Tayyar, 2009:40). Ancak hükümetin bu tavrı protestoları beraberinde getirmiştir. Yurttaş Girişimi isimli platform tarafından her akşam saat 21.00'de "karanlık ilişkilerin aydınlatılması" için 1 dakikalığına ışıkların kapatılması eylemleri başlatılmıştır. "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" olarak ifade edilen eylemlere medya organlarının da destek vermesiyle büyük bir çoğunluk katılım göstermiş, her akşam saat 21.00'de canlı yayınlar yapılarak eylem paylaşılmıştır. Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "mum söndü oynuyorlar" açıklaması eylemi daha da körükleyerek eylemcileri hükümet ve özellikle RP karşıtlığına çekmiştir.

28 Şubat'ta hükümetin düşürülmesine kadar devam eden "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemleri Türkiye'de konvansiyonel olmayan hareketliliklere geçişte iyi bir örnek oluşturmaktadır. Yapılan eylemler şiddet içermemekte ve dönemin imkânlarını kullanarak yaratıcı bir kimliğe bürünmektedir. Eylemleri örgütleyen bir lider olmasına karşın sıkı bir örgüt yapısı yoktur. Repertuar belli olmasına rağmen eylemler farklılıklarla zenginleştirilmiştir. İktidarı ele geçirme niyeti olmamasına rağmen iktidarın düşürülmesini de memnuniyetle karşılayacak bir kesim tarafından da desteklenmiştir. Eylemcilerin günümüzdeki gibi anında haberleşebilecekleri internet teknolojisi yoktur; fakat ulusal medya üzerinden örgüt ve katılımcılar canlı tutulmaktadır. Halkın sokağa çıkmadan evlerinden katılımı ve desteklerini gösterecekleri ışıkları yakıp söndürmek gibi eylem repertuarları sonraki protestolarda da sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin Gezi Parkı Eylemleri'nde eylemcilere destek vermek isteyen; fakat sokağa çıkmak istemeyen kesimler tencere ve tavaları birbirine vurarak veya ışıklarını yakıp söndürerek eylemcilere destek vermişlerdir.

"Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemlerine olan destek, zamanla sivil bir inisiyatif olmaktan çıkarak medyanın özel ilgisini kazanmıştır. Dönemin hâkim medyası saat 21.00'de yayınlarına ara vererek eyleme ilişkin görüntüleri verirken "askeri lojmanlarda oturan asker ailelerinin de eyleme katıldıklarını özellikle vurgulamıştır" (Doğan, 2013:295). Eylemler de zamanla boyut değiştirmiş ve irtica ve RP karşıtlığına dönüşmüştür. Bu ortamda TSK sürekli çeşitli kurumlara irticaya yönelik brifingler vererek hükümete açıktan mesajlarını iletmektedir.

TSK ile RP'nin gerilimli ilişkisinde Kudüs Gecesi, ipleri tamamen kopma noktasına getirmiştir. Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi organizasyonunda Hamas ve Hizbullah liderlerinin fotoğrafları asılmış, Hamas temalı İsrail karşıtı tiyatrolar oynanmış ve İran Büyükelçisi şeref konuğu olarak davet edilmiştir. Ertesi sabah gazeteler, İran Büyükelçisi'nin Kudüs Gecesi'nde şeriat çağrısı yaptığı şeklinde haberlerle çıkmıştır. Bu gelişmeler üzerine

tatbikat alanına giden tankların Sincan'dan geçirilmesi kararı alınmıştır. Açıkça bir darbe tehdidinin yapıldığı manevra sonrası Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir "demokrasiye balans ayarı yaptıklarını" ifade etmiştir. Erbakan'ın görmezden geldiği bu açık tehdit, kendisini 28 Şubat MGK'de yazılı olarak göstermiştir. Artık TSK kontrolden çıkmış, adeta hükümete alması gereken kararları dikte ettirmektedir. Askerler tarafından hazırlanan 28 maddelik metne Erbakan gönülsüz de olsa imza atmıştır. Üstelik bu metinde 8 yıllık kesintisiz eğitimin kabul edilmesiyle İmam Hatiplerin orta bölümleri kapatılmakta, Kuran kursları kapatılmakta, tarikatlar ve irticai faaliyetlere büyük ölçüde son verilmektedir.

Erdoğan'a göre, Erbakan bu imzayla birlikte; "(...) en kolay olan yolu seçerek, kendini inkâr etmiştir. Öyle görünüyor ki, Refah Partisi yönetimi sistemi değiştirme/dönüştürme yönündeki bütün iddialarından vazgeçmiş ve 'teslim' bayrağını çekmiştir" (Erdoğan, 1999:33). Bu imza, ordunun klasik darbe anlayışından çıkarak farklı aktörlerle iş birliği içinde siyasete müdahalesini gösterdiğinden post-modern darbe olarak nitelendirilmiştir. Ordu bu müdahalelerinin arkasında klasik darbe kartını elinde tutarak sivil siyaseti dizayn etmektedir. Aydın Menderes'in durumu özetleyip sürecin adını koyduğu ifadesi ile "Hükümetin, Çiller ve Erbakan'ın artık durumu görmeleri ve bunun gereğini yapmaları lazım. Bayramdan sonra bunun üzerinde duracağız ve şunu açık bir şekilde söyleyeceğiz: Siz artık hükümet değilsiniz, bunu görün ve gereğini yapın..." (Bayramoğlu, 2001:147) 28 Şubat Post-Modern Darbesi ile beraber 54. Hükümet daha fazla görev yapamayarak yerini Yılmaz tarafından kurulan 55. Hükümete devretmiştir.

28 Şubat darbesi arkasından Batı Çalışma Grubu adı verilen fişleme çalışmalarını, siyasi yasakları ve ordunun post-modern yöntemlerle siyasete müdahale etme geleneğini bırakmıştır. RP'nin kapatılması ve Erbakan'a siyaset yasağı getirilmesi üzerine Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur. Ancak parti içinde yenilikçi kanat ile gelenekçi kanat arasında ayrışma yaşanmış ve FP birinci kongresine yenilikçi kanattan da aday çıkarılmıştır. Yenilikçi kanadın adayı olan Abdullah Gül seçimi kaybetmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi de kapatma kararından sonra Milli Görüş hareketi içindeki yenilikçiler Ak Parti'yi, gelenekçi kanat ise Saadet Partisi'ni (SP) kurmuştur. Böylece Milli Görüş hareketi iki partiye ayrılmıştır. Bu ayrılık sonrası kurulan Ak Parti, Türkiye siyasal hayatında 2000'li yılların ana aktörü olarak varlığını devam ettirmiştir.

3.1.3. Ak Parti'nin Kurulması

3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Ak Parti'nin %34 oy alarak tek başına iktidara gelmesi Türkiye'de beklenmedik bir gelişme olarak görülmüştür. Çünkü Ak Parti, henüz ikinci yılını doldurmamış bir partidir. Üstelik 1999 seçimlerinde Ak Parti'nin de içinden çıktığı Milli Görüş çok zayıflamış ve TSK destekli olarak irtica da hala ülkenin en önemli sorunu olarak görülmektedir (Uzgel, 2014:11). Ak Parti'nin 2002'de elde ettiği seçim başarısının iç ve dış politik

koşullarla yakından ilgisi vardır. İç koşullara bakıldığında, Türkiye 90'lerden 2001 yılına kadar şiddetli çatışmaların, siyasi yozlaşmanın, terör eylemlerinin etkisiyle siyasal ve ekonomik olarak zor bir dönem yaşamıştır. Taşkın'ın ifadesiyle; Ak parti bu karamsar ortamda, o zamana kadar meşru görülmeyen aktörleri muhatap alarak, toplumun mağdur kesimlerinde bir umut yaratmıştır (Taşkın, 2017:13). Uzgel'e göre ise; Ak Parti birinci aşama olarak içinden çıktığı Milli Görüş hareketinin

Batı karşıtı, devletçi/kalkınmacı ve içinde barındırdığı milliyetçi öğelerden mümkün olduğunca arınıp, iktidarda ılımlılaştırma sürecini yaşamıştır. İkinci aşamada ise, Türkiye'de liberallerle oluşturulan yeni hegemonik blok aracılığıyla Kemalist ideolojinin ve devletçi anlayışın dönüştürülmesi ve küreselleşme süreci için sorun yaratan yönlerinin tasfiye edilmesi gündeme gelmiştir (Uzgel, 2014:12).

Dış koşullara bakıldığında ise, 1970'lerden itibaren refah devlet modeli bütün dünyada terk edilerek yerine neoliberal politikaların geçirildiği bir değişim yaşanmaktadır. Türkiye'de de 24 Ocak kararları ile başlayan neoliberalizmin yükselişi Bedirhanoğlu'na göre kurumsallaşabilmek için bir dizi basamaktan geçmiştir. Bu basamaklar,

Avrupa birliği AB'ye ile Türkiye arasında 1995 yılında kurulan Gümrük Birliği, 1998'den itibaren özellikle Rusya'da yaşanan krizin etkisi altında kendisini hissettiren mali kriz, Aralık 1999'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşması ve yine Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde AB'den resmi adaylık statüsü alınmasını takiben ısrarla dillendirilmeye başlanmıştır; ama bu yönde somut adımlar atılabilmesi ancak 2001 finansal krizinden sonra mümkün olabilmıştır (Bedirhanoğlu, 2013:48).

Yaşanan gelişmeler Türkiye'nin de kabuk değiştirmesi ve küresel sermaye ile iş birliğine girmesinin adımları olarak okunmuştur. Bu iklimde yeni kurulan Ak Parti, diğer taraftan ABD'nin soğuk savaş sonrası siyasal İslam'ı ılımlılaştırma politikaları ve bütün Ortadoğu'ya hem demokratik hem de Müslüman bir ülke modelinin sunulması için örnek olarak desteklenmiştir. Bu destek ile beraber Ak Parti, mensubu olduğu gelenekteki Batı karşıtlığını ve Yahudi düşmanlığını bırakarak yüzünü ABD ve AB'ye dönmüştür.

Ak Parti 2002 seçimlerinde AB katılım hedefleri ve demokratikleşme vaatleri ile içeride liberalleri arkasına almış, dışarıda da AB ve ABD'nin desteğini kazanmıştır. Diğer partilerin tabanlarından kopmasının yarattığı alternatifsizlik ortamı ve Türkiye siyasetinin elitist yapısı ve TSK ile bağlantıları, AK Parti'nin geniş halk kitleleri ile buluşmasının önünü açmıştır. Geniş halk kitlelerine yoksullukla ve yolsuzlukla mücadele söylemiyle seslenen Ak Parti, TSK karşısındaki duruşunu da demokratikleşme vaatleri ile güçlendirmiştir. Neoliberal politikaların ihtiyaç duyduğu yürütmenin güçlendirilmesi ve devletin yeniden dönüştürülmesi süreci ilk olarak ekonomi yönetimi ile siyasetin birbirinden ayrıştırılmasını gerektirmiş ve ekonomik istikrara ulaşmak için siyasi istikrarın gerekliliği vurgulanmıştır (Bedirhanoğlu, 2013:51). Daha sonra Yıldırım'a göre, neoliberal politikaların devamı ve halk ile bağların canlı tutulması için eğitim,

sağlık, ulaşım hizmetlerinde popülist politikalar hayata geçirilmiş yoksul kesimlere dokunacak sosyal yardımlar verilmiştir (Yıldırım, 2013:92-96).

Ak Parti'nin kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlaması, İslamcı kimlikten olabildiğince kaçınarak "milli görüş gömleğini çıkardığını" söylemesi, 2004 yılı sonuna kadar yaptığı hızlı reformlar, Batı ile kurduğu yakınlık, yasaklı genel başkanının mağduriyeti, dağıttığı sosyal yardımlar, yoksul ve dar gelirli kesimle kurduğu ilişki, TSK ve siyasi elitlerle çekişmesi, Anadolu sermayesine göz kırpması, sermaye grupları ve onlara dağıttığı paylarla arasını iyi tutması kuruluş döneminin kaba hatları olarak karışımıza çıkmaktadır. Ak Parti'nin bu dağınık yapısı katıldığı ikinci genel seçimlerde %46'yı aşkın oy almasını sağlamıştır. Ancak konu açısından özellikle birinci dönem Ak Parti iktidarını detaylandırmak gerekecektir. Çünkü Cumhuriyet Mitingleri birinci dönem sonunda gerçekleşmiş ve ikinci genel seçimlerin de erkene alınmasında etkili olmuştur.

2.1.3.1. Abdullah Gül Dönemi 58. Hükümet

Türkiye'nin 57. Hükümeti 18 Nisan 1999 genel seçimlerinden birinci olarak çıkan Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik Sol Parti (DSP) ile MHP ve ANAP arasında bir koalisyon hükümeti olarak kurulmuştur. AB üyeliği kapsamında yapılacak reformlar dönemin hükümetinin en önemli meselesi olmuştur. Bu amaçla hükümet 2001 yılında kapsamlı bir reform paketi ile anayasa değişikliğine gitmiş ancak yapılacak bazı değişiklikler hükümet ortakları arasında sorunlara sebep olmuştur. Özellikle idamın kaldırılması MHP kanadında sorun oluştururken Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve kararlarının niteliğinin değiştirilmesi askeri çevreler açısından endişe ile karşılanmıştır. Çünkü Türkiye siyasal hayatında askeri bürokrasinin hâkimiyetindeki MGK, sivil hükümetin kararlarının yönlendirilmesinde her zaman etkin bir aktördür. Ancak AB raporlarında sıklıkla ordu üzerinde sivil denetimin olmadığına ve bunun demokratik sakinlerine vurgu yapılması üzerine estirilen AB tam üyelik rüzgârına karşı askerî bürokrasi de karşı duramamıştır (Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 1998:18). Yapılan değişiklikle 28 Şubat sonrasında ilk defa ordunun sivil kontrolü üzerine adım atılmıştır.

57. Hükümet döneminde bir taraftan AB üyeliği için demokratik reformlar yapılırken diğer taraftan Türkiye siyasetinin diğer bir hegemonik gücü olan yargı eliyle de kapatılan Refah Partisi'nin devamı olduğu gerekçe gösterilerek, Fazilet Partisi'ne de kapatma davası açılmıştır. Üstelik Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın türbanlı yemin etmek istemesi mecliste Ecevit ile sert atışmalara sebep olmuş ve Kavakçı, DSP'li vekiller tarafından protesto edilerek dışarı çıkarılmak istenmiştir. Merve Kavakçı'nın daha sonra ABD vatandaşı olması sebebiyle milletvekilliği düşürülmüş ve Kavakçı, beş yıl siyaset yasağı almıştır.

57. Hükümet'in sonunu getiren olay ise ekonomi tarafında olmuştur. 1999 yılında Gölcük Depremi, Kasım 2000'de ekonomi tarihine "Kara Çarşamba" olarak geçen finansal kriz ve

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında anayasa kitapçığı atma tartışması ile patlak veren Şubat 2001 krizleri hükümetin sonunu getirmiştir.

Bu dönemde yargı tarafındaki gelişmelere bakıldığında ise; İslami kesimler ile Kemalist hegemonik merkez arasındaki çekişmenin devam ettiği görülmektedir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açtığı dava sonucunda FP kapatılmıştır. Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı;

FP'nin laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle kapatıldığını, beyan ve eylemleri nedeniyle partinin kapatılmasına neden olan milletvekilleri Nazlı Ilıcak ve Bekir Sobacı'nın, milletvekilliklerinin sona erdiğini, yine eylemleriyle partinin kapatılmasına neden olan parti üyeleri Merve Kavakçı, Nazlı Ilıcak, Bekir Sobacı, Ramazan Yenidede ve Mehmet Sılaya 5 yıl süreyle siyasi yasak getirildiğini söyledi (TBMM Bülteni, 2001).

Millî Görüş hareketinin önemli siyasetçilerinden İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise 12 Aralık 1997'de Siirt'teki bir konuşmasında "Minareler süngü, kubbeler miğfer; camiler kışlamız, mü'minler asker" şeklindeki sözleri üzerine TCK'nin 312. Maddesi uyarınca, halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa sevk etmek suçlamasıyla 10 ay hapis cezası almıştır. Erdoğan'ın hakkında soruşturma başlatılmasından dört gün sonra Refah Partisi kapatılmış ve parti genel başkanı Erbakan'ın beş yıllığına siyaset yapması yasaklanmıştır. Erbakan'dan sonra yeni kurulacak partinin başkanlığı için en güçlü aday olan Erdoğan da bu şekilde engellenmek istenmiş ve 28 Şubat'ın yarattığı ideolojik ve siyaset dışı mekanizmalar ile Millî Görüş hareketi siyaset dışına itilmek istenmiştir. Erdoğan'ın cezası 1999'da infaz edilerek Erdoğan cezaevine gönderilmiştir. Kapatılan Refah Partisi yerine kurulan Fazilet Partisi'nin de kapatılmasıyla Millî Görüş hareketi içinde Erdoğan liderliğindeki yenilikçi grup, yeni bir yola girerek siyasal İslamcı hareketi bırakmış ve içinde her kesimi kucaklayacak, Batı ve liberallerle iyi ilişkilerde bulunacak yeni bir parti kurma kararı almıştır. Böylece Millî Görüş'ten gelen yenilikçi bir kadro ile 14 Ağustos 2001 tarihinde Ak Parti kurulmuştur.

Ecevit'in sağlık sorunlarının da tartışıldığı, ülkenin ağır ekonomik krizlerle mücadele ettiği 2002 yılında Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin 3 Kasım 2002'de erken seçim kararı alması ve bu kararın destek görmesi üzerine yeni kurulan ve genel başkanı yasaklı Ak Parti de seçimlere katılmıştır. 2002 genel seçimlerinde Ak Parti beklenmedik bir başarı ile %34,29 oy alarak tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşmıştır. Ancak Ak Parti Genel Başkanı Erdoğan siyasi yasaklı olduğundan yeni hükümeti yakın arkadaşı ve partinin iki numaralı ismi Abdullah Gül kurmuştur.

Kuru'ya göre; yeni kurulan hükümetin karşısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Cumhuriyet Halk Partisi, Anayasa Mahkemesi ve ordu olarak "sert laiklik" temsilcisi Kemalist blok durmaktaydı. Bu bloğun karşısında ise Ak Parti tarafından temsil edilen "pasif laiklik" yer almaktaydı. Ak Parti tarafından 28 Şubat gerilimini aşabilmek ve bu bloğu kırabilmek için kullanılacak en elverişli mekanizma AB adımları ve demokratikleşme hamleleridir (Kuru, 2006:140-151). Çünkü askerî bürokrasi sürekli hükümete post-modern mesajlar vermeye devam

etmektedir. Örneğin 29 Kasım'da Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök ve kuvvet komutanları, TBMM Başkanı Bülent Arınç'a ziyaretlerini çok kısa tutmuşlar, bu ziyaretin kısalığı da Arınç'ın eşinin türbanına bağlanmıştır. Dönemin gazetelerinde bu görüşme "postmodern-ziyaret" gibi manşetlerle verilmiştir (Post-modern ziyaret, 2002). "29 Kasım 2002'de toplanan MGK'da ise Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman, protokolde türbanlı görüntünün yarattığı rahatsızlığı dile getirerek bu konuda ki Anayasa Mahkemesi'nin kararını hatırlatmıştır" (Salkın, 2010:117).

Tayyar'a göre, "İlk günlerde medyaya yansıtılan bu tablo, Ak Parti iktidarı önünde, ancak asker gölgesinde 'irtica' ve 'AB' konulu iki temel tartışma konusunun olduğunu göstermiştir" (Tayyar, 2009:211).

Gül tarafından kurulan 58. Hükümet bir taraftan Başbakan Abdullah Gül, diğer taraftan Gül'ün de mensubu olduğu Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından temsil edilerek bürokratik ve diplomatik bakımdan kötü bir manzara vermektedir. Bu sorunun çözülmesi için ana muhalefet partisi genel başkanı Deniz Baykal devreye girmiş ve Erdoğan'ın yasağının kaldırılması için kanun teklifi verilmiştir. CHP'nin de desteği ile cumhurbaşkanından dönen kanun teklifinin ikinci kez gönderilmesi ile cumhurbaşkanı da bu teklifi imzalamak zorunda kalmıştır ve siyaset yapmanın önü Erdoğan'a açılmıştır. Daha sonra YSK'nin 02.12.2002 tarihli toplantısında, Siirt ilindeki seçimlerin yenilenmesine karar verilerek Erdoğan'a başbakanlık yolu açılmıştır. Siirt'teki seçimlerde Erdoğan'ın milletvekili seçilmesi üzerine Abdullah Gül başbakanlığındaki 58. Hükümet istifa etmiş ve yerini Erdoğan başbakanlığındaki 59. Hükümet'e devretmiştir.

2.1.3.2. Erdoğan Dönemi 59. Hükümet

Erdoğan'ın başbakanlığında kurulan 59. Hükümet, 23.03.2003 yılında güvenoyu almış ve göreve başlamıştır. 59. Hükümet aynı zamanda Erdoğan'ın başbakanlığında kurulan Ak Parti'nin ilk hükümeti olmuştur. Erdoğan hükümetinin göreve geldiğinde çözmesi gereken en önemli sorun olarak sivil-asker ilişkileri durmaktadır. Üstelik hükümetin göreve geldiği sırada Türkiye'nin yanı başında komşusu olan Irak'a, ABD savaş açmıştır. ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a geçişini düzenleyen tezkerenin de mecliste reddedilmesiyle ABD ilişkileri iyice gerilmiştir. 28 Şubat'ın hâlâ izlerinin silinmediği ve Ak Parti hükümetine Kemalist ideolojik aygıtların güvensizliğinin devam ettiği zamanda ABD ve Batı ilişkileri Ak Parti için önem taşımıştır.

Erdoğan'ın karşılaştığı ikinci zorluk ise Erdoğan dâhil Ak Parti'nin önemli kadrolarının köken aldıkları siyasal İslamcılık ideolojisi ve Millî Görüş çizgisidir. Erdoğan her fırsatta "Millî Görüş gömleğini çıkardıklarını" beyan etse de özellikle TSK ve Kemalist merkez üzerinde inandırıcılıkları zayıf kalmıştır. Bu beyanların güçlendirilmesi için Ak Parti kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlayarak sürekli reform, yenilik ve demokrasi vurgusu

yapmıştır. Erdoğan, 59. Hükümet programında Ak Parti'nin benimsediği muhafazakâr demokrasi anlayışını tanımlamıştır. Erdoğan'a göre;

AK Partinin muhafazakâr kimliği, siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını öngören dayatmacı siyasal anlayışları reddetmektedir. Siyasal otoritenin sınırlandırılması düşüncesi, bizim muhafazakârlık temelli siyaset kavrayışımızın en ısrarlı olduğu argümanlardandır. Bize göre, sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar, sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır. AK Parti iktidarı, her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için engel olarak görür. Muhafazakâr demokrat siyasî kimliğimizin genel tutumu "kanun hâkimiyeti yoluyla sınırlı devleti savunmak, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak" olarak özetlenebilir (Erdoğan, 2013:8096).

Erdoğan'ın hükümet programı çoğunlukla liberal demokrasi modeliyle örtüşmektedir. Demokrasi evrensel bir değer olarak sunulmakta, hukuk devletine vurgu yapılmakta, siyaset bir uzlaşma alanı olarak görülerek toplumsal alandaki çeşitlilik ve farklılıklar bir zenginlik olarak gösterilmekte, toplumsal mutabakat; meşruiyetin dayanağı olarak sunulmakta, asli fonksiyonlarına çekilmiş küçük ama dinamik ve etkili bir devlet modeli savunulmaktadır (Erdoğan, 2013:8096-8099). Erdoğan aynı zamanda laiklik kaygılarını gidermek için sıklıkla anayasa ve cumhuriyetin temel değerlerine bağlılığını vurgulamıştır; ancak 59. Hükümet programının okunmasından hemen sonra CHP grubu adına söz alan Mustafa Özyürek'in konuşmasından anlaşılacağı gibi Kemalist merkezîyetçi kanatta Ak Parti'nin İslamcılıkla eşleştirilmesi devam etmektedir. Özyürek, Ak Parti ile ilgili kaygıları ve "muhafazakâr demokrat" söyleminden algılarını ifade etmek için CHP grubu adına konuşmasında;

Orta sol partiler, daha çok eşitliği, sosyal adaleti öne çıkaran partilerdir; bunun karşısında olan muhafazakâr partiler ise, daha çok sermayeyi gözetken partilerdir. Adalet ve Kalkınma Partisi bu değerlendirmenin biraz dışına çıkabilmek için, başına, bir de "demokrat muhafazakâr" eklemesini yapmıştır; yani, demokrat kimliği, aslında, biraz da, Adalet ve Kalkınma Partisi yöneticilerinin geçmişten geldikleri çevreleri ve İslamî referansları uygun bir şekilde ifade etmek için kullandıkları bir sözcük gibi algılanmaktadır; demokrat muhafazakâr parti... Tabii, biraz önce de belirttiğim gibi, herkes kendini istediği gibi değerlendirebilir; ama, bizim değerlendirmemize göre Adalet ve Kalkınma Partisi, esas itibarıyla, İslamî değerleri temel alan, kitlelerin hoşuna gidecek mesajları öne çıkaran popülist bir partidir (Özyürek, 2013:8120).

Ak Parti'nin bir dönem başbakan yardımcılığını da üstlenen Yalçın Akdoğan'a göre; Ak Parti'nin muhafazakâr demokrasisi, muhafazakârların demokrasi içinde geçirdiği dönüşüme dayanmaktadır. Yoksa Ak Parti, demokrasiyi muhafazakârlığa kaydırarak yeni bir formatla inşa etmeye çalışmamaktadır (Akdoğan, 2007:188).

28 Şubat darbesi ve devamında Millî Görüş siyasetinin yargı eliyle siyaset dışına itilmesi I. Erdoğan Hükümeti'nin ilerleyeceği yolu daraltarak Erdoğan'ın Kemalist, bürokratik merkezîyetçi yapı ile gerilimden olabildiğince kaçınmasını gerektirmiştir. Bu yüzden Ak Parti ilk

döneminde İslamcı geçmişinin yerine liberal değerleri ikame etmeye çalışmıştır. Akdoğan'a göre Ak Parti'nin bu çizgisi yönetici kadronun yapısında, teşkilat ve parti tabanında ve seçmen kitlesinde gözlemlenebilir ve Akdoğan'a göre;

“Siyasal İslam çizgisindeki partiler Türkiye'yi Ak Parti gibi dünya sistemi ile entegre olmuş, Avrupa Birliği üyesi, yüzü Batı'ya dönük bir ülke olarak konumlandırmıyorlardı. Serbest piyasa ekonomisini kabullenen, sistemin laik karakterini ve demokratik yapısını savunan Ak Parti, ekonomiden siyasete kadar farklı bir kulvardadır” (Akdoğan, 2004:106).

Ak Parti'nin demokrasi söylemleri ve değişerek İslamcılıktan uzaklaştığı savı özellikle TSK'da inandırıcı bulunmamıştır. Askerler ve Ak Parti hükümetinin karşılaşma alanlarında yaşanan gerilim açığa çıkmış ve dönemin hâkim medyası tarafından da bu anlar sürekli manşetlere taşınmıştır. I. Erdoğan hükümeti, askerlerle ilk krizini 23 Nisan Resepsiyonu'nda yaşamıştır. TSK'nin yüksek güvenlik tehdidi olarak irticayı görmesi ve türbanlı kadınları irticanın temsilci olarak kabulüyle beraber; eşlerle birlikte katılım sağlanan her etkinlik kriz potansiyeli taşımıştır. Geleneksel olarak TBMM başkanı tarafından verilen 23 Nisan Resepsiyonu'nda da Bülent Arınç'ın türbanlı eşinin resepsiyona katılmayacağını açıklamasına rağmen askerler, resepsiyonu boykot ederek katılmamıştır. TSK komuta kademesinin yanında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve CHP'de resepsiyona katılmamıştır (AKP yalnız kaldı, 2003).

Ak Parti, birinci döneminde siyasal İslamcı bağlarından koptuğunu AB ve Batı vizyonu ile anlatmaya çalışırken diğer taraftan da muhafazakâr ve İslamcı tabanı konsolide etmeye çalışmaktadır. Çünkü türbanlı eş krizlerini aşmak için, eşlerin etkinliklerden uzaklaştırılması bu sefer de muhafazakâr tabanının tepkisini çekmektedir. Ak Parti'nin “muhafazakâr demokrasi” kavramı tam da bu iki eğilimi birleştirmek için keşfedilmiştir ve Uzgel'e göre; Erdoğan ve Gül, 28 Şubat sürecinde önemli bir bilişsel öğrenme sürecinden geçerek iktidara gelme ve iktidarda kalmanın yollarını öğrenmişlerdir. Bu yol da Erbakan'ın aksine ABD ve Batı ile iyi ilişkiler kurmaktan geçmektedir. Bu yüzden Ak Parti, kurulduğu dönemde ABD içinde lobi faaliyetleri yürütmüş ve doğrudan Erdoğan üzerinden güven aramıştır. Erdoğan, The Wall Street Gazetesine “Ülkemiz sizin sadık bir müttefikiniz ve dostunuzdur” başlıklı yazı kaleme almıştır (Uzgel, 2014:19-20). ABD'nin de 11 Eylül saldırılarıyla beraber güvenlik politikalarındaki değişim ve ılımlı İslam projeleri Ak Parti ile çakışmıştır. Böylece dünyaya Müslüman ve demokrat bir ülke modellemesi sunulacak ve radikal İslam'ın tasfiyesi gerçekleştirilecektir. Uzgel'e göre (Uzgel, 2014:23);

Siyaset düzlemindeki bu dönüşümün toplumsal alandaki etkileri ve uzantıları Türkiye'de 2000'li yıllarda yeni fırsatlar yarattı. Muhafazakar Anadolu kökenli burjuvazi için dünya ekonomisi ile bütünleşme, İslamcı entellektüeller için kendini medya ve diğer araçlarla daha geniş ve etkin bir biçimde ifade etme, sıradan bir İslamcı/muhafazakar için toplumsal ve kamusal alanda dine daha geniş bir temsil imkanının ortaya çıkması ve hepsinin ortak bir noktası olarak Kemalist laiklik anlayışının revize ya da tasfiye edilmesi anlamına geliyordu.

Erdoğan'ın sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine taşımak ve TSK'nin cenderesinden kurtulmak için en önemli kozu AB uyum paketleridir. Türkiye'de ordunun sivil denetimsizliği ve on yılda bir gerçekleşen darbe geleneği, Türk siyasetinin en kronik sorunlarından birisi olarak AB tarafından da eleştirilmekte; özellikle TSK'nin siyaset üzerinde etkinliğinin hukuki mekanizması olan Milli Güvenlik Kurulunun yapısında değişiklikler talep edilmektedir. Kopenhag Kriterleri'ni karşılamak için çıkarılan 7. Uyum Paketi ile MGK'nin yapısı değiştirilmiştir. 7. Uyum Paketi kapsamında: Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununun 4. maddesi değiştirilerek, Kurulun görev alanı yeniden tanımlanmıştır; "Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadırlar" şeklindeki madde yürürlükten kaldırılmıştır ve TSK'nin bir kısım malları Sayıştay denetlenmesine açılmıştır.

Erdoğan, AB rüzgârını arkasına alarak sivil-asker ilişkilerinde önemli değişiklikler gerçekleştirmesine rağmen, TSK'nin sadece hukuki düzenlemelerle kontrol altına alınamayacağını farkındadır. Bu yüzden Erdoğan, ilk döneminde kontrollü söylemlerde bulunarak uzlaşmacı bir siyaset izlemiştir ve Çınar'a göre (Çınar, 2013:312) Ak Parti'nin negatif özgürlükçü liberal söylemlerinin arkasında bürokratik merkezîyetçi laik devletin kısıtlayıcı/engelleme müdahalelerinden kurtulmak amacı vardır. Çınar'a göre (Çınar, 2013:313);

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus, liberal dilin iktidar odaklılığın, iktidar olma ve iktidarda kalma gerekliliğinin bir sonucu olarak kullanılması ve bunun yarattığı ve yaratacağı çelişkilerdir. Bu çelişkiler dikkate alındığında, AKP'nin Türkiye'de bir liberalleştirme projesinin yüklenicisi olmak gibi bir işlevi ve misyonu yoktur. AKP'nin işlevi ve misyonu daha çok defansiftir: iktidar olarak ve iktidarda kalarak devletin muhafazakâr/İslami kesimlerinin 28 Şubat sürecine benzer bir şekilde cendere altına almasını engellemektir.

I. Erdoğan Hükümeti'nin Kemalist bloğu aşmak için kullandığı diğer bir enstrüman da ekonomik yetenekleridir. Ak Parti, hükümete gelmeden önce Türkiye'nin yaşadığı ekonomik bunalımlar ve istikrarsız hükümetler yüzünden oluşan ekonomik sorunlar karşısında, halktan peşinen kredi almıştır. "Yolsuzluk ve yoksullukla mücadele" sloganları karşılık bulmuş ve parti tek başına hükümet kuracak desteği kazanmıştır. Dünyada yükselen neoliberal ekonomik modelin özelleştirme uygulamaları Türkiye'ye taşınmış; Türk Telekom, TÜPRAŞ, ERDEMİR, PETKİM, TEDAŞ ve Petrol Ofisi gibi KİT'ler özelleştirilmiştir. Bu satışlarla Ak Parti hem laik cephenin destekçisi olan Doğan Grubu gibi medya patronlarının hem de İstanbul sermayesi olarak gösterilen TÜSİAD gibi iş çevresinin desteğini kazanmaya çalışmıştır. Ayrıca uygulanan neoliberal politikalar ve dış politikaların sonuçları olarak ekonomik göstergeleri düzeltmiş ve Ak Partiye destek veren sermaye grupları da güçlendirilmiştir. Ak parti bir taraftan merkez ile ekonomi üzerinden ilişki kurarken çevre ile de eğitim, sağlık, alt yapı ve yerel yönetimler üzerinden ilişki geliştirmeye çalışmıştır. Bu sayede Erdoğan, çevrenin temsilciliğine yaslanarak

merkeziyetçi seçkin yapıya karşı korunaklı kalmış ve ilk döneminde Kemalist yapı karşısında tutunabilmiştir.

3.2. Cumhuriyet Mitinglerinde Kemalist Hegemonik Söylem

Devletin merkezinde konumlanan ve 1980'lerden itibaren gerileyen Kemalist hegemonya, 2007 yılında son kale olarak cumhurbaşkanlığına tutunmaktadır. Çeçen'in ifadesiyle Atatürk'ün devleti, tam anlamıyla bir var olma ve yok olma mücadelesi vermektedir (Çeçen, 2008:3). Üstelik Alan'ın da belirttiği üzere, Cumhurbaşkanı adli ve idari yüksek yargı, askeri yargı, YÖK, Üniversiteler ve hükümet kararları üzerinde çok büyük yetkilere sahiptir. Alan'ın belirttiği kurumlara özellikle yargı, üniversiteler ve TSK'ye, Ak Parti cumhurbaşkanlığı makamını ele geçirerek sirayet etmeye başlarsa; Kemalist hegemonya kırılacaktır. "Çünkü AKP her ne kadar Milli Görüş gömleğini çıkardığını savunsa da bu endişeyi yaşayanların gözünde hala siyasi İslamcı bir partidir. Bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluşundan beri şeriatı potansiyel bir tehlike olarak gören modernist, laik anlayışın irtica korkusunu beslemektedir" (Kabakçı, 2013:96-97).

Kemalist ideolojinin cumhurbaşkanlığı seçimlerine bakışını yine İlhan Selçuk'un yazısından görmek mümkündür. Selçuk 7 Nisan'da Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında "Ya Herru ya Merruya Zorlanan Türkiye" diye başlık atmıştır ve şunları söylemektedir (Selçuk, 2007:8):

AKP üst kadrosunu oluşturan kişilerin sicilleri malum... Bu üst kadro diyor ki: Tarihsel bir fırsat elime geçti, bunu kullanmalıyım... Medya ellerinde... Dış destek (ABD) var... Özel sektör AKP'ye boyun eğmiş, bunu düpedüz açıklamış... Ancak üniversiteler direniyorlar... Asker AKP'nin gözünde sakıncalı... Yargı daha teslim olmamış... Hesap ne: Çankaya'yı bir başka deyişle "Devlet"i ele geçirirsem, atacağın adımlar karşısında hepsi dize gelir, ülkeyi teslim alırım... Bu yazının girişindeki tümce yineliyorum: Cumhurbaşkanı seçimi artık bir cumhurbaşkanı seçimi olmaktan çıkmıştır.

Kemalist hegemonik aktörler mitinglerden önce olabildiğince güç toplamaya çalışmış, hegemonya üretim araçları olarak kullandıkları bütün STK'leri devreye alarak mitinglere katılımları teşvik etmişlerdir. Bunun öncesinde farklı katılım mekanizmaları ile sokağa çıkılmış ve 14 Nisan Mitinginin adeta provası olarak düşünülen DSP'nin 8 Nisan Mitingi düzenlenmiştir. Bu mitingde konuşma yapan DSP Genel Başkanı Zeki Sezer; "Çankaya'ya çıkamazsın, çıkarsan da oturtmayız" diye Erdoğan'a seslenmiştir. Selçuk ise, Atatürk'ün 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkarak düşman altındaki vatani kurtarmak için halkı harekete geçirmesi ile 14 Nisan Mitingi arasında benzerlik kurmakta ve Selçuk'a göre Türkiye; dincilik ve bölücülükle ülkeyi paylaşmak isteyen emperyalist gücün tesiri altındadır. Bu yapıdan kurtulmak için ise 14 Nisan Mitingiyle yine halkın kıpırdatılması gerekmektedir (Selçuk, 2007:2). ADD Genel Başkan Yardımcısı Nur Serter ise; darbe propagandası yapanların ve suni bir darbe söylentisi çıkaranların karşısında olduklarını, Türkiye'de darbelerin geride bırakıldığını söylemektedir. Yine Serter'e göre; "14 Nisan'da Ankara

Tandoğan Meydanı'ndan yükselecek olan ses; uzlaşının, birlik bütünlüğümüzün, demokrasinin sesi olacaktır. 14 Nisan'da Ankara'dan yükselecek olan ses, Cumhuriyet'e sahip çıkanların, ulusalcıların, Atatürkçülerin sesi olacaktır. 14 Nisan'da Tandoğan'da "Türkiye konuşacaktır" (Serter, 2007:2).

Mitingler öncesinde, mitinglere destek veren açıklamalara bakıldığında; Kemalist hegemonyanın 2002 seçimleriyle birlikte zayıflayan üstünlük ve baskısının cumhurbaşkanlığının da kaybedilmesiyle tamamen ortadan kalkacağına dair bir kaygının varlığı görülmektedir. Kemalist yazarlar Ak Parti eylemlerine "sivil darbe" yakıştırmayı yapmakta ve Ak Parti eliyle oluşan karşı hegemonyanın aynı zamanda Türkiye'nin temel direkleri olarak gördükleri laiklik, milliyetçilik, Atatürkçülük, cumhuriyetçilik gibi değerlerini tahrip ettiğini savunmaktadırlar. Örneğin Sirmen'e göre (Sirmen, 2007:4) Ak Parti;

2002 seçimlerinin hemen ertesinde, devlet erkini kullanarak, devletin kadrolarına yasal olmayan yollardan militanlarının sızdırarak başlattığı ve büyük ölçüde yol aldığı sivil darbe girişimini, 864 rakımlı tepeyi ele geçirdiği takdirde, önünde engel kalmaksızın amacına ulaştıracak, lâik rejimi bir İslamcı rejime döndürecektir. Çankaya seçiminin ardından, önce YÖK aracılığıyla üniversiteler, daha sonra yargının ele geçirme süreci başlayacak, geriye kala kala TSK kalacaktır ve laikliğin o kalesinin de düşürülmesi için elden ne geliyorsa yapılacaktır.

Çetinkaya'ya göre (Çetinkaya, 2007:5) ise; Ak Parti eğitim sistemini tamamen ele geçirmiştir. "Işık Evleri", "yurtlar" ve "okullar" ile eğitim, tarikatların kontrolüne geçirilmiş; buradaki "ablaların" sayısı 300 bini aşmıştır. Bunun üzerine sayıları binlerce olan kent imamları da eklenince cumhuriyet tehlikeye düşmüştür. Çetinkaya, karşı hegemonyanın araçlarını gösterirken diğer taraftan da kendi hegemonyalarının en etkili aktörü olan TSK'nin de devreye girmesi gerektiğini savunmaktadır. Çetinkaya'nın sözlerine bakıldığında; "Laik demokratik cumhuriyetin temel ilkeleri ve kazanımları ağır bir saldırı altındadır bugün. Laikliğin altı artık iyice oyulmuş, toplumsal yapı tümüyle bozulmuştur... Bugün Anadolu'da sokaklarda, caddelerde kadın görmek olanaksız! Bu noktada TSK'ye düşen görev nedir? Anayasanın verdiği yetkiyle, anayasal düzeni korumak!"

Çelik'e göre (Çelik, 2009:75); "Kemalizm, siyasal mücadelelerin, toplumsal taleplerin ortak dili olabildiği sürece hegemoniktir, bütün söylemsel alanı kendini evrensel kılarak tanımlamayı ve siyasal olayların yerinden edici sonuçlarını özümlemeyi başaramadığı ölçüde de hegemonik bütünlüğü çözülmeye uğramıştır". 2002 yılı ile beraber yaşanan çözümlenin durdurulması için ise; tüm Kemalist aktörler devreye girerek güç gösterisi yapacakları mitingleri organize etmişlerdir. Cumhuriyet mitinglerinin başlamasından önce de mutlaka en güçlü destekçileri olarak gördükleri TSK'yi yanlarına almak istemişlerdir. TSK'den aranan destek, istenilen güçte olmasa da, Büyükanıt'ın 12 Nisan 2007 tarihli Basın Bilgilendirme Toplantısı'nda gelmiştir. Büyükanıt, terör sorunlarını anlattığı konuşmasının sonunda en çok hangi sorunun sorulacağını bildiğini ifade ederek, cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili (Kökütürk, 2007:78-79);

Şimdiye kadar bu konuda hiçbir şekilde, hiçbir zeminde, hiç kimseyle konuşmadım. Bir hususu belirtmek istiyorum: Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yalnız basın mensupları değil Türk milleti de yakından tanıyor. Bizim temel düşünce yapımızı, inandığımız temel değerleri, cumhuriyet ilkelerine, laiklik ilkesine bağlımızı bilmeyen kimse yoktur herhalde. Olamaz... Bu konulardaki hassasiyetimizi Türk milleti biliyor. Onun için bunları tek tek saymaya gerek yok. Bu değerler manzumesine sahibiz. Bir diğer önemli husus, seçilecek cumhurbaşkanı aynı zamanda TSK'nin başkomutandır. Bu yönüyle TSK'yi yakından ilgilendirmektedir. Biz hem cumhurbaşkanımızın hem de aynı zamanda baş komutanımızın Silahlı Kuvvetler ve Türk milletinin sahip olduğu cumhuriyetin temel değerlerine, anayasamızda ifadesini bulan laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde, bunu davranışlarına yansıtacak şekilde bir cumhurbaşkanının oraya seçileceğine olan inancımı belirtmek istiyorum. Tabii ki yasal mevzuatı, anayasaya, hukuku, cumhurbaşkanı nasıl seçiliyor, bunların hepsini biliyoruz. Hem vatandaş hem TSK'nin bir personeli olarak cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil özde sahip olan bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz. Bunu biz bilemeyiz. Karar Meclis'in kararıdır. Cumhurbaşkanlığı konusunda zaten bundan başka da bir şey söyleme durumunda değilim. Hukuken de hakka sahip değilim.

Kabakçı'ya göre (Kabakçı, 2013:99); "Kemalizm yeni bir devlet ve yeni bir toplum kurma ideali kadar, devletin ortadan kalkması tehlikesini bertaraf etme güdüsünü de beraberinde taşır". Kemalizm, bu güdü doğrultusunda büyük ölçüde asker ile tezahür eden hegemonik mücadelesine 1980'lerin sonunda sivil bir destek olarak bazı STK'leri eklemlemiştir. Erdoğan'ın ifadesiyle (Erdoğan, 2009:585);

Resmi Kemalist söylemin savunmacı- tepkisel ve otoriter bir tarzda yeniden öne sürülmesine dayalı pasif devrim sürecinin mevcut toplumsal-siyasal güç ilişkileri ve hegemonya mücadeleleri karşısındaki sınırlarını aşabilmesi ancak popüler-konsensüel kaynakların harekete geçmesiyle mümkündür. 1980'lerin sonlarından itibaren kurulmaya ve yayılmaya başlayan Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) gibi Kemalist sivil toplum kuruluşları (STK), baskıcı devlet aygıtlarının dayattığı Kemalist restorasyona "sivil" bir destek sağladı. "Sivil toplum"da yükselen neo-Kemalist dalga, STK'ların yanı sıra, bir dizi Kemalist dergiyi ve medyadaki kanaat önderlerini de kapsıyordu. Neo-Kemalist dalganın devletten ve siyasal partilerden görece ayrı bir güç olarak ortaya çıkmasında rol oynayan önemli etkenlerden biri, Kemalist çevrelerin Türk-İslam sentezini sahiplenen 12 Eylül rejimi ile birlikte devlete karşı duydukları güvenin sarsılması, Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak Kemalizmin devlet aygıtlarının birleştirici /eklemleyici ilkesini sağlamaktan uzaklaşması ve devlet aygıtlarının etnik ve dinsel hareketler karşısında Kemalist siyasal projeyi yeniden öne sürmekte ve da yatmakta zayıf kalmasıdır.

Mitingler her ne kadar başta ADD olmak üzere sivil aktörler tarafından düzenlense de TSK'nin desteği de alınmak istenmiştir. Nihayetinde TSK son kaledir ve her ne kadar 1980'de hayal kırıklığı yaratsa da 28 Şubat'ta siyasal İslam'ı durduracak müdahaleyi yapmıştır. Şu anda da Genelkurmay ile Başbakanlığın gerilimli bir ilişkisi vardır. Bu nedenle Büyükanıt'ın 12 Nisan'da yaptığı "sözde değil özde" ifadesi Cumhuriyet gazetesinde manşete taşınmış ve TSK'nin 14 Nisan Mitingine destek çıktığı vurgulanmıştır. Büyükanıt'ın "özde" ifadesine karşın Başbakan Erdoğan, "Büyükanıt devlet adamı gibi konuştu. Makul cevaplar verdi. Olumluydu" demiştir. Ak Partililer "Büyükanıt, Başbakan Erdoğan'ı tarif etti." demişlerdir. CHP'liler ise "Arif olanın anlaması lazım. Ortaya çıkan adayların hiçbirisi bu tarife uymuyor." diyerek tepki göstermiştir.

Mitingler öncesinde Kemalist hegemonya ve karşısında yer alan Ak Parti'nin oluşturduğu karşı hegemonya arasında duran en kritik unsur TSK'dir. Türk siyasal hayatında TSK, kendisini devletin kurucusu ve gerektiği zaman aktif siyasete müdahale edebilecek bir aktör olarak görmektedir. Türkiye'nin kurucu değerleri ise Kemalizm ideolojisiyle tarif edildiğinden, TSK ile Kemalizm arasında organik bir bağ ortaya çıkmaktadır. Kemalizmin geçmiş ile bağlarını kopararak kendisini modern ve yenilikçi olarak ifade etmesi, beraberinde muhafazakâr ve İslamcı halk/ideolojiler ile sürekli bir gerilim meydana getirmiştir. Kemalist hegemonya, özellikle 90'lı yıllarda karşılaştığı siyasal İslam'ı TSK ve yargı ile bastırmıştır. Şimdi bu siyasetten köken alan Ak Parti, karşılarına daha güçlü çıkmıştır ve bu sefer askerler, mücadeleyi sivil temsilcilere bırakmış görünmektedir.

Kemalist aktörler Ak Parti ile ülkenin kuşatıldığını ve Ak Parti'den kurtulmak için adeta Kuvayimillie ruhuyla hareket ederek cumhuriyetin temel değerlerini yeniden inşa etmenin gerekliliğini belirtmektedir. Çünkü Ak Parti, ABD desteği ile kurulmuş ve Erdoğan, Büyük Orta Doğu Projesi'nin temsilcisi olduğunu ilan etmiştir. Bu yüzden Türkiye emperyalist bir saldırı altındadır. Kemalist söylem içinde bu saldırı, 1950'lerden beri süregelmektedir. Yaşanan karşı devrim ile cumhuriyetin bütün kazanımları yok edilmekte ve ülke devam eden bir emperyalist saldırı ile teslim alınmak istenmektedir.

Bu söylem, Cumhuriyet'in ve onun ideolojisinin bir "ihamet çemberi ile kuşatılmış" olduğunu vazedir: Çemberin bir ucunda "şariat özlemi içinde bulunan siyasal İslamcı kadrolar", "yıkıcı ve bölücüler", öteki ucunda ise emperyalizmin ideolojisi olan globalleşme, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisinin uygulayıcı ve savunucuları yer almaktadır (Erdoğan, 2009:587)

Laçiner'e göre (Laçiner, 2007:4) de; "14 Nisan mitinginde toplanan yüzbinlere kürsüden atılan nutuklarda İslami-şariat tehlikesinden ziyade "emperyalist tehdit-tehlike" motifinin işlendiği" görülmüştür. Laçiner'e göre burada bilinçli bir saptırma yapılarak tepkinin odağı dışarıya kaydırılmıştır. Kemalist söylem, kökü dışarıda emperyalizmin Ak Parti eliyle ülkenin bütün kaynaklarını sömürdüğünü ifade etmektedir. 14 Nisan Mitingi'ne Çağrı metninde Türkiye şu şekilde tarif edilmektedir (Kökütürk, 2007:69);

Ülkemiz, içinden çıkılamayacak bir borç batağına sürüklenmiş sömürge ülke görünümündedir. Tüm ekonomik varlıklarımız, topraklarımız, sularımız, ormanlarımız, madenlerimiz ve petrolümüz özelleştirme adı altında yağmalanmaktadır. Siyasal fırsatçılık dürtüleriyle tetiklenmiş plansız nüfus artışının getirdiği olumsuzluklar ülke potansiyelini hoyratça kullanmasına, israfına, çevre problemlerine neden olmaktadır. Ortalama gelir ve ömür, dünya ortalama değerlerinin altındadır.

Cumhuriyet Mitingleri'nde Kemalist aktörlerin kaygılandıkları ve en çok dile getirdikleri diğer bir kavram da irtica olmuştur. Kemalist aktörler, Ak Parti'nin İslamcı ideolojisinden hiç vazgeçmediğini, gizli ajandası ve iş birlikçileri ile devleti ele geçirerek nihayetinde bir İslam devleti kurma arzusunda olduğunu düşündüklerinden; "irticaya hayır" sloganları ile "AKP" ve

“Erdoğan” a hayır sloganlarını birleştirerek, aynı kefedede eritmektedirler. Çünkü, “Çankaya’ya AKP kafasında birinin çıkması, Atatürk Cumhuriyeti’nin kısa sürede altüst edilmesi, ülke yönetiminde çağdışı bir anlayışın yerleştirilmesi anlamını taşıyacaktır” (Akbal, 2007:2). Yine 14 Nisan Mitingi’ne Çağrı metninde Türkiye’de Ak Parti dönemiyle birlikte;

İşsizlik, gelir dağılımındaki korkunç adaletsizlik, dilde yozlaşma, eğitim birliği ilkesi ve laik devlet yapısı ile uyumsuz eğitim/öğretim uygulamaları, yargı bağımsızlığına müdahaleler, cumhuriyetin temel değerleri “demokrasi” araç edilerek tahribatı, kabul edilemez boyutlara erişmiştir.

“Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir” diyen Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün aydınlık ve onurlu yolundan saptırmak isteyenlerin, küresel sömürü güçleriyle ortaklaşa kurdukları ve da yaptıkları politikaların oluşturduğu bu sosyo-ekonomik problemler yumağının çözümü ancak ve ancak bilimi rehber edinen ulus devlet anlayışı ile olanaklıdır (Kökütürk, 2007:69-70).

Çağrı metninde yer alan “bilim” vurguları yine siyasal İslam üzerine yapılan göndermelerdir. Gerek mitingler öncesinde gerek mitinglerde irtica ve ona eklenen laiklik kavramı sürekli tekrar edilmiş ve Ak Parti laiklik karşıtı ilan edilerek cumhurbaşkanlığının Ak Parti’ye kaptırılmaması gerektiğine işaret edilmiştir. Çünkü Ak Parti cumhurbaşkanlığını ele geçirdiği vakit, Türkiye’ye İslam rejimi getirilecektir. Kemalist ideoloji ile din arasında flu bir ilişki vardır. Kemalist ideoloji bir taraftan laiklik iddiasıyla İslam’ı sivil alana hapsedmeye çalışırken diğer taraftan da toplumun dönüştürülmesi için laikliği elverişli bir enstrüman olarak kullanma gayreti içerisindedir. Çelik’e göre de (Çelik, 2009:86) benzer biçimde;

Kemalist ulus-devlet içinde dinin konumu her zaman kararsız ve muğlak olmuştur. Burada anlatılmak istenen, Kemalist devletle onun “Müslüman” yurttaşları arasındaki gerilimli ilişkidir. Kemalist laiklik söylemi, bir yandan İslam’a karşı kuşkucu davranır ve dinin toplum hayatındaki rolünü sınırlamaya çabalarlarken, öte yandan da meşruiyetini sürekli baltalayan, yurttaşlarının çoğunun kimliklerini inançları temelinde tanımlamakta oldukları gerçeği karşısında kırılığandır.

İnsel ise; Kemalist laikliğin din ile devlet işlerini birbirinden ayırmak için kullanılmadığı, bunun yerine İslam’ın belirli bir biçiminin şekillendirilerek arzu edilen yeni toplum biçiminin birleştirici ögesi olarak kullanımda tutulduğu görüşündedir. İnsel’e göre (İnsel, 2009:22);

Dinle devleti bütünüyle birbirinden ayırmayan, bunun yerine Sünni İslam’ı devletleştiren Kemalist laiklik, bu nedenle millî kimliğin bir boyutunun ister istemez dinî kimlik olmasına rıza gösterir. Ayrıca çok açık biçimde yapılan bir etnik tarife dayalı ulusal kimlik tanımının, devlete bulunan yeni milleti hızla parçalayacağına da farkındadır. Bu nedenle Kemalist düşün, İslam’ın birleştirici kimlik olarak sürekli yedekte kalmasına özen gösterir. Hatta hakiki İslam’ı “mürteciden daha iyi bilme” iddiasını sürekli taşır.

Mitinglerde kullanılan sloganlara bakıldığında ise irtica ve laiklik söylemlerinin Kabakcı’nın ifadesiyle İslamcılığa karşı bir reddediş ve meydan okumanın simgesi haline getirildiği görülmektedir. Mitinglere katılanlar veya destek verenler, irtica ve İslamcılık ile

özdeşleştirdikleri Ak Parti karşısında, cumhuriyetin temelleri olarak gördükleri değerlere sığınmışlardır (Kabakçı, 2013:102). Bu sloganlardan bazıları şu şekildedir;

“İnançlara saygılıyız, irticaya hayır!”, “İrticaya set, işte sine-i millet”, “Türkiye şeyhler, müritler memleketi değildir”, “Laik Cumhuriyet’e evet, cemaat Cumhuriyeti’ne hayır”, “Türkiye laiktir laik kalacak”, “Çankaya yolları şeriata kapalı”, “Mollalar İran’a”, “Şeriata geçiş yok”, “Şeriati yenecek Atatürk’ün ordusu”, “Çankaya’da türban istemiyoruz”, “Demokrasi gericiliğe hoşgörü değildir!”, “Tarikatlar kapatılsın”, “Yüce Atatürk kararlıydın; Cumhuriyeti kurdun, kararlıyız, yaşatacağız”, “Vatanına sahip çık, yarın çok geç olacak”, “Cumhuriyete sahip çıkalım”, “Ülke bütünlüğü için laik eğitim”, “Yaşasın, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti”, “Biz Gavur İzmirliyiz. Ege'nin efesi, laikliğin kalesiyiz”, “Anneler gününde yanında olamıyorum ama Cumhuriyetimize sahip çıkıyorum” (Kabakçı, 2013:102).

Mitinglerde kullanılan irtica ve laiklik göndermeleri; Çelik’in işaret ettiği üzere aynı zamanda ayırıcı bir unsur olarak da kullanılmaktadır. “Söylemin yapısı içinde laiklik, çağdaş yaşama geçişin bir garantisi olarak sunulur. Geleneksel ve dinsel olanla laik ve bilimsel (rasyonel) olan arasında, doğruluk, Müslümanlık ve Osmanlılıkla Batıllık ve modernlik arasında karşıtlıklar” (...) (Çelik, 2009:86) kurmaktadır. Mitinglerde Ak Parti, devleti ele geçirerek nihayetinde şeriata ulaşmak isteyen gerici bir unsur olarak tanımlanırken miting destekçileri, kendilerini Ak Parti karşısında cumhuriyetin kazanım ve kurumlarına sahip çıkan, Batılı, modern ve aydın bireyler olarak görmektedir. Mitingleri düzenleme amaçları olarak da bu kitlenin Ak Parti eliyle gerilediği düşünülen hassasiyetleri vardır. Bu hassasiyetler mitinge çağrı metninde şu şekilde sıralanmıştır; “ülkemizin ve ulusun bölünmez bütünlüğü”, “demokratik, laik, sosyal hukuk devleti”, “tam bağımsız ve aydınlık bir Türkiye”, “cumhuriyetimizin kazanımlarına ve kurumlarına sahip çıkmak” ve “irticaya hayır demek”.

Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Ali Ercan’ın yayımladığı mitinglere çağrı metninde; mitinglerin amaçları, yeri ve zamanı gösterilmekte ve mitingin ardından Anıtkabir’e de bir ziyaret yapılacağı duyurulmaktadır. Anıtkabir ziyareti de mitingin Atatürkçü karakterini ortaya koymak bakımından anlamlıdır. Çınar’a (Çınar, 2019:33) göre mitinglerin ardından Anıtkabir ziyareti yapılması;

Anıtkabir hem kurucu liderin hem de onun aktardığı kurucu değerlerin, ölümü üzerinden ölümsüzleştirildiği, Kemalizm’in somutlaştırıldığı, hayat bulduğu mekândır. Cumhuriyet değerlerinin vücut bulmuş hali olarak görülen kurucu lidere, belki bir şikâyet, belki de AKP’nin iktidara gelmiş olmasından kaynaklanan anlam borcuna sahip çıkamamanın yarattığı suçluluk duygusu ile bir günah çıkarma ve cumhuriyetin kültürel taşıyıcıları olarak hala bu görevin bilincinde olduklarını Ata’ya bildirme anlamına gelmektedir.

Mitinglerde sıklıkla “Mustafa Kemal’in askerleriyiz”, “Hepimiz Mustafa Kemal’iz”, “Hepimiz Türk’üz, hepimiz Atatürkçüyüz”, “Atatürkçü düşünce engellenemez” sloganları duyulmaktadır. Kemalizm’in özellikle asker eliyle 1980 Darbesi’nden sonra şekil aldığı ve 28 Şubat süreciyle restore edildiği yapısına sıklıkla “Atatürkçülük” ya da “Atatürkçü Düşünce Sistemi” adı verilmektedir (Bora, 2020:176-177). Kemalist öğretilerde Atatürkçülük, akla ve bilime

uygunluk olarak süreklilik arz eden ve ilerlemeci bir fikir olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda bu tanım Atatürkçülüğü tanımlamayı da imkânsız hale getirmektedir. Ancak mitinglerde ve mitingleri destekleyen yazarların metinlerinde sıklıkla yapılan Atatürk vurgusunun “karşı devrim” ya da “sivil darbe”ye karşı Atatürk’ün önderliğinde girilen bir kurtuluş mücadelesine gönderme yaptığı söylenebilir. Çünkü emperyalist güçler ülkeyi yine kurtuluş mücadelesinde olduğu gibi işgale çalışmaktadır ve emperyalist güçlere karşı tıpkı Atatürk’ün başlattığı gibi bir Kuvayimilliyeye mücadelesi verilmelidir. Bu sefer emperyalist güçlerin silahı irtica ve bölücülüktür. Bu mücadele için ise Atatürkçülük ile donanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. “Dolayısıyla “Biz ulusalcıyız, biz milliyetçiyiz, biz Atatürkçüyüz, biz vatanseveriz!” ifadesinde görüldüğü gibi Cumhuriyet mitinglerini meydana getiren; milliyetçiliği, Atatürkçülüğü, vatanseverliği ortak bir paydada buluşturan ulusalcı bir reflekstir” (Kabakçı, 2013:100). İnsel’e göre de (İnsel, 2009:25) “son dönem Atatürkçülüğü, toplumu dönüştürme iddiası taşımayan, hatta bu iddiaya karşı mesafeli duran, mobilizasyon gücünü irtica ve bölücülükle mücadeleyle sınırlayan, savunmacı bir siyasal duruşa çekilmiştir”.

Kemalizm tek parti döneminden itibaren Gramsci’nin tabiriyle “mevzi savaşında” başarısız olmuştur ve Kemalist öğreti halka indirilememiştir. Bu nedenle Kemalist hegemonya, askerî ve sivil bürokrasiyi her fırsatta desteğe çağırarak mevzi savaşını kaybetse dahi siyasal iktidarını korumayı başarmıştır. Karşı hegemonya ise tam tersine din, eğitim, medya aygıtları ile nihayetinde çoğunluğu elde ederek mevzi savaşını kazanmıştır. Türkiye gibi demokrasinin bütün kurumlarıyla yerleşik bir kimlik kazanamadığı ülkelerde karar vermek mutlaka ve sonunda bir çoğunluğa dayandığından; sivil toplumda hegemonya kuramayan güçler, seçimlerde başarısız olmaktadır. Ak Parti’nin seçim başarısı ve Kemalist ideolojiyi tasfiye edişinin arkasında da mevzi savaşının önemli bir rolü bulunmaktadır. Ak Parti ve siyasal iktidarı ise Althusser’in belirttiği üzere devletin ideolojik ve zor kullanma aygıtlarıyla sivil toplum üzerindeki hegemonyasını devam ettirdikçe iktidarını sürdürmeye de devam edecek gibi görünmektedir.

3.3. Mitinglere Giden Yol

I. Erdoğan Hükümeti’nin şüphesiz en önemli iki olayı cumhurbaşkanlığı seçimi ve Cumhuriyet Mitingleri’dir. Türkiye’de cumhurbaşkanlığı, TSK’nin her zaman çok önemseydiği bir makam olmuştur. TSK’nin 1980 Darbesi sonrasında 1982 Anayasası ile dizayn ettiği Cumhurbaşkanlığı makamı, güçlü yetkilerle donatılmasına karşın siyasal olarak sorumsuzdur. Aynı zamanda başkomutanlığın ve devletin de temsil edildiği cumhurbaşkanlığı seçimlerine TSK her zaman özel ilgi göstermiştir. Uzunca bir dönem de cumhurbaşkanının askerlerden seçilmesi gelenek haline getirilmiştir. Türkiye’nin laik yapısının temsilcisi olarak görülen ve AK Parti ile de gerilimli bir ilişki sürdüren Ahmet Necdet Sezer’in yerine eşi türbanlı bir Ak Partilinin gelmesine bu dönemde karşı çıkmıştır. Yargı, üniversiteler, TSK ve bazı sivil toplum kuruluşları bu süreçte

siyasete konvansiyonel olmayan yöntemlerle katılmışlardır. Siyasal katılımın en güçlü enstrümanı devreye sokularak halkın meydanlara toplanmasıyla bir dizi miting başlatılmış, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt e-muhtıra vermiş ve Ak Parti'ye kapatma davası açılmıştır. Mitinglere gidilen yolda her biri önemli olan bu gelişmeler ayrı başlıklar halinde gösterileceğinden kronolojik sıra gözetilse de bazı sapmaların olması kaçınılmaz olacaktır.

2007 yılında I. Erdoğan Hükümeti bir dizi olayla sarsılmış ve erken seçimlere gitmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeleri tetikleyen ise Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin bitmesidir. Laik ve muhafazakâr kimliğin dışında kalan Sezer, Kemalist ve merkezîyetçi yapı için iktidar üzerinde bir çıpa olarak görülmekte, devletin Ak Parti tarafından muhafazakâr ve İslamcı yön almasını engelleyen bir vazife yapmaktadır.

1982 Anayasası'na göre; 2007 yılında cumhurbaşkanı, milletvekilleri tarafından 2/3 nitelikli çoğunlukla seçilmektedir. Meclis üye tam sayısı 550 olduğundan, cumhurbaşkanını seçmek için 367 çoğunluğa ihtiyaç duyulmaktadır. Ak Parti'nin ise mecliste 356 sandalyesi vardır ve ilk iki turda cumhurbaşkanı seçebilecek çoğunluğu bulunmamaktadır. Askerlerin cumhurbaşkanlığı ile ilgili hassasiyetini bilen Erdoğan, cumhurbaşkanı adaylarını açıklamak için hiç acele etmemiştir. Erdoğan, 2007 yılının başından itibaren de yaptığı konuşmalarda demokrasi, millet ve millî irade vurgularını arttırmış ve 28 Şubat'ın yıldönümü öncesi 27 Şubat'ta Ak Parti grup konuşmasında şöyle seslenmiştir (Akdoğan, 2017:233);

Demokrasiyi içine sindiremeyenler, milleti ve milli iradeyi içine sindiremiyorlar demektir. Yoksa Meclisimizin duvarında "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" yazıyor. O seyredilebilir için oraya konulmuş bir ifade değil. O sürekli olarak "ey milletvekilleri, bak iyi hatırlayın hangi partiden olursanız olun, iyi hatırlayın, bu, buraya niye konuldu biliyor musunuz, yani burada siz bir vekilsiniz, egemenliğin millete ait olduğunu bilirsiniz" diye bunu buraya koyduk. Bunu böyle bilirsiniz.

Erdoğan'ın millet vurgusu ve demokratik meşruiyet söylemleri karşısında Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 28 Şubat post-modern darbesinin açmış olduğu kapıdan bir kez daha geçerek ABD gezisinde dış politikaya dair mesajlar vermiştir. Erdoğan'ın "ABD ile PKK terörüne karşı iş birliği çalışmalarından bazı sonuçlar almaya başladık. Olumlu gelişmeler var. Daha da başka gelişmeler olacak. Kuzey Irak'taki bölgesel Kürt hükümeti ile ilişkileri geliştirecek adımlar atılabilir. Neden olmasın" sözlerine karşı Yaşar Büyükanıt ABD ziyaretinde;

Ben askerim. Çok önemli bir görevim, terörle mücadele. PKK'ye siyasi olarak görenle, benim asker olarak konuşmama imkan yok. Ama görüşen görüşür. Şu anda PKK'nin en büyük destekçisi, kuzeydeki iki gruptur. Bunu çok iyi biliyorsunuz. Bu konularla ilgili olanlar da biliyor. Ben kimsenin iradesine ipotek koyacak değilim. Asker olarak konuşuyorum. Ama siyaseten kim görüşürse görüşür, ona bir şey diyemem ("TSK"nin görüşüdür, 2007:8).

açıklamasını yapmıştır. Financial Times, Büyükanıt'ın açıklamasını hükümete bir mesaj olarak okumuş ve sivil-asker ilişkileri bağlamında askerlerin hâlâ siyaseti dizayn etme güçlerini şu şekilde değerlendirmiştir:

Hükümetin, önemli bir dış politika konusunda boyun eğmesi, askerlerin siyasi düşünce üzerindeki kati bir zaferi anlamına geliyor. Bu aynı zamanda, generallerin, bir tek kurşun atmadan, “post-modern darbe” olarak tanınan bir olayda İslamcı bir hükümeti görevinden uzaklaştırmasından on yıl sonra askerlerin devam eden etkinliğine işaret ediyor (Asker konuşunca tavır değişti, 2007:8).

28 Şubat’ın onuncu yılında Erdoğan ile Büyükanıt açıkça restleşmekte ve sivil siyaset üzerindeki asker hâkimiyeti hâlâ devam etmektedir. Erdoğan; Büyükanıt’ın açıklamalarını kendi şahsi fikri olarak nitelendirmiş, ardından Büyükanıt açıkça el yükseltmiş ve Genelkurmay Başkanlığı resmi sitesinden açıklamalarının kurumsal olduğunu ilan etmiştir. Dönemin gazetelerinde bu açıklama geniş yer bulmuş, Milliyet gazetesi “Kurumsal Polemik” diye manşet atmıştır (Kurumsal Polemik, 2007). Aynı günlerde Cumhuriyet gazetesi ise 28 Şubat’tan bir karşı devrim olarak bahsederek 28 Şubat hakkında özel bir yazı dizisi girmiştir. İlgili yazı dizisinde 28 Şubat şu şekilde tanımlanmıştır: “Oysa daha önce de yazdığımız gibi 28 Şubat, demokrasi karşıtı değildir. Yıllarca dini politikaya alet ederek iktidara gelen, feodaliteye dayanarak Siyasal güçlerini sürdüren, ancak kendini demokrasi yandaşı gibi gösteren, aslında demokrasiyle bağdaşmayan bir zihniyete karşı yapılmış bir harekettir” (Coşkun, 2007:2). Erdoğan ise devamında polemige girmemiş ve katıldığı CNN Türk yayınında “28 Şubat sürecine ilişkin televizyon programlarından rahatsızlık duyduğunu belirterek düne takılıp kalmaması gerektiğini ifade etmiştir” (Akdoğan, 2017:239).

Mitinglere giden yolda askerleri sıkıştıran bir gelişme olarak, Nokta dergisi Genelkurmay’dan sızdığını iddia ettiği bir “andıç” yayımlamıştır. İddiaya konu olan andıçta, basın-medya organlarının TSK yanlısı veya karşıtı olarak kategorize edildiği gösterilmiştir. Cumhuriyet gazetesi 8 Mart’ta gazetelere düşen ve STK’ler tarafından da kınanan Genelkurmay andıçı üzerine 9 Mart’ta “Başbakanlık Fişledi” karşı hamlesini yapmıştır (Başbakanlık Fişledi, 2007:1). Tüm bu olaylar karşısında Başbakan Erdoğan, polemige girmediği gibi Ak Parti’nin cumhurbaşkanı adayını açıklamak için de 16 Nisan tarihini işaret etmektedir (Akdoğan, 2017:239).

Cumhuriyet gazetesi, 18 Mart tarihli haberinde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hukuki yapısını tekrar tartışmaya açmıştır. Daha önce 26 Aralık 2006 yılında Yargıtay Onursal Başsavcısı Sabih Kanadoğlu’nun açıklamalarını manşete taşıyarak “AKP Oyları Yetmez” başlığı ile çıkan Cumhuriyet, bu defa emekli Danıştay Başkanı Nuri Alan’a dayandırılarak “367 üye yoksa toplantı açılmaz” başlıklı haberi servis etmiştir (367 üye yoksa toplantı açılmaz, 2007:6). Mart ayının sonlarına gelinirken Kemalist yapı, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ak Parti’nin tek başına aday belirlememesi için yargı ve askerî kanattan markajını sürdürmüştür. Buna karşılık Ak Parti, cumhurbaşkanını seçme haklarının olduğunu ve millî iradenin öncelenmesi gerektiğini belirten demeçler vermektedir. Askerler konusunda en net açıklamayı ise dönemin Dış İşleri Bakanı ve partinin iki numaralı ismi Abdullah Gül vermiştir. Gül, Milliyet’e verdiği demeçte “askerlerin bu

işe karışamayacağını yoksa istikrarın bozulup tarihin de bunu asla unutmayacağını” belirtmiştir (Asker Karışmaz , 2007:1).

2007 Mart ayının son gelişmesi olarak Atatürkçü Düşünce Derneği, Ankara Tandoğan Meydanı’nda Cumhuriyet Mitingi yapacağını duyurmuştur. ADD ile birlikte Demokratik Sol Parti’nin de 8 Nisan günü Ankara Sıhhiye Meydanı’nda “Şimdi Birlik Zamanı” çağrısıyla miting yapacağı duyurulmuştur. DSP’nin güçlerin bölünmemesi adına mitingi iptal etmesi gerektiği çağrısına karşı DSP, “birden fazla uyarı daha iyidir” gerekçesiyle mitingi iptal etmemiştir. ADD, mitinglerin amacını; “Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Çankaya yolunu kesmek ve ülkemizin ve ulusumuzun bölünmez bütünlüğü için, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti için, tam bağımsız ve aydınlık bir Türkiye için, Cumhuriyetimizin kazanımlarına, kurumlarına sahip çıkmak ve ‘İrticaya hayır’ demek” olarak göstermiştir (Köşk seçimi öncesi birlik mitingleri, 2007:7).

Cumhuriyet Mitingleri, Ak Parti’nin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tek başına aday belirlemesi durumuna ve belirlenecek adayın da muhafazakâr kimliğinden duyulan endişeye karşı düzenlenmişse de mitinglerin başında, Ak Parti karşısında birleşen bir “sol blok” inşa etme hedefi de bulunmaktadır. 29 Mart 2007 Cumhuriyet gazetesinde “CHP kalabalıklarla bütünleşmeli” haberinde Karaesmen (Karaesmen, 2007:9);

CHP’nin orta sade, aşırı milliyetçi kesim de yeni Tabanlar, yeni yandaşlar aramadan önce, kendi insanlarına yönelik yakınlaşma arayışı içinde olması gerekir. Bunun en kestirme yolu da önümüzdeki bir buçuk iki-ay içinde, CHP’nin kalabalık kitlelerin katılımını sağlayarak, büyük açık hava gösterileri düzenlemesi olacaktır. Hem de bol miktarda ve pek çok yerde. Bir seçim kampanyası havasına şimdiden girilmez ve AKP cumhurbaşkanlığı seçimi vartasını rahat alırsa, sonbahardaki aktif seçim kampanyalarının artık değeri azalacaktır. Bu durum, tüm muhalefet partileri için geçerlidir. Ama, en önde geleni CHP’yi elbette daha özel olarak ilgilendirmektedir.

Karaesmen aynı yazısında (Karaesmen, 2007:9) STK'lere düşen görevi de şu şekilde tanımlamaktadır;

Siyasal parti toplantılarına, meydanları doldurmuş kalabalıkların, ayrıca işçi sendikaları, esnaf kuruluşları ve meslek odaları başta olmak üzere tüm sivil toplum güçlerinin düzenleyici tepki toplantılarında da bir araya gelinmeleri en etkili tabloyu oluşturacaktır. Sivil toplum örgütü geleneği henüz oluşmamış, sendikaları ve benzeri kitle temsilcisi kurumları da bir biçimde pasifleştirilmiş bir toplumda, sokaklara taşmış etkinlikler düzenlenmesi, elbette kolay değildir. Ancak önümüzdeki aylar ve özellikle giren bir buçuk-iki ay için bu önemli bir toplumsal görev ve zorunluluktur. Kitle temsilcisi organlar ile siyasal partiler bu zorunluluğu, karşılıklı etkileşim içinde yerine getirme durumundadırlar. Meydanları ve sokakları doldurmuş on binlerce insan, çıkarıcı yandaşlarını parasal ayak oyunları ile toplumu ve devleti soyup, AKP’yi beslemeleri ve buna göz yuman medyayı ve AKP’nin kendisini de düşüncelere sevk edebilir. Ulusal onur, cumhuriyet değerleri, laiklik gibi kavramlarla açıkça alay eden koskoca bir Atatürk’ü adeta hiç yaşamamışlığa indirgeyen epeyce bir satılmışı da belki biraz ürkütebilecektir.

Karaesmen’in yazısında görüldüğü üzere mitingler, solda bir kucaklaşmayı sağlamalı ve partiler ile tabanları arasında da bir bütünleşmenin vesilesi olarak dizayn edilmelidir. Aynı

zamanda bu bütünleşme ve sokak hareketleri, karşı kesime de bir güç göstergesi olarak sunulmalıdır. Son kertede siyasal katılımın en yoğun düzeyi toplumsal hareketler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Çünkü ancak toplumsal hareketler ile temsilî mekanizmaların hukuki hatta meşru karar alma süreçleri aşılabılır.

Hâkim literatürde birinci miting 14 Nisan Ankara Mitingi olarak gösterilmesine karşın; aslında ilk miting 1 Nisan'da Antalya'da gerçekleşmiştir. Diğerlerine nazaran daha sınırlı bir katılımın olduğu Antalya Mitingi, "Antalya Cumhuriyete Sahip Çıkıyor Mitingi" olarak adlandırılmış ve ADD tarafından düzenlenmiştir. Antalya Mitingi'ne, Cumhuriyet gazetesine göre on bin, Milliyet gazetesine göre yirmi bini aşkın kişi yoğun yağmur altında katılmıştır (Antalya'da Cumhuriyet Mitingi, 2007:1; Antalya Cumhuriyete sahip çıkıyor, 2007:6). Antalya Mitinginde bir araya gelenler "tehlikenin fakındayız", "Çankaya'yı kirletme", "Türkiye'yi temiz tut", "Çankaya yolları şeriate kapalı", "Türkiye laikdir laik kalacak", "mollalar köşke çıkamayacak" şeklinde sloganlar atmıştır. ADD'nin düzenlediği miting, CHP, Akdeniz Üniversitesi, Muratpaşa Belediyesi ve sendikalarla birlikte altmış iki STK tarafından desteklenmiştir (Antalya Cumhuriyete Sahip Çıkıyor, 2007:6).

Miting alanındaki ilk konuşmayı, kentteki sivil toplum örgütleri adına yapan ADD Antalya Şube başkanı Mustafa Durna, Cumhurbaşkanlığı konusunda birkaç isme değil, zihniyete karşı olduklarını söyledi. Durna, laik cumhuriyeti içlerine sindiremeyenlerin Cumhurbaşkanı olmasını istemiyoruz. Takiyeci ve kravatlı mollalar, kimi zaman kravatsız molalardan daha tehlikeli olabilir dedi (Antalya Cumhuriyete sahip çıkıyor, 2007:6).

Cumhuriyet Mitingleri'nin önemli aktörlerinden olan gazeteci Tuncay Özkan ise Antalya Mitingi'nde; "Terbiyesi, eğitimi, geçmişi, geleceği Cumhuriyetle uyumsuz Başbakan, sakın Çankaya çıkayım deme. Bu halk seni oradan alaşağı eder. Oraya laik ve layık olmayan çıkamaz" diye konuşmuştur (Antalya Cumhuriyete Sahip Çıkıyor, 2007:6). Antalya Mitingi ve ilgili haberlerden görüldüğü üzere Ak Parti'nin cumhurbaşkanı adayının Erdoğan olacağı tahmin edilmektedir. Aynı zamanlarda Erdoğan, İstanbul, Eskişehir ve Ankara'da toplu açılışlar yaparak il teşkilatları ile buluşmakta ve yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin kısa dönem karşılaştırmaları ile ekonomik gelişmesini anlatmaktadır. Erdoğan, Eskişehir konuşmasında ise milletin desteği ile 16 ayda bütün illerde il örgütlerinin, 923 ilçede ilçe örgütlerinin oluşturulduğunu belirterek eski, demode, sadece laf üreten, milleti kutuplara bölen siyasetin yerine bütün şehirleri kucaklayan bir siyaset geldiğini belirterek adeta kendi kalabalıklarını göstermektedir (Akdoğan, 2017:354). Ancak Erdoğan'ın bugünlerdeki ulusa sesleniş konuşmaları ve çeşitli törenlerdeki konuşmalarının odağı ekseriyetle birlik ve beraberlik mesajları şeklinde olmuştur.

Nisan ayı ile beraber Antalya Mitinginden sonra çeşitli illerde yine mitingler düzenlenmiş, İzmir'de yürüyüşler, Eskişehir'de "Çankaya Aydınlık kalsın" mitingleri yapılmıştır. Yapılan mitinglerin ortak tepkisi, Erdoğan'ın cumhurbaşkanı adaylığına karşı gösterilmiştir. Mitingleri her ilde çeşitli STK'ler düzenlenmekte; ancak en büyük mitingin 14 Nisan'da yapılacağı

duyurulmaktadır. 14 Nisan Mitingi'ne katılım için Kemalist, laik anlayışın egemen olduğu kurumlar olarak gösterilen YÖK, TSK ve yargı kurumlarının destekleri fısıltı olarak konuşulmaktadır. Bu söylentiler bir gazeteci tarafından Erdoğan'a açıkça şu şekilde sorulmuştur: "14 Nisan'da Ankara'da bir miting planlanıyor. Cumhurbaşkanlığına adaylığınız var sayılarak buna karşılık bir kampanya olarak sunuluyor. Mitingle ilgili olarak sınavların ertelendiği, öğretim görevlilerinin bu yönde öğrencilere telkinde bulunduğu haberleri var. Nasıl değerlendiriyorsunuz?"

İlgili soruya karşı Akdoğan'ın aktarımıyla Erdoğan (Akdoğan, 2017:358-359);

Meydanların herkese açık olduğunu, miting yapma konusunda bir sıkıntı bulunmadığını kaydediyordu. Herkesin izin alarak da belirlenen meydanlarda mitinglerini rahatlıkla yapabileceklerine işaret eden Erdoğan, fakat bu ülkenin resmi kurum ve kuruluşlarının inisiyatif kullanmak suretiyle, eğer söylediğiniz doğruysa, imtihanları ötelemek suretiyle bu tür adımları doğru bulmak, asla mümkün değildir diye konuşarak şunları söylüyordu:

(...) Çünkü eğitim kurumlarımız bilimle uğraşır, eğitim verir, imtihan zamanlarında da herkes sınavına girer. Belirlenmiş sınavlar, gerçekten bundan dolayı erteleniyorsa, kesin bir şey bilmiyorum, tabii ki bu çok çirkin bir şey ve bunun üzerinde durulması gerekir. Bu iş biraz da şirazesinden çıkmış vaziyette. Anayasa'nın amir hükümlerine yok farz etmek suretiyle yollara dökülen bu takımların şu anda ne yaptığı da belli değil. Onlar da yollarına devam edecekler, bizler de. Anayasanın amir hükümleri çerçevesi içerisinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin başlayacağı tarih bellidir. Bu süreler içerisinde seçimin nasıl yapılacağı bellidir. Adayları açıklamak, açıklamamak... Biz siyasi partiyiz. Dolayısıyla bir siyasi partinin kendi stratejisi olur, taktikleri olur. Bu stratejisini, taktiklerini de en ideal şekilde uygular. Nitekim nasıl ana muhalefet ve muhalefet bildiği her şeyi konuşuyorsa, kendine göre tavırlar ortaya koyuyorsa, tabii ki iktidar partisi olarak biz de kendi stratejilerimizi, taktiklerimizi uygulayacağız. Çünkü bizim asıl hedefimiz; ülkemizde bir gerilim olmadan, ülkemizin gelişmesini kalkınmasına odaklanmaktır. Nitekim, dün açıklanan rakamları gördünüz. Türkiye bir istikrar ve güven ortamını yakalamıştır. Bu güven, istikrar ortamını biz böyle kuru gürültülere kurban edemedik ve hamdolsun da etmedik. Şu ana kadar da bu gayet güzel bir şekilde gelişti. İnşallah bu yıl sonuna kadar bunu aynı şekilde sürdürmenin gayreti içindeyiz. Hiçbir zaman herhangi bir kişi, kurum ve kuruluş üzerinden siyaset yapmayı kendimize amaç edinmedik. Böyle popülist davranışlar içerisine girmedik ve girmeyeceğiz.

Mitinglerle ilgili, Ak Parti Grup Başkanvekili Salih Kapusuz ise; Cumhuriyet Mitingleri'nin arkasında CHP'nin olduğunu ve CHP'nin rektörler, öğrenciler ve çeşitli STK'lere baskıyla mitinglere katılımı teşvik ederek içinde kendisinin de olduğu meclis iradesine ipotek koymak istediğini belirtmiştir. Kapusuz, CHP'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerini manipüle etmek için arkasına sokağı aldığına işaret etmektedir (Gerlim Uzlaşısıyla Çözülür, 2007:4). CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ise "kimsenin yaptığı işi saklamasına gerek yok. Gerekirse gümbür gümbür çıkarız. Ezikliğe gerek yok. Ancak ne bir kurumsal katılım için karar aldık ne iş birliği yaptık ne de örgütlerimize genelge yayınlayıp katılın dedik" diyerek mitinglerin CHP tarafından düzenlenmediğini belirtmektedir (Herkes sesini çıkarmalı, 2007:5).

Bir taraftan cumhurbaşkanlığı tartışmaları ve miting gündemi devam ederken diğer taraftan da ileride "Ergenekon" olarak adlandırılacak ve en sonunda FETÖ (Fethulahçı Terör Örgütü) olarak isimlendirilecek örgütün TSK'ye kurduğu kumpas planı olduğu belirtilerek, bütün

sanıklarının beraat edeceği yargılamaların, günlükleri yayımlanmaya başlamıştır. Bu günlükler üzerinden hükümet ile muhalefet arasında savcıların göreve çağırılması polemikleri yapılmakta; Erdoğan, Nokta dergisinin yayımladığı Oramiral Özden Örnek'e ait olduğu kabul edilen günlükler karşısında savcılarını göreve çağırırken muhalefet, FETÖ mensuplarının devleti ele geçirdiğini duyurarak FETÖ'ye karşı savcılarını göreve çağırmaktadır.

Kemalist, laik ideolojinin diğer bir bileşeni olarak görülen YÖK ve bünyesinde yer alan üniversiteler ise mitingler öncesi Rektörler Komitesi olarak toplanmış ve toplantının ardından yaptıkları açıklama Cumhuriyet gazetesi tarafından; "Rektörler, cumhurbaşkanı seçimleri öncesinde ortak tutum belirledi. Çankaya Uyarısı" manşetiyle aktarılmıştır (Çankaya Uyarısı, 2007:1). Toplantı sonrası konuşan YÖK Başkanı Erdoğan Teziç; "adayların özgeçmişinin yanı sıra başta laiklik ilkesi olmak üzere cumhuriyetin değiştiremeyecek niteliklerini ve bunun ayrılmaz parçası ve temeli olan çağdaş bilim benimsemiş ve sindirmiş olmaları da anayasal bir zorunluluktur" diyerek olası Ak Partili bir adaya karşı çıktıklarını göstermiştir. Teziç bunun yanı sıra Cumhuriyet gazetesi manşetinde de kendisine yer bulan dört önemli konuya işaret etmiştir. Bunlardan ilki, cumhurbaşkanı adayının kimliği, özellikle laiklik ilkesini benimseyişine yöneliktir. Teziç ve bildiriye imza atan rektörlere göre; "Cumhurbaşkanı adaylarının şaibe altında olmaması büyük önem taşır. Laiklik ilkesi ve Cumhuriyetin değiştiremeyecek nitelikleri ile çağdaş bilim benimsemiş olması zorunluluktur". İkincisi, cumhurbaşkanlığının partiler üstü olması gereğinden dolayı tek başına Ak Parti tarafından seçilmesinin yanlış olacağı üzerinedir. Üçüncüsü, 2002 seçimlerinde barajı geçemeyen partilerin oyunun %45'e tekabül ettiği dolayısıyla Ak Parti'nin aslında temsil yeteneğinden mahrum olduğu ve meşruiyetinin tartışmalı olduğuna dairdir. Dördüncüsü ise ilk olarak Sabih Kanadoğlu'nun ortaya attığı şekilde cumhurbaşkanlığı seçimi için meclis genel kurulunda 367 üye bulunmaması durumunda yapılacak oylamanın anayasaya aykırı olacağına dairdir.

İstanbul Barosu'nun 7 Nisan'da Cumhuriyet ve Cumhurbaşkanlığı Panelinde konuşan Danıştay Onursal Başkanı Nuri Alan, cumhurbaşkanlığı seçimlerini önemsemelerinin nedeni olarak; "Cumhurbaşkanının adli ve idari yüksek yargı, askeri yargı, YÖK, Üniversiteler ve hükümet kararları üzerinde çok büyük yetkilere sahip olduğunu, Mecliste çoğunluğu elinde bulunduranların şimdi bu yetkileri ele geçirmeye çalıştığını" göstermiştir. Alan, ayrıca "cumhuriyet kurumlarına karşı bilinen tutumu yüzünden AKP'den çıkacak Cumhurbaşkanının yargıyı, yasama ve yürütmeyle bütünleştirerek tümüyle siyasallaştıracağını, bunun da toplumda gerilimlere neden olacağını vurgulamıştır" (Anayasanın Cumhurbaşkanı Seçiminde Uzlaşmayı Örgördüğü Bildirildi, 2007).

Kemalist ideolojinin kurumsal aygıtları olan ve TSK merkezinde çevrelenen yargı, akademi, medya ve bürokratik vesayetçi güçler, hegemonik iktidarın kırıldığının farkına varmış ve TSK müdahalesinden önce son bir sivil güç gösterisi olarak Cumhuriyet Mitinglerini

gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemin karşı hegemonik gücü olan Ak Parti ise Çınar'ın (Çınar, 2019:35) ifadesiyle; henüz palazlanmamış ve kendisini Kemalist ideolojinin bir dişlisi olarak tanıtarak İslamcılıktan vazgeçtiğine, Kemalizm'in ilkeleri ile bir sorunun olmadığına, zararsızlığına ve Batılılığına bu güçleri inandırmaya çalışmaktadır.

AKP'nin Batılılaşma yanlısı bu tutumu, Kemalist vesayetlin engellemeleri karşısında Batılı normlara tutunarak, iktidarını kullanacağı bir alan yaratmasına ve parti kurucularının İslamcı geçmişini dolayısıyla Kemalist vesayetten gelen tepkilerden kaçınabilmeleri adına İslamcı geçmişlerini unutturarak, liberal İslam'ı savunduklarını söyledikleri yeni kimliklerini öne çıkarmalarına imkân sağlayan bir araçtır. Böylece bir karşı hafıza olarak AKP, her ne kadar Kemalist vesayet karşısında kendisine önemli avantajlar sağladığı için bu yasaları hayata geçirirse de, yine de bu yasalarla ülkede var olan ekonomik, sosyal, siyasi pek çok problemi bir demokratikleşme meselesi çerçevesinde ele alıyor gibi algılanmasını sağlamıştır (Çınar, 2019:36).

3.4. Cumhuriyet Mitingleri

İlk bölümde siyasete katılımın biçimlerinden konvansiyonel olmayan katılımların, uygulanan politikalardan duyulan memnuniyetsizliğin bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. Konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinden grev, toplantı, gösteri ve yürüyüş gibi bazıları demokrasi ekseninde gerçekleştirilirken; darbe, muhtıra gibi biçimler demokrasiye aykırı olarak gerçekleştirilmektedir.

ADD gibi bir sivil toplum kuruluşunun hükümet politikalarını beğenmediğini göstermek için miting düzenlemesi, hatta cumhurbaşkanını belirlemek gibi hukuki ve hatta çoğunlukçu da olsa demokratik bir hakka karşı olduklarını beyan etmesi yine demokratik katılım hakkı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ancak Cumhuriyet Mitinglerini siyasal tarih içinde önemli yapan iki mesele vardır. Bunlardan ilki; mitingleri doğrudan veya dolaylı destekleyenler arasında TSK, akademi ve yargı bürokrasisinin olmasıdır. Bazı kamu kurumları mitinglere katılım için bizzat personellerini alanlara taşımış, hatta mitinglere katılım konusunda baskı yapmıştır. İkinci mesele ise mitingler ile 27 Nisan'da verilen e-muhtıra arasındaki girift ilişkidir. 27 Nisan 2007 e-muhtırası, mitinglerin arasında Genelkurmay Başkanlığı resmi internet sitesinden yayımlanmış ve mitinglerle paralel olarak TSK'nin de yaşanan tartışmalarda taraf olduğu ilan edilmiştir. Bu iki nedenden dolayı Cumhuriyet Mitingleri'ni demokratik bir katılım biçimi olarak görmek güçtür. Bu yüzden konvansiyonel olmayan bir katılım türü olarak kategorize edilmelidir. Konvansiyonel olmayan katılımların her birisinin kendisine has özellikleri vardır ve bu katılımları birleştiren ortak özellik daha öncekilerden benzersizliğidir.

Diğer taraftan ise halkın sokağa inmesi bağlamında Cumhuriyet Mitingleri toplumsal hareket olarak değerlendirilemezler. Çünkü Diani ve Della Porta'nın belirttiği üzere; toplumsal hareketler kolektif bir eyleme katılma mekanizmalarını kullanan fakat ondan ayrı bir toplumsal süreçtir ve toplumsal hareket sürecinde;

- Net bir şekilde tanımlanmış karşılıklarla çatışmalı ilişkilerde yer alırlar;

- yoğun ve enformal ağlarla bağlıdırlar;
- ayrı bir kolektif kimliği paylaşırlar (Della Porta ve Diani, 2020:29).

Mitingler; cumhurbaşkanı adaylık sürecine yönelmiş, karşıtlık kurdukları alan ile çatışma zeminini yaratmamışlardır. Diani ve Della Porta'nın da belirttiği gibi; “[...] kolektif eylemin yalnızca belirli bireylerin davranışlarına ve veya meşruiyetine odaklanması halinde ya da sorunlarla ilgili olarak insanlığın tümünü, doğal afetleri ya da ilahi adalete suçlaması halinde, toplumsal hareket süreçlerinden bahsetmek zordur”. Mitinglerde yapılan konuşmalara bakıldığında, örneğin Nur Serter (Kökütürk, 2007:141);

Çok şey mi istiyoruz arkadaşlar, çok şey mi?.. Biz dış kaynaklı bölücü projelere eş-başkanlık yapmayan, ümmetçilik hesaplarıyla dini siyasi için kullanmayan, “laik olan Müslüman olamaz” demeyen bir cumhurbaşkanı istiyoruz; çok şey mi istiyoruz arkadaşlar?.. Biz geçmişini pırıl pırıl, tertemiz, hüküm giymemiş, hüküm giyip Meclis’e sığınmamış, geçmişle geçmişle Türkiye’yi onurla temsil edecek ve ulemaya danışmamış bir cumhurbaşkanı istiyoruz... Çok şey mi istiyoruz? Değerli vatanseverler... Ben ve hepimiz onurla “Ne Mutlu Türküm diyene” diyoruz. Ve biz istiyoruz ki, “ne mutlu Türküm diyene” demekten korkanlar, Çankaya çıkmasın... “Ne mutlu Türküm diyene” demekten korkanlar, Çankaya çıkabilir mi? “Ne mutlu türküm diyene” demekten korkanlar, Türkiye’nin onurunu koruyabilir mi?

Işıklı (Kökütürk, 2007:143) ise aynı mitingde yaptığı konuşmada Serter’den farklı biçimde; “(...) karşı karşıya bulunduğumuz tehlike, bir kişinin cumhurbaşkanı olup olmaması sorununu çok aşan boyutlardadır. Sorun, ülkemizin değil, tüm insanlığın, tüm gezegenimizin kaderiyle ilgilidir” diyerek küreselleşme eksenli bir karşı çıkış yapmaktadır. Güler ise yaptığı konuşmada Kemalist orduya, üniversitelere, yargı kurumlarına selam göndererek anti-empyralist bir eksende şunları söylemektedir;

Çankaya’yı zorlayan güçler gayrimeşrudur. Halkın dörtte birinden destek almış bir iktidar, seçim dönemini tamamlamış, halka hesap verme zamanı gelmiş bir parlamento, ülkeyi yedi yıl temsil edecek cumhurbaşkanını seçmeye kalkışıyor. Meşruiyet eksikliğini, beş yıldır, ABD ve AB menşeli odaklara yaslanarak kapatan bir iktidar, cumhurbaşkanlığına aday göstermeye kalkışıyor. Politikaları iflas etmiş, başarısız bir başbakan Çankaya’ya çıkmaya çalışıyor. Halkına karşı sevgisi olmayandan cumhurbaşkanı olmaz. Gizli gündemi olanlardan cumhurbaşkanı olmaz. Şeriat yanlılarından cumhurbaşkanı olmaz. Ülkemizin cumhurbaşkanlığı üzerinde yürüyen mücadele, tam bağımsız ve demokratik Türkiye mücadelesinin zirve noktasıdır. Her ne olursa olsun, Çankaya laiktir ve laik kalacaktır! (Kökütürk, 2007:155)

Cumhuriyet Mitingleri, Diani ve Della Porta'nın bahsettiği diğer şartları da karşılamamaktadır. Cumhuriyet Mitingleri’nde enformel ağların yoğunlaşması Kemalist ideoloji ile sağlanmaktadır. Kabakçı’ya göre de “Farklı saiklerle (gerek laik rejimi koruma gerek ekonomik ve sosyal sorunlara işaret etme) mitinglere katılanların oluşturduğu heterojen yapıyı birleştiren, kendilerini ve sorunlarını ifade edecek bir dil arayışıyla Kemalizm’e sarılmıştır”. Bu yüzden kitlenin benzer sloganları, hassasiyetleri, karşı çıkışları ve duygulanımları bulunmaktadır. Alınan karar doğrultusunda bireylerin ve kurumların kendi özgül kimliklerinden ayrışarak bir ortak kimlik etrafında buluşması ile birey ve kurum kimlikleri “ulusalcı” ve “Atatürkçü” bir kimlik

içerisinde eritilmiştir. Ancak Diani ve Della Porta (Della Porta ve Diani, 2020:30); “katılımcılarının hem bireysel hem de örgütsel aktörlerin özelliklerini ve bağımsızlıklarını korurken, ortak hedefler peşinde sürekli bir şekilde alışverişte buldukları koşullarda bir toplumsal hareket sürecinden söz edebiliriz” demektedir.

Son olarak Diani ve Della Porta’ya göre “kolektif kimlik, ortak bir amaç ve bir davaya bağlılık duygularıyla, daha kapsamlı bir kolektif mobilizasyon içinde, tek tek aktivistlerin ve/veya örgütlerin kendilerini diğer aktörlerle, tamamen özdeş değil ama kesinlikle uyumlu ve ayrılmaz bir şekilde bağlı görmelerini sağlar”. Cumhuriyet Mitingleri, katılımcılarının kolektif bir kimlik geliştirecekleri bir organizasyon olmamıştır.

Mitinglerdeki kalabalığın çoğunluğu şehirli, eğitilmiş, laik orta sınıf mensuplarıdır. Onları bir araya getiren işte bu Kemalist dil ile yurtsever, ulusalcı ya da milliyetçi (kendilerini her nasıl tanımlıyorlarsa) eğilimleridir. Dolayısıyla mitinglere katılanların ortak noktası paylaştıkları temel kaygıdır: “laik ve modern bir rejim kimliğini koruma-kollama” (Kabakçı, 2013:101).

Mitingler sadece zaten var olan bir kimliği taşıyanları bir araya getirmiş, katılımcılarını kolektif bir kimlik ile bağlamamıştır. Diani ve Della Porta’ya göre de (Della Porta ve Diani, 2020:31) “benzer şekilde, benzer düşüncelere sahip insanlar arasındaki tüm ağlar, toplumsal hareket süreçlerini yansıtmaz”. (...) “Kolektif kimlik inşası, aynı zamanda aktörlerin, zamanda ve mekanda farklı şekilde konumlanan kendi deneyimleri ile ilgili olan farklı özel ve kamusal olaylar arasında bağlantılar kurmasına ve bunları daha geniş ve kapsayıcı anlatılarla ölmesini zorunlu kılar”.

Tilly’nin toplumsal hareketler analizinde kullandığı tanımlamasında, toplumsal hareketlerin üç unsuru birleştirmesi gerekmektedir. Bu unsurlar;

- 1) Hedef otoritelere yönelik yapılan ortak hak talebi kampanyaları;
- 2) özel amaçlı dernekler, halk mitingleri, medya demeçleri ve gösterileri içeren hak talebi girişimleri;
- 3) amacın makul olması, birlik, sayı ve bağlılığı (MBSB) halkın temsil etmesi (Tilly, Toplumsal Hareketler, 2008:22).

Görüldüğü üzere Tilly’ye göre de toplumsal hareketten bahsedebilmek için hareketin bir hak talebi içermesi gerekmektedir. Oysa Cumhuriyet Mitingleri’nde; yasal bir hakkın meşruluğu sorgulanarak, kullanılmasına karşı çıkılmakta ve “devletin gerçek sahipliği” anlayışıyla iktidar kontrol edilmek istenmektedir. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi Tilly’e göre bir anda parlayan ve kısa sürede sönen ya da öznel birtakım çıkarlar için gerçekleştirilen hareketler toplumsal hareket olarak kabul edilmemelidir. Ancak Tilly’nin gösterdiği; MBSB ile mitingler örtüşmektedir. Tilly’ye göre MBSB;

Makul olma: ölçülü davranışlar; düzgün kıyafetler; din görevlilerinin, yüksek rütbelilerin ve çocuklarıyla birlikte annelerin katılımı.

Birlik: benzer özellikler, bandajlar, ilanlar ve kostümler; saflar halinde yürüyüş; şarkı söyleme ve dua etme.

Sayı: kişi sayısı, dilekçelerdeki imzalar, seçmenlerin mesajları, sokakları doldurmak.

Bağlılık: kötü hava koşullarına karşı koymak; yaşlı ve sakatların görünür katılımı; baskıya direnç; gösterişli fedakarlık, bağış ve yardım (Tilly, 2008:18).

Cumhuriyet Mitingleri'ne katılanların profilleri Tilly'nin makullük kriterini karşılamakta; katılımcıların kıyafetleri, kullandıkları alın bantları, bayraklar ve kıyafetlerindeki Atatürk teması birlik kriterini karşılamakta; alanları dolduracak bir kalabalık toplanarak sayı kriteri karşılanmaktadır. Ancak katılım için kolaylaştırıcı pek çok tedbir uygulanmış, farklı illerden ücretsiz taşımalar yapılarak katılım desteklenmiştir. Bu yüzden katılımcıların bağlılıklarını test edecek bir zorluk olmamıştır.

Cumhuriyet Mitingleri, toplumsal hareket teorileri ile de sınırsa "eski" ve "yeni" hareketler bağlamıyla açıklanamamaktadırlar. Bu yüzden halkın sokağa çıktığı; ancak hem tarihsel bir kökeni hem de sönümlenmeleri ile devamlılığı olmayan bu hareketleri, hareketlilik olarak sınıflandırmak gerekmektedir. Hareketlilik olarak açıklandığı üzere mitingler, birden sahneye çıkarak bütün gözleri kendisine çevirtmiş; ancak bekleneni veremeyerek sahneyi terk etmişlerdir.

3.4.1. 14 Nisan Mitingi

İlk büyük miting olan 14 Nisan Mitingi, Ankara Tandoğan Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir. Toplanan kalabalığa Tüm Öğretim Üyeleri Derneği (TÜMÖD) Başkanı Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, ADD Genel Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Nur Serter ve Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Birgül Ayman Güler konuşma yapmıştır. Yapılan konserlerin ardından Anıtkabir ziyareti yapılarak miting sonlandırılmıştır.

Mitingler öncesinde 5 Nisan'da Rektörler Komitesi Duyurusu yapılmıştır. Yapılan rektörler toplantısı tamamen cumhurbaşkanları seçimine yönelik olup anılan toplantı sonunda rektörler;

Bu makama aday olacak kişilerin, geçmişte, sorumluk doğurabilecek bir suçlandırma veya şaibe altında olmamaları da büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, adayların, özgeçmişin yanı sıra, başta laiklik ilkesi olmak üzere, Cumhuriyetin değiştirilemeyecek niteliklerini ve bunun ayrılmaz parçası ve temeli olan çağdaş bilimi benimsemiş ve sindirmiş onları da Anayasal bir zorunluluktur (Kökütürk, 2007:72).

şeklinde bir açıklama yapmışlardır.

12 Nisan'da Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, Basını Bilgilendirme Toplantısı sırasında cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili şunları söylemiştir:

Bir diğer önemli husus, seçilecek cumhurbaşkanı aynı zamanda TSK'nin başkomutandır. Bu yönüyle TSK'yi yakından ilgilendirmektedir. Biz hem cumhurbaşkanımızın hem de aynı zamanda baş komutanımızın Silahlı Kuvvetler ve Türk milletinin sahip olduğu cumhuriyetin temel değerlerine, anayasamızda ifadesini bulan laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde, bunu davranışlarına yansıtacak şekilde bir cumhurbaşkanının oraya seçileceğine olan inancımı belirtmek istiyorum (Kökütürk, 2007:78).

13 Nisan'da Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise Harp Akademileri'nde yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

Kuruluşundan bu yana Cumhuriyetimizi sinsi bir gölge gibi izlemiş olan gerici tehdit, bugün ulaşmış olduğu boyutlarla kaygıya neden olmaktadır. Türkiye'nin laik düzenini ve Cumhuriyet'in çağdaş kazanımlarını hedef alan etkinlikler ile dini politikaya yansıtma çabaları toplumsal gerginlikleri arttırmaktadır. Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti niteliğinin, ulusun ülkesi ile bölünmez bütünlüğünün sonsuza kadar korunması ve kullanması Devlet'in hak ve görevidir. Cumhuriyetin temel değerlerine ve anayasal ilkelere inananların, aydınlanmayı ve çağdaşlaşmayı içine sindiremeyenlerin, ülkenin geleceğine ilişkin kötü niyet taşıyanların laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ne ve kurumlarına yönelik saldırıları, ulusumuzu ve devletimizi yolundan geri döndüremeyecektir (Kökütürk, 2007:104).

Üç aktörün açıklamaları ile ortaklaştığı yer; cumhurbaşkanının Ak Parti dışından seçilmesi istemidir. Yapılan açıklamalara bakıldığında, Ak Parti'ye duyulan güvensizlik görülmekte ve üstü kapalı olarak Ak Parti'nin cumhuriyetin temel değerlerine sahip olmadığı vurgulanmaktadır. Ordu, yargı ve üniversiteler üzerinde güçlü bir aktör olan cumhurbaşkanlığının kaybedilmesi ile beraber Kemalist ideoloji, hegemonya ürettiği aygıtlarını kaybedecektir. Bu nedenle mitingler ile Ak Parti'ye baskı yaparak Ak Parti'yi ikna etmek istemiştir.

15 Nisan tarihli Cumhuriyet gazetesi "Ulusal Uyanış" manşeti ile çıkmıştır. Aynı gazetenin aynı tarihli sayısında Serdar Kızık, mitingi, "dipten gelen dalga" olarak isimlendirmiş ve köşe yazısına şöyle başlamıştır;

Atatürk Cumhuriyeti'nin bekçileri sel olup aktılar. Tehlikenin farkındaki bu ülkenin aydınlık insanların yaktığı çoban ateşleri büyüdü, karanlığı yırtan meşale oldu. Suskun dinlen gençler, kadınlar tehlikeli gidişe el koydu. Dipten gelen dalga, oyunları bozmuştur. Siyasi partiler hesaplarını gözden geçirmek durumundadır. Bazılarının Çankaya hesapları da suya düşmüştür (Kızık, 2007:1).

Kızık görüldüğü üzere Kemalizm'in kendisini cumhuriyetin bekçisi olarak gördüğü misyonunun halk tarafından yerine getirildiğini, mitingler ile halkın adeta karar alıcı yerine geçerek doğrudan bir katılım sergilediğini belirtmektedir. Yine Cumhuriyet gazetesinden Oktay Akbal, 14 Nisan Mitingi'ni bir "sivil darbe" olarak görerek şunları söylemektedir;

Dün, Ankara sokaklarında bir sivil darbe yaşandı. Daha doğrusu bir sivil darbe çağrısı! Yüz binlerce yurttaş koştu geldi, uçaklarla, otobüslerle, trenlerle, arabalarla, yürüyerek... Çıkmaz bir yola sapmış görünen, beş yıldır ülkeyi yanlış bir yöne çevirmeye heveslenen bir iktidara uyarı görevi yapmak için... Bilmem iş başındakiler 14 Nisan kalkışmasından bir ders

çıkacaklar mı? Bu, yalnız bir miting değil, bir gösteri değil, bir toplu yürüyüş değil! Bir tokattı uykudakileri, halkımıza uyutmak isteyenlere, gözleri boyamaya çalışanlara... Uydurma darbe masalları yaratarak iktidar Gölü'ne bu kez Çankayalarda sürdürmek, Atatürk cumhuriyetine ellerine geçirip uzun yıllardır besledikleri hayalleri gerçekleştirmek amacıyla olanlara... (Akbal, 2007:2)

Akbal, böylece dönemin TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın "ADD Başkanı Şener Eruygur'a yönelik ciddi iddialar varken, katılacaklar iyi düşünmeli" söylemine de yanıt vermektedir. Mitinglerin sivilliliğine vurgu yapmakta ve katılımı bir sivil darbeye benzetmektedir. Aynı şekilde Erdoğan'ın "bizim sokakta işimiz yok" söylemine de İlhan Selçuk "sokak ile meydan farkı" başlıklı yazısıyla cevap vermiş 14 Nisan Mitingi'ni halkın kıpırdaması ve üstüne ölü toprağı serpilmiş toplumun eylemi olarak okumuştur (Selçuk, Sokak ile Meydan Farkı, 2007). Yine Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Fikret Bila da mitingleri askerle yan yana getirilmesi durumundan kurtarmak için; "14 Nisan mitingini herkesin doğru okumasında fayda var. Özellikle, ülkeye darbe korkusu salanların... Madem darbe diyorsunuz, alın size darbe... Silah yok, üniforma yok... Sadece Türkiye'nin her köşesinden, bedeniyle, kalbiyle Atatürk'e akan milyonlarca sivil var. Yaşlısı, genci, kadını, erkeği, çoluğu çocuğuyla... Cumhuriyet ve demokrasi haykırılarıyla... Kapalı kapılar ardında Türkiye'yi kesip biçen, bu ülkeye "ılımlı İslam" gömleği giydirmeye çalışan planları yırtıp atan sloganlarıyla... Tek yürek ve tek bayraklarıyla..." demiştir.

14 Nisan Mitingi'nde Ak Parti karşısında siyasi bir rakip bulunmamakta, genellikle farklı kurum ve kuruluşlar altında yer alsalar da özlerinde Kemalizm olan bir cephe yer almaktadır. Ak Parti, kuruluşundan 14 Nisan Mitingi'ne kadar hep kendisini kabul ettirme çabasında ve Kemalist yapı karşısında güç toplama arayışında olduğundan miting de görmezden gelme siyaseti izlemiştir.

Erdoğan, Büyükant'ın "sözde değil özde" çıkışını "makul ve olumlu" değerlendirdiği gibi miting hakkında ne düşündüğü sorulduğunda; "bir sivil toplum örgütü, demokratik bir hakkını kullanmıştır. Öyle bir demokratik hakkın kullanılmasından dolayı da memnuniyetimi iletmek istiyorum" demiştir. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in "Cumhuriyet rejiminin, tarihin en büyük tehlikesi ile karşı karşıya olduğu" sözlerine karşı da; "halkımız bu tespitlerini kahir ekseriyetle paylaşmıyor. Türkiye en sağlıklı dönemini yaşıyor. Ne oluyor da rejim tehlikede? Böyle bir yaklaşımı çok sağlıksız buluyorum. Çok yanlış bir tespittir" diyerek geçiştirmiştir (Erdoğan Üzerine Alınmadı, 2007).

Çınar'a göre Ak Parti'nin 2002-2007 arasındaki birinci dönemi; kendini tanıtmaya ve güç toplama dönemidir. Erdoğan'ın bu tepkisizliğini Kemalist ideoloji karşısında henüz arzu ettiği gücü bulamamasında aramak gerekmektedir. Çınar, (Çınar, 2019:42-43) Ak Parti'nin 2002-2007 dönemini şu şekilde tanımlamaktadır:

AKP, köken ve anlam borcu açısından Kemalizm'in hegemonyası karşısında yeni bir hegemonya kurma erkini henüz elinde bulunduramadığından, Kemalizm'in köken anlatısı ve anlam borcunun dışına çıkamamıştır. Bunun yerine özellikle Batılılaşmayı kendisine araç

edinerek, dışına çıkamadığı bu toplumsal belleği, kendi silahlarıyla zayıflatmaya çalışmıştır. Bu dönem, Kemalist Türkiye’de iktidarda kalabilmesinin yolunun kendi İslamcı geçmişini unutturmak olduğunu gören hükümet, Aleviler, Kürtler, gayri Müslim azınlıklar gibi karşı hafızanın ibadethane, mal varlıklarının iadesi, ana dilde eğitim vb. pek çok talebini Kemalizm’in kökensel anlatısının ve anlam borcunun doğal ama hükümetlerin basiretsizliğinden kaynaklanan birer tezahürü olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu dönemde, Kemalizm’in karşısında durmadan, aslında bir anlamıyla onu kendi içinden, eksiklerini tamamlama iddiasıyla, altını oyarak zayıflatan bir bellek mücadelesi söz konusudur.

14 Nisan Tandoğan Mitingi aynı şekilde Kemalist hegemonyanın da Ak Parti ile temsil edilen karşı hegemonya ile mücadelesinde bir kırılma yaşadığının mesajını vermiştir. Mitinge katılanlar kendilerini “sol” olarak tanımlayan bütün aktörlerin ancak birleşerek Ak Parti ile mücadele edebileceğini belirlemişlerdir. Mitinge katılanların isimleri okunurken sıra CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’a geldiğinde miting alanında “birleşin sloganları” duyulmuştur. Bu noktada Cumhuriyet Mitinglerinin solda bir katalizör etkisi yaratacağı ve “solu” birleştireceği beklentisi de bulunmaktadır. Sol kimlikleri ile bilinmesine rağmen mitinge destek vermeyen DİSK, TÜRK-İŞ, KESK, Eğitim Sen, TMMOB ve TTB gibi sendika ve meslek örgütleri kriminalize edilerek düşmanlaştırılmıştır. Kemalist ideolojinin hâkim yayın organı Cumhuriyet gazetesi mitinglere katılanları ve katılmayanları şu şekilde ayrıştırmaktadır (Kimler vardı, Kimler yoktu?, 2007:6):

Küreselleşmenin, emperyalistlerin bilinçli bilinçsiz destekçileri, ülkemizi bölmek parçalamak isteyen Amerikan uşakları, aynı hesaptaki AB yalakaları, Soros’un çocukları yoktu... Karşı devrimciler, foncular, dönekler, sahte demokrat ve solcular, beyinlerini ve kalemlerini küresel düzene satan ve kiralayan hainler, liboşlar, enteller, turuncu giysili ikinci cumhuriyetçiler yoktu... İlimli İslamcılar, karanlık orta çağın sevdalıları, F tipi örgütler, tarikatçılar, dinciler, Amerikan desteğiyle koltuklarında oturanlar, terörist başına “sayın”, şehitlere “kelle” diyenler, BOP un eş başkanlık görevini üstlenenler ve yandaşları yoktu... Bölücüler, emperyalistlerin kucağında sözde bağımsız devletten söz eden, işgalci ABD’nin kuklaları Talabani ve Barzani’yi “doğal lider” görenler, onları kucaklayanlar, selam, sevgi ve saygı gösterenler yoktu. Tandoğan’a koşup bu yürüyüşe katılanları, ülkelerine sahip çıkan antiemperyalistleri, devrimcileri, yurtseverleri, solcuları, ulusalcıları, Kemalistleri “darbecilere destek vermekle” suçlayanlar yoktular. Çoluk çocuklarıyla bu görkemli görüşte yer alan öğretmen, mühendis, mimar, hekim, kamu çalışanı, işçilere karşı mitingi katılmayın çağrısı yapan DİSK’in, TÜRK-İŞ’in, KESK’in, Eğitim Sen’in, TMMOB’nin ve TTB’nin koltukçu ve tabansız yöneticileri yoktular...

“Tehlikenin farkında mısınız?” sloganları ile katılımcılarını davet eden 14 Nisan Tandoğan Mitingi, böylece tehlikenin farkında olanlar ile bilinçli ve bilinçsiz olarak farkında olmayanlar olmak üzere iki kutup yaratmaktadır. Farkında olarak alana toplananları ulusalcı, Atatürkçü, antiemperyalist, yurtseverlik gibi Kemalist hegemonik araçlarla birleştirerek bu yapının karşısında olanları hatta destek vermeyenleri de ülkeye tehdit olarak algılamaktadır. Kabakçı’ya göre (Kabakçı, 2013:101-102) mitinglerin tehdit algısı iç ve dış düşman olarak ikiye ayrılarak gösterilebilir. İç düşman; ilimli İslam projesi, laiklik karşıtlığı, irtica destekçiliği ile tarikat ve cemaat bileşenlerini de içine alacak şekilde Ak Parti ve Erdoğan’dır. Mitingde atılan sloganlardan bu anlaşılmaktadır.

“Susma, sustukça Tayyip başa gelecek”, “Hırsız Tayyip”, “Tayyip baksana, kaç kişiyiz saysana”, “Türkiye laiktir laik kalacak”, “Sen anladın Tayyip...”, “Tayyip pabucu yarım, çık dışarıya oynayalım”, “Kaç kişiyiz baksana, ampulleri yaksana”, “İşte meydan, işte Tandoğan, neredesin Tayyip Erdoğan?”, “Türkiye laiktir laik kalacak”, “Tarikatlar kapatılsın”, “Cumhuriyet için birleşin. Yarın çok geç olacak” (Yüz binler Ankara'ya Sığmadı, 2007:7).

14 Nisan ve devamında diğer mitinglerin tehdit olarak algıladıkları dış düşman ise “küresel ve emperyalist” olarak tanımladıkları ve “ülkeyi bölmek isteyen” başta ABD olmak üzere bütün “Batıdır”. Işıklı, mitingde yaptığı konuşmada şöyle seslenmiştir (Kökütürk, 2007:144);

Biz, yirminci yüzyılın başında mazlum milletlerin emperyalizme karşı başkaldırısına öncülük etmiş olan bir ulusun evlatlarıyız. Onlara Yüce Önder Atatürk'ün önderliğinde verdiğimiz dersi, biz unutsak bile onlar unutmuyorlar. Bu nedenledir ki bizimle çok ayrı hesapları var. Bugün için bizi özel bir nezarethaneye kapatmayı başarmışlardır. Bu nezarethane, Avrupa Birliği'nin bekleme odasıdır. Gardiyanlar da içimizdedir, başımızdadır.

Ercan ise yaptığı konuşmada toplanma gerekçelerini anlatırken; “bugün burada, Türk ulusunun varlığını Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini sonsuza dek korumak kararlılığımızı dosta ve düşmana göstermek için bir araya geldik” (Kökütürk, 2007:148) şeklinde ifade etmiştir. Güler de dış düşmana seslenerek konuşmasına başlamıştır. Güler'in konuşmasının girişi; “Bir Ankara'ya geldiniz! Vashington ile Brüksel sarsıldı! 1988 yılında Türkiye'ye şubeleri ile yerleşen IMF ve Dünya bankası bürolarının nefesleri kesildi” şeklindedir (Kökütürk, 2007:150).

14 Nisan Tandoğan Mitingi ile Kemalist hegemonik aktörler umutlanmış ve Ak Parti karşısında kaybettikleri egemen rolün tekrar kazanılması için halkın desteğini aldıkları yanılığına düşmüşlerdir. Mitinge destek verenler ve meydana toplanan kalabalık ile karşı hegemonyaya güç gösterisi yapılmış ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde taleplerinin karşılanması istenmiştir. Çünkü Türkiye'de meydanlara toplanabilen kalabalık ve mitinglere katılanların sayısı hep önemsenmiş ve bir güç gösterisi olarak sunulmuştur. Bu kalabalığın çoğaltılması için de miting alanına farklı illerden katılımcıların teşkilatlar ile taşındığı da bilinen bir gerçektir. Buna rağmen meydanları doldurmak ve mitinglere katılanların sayısını bildirmek -bazen de abartmak- Türk siyasetinin bir geleneği haline gelmiştir. Çünkü bu sayılar aynı zamanda halk tarafından da önemsenmekte ve taraftarların bir övünç kaynağı olarak kullanılmaktadır.

14 Nisan Tandoğan Mitingi'nde de katılımcı sayısı üzerinden yeşertilen demokratik galibiyet olduğu gibi bu mitingleri sadece cumhurbaşkanlığı seçimlerine odaklanmış hegemonik bir oyun olarak görenler de vardır. Örneğin Sancar'a göre (Sancar, 2007);

Cumhurbaşkanlığı makamı, merkezinde ordunun yer aldığı güçler koalisyonunun nazarında, bürokratik mekanizmalar üzerinden sürekli yeniden üretmeye alıştığı elitist hakimiyetinin en önemli güvencesidir. Doğrudan halkoyuna dayanan alanlarda tutunamayan bu koalisyon, cumhurbaşkanlığı üzerinden bu alanları denetlemek ve koalisyonun geleneksel unsurlarını oluşturan üniversiteler, yargı gibi kurumları belirlemek suretiyle, iktidarını sürdürme hesabındadır.

3.4.2. 27 Nisan E-Muhtırası

14 Nisan Mitingi ardından Erdoğan'ın mitingi "81 ilden bindirilmiş kıtalar" olarak tarif etmesi sonrasında hegemonik mücadele basın yayın kuruluşları üzerinden devam ettirilmiştir. Mitingin ardından Ak Parti taraftarı olan gazetelerden; Star gazetesi "Miting ve 1 Mart Tezkeresi", Millî Gazete "Mitingte Bildik Simalar", Vakit gazetesi "Sarıközcular Yürüdü", Zaman gazetesi "Özkan'ın Provokasyonu ADD'lileri Kızdırdı" şeklinde başlıklar atmıştır. Karşı bloğa yakın basın yayın kuruluşları ise miting sırasında televizyonlardan canlı yayınlara girmiş ve uzun süreli televizyon yayınları yapmıştır. Cumhuriyet gazetesi "Ulusal Uyanış" manşetini atarken Milliyet gazetesi "14 Nisan Mesajı" manşetiyle çıkmıştır. Sonraki günlerde yine konu köşe yazarları tarafından tartışılmaya devam etmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinden sıkıştırılmaya çalışılan Ak Parti, aday açıklamama stratejisini aday açıklamanın yasal olarak son günü olan 25 Nisan'a kadar sürdürmüştür. Erdoğan, bu süreçte gelen soruları hep geçiştirerek adaylık sürecini son güne kadar bekletmiş ve 23 Nisan'da "kafanızda isim konusu net mi, yoksa zamanlamayı mı bekliyorsunuz?" sorusuna;

"Bana ait olan net" cevabını veriyordu. Grubunu oluşturan bütün milletvekili arkadaşlarının tek tek düşüncesini aldığını, ayrıca parti örgütünün 30 bine yakın mensubuyla anket yaparak, düşüncelerini öğrendiğini belirten Erdoğan, şöyle konuşuyordu: İl başkanları, kadın kolları, gençlik kollarımızın düşüncelerini aldım. Bazı sivil toplum örgütleri ile görüşmeler yaptım, onların kanaatlerini aldım. Öyle zannediyorum ki bundan önce yapılmış 10 cumhurbaşkanlığı seçiminde bu tür geniş detaylı görüşmelerin yapıldığı, düşüncelerin alındığı bir başka çalışma olmamıştır. İlk defa böyle bir çalışma olmuştur. Bu çalışmaların neticesinde de milletvekili arkadaşlarım, MKYK'daki arkadaşlarımla hepsiyle görüşmelerimi yaptım. Yarın yapılacak veya bir sonraki gün gerekirse yapacağımız olağanüstü toplantıyla, milletvekili arkadaşlarım müşterek olarak kararlarını verecek-aday ortaya çıkacaktır (Akdoğan, 2017:448-449).

Erdoğan diğer taraftan da cumhurbaşkanlığı için toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği yönündeki iddiayı reddetmekte; ancak yine de böyle bir kriz oluşmaması için destek arayışlarını sürdürmektedir. Küskün olduğu Mumcu, Ağar gibi isimleri ziyaret ederek onları ikna etmeye çalışmaktadır. Cumhurbaşkanlığı için karşı hegemonyanın en güçlü aktörü olan TSK, kritik bir noktada durduğundan Erdoğan; Genelkurmay Başkanı Büyükanıt ile samimi pozlar vermekte, aday açıklamasına 2 gün kala 23 Nisan resepsiyonunda yan yana gelinen bir sohbette Genelkurmay Başkanı'na dönerek; "Balıkçıların düşüncelerini aldım paşam. Hepsi bana orada bir istikamet gösterdi. Balıkçının gösterdiği istikametten kaçılır mı? En güzel istikameti onlar gösterir diye espri yapıyordu" (Akdoğan, 2017:450).

Erdoğan'ın Genelkurmay Başkanı Büyükanıt ile şakalaşması tam da Büyükanıt'ın bir gazetecinin cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili sorduğu soruya "vermek istediği mesajların yerine ulaştığını" belirtmesi ve devamında "mesajın siyasilere de ulaşmış mıdır?" Sorusu üzerine "Ben herkese ulaştığını düşünüyorum. Mesajlarımızı algılayamayanlar varsa algılama sorunu olması

lazım. Ben o kesimin çok fazla olduğunu düşünmüyorum” açıklaması üzerine gelmiştir (Mesajlar Yerine ulaştı, 2007:8).

14 Nisan Mitingi’nden sonra bloklar arası gerilimin arttırıldığı ikinci nokta 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı etkinlikleri üzerinden yaşanmıştır. Kemalist hegemonik aktörler millî bayramları her zaman önemsemiş, bayram törenlerinde çeşitli sembolik gösteriler ve ziyaretleri Atatürk yolunda olunduğunun bir göstergesi saymışlardır. Ak Parti de ilk döneminde bu etkinliklere sahip çıkarak ritüelleri desteklemesine karşın kendi hegemonik ritüellerini geliştirmeye çalışmıştır. Ak Parti belediyelerinde özellikle “Kutlu Doğum Haftası” ve sonradan terör örgütü olduğu açığa çıkarılan Gülen örgütünün “Türkçe Olimpiyatları” gibi etkinliklerine destek verilmiştir. Bu tür etkinlikler bayram etkinlikleri ile çakıştırılarak ya da yan yana getirilerek sembolik de olsa hegemonik güç gösterileri yapılmıştır. 2007 yılı “Kutlu Doğum Haftası” 16-22 Nisan aralığında kapsamlı etkinliklerle kutlanmıştır. Althusser’in ideolojik aygıtlar olarak göstermiş olduğu üzere devletin dinî, öğretimsel, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme ve kültürel aygıtları vardır. “Kutlu Doğum Haftası” etkinlikleri için de okullar, camiler, hastaneler ve kamusal alanlar kullanılmıştır. Ak Parti Çınar’ın (Çınar, 2019:42) ifade ettiği biçimde Kemalizm’in hegemonyası karşısında kendi hegemonyasını kuracak gücü bulamadığından açıktan Kemalist eylem ritüellerine karşı çıkamamış; fakat belediye tertipleriyle ikircikli bir yapı kurulmasına müsaade etmiştir.

Cumhurbaşkanlığı aday açıklamasının son günü olan 25 Nisan’dan iki gün önce Erdoğan’ın kendisinin cumhurbaşkanı adayı olmayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır; ancak adayın kim olacağı açıklanmamıştır. 24 Nisan günü Ak Parti grup toplantısında ise cumhurbaşkanı adaylık süreci Abdullah Gül isminin açıklanması ile tamamlanmıştır. Erdoğan yaptığı konuşmada adaylık için tüm yapılan değerlendirmelerden sonra bir isim üzerinde anlaştıklarını belirterek (Akdoğan, 2017:455) “O daha değerli, bugüne kadar beraber bu yolda olduğumuz, bu hareketi beraber kurduğumuz Abdullah Gül kardeşimiz... diyordu” konuşmasının devamında;

Anayasamızı amir hükümleri çerçevesinde Meclisin seçeceği cumhurbaşkanı, tam bir tarafsızlık içinde, adalet terazisini hakkaniyetli tutan, Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün koyduğu çağdaşlaşma hedeflerine inanmış, milletimizin iradesine ve cumhuriyetimizin değerlerine sadakatle bağlı, liyakat sahibi bir cumhurbaşkanı olacaktır (Akdoğan, 2017:456).

Erdoğan’ın aday açıklamasını yaptığı konuşmanın devamındaki “tarafsızlık”, “hakkaniyet”, “cumhuriyet” vurguları Ak Parti adayından duyulan endişeleri baskılamaya; özellikle “Atatürk” vurgusu da endişeleri aşmaya yönelik mesajlar içermektedir. Ancak açıklanan aday, Cumhuriyet gazetesinde “ (Devletle kavgalı aday, 2007)” manşeti altında “Erdoğan, daha önce laik sistemi hedef alan ve eşi türbanlı olan Gül’ü Köşk’e çıkarma kararı aldı.” şeklinde

duyurulmuştur. Gül ise eşinin türbanlı olmasının söz konusu edilmesine karşı şu açıklamayı yapmıştır;

Bunlar bireysel tercihlerdir. Bireysel tercihlere herkesin saygı göstermesi gerekir. Demin söylediğim gibi, anayasamızın ilkeleri açıktır. Türkiye, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir. Demokrasi içerisinde herkesin temel hak ve özgürlükleri vardır. Bunlara bireysel, temel hak ve özgürlükler çerçevesinde bakarsanız, o zaman Türkiye'nin de birçok problemini zaten çözüldüğünü görürsünüz (Türban bireysel tercihtir, 2007).

CHP genel Başkanı Baykal, Gül'ün adaylığını 14 Nisan Tandoğan Mitingi'nin zaferi olarak görmüştür. CHP grup toplantısında yaptığı konuşmada; "Erdoğan'ın aday olmaması demokrasinin zaferidir. 14 Nisan'da Tandoğan'da toplanan 1 milyon insan bu sonucu almıştır. Büyük bir demokrasi dersi verilmiştir. Dayatmayı önlemeyi başardık." (Dayatmayı önledik, 2007:7) demiştir. Baykal'ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere CHP kanadında cumhurbaşkanlığı en önemli makam olarak görülmekte ve Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olmaması da bir zafer olarak ilan edilmektedir. Üstelik Baykal'a göre bu kazanım, bir toplumsal hareket ile elde edilmiştir. Bu hareketin gücüyle 29 Nisan'da da İstanbul Çağlayan'da miting yapılması zaten kararlaştırılmıştır. Çünkü Gül'ün açıklanmasından sonra Kemalist aktörlerde Ak Parti'nin mecliste 367 toplantı yeter sayısını sağlayamayacağı ve bu şekilde seçim yapılırsa da kararın Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edileceği görüşü hâkimdir.

Gündem, 367 toplantı yeter sayısı ve anayasaya göre tarafsız bir cumhurbaşkanı tartışmaları ile meşgul edilirken; Gül'ün adaylığına destek vererek memnuniyet belirtenler ve karşı çıkanlar üzerinden taraflar kutuplaşmıştır. Cumhuriyet gazetesi çeşitli hukukçuların görüşlerini sayfalarına taşıyıp 367 toplantı yeter sayısı olmadan cumhurbaşkanı oylaması yapılamayacağı argümanını savunurken, Erdoğan; 1982 anayasasına göre bunun bir mantığının olmadığını belirtiyordu. Erdoğan, "çünkü 1980'den önce uzayan cumhurbaşkanlığı seçimi turları vardı. Herhalde 103 turu bulmuştu. 1982 anayasası işte bunu gidermek yani seçimlerin sonuçlandırılması için düzenleme getirmiştir" (Akdoğan, 2017:459) diye konuşuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve oturumu yönetecek olan Bülent Arınç ise 367 tartışmaları ile ilgili; "İçeride (TBMM Genel Kurulunda) 367, 567 aramam. İçeride yeterli çoğunluğu gördüğüm zaman açarım. Yeterli çoğunluğun ne olduğu da Anayasada iki kere iki dört eder gibi yazılmış. Ona bağlıyım ben. Bu konuda bir tereddüt yok." diyordu. (Akdoğan, 2017:461).

Yaşanan tartışmalar arasında, 27 Nisan 2007'de Cumhurbaşkanlığı seçimi 1. Tur oylamalarına geçilmiştir. Oylamaların iktidar ve muhalefet açısından en kritik noktası, toplantı yeter sayısında ortaya çıkmaktadır. Ak Parti, muhalefetin iddia ettiği ve bazı hukukçulara dayandırdığı Cumhurbaşkanlığı seçimleri için meclisin 367 toplantı yeter sayısı ile toplanması gerektiği söylemini sürdürmüştü; Ak Parti de her ne kadar bu iddiayı doğru bulmadığını belirtse de 367 sayısını bulmak için diğer partileri ikna etmeyi denemiştir. Ancak cumhurbaşkanı seçilecek TBMM 22. Dönem 96. Birleşimde, 361 milletvekili katılmıştır. Ak Parti ihtiyacı olan 14

milletvekilini ikna edememiş, partiler grup olarak katılmama kararı almışlardır. Oylama, usul tartışmaları ile başlamış “Anayasa’nın 102’nci maddesinde öngörülen üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile toplanması gerektiği hakkında” yapılan lehte ve aleyhte konuşmaların ardından TBMM Başkanı Bülent Arınç cumhurbaşkanı seçimi için gözeteceği usulü şöyle aktarmıştır (96’ıncı Birleşim, 2007);

Cumhurbaşkanının seçilebilmesi için, ilk iki oylamada üye tam sayısının üçte 2 çoğunluğu, yani 367 oy, üçüncü oylamada ise üye tam sayısının salt çoğunluğu, yani 276 oy aranacaktır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılacak ve dördüncü oylamada salt çoğunluğu, yani 276 oy alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olacaktır.

Yapılan seçimler öncesinde Ersönmez Yarbay’ın da seçimlerden çekilmesiyle beraber tek aday kalan Abdullah Gül, 357 oy almıştır ve 1. turda anayasada gösterilen çoğunluğa ulaşamadığı için seçimler ikinci tura kalmıştır.

Cumhurbaşkanlığı ilk tur seçimlerinin yapıldığı gün Cumhuriyet gazetesinden İlhan Selçuk ve Ali Sirmen; Abdullah Gül’ü bir “karşı devrimin neferi” ve “sivil darbenin” aktörü olarak ilan etmekte ve Kemalist hegemonya, basın üzerinden Gül’ü sıkıştırırken “Cumhurbaşkanlığında Toplumsal Uzlaşma” kampanyası ile de mitingler arasında gösteriler düzenlenmektedir. Bu kapsamda her gün 12.30 ve 18.00 saatlerinde Ankara Kızılay ve Kuğulu Park’ta toplanılarak Gül aleyhine gösteriler yapılmaktadır. Eylemciler aynı zamanda “Çağlayan Mitinginin el ilanlarını dağıtarak, “irticaya hayır demek için bize katılın” çağrılarını yapmaktadır (Çankaya yolları imamlara kapalı, 2007:4).

29 Nisan İstanbul Mitingi öncesinde güç toplanırken ve Ak Parti 367 toplantı yeter sayısını bulamamışken beklenmedik bir gelişme olarak TSK, gece yarısı internet üzerinden bir bildiri yayımlamıştır. Askerlerin sivil siyasete müdahale etmesi Türkiye siyasal hayatında sıklıkla görülse de böyle bir yöntem daha önce kullanılmamıştır. Türkiye siyasal tarihinde “e-muhtıra” olarak adlandırılacak TSK bildirisi, Türkiye’de sivil-asker ilişkileri ve Kemalist ideolojinin hegemonya mücadelesinde bir kırılma anı olarak değerlendirilebilir. 27 Nisan gecesi TSK internet sitesinde bir duyuru olarak yayımlanan bildiri özetle; okullarda “Kutlu Doğum Şöleni” olarak adlandırılan Hz. Muhammed’in anılması etkinliklerinin bilerek millî bayramların etkinlikleri ile çakıştırıldığı ve yapılan etkinliklerin kutsal din duygularını istismar ettiğinden şikâyetle; Türkiye’nin başta laiklik olmak üzere anayasasında gösterdiği temel değerleri aşındırıldığını iddia etmektedir. Bu etkinliklerden örnekler verilerek devam eden bildiri şu şekilde sonlanmaktadır:

Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı’nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği “Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtma” ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir. Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk

Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir (Akdoğan, 2017:472).

Bildirinin sonunda TSK'nin açıkça taraf olduğunu ve gerektiğinde de tavır ve davranışlarını açıkça ortaya koyacağını belirtmesi, bildirinin açık bir muhtıra olduğunu göstermektedir. Nitekim bildiri TSK'nin resmî internet sitesinde yayımlanmıştır. Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın "Komuta kademesinde tartışılmadan bizzat kendim yazdım." dediği 27 Nisan Bildirisi cumhurbaşkanı seçimlerinde ordunun hükümete karşı açık tavrını göstermiştir. Mitinglerde dillendirilen laiklik tartışmaları, hükümet karşıtlığı ve karşı propaganda 27 Nisan bildirisi ile şekil değiştirmiş ve yaşananları demokrasi bağlamından kopararak her kesimin Ak Parti'ye destek vermesine yol açmıştır.

Bildirinin yayımlandığı gece Ak Parti kurmayları dışişleri konutunda toplanmış ve Akdoğan'ın ifadesiyle; "Bildiri bir darbe teşebbüsü olarak algılanıyor, yaşanan gelişme hükümetin kader anı olarak görülüyordu" (Akdoğan, 2017:469). Bildiri karşısında Erdoğan kurmayları ile görüşmeler üzerine bir karşı bildiri yayımlatmaya karar vermiş ve bütün gece "altta kalınmayan, eksiksiz ve asker karşısında dik bir duruş sergileyecek" bir metin üzerinde anlaşmıştır ancak metin daha sonra yumuşatılmıştır (Akdoğan, 2017:468-470). Cemil Çiçek tarafından okunan karşı metinde ise genelkurmay başkanlığının başbakana bağlı olduğunun altı çizilerek cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde böyle bir bildiri yayımlamasının dikkat çekici olduğu ve demokratik bir tavır olmadığı hatırlatılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın hassasiyetlerinin paylaşıldığı ve TSK bildirisinde sözü edilen konularla ilgili gerekenin yapılacağı, Türkiye'nin bütün sorunlarını demokrasi içinde çözebileceği vurgulanmıştır. Uluslararası toplum, demokrasi, istikrar, ekonomi vurgularının da yapıldığı karşı açıklama, "güven ve istikrarı zedeleyenler, ülkemizin ve milletimizin ali menfaatleri bakımından doğuracağı olumsuz sonuçların sorumluluğunda yüklenenlerini bilmelidirler." şeklinde son bulmuştur (Akdoğan, 2017:481).

Yayımlanan karşı bildiri sonrası hükümet, sivil kesimden ve muhalefet liderlerinden de destek almıştır. AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn "Ordu siyaseti seçilmişlere bırakmalıdır." açıklaması yapmış, Baykal; "Çözümün adresi siyasettir, dayatmalarla siyaset olmaz." diyerek TSK karşısında tavır almıştır (Bildiriye tepki yağdı, 2007:7). Hükümetin karşı açıklaması ve aldığı desteklerle birlikte karşı hegemonyanın en önemli aktörü olan ordu karşısında Ak Parti, Gramsci'nin tabiriyle en önemli mevzi savaşını kazanmıştır.

3.4.3. 29 Nisan Çağlayan Mitingi

En geniş katılımlı ikinci Cumhuriyet mitingi İstanbul'da yapılmıştır. 14 Nisan Tandoğan Mitinginin ardından çeşitli sivil toplum örgütleri farklı illerde mitingler yapmış olsa da Ankara

Mitinginin ardından en büyük miting İstanbul merkezli olarak tertip edilmiştir. İstanbul Çağlayan Mitingi öncesinde gündemde iki önemli konu bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1. tur cumhurbaşkanlığı oylaması 367 tartışmaları arasında geçmiş ve yapılan oylamanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmıştır. İkinci konu ise 27 Nisan bildirisi ile ordu, hükümete karşı e-muhtıra vermiştir. Bu tartışmalar arasında gerçekleşen Çağlayan Mitingi'nde program Tandoğan Mitingi'ne benzer şekilde organize edilmiştir. Mitingin günü ve toplanma biçimleri günler öncesinden bildirilmiş ve güzergâhlar önceden tertiplenmiştir.

Çağlayan Mitingi; Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Birliği, İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, Çağdaş Eğitim Vakfı, Cumhuriyet Kadınları Derneği, İstanbul Barosu Kadın Hakları Komisyonu ve Kanaltürk tarafından organize edilmiştir. Tandoğan'da en çok yükselen taleplerden birisi olan "solda birleşin" çağrılarını uyarınca Çağlayan Mitingine DSP Genel Başkanı Zeki Sezer, İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek, SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın, Hür Parti Genel Başkanı Yaşar Okuyan, CHP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Sevigen, DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi katılmıştır. Mitinge katılan sivil halk ise yine Tandoğan'da olduğu gibi yalnızca Türk bayrakları ve Atatürk posterleri ile miting alanına gelmişlerdir.

İstanbul Çağlayan Mitingi'nin başlığı "Cumhuriyet için birleşin, yarın çok geç olabilir." şeklinde verilmiştir. Cumhuriyet gazetesi mitinge katılım için yayımladığı ilanda, mitinge katılım gerekçesi olarak;

"Ülkemizin ve ulusumuzun bölünmez bütünlüğü için, Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti için, Tam bağımsız ve aydınlık bir Türkiye için, Cumhuriyetimizin kazanımlarına ve kurumlarına sahip çıkmak ve "irticaya hayır" demek için, Bize Katılın" (Cumhuriyet için birleşin yarın çok geç olabilir, 2007:2) söylemini kullanmıştır.

29 Nisan Çağlayan Mitingi boyunca Atatürk'ün Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yılında TBMM'de yaptığı konuşma dinletilmiş, Atatürk'e ve Kurtuluş Savaşı'na ait görüntüler yayımlanmıştır. Düzenleme komitesi adına mitingin açılış konuşmasını yapan Necla Arat, "Laik Cumhuriyet'in sevgili yurttaşları! Mustafa Kemal'in emanetine ihanet etmeyen her yaşta gençler!" diye başladığı konuşmasında; Tandoğan Mitingi'ne benzer konuları dile getirmiştir. Arat konuşmasında; ulus-devletin temel değer ve ilkelerinin aşındırılmasına, emperyalizme, kaynakların yağmalanmasına karşı olduklarını ifade ettikten sonra Ak Parti iktidarına şu şekilde seslenmiştir;

Özleri değişmeden, çıkarıcı nedenlerle yalnızca kabuklarını değiştirdiklerini ve demokrasiyi araç olarak kullandıklarını bildiğimiz kimselere, bu değişim yalanlarına inanmadığımızı göstermek için buradayız. İktidara gelmeden önce yoksulluğu, işsizliği ve yolsuzlukları önleyeceklerine söz verenlerin, bu sözleri yerine getirmek bir yana, kentlerimizde ve sokaklarımızda güvenli yaşama özgürlüğümüzü bile sağlayamadıklarını yüzlerine vurmak için buradayız. Medyada işlerine gelmeyen program, yorumcu ve yayınları birer birer susturmaya çalışanlara, aleyhlerine yayın yapan medya gruplarına el koyanları, haber alma

özgürlüğümüzü çiğneyenleri protesto etmek için buradayız. İktidarlarını “Müslümanlık kavgasında yeni bir başlangıç” olarak niteleyenlere; “Siyasal İslam, önce karar mekanizmalarını ele geçirmelidir” diyenlere, bunun çıkmaz yol olduğunu; dini araç olarak kullanan iktidarların eninde sonunda yok olduklarını göstermek için buradayız. (...) Cumhuriyet rejiminin bütün kurumları ile sürekli çatışıp temel ilke ve değerlerimizle hesaplaşmaya çalışanlara hesap sormak için buradayız. Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi çok önemli bir olayı yasallığı kuşkulu bir sürece dönüştürenleri, demokrasinin açıklık ve şeffaflık ilkesinin çiğneyenleri; “milletvekili borsası” söylentilerine yol açarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin saygınlığını zedeleyenleri kınamak ve “devrim yasalarına saygılı bir iktidar bir cumhurbaşkanı istiyoruz” demek için buradayız (Kökütürk, 2007:221-223).

Arat’ın konuşmasında Kemalist ideolojinin Ak Parti’ye karşı kaygılı tavrını görmek mümkündür. Ak Parti iktidarı ilk döneminde her ne kadar Kemalist ideoloji ile barışık bir tavır sergileme çabası gösterse de Cumhuriyet Mitingleri’nin düzenleyicileri ve katılımcıları nazarında samimi bulunmamıştır. Mitinglerin katılımcılarının kahir ekseriyetinin paylaştığı Kemalist ideoloji, Ak Parti’ye baştan itibaren kuşkuyla bakmış; Ak Parti, her zaman gizil İslamcı ideolojisini saklayarak uygun koşullarda çıkarmak için fırsat kollayan bir yapı olarak tanımlanmıştır.

Bu yapının karşısında ve asker-sivil bürokrasinin dışına çıkararak özünü sivil toplumda arayan Neo-Kemalist ideolojinin bir yansıması olarak ortaya çıkan Cumhuriyet Mitingleri 27 Nisan e-muhtırası ile birlikte sarsılmıştır. Erdoğan’ın ifadesi ile (Erdoğan, 2009:587-588); “Kendisini “Kalpaksız Kuvvacılar” olarak tasavvur eden neo-Kemalizm, Cumhuriyet rejiminin bekasının STK’ları ve “yurttaşlık bilinci”nin geliştirilmesine bağlı olduğunu savunur. Zaten “yeni Kemalist kimlik” de, Kemalist hegemonyayı tesis edebilecek bir sivil kolektif irade ekseninde tanımlanır”.

29 Nisan Çağlayan Mitingi, 27 Nisan e-muhtırasının hemen ardından gerçekleşmiştir. Mitinglerde dile getirilen kaygıların ve ifadelerin asker tarafından da paylaşılması ile Neo-Kemalizm’in yaratmaya çalıştığı sivil toplum anlayışı akamete uğramıştır. Çağlayan Mitingi’nin ikinci konuşmasını yapan Nur Serter konuşmasında; Ak Parti’nin “sivil darbesi” karşısına adeta ordunun “resmî bekçi” rolünü ilan ederek, selam göndermiştir ve sivil bir hareket görüntüsü veren mitingleri tekrar asker gölgesine kaydırmıştır. Serter’in 29 Nisan Çağlayan Mitingi konuşması şu şekildedir;

Sivil darbe girişimi yapan AKP iktidarının oyunlarına geçit vermeyeceğiz. Türkiye’nin Türk ordusunun genelkurmay başkanına “memur” diyen bir zihniyete karşı, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin önünde, şanlı ordumuzun önünde saygıyla ediyoruz. Türk ordusu çok yaşa. Türk ordusu... Türk ordusu 27 Nisan’da sizin sesinizi, bizim sesimizi duymuş, bizim sesimize sahip çıkmış, demokrasiye sahip çıkmıştır. Türk ordusu 27 Nisan’da cumhuriyete, laik Cumhuriyet’e, Türk milletinin gerçek iradesine sahip çıkmıştır. Türk ordusunu aşağılamaya, Türk Silahlı Kuvvetleri’ni karalamaya hiç kimse için izin vermeyeceğiz. O, Türk ordusu dur, bizim ordumuzdur (Kökütürk, 2007:225).

Serter’in ifadeleri, Erdoğan’ın belirttiği üzere Neo-Kemalizm’in devletle kurduğu çelişkili ilişkinin bir tezahürüdür. Erdoğan’a göre Kemalizm bir taraftan sivil bir inisiyatif geliştirme kaygısı ile hareket ederken diğer taraftan da orduyu Kemalist devrimlerin adeta bekçisi olarak

görevlendirmektedir (Erdoğan, 2009:588). 28 Şubat post-modern darbesinde ifadesini bulan bu çelişkili devlet ilişkisi tekrar Cumhuriyet Mitingleri'nde tezahür etmiştir. Bir taraftan resmi ideolojik devlet aygıtları göreve çağırılırken diğer taraftan da sivil bir hareket kurgulanmaya çalışılmıştır.

Dönemin gazetelerine bakıldığında özellikle Kemalist ideolojinin en güçlü basın yayın organı olan Cumhuriyet gazetesi Çağlayan Mitingi konuşmalarının haberleştirildiği metinlerde daha nötr ifadeler kullanarak 27 Nisan e-muhtırasını olumluyan konuşmaları “dedi”, “söyledi” gibi ifadelerle vermiştir. Ancak ordunun irtica karşısında görevi gereği, tavır almasının da doğal olduğunu belirtmiştir ve söylemlerini “ne şeriat ne darbe” olarak kurgulamıştır (Özdemir, 2010:156-157). Dönemin, iktidarı destekleyen gazetelerinden Zaman gazetesi ise; “Gazete haberlerinde ya miting tertipçilerinin darbeci oldukları, ya ailelerinde darbeci olanların olduğu, ya da söylemleri ile muhtırayı destekledikleri yolundaki ifadeleri dile getirerek, toplumsal ortakduyumuzda yer alan darbe dönemlerinin karanlık günlerini arzulayan kişiler olan “darbeci” imajını dolaşıma sokmuştur” (Özdemir, 2010:161).

Zaman gazetesi, mitinglerin başlangıcından itibaren mitingleri olumsuzlama stratejisi izlemiştir. Sıklıkla mitingleri destekleyenlerin olumsuz konuşmalarına yer vermiş; özellikle Saylan'ın Türklüğe hakaret etmesi, Eruygur'un darbeci olması ya da başkalarının İslam karşıtlığı söylemlerini haber yaparak katılımcıları etkilemeye çalışmıştır. Zaman gazetesi aynı zamanda miting katılımcılarının baskı ile toplandıkları, mitinge ulaşım organizasyonlarında şaibeler olduğu şeklinde de sıklıkla haber yapmıştır. Gazetenin haberleri eleştirel söylem analizi ile okunduğunda gösterilen imgelerle yan yana gelenlerin yani mitinge katılanların darbeciliğe, dinsizliğe veya Türklüğe hakaret ettiği imaları çıkarılmaktadır. Daha önce Bülent Arınç'ın mitinge katılanların “dikkat etmesi” yönündeki açıklamaları Zaman gazetesinde sıklıkla yer bulmuş ve gazete; mitingleri demokratikleşmeyi engellemek isteyen, darbe amacı taşıyan insanların gittiği bir eylem olarak konumlandırmış ve dolayısıyla mitinglerin aslında darbecilere hizmet etmek için düzenlendiği imasını dolaşıma sokmuştur (Özdemir, 2010:162-167).

Gazete; bazen kırpmalar, bazen de mitingin ana aktörlerinden Necla Arat, Nur Serter gibi isimlerin aile araştırmasını yaparak ailelerinden kimselerin geçmişte darbeci oluklarını belirtmiş ve söylemlerine meşruiyet zemini aramıştır. Olumsuzlama stratejisi bağlamında “Saylan'dan İtiraf: Ordu Mitinge Katkı Yaptı” (Saylan'dan İtiraf: Ordu Mitinge Katkı Yaptı, 2007), “Meydandaki Kalabalığa Değil, Kürsünün Arkasındaki 'Organize Güçlere' Dikkat!” (Meydandaki Kalabalığa Değil, Kürsünün Arkasındaki 'Organize Güçlere' Dikkat!, 2007) gibi başlıklarla mitinglerin aleyhinde bir tavır almıştır.

29 Nisan Çağlayan Mitingi'nin Türk siyasal hayatında en fazla tartışma yaratan konusu sivil-asker ilişkileri olmuştur. 27 Nisan e-muhtırası peşinden gerçekleştirilen Çağlayan Mitingi sonrası taraflar yeniden darbe tartışmalarını başlatmışlardır. Hegemonik mücadelenin Kemalist

tarafı kendi kaygılarını ve meşruiyet zeminini “laiklik” üzerine inşa ederken, 27 Nisan e-muhtırası ile beraber Ak Parti bloğu “demokrasi” zeminini daha güçlü kullanmıştır. Son olarak bu tartışmalarda hegemonik aktörlerden Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) bir açıklama paylaşmıştır. TÜSİAD açıklamasında;

Mevcut fiili durumun demokrasiye zarar vermemesi için hemen erken seçime gidileceğinin ilan edilmesi, bir zorunluk haline gelmiştir. Genel seçimlerin, gerilimi yurt sattığına yayılmaması için bütün siyasi partilerin samimi bir gayret içerisinde olması şarttır. Bunun yolu, seçim ortamına, ülkenin geleceğine yönelik siyasal programların egemen olmasını sağlamaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini laiklik ve demokrasinin ayrılmaz bütünü oluşturmaktadır. Biri lehine diğerinden fedakarlık etmemiz düşünülemez. Türkiye, tansiyon düşürerek ve millet iradesini yenileyerek bu süreçten sağlıklı bir biçimde çıkabilir.

TÜSİAD iki blok arasında bir denge stratejisi gözeterek Türkiye'nin temelini “laiklik” ve “demokrasi” olduğunu vurgulamıştır ve tarafların uzlaşmalarının ancak bir seçimle sağlanabileceğini açıklamıştır. TÜSİAD'ın açıklamaları Kemalist çevrede hoş karşılanmamış kendilerinin destekçisi olarak gördükleri TÜSİAD'ın orta yolu bulma uğraşısına karşı çıkmışlardır. Örneğin Uras, Milliyet'teki köşesinde TÜSİAD'ın açıklamalarına şu şekilde tepki göstermiştir (Uras, 2007);

Piyasalar kaderlerini (pardon paracıklarını) dini siyasete alet edenlerin inşa ettikleri düzene bağlamış durumda. Piyasalar ülkenin dini politikaya alet edenlerce yönetilip yönetilmemesine aldırmıyor. Piyasalar, ülkenin bilime göre değil şeriata göre yönetilmesini umursamıyor. Piyasalar için önemli olan yüksek karlılığın devamıdır. İşte bu nedenle piyasacılar (sanki bu ülkede demokrasi varmışçasına) demokrasi havarisi kesilerek ve de ordunun mesajını bahane ederek iktidara hoş görünmek ve iktidarı desteklemek arayışına girmiştir.

29 Nisan Çağlayan Mitingi'nin 2 gün sonrasında beklenen Anayasa Mahkemesi kararı gelmiş ve Anayasa Mahkemesi cumhurbaşkanlığı oylamasının ilk turunu iptal etmiştir. İptal kararı üzerine Ak Parti erken seçim kararı almıştır.

3.4.4. 5 Mayıs Manisa ve Çanakkale Mitingi

“Yargı Bağımsızlığı” Türk siyasal hayatının hep tartışmalı konularından birisi olmuştur. Anayasa Mahkemesi de anayasa hukukçularının ekseriyetle paylaştığı üzere siyasi bir karar olarak 1 Mayıs 2007 tarih ve E.2007/45, K.2007/54 kararıyla cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunu iptal etmiştir. Böylece Ak Parti'yi cumhurbaşkanlığı seçiminde sıkıştıran ve Ak Parti'nin adayının seçilmemesi için karşı kampanya yürüten hegemonik aktörlerden biri olarak yargı da sürece dâhil olmuştur. Hegemonya mücadelesinde Kemalist ideolojinin tüm destekçileri (TÜSİAD'ın orta yol bulma çabaları bir kenara bırakılırsa) kendi alanları içinde mevzi savaşına girmişlerdir. Özellikle güvenlik ve yargı bürokrasinin sürece dâhil olması Ak Parti elindeki demokrasi kozunu daha işlevsel hale getirmiştir.

İlk olarak Sabih Kanadoğlu'nun ortaya attığı, Cumhurbaşkanlığı seçiminde TBMM'nin toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği iddiası gündeme girmiştir ve Sabih Kanadoğlu'nun Gözler'in ifadesi ile (Gözler, 2007:6); yanlış da olsa bir iddia ortaya atabilme hakkı bulunmaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin bu iddia doğrultusunda hukuki olmayan bir karar vermesi, siyasete yargı müdahalesini doğurmuştur. Mahkemenin verdiği karar hukuki değildir çünkü;

Türkiye'de 2007 yılına kadar yazılmış bütün anayasa hukuku kitap ve makalelerinde, Anayasanın 96'ncı maddesi uyarınca toplantı yetersayısının TBMM üye tamsayısı üçte biri olduğu, yani TBMM'nin en az 184 milletvekili ile toplanacağı yazılıdır. Yine bu kitap ve makalelerde, Cumhurbaşkanı seçmek amacıyla TBMM'nin toplanması için özel bir toplantı yetersayısı gerektiği yolunda bir bilgi yoktur. Türk anayasa hukuku literatüründe "özel toplantı yetersayısı" veya "nitelikle toplantı yetersayısı" terimleri dahi geçmemektedir (Gözler, 2007:6).

Görüldüğü üzere mahkeme, teknik bir hukuki hata ile 367 kararını almamış tamamen Ak Parti karşısında bir tavır takınarak siyasi bir karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin karar oylamasında sadece iki isim Haşim Kılıç ve Sacid Adalı karşı oy kullanmıştır. Aynı zamanda Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Haşim Kılıç, kararla ilgili değerlendirmesinde kararın ülkede bir kaosa yol açacağını belirtirken kararın hukuki tartışma zemininden çok demokratik olmamasına vurgu yapıyordu. Haşim Kılıç, karar ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır;

Üçte birlik bir azınlığın seçim sürecini bu yolda engellemesi azınlığın çoğunluğa tahakküm etmesine neden olacaktır. Demokrasi sınırsız bir çoğunluk rejim değildir, ancak, azınlığın çoğunluğa dayattığı bir rejim de hiç değildir. Bu yol, azınlığın çoğunluğu etkisiz hale getirmesi, başka bir anlatımla, çoğunluğun devre dışı bırakılması gibi hiçbir demokratik ülkede olmayan bir garabettir. Önceden kestirmesi mümkün olmayan yorumlarla yeni usul kuralları üretilmesi hukuk güvenliğini yok eden yaklaşımlardır (Akdoğan, 2017:488-489).

Anayasa Mahkemesi'nin kararından sonra Ak Parti'nin demokratik mücadele alanı kalmadığından ve Erdoğan'ın günümüze kadar demokrasinin başat bazen de tek unsuru olarak kabul ettiği seçimlerden başka çıkar yolu kalmamıştır. Başbakan Erdoğan Anayasa Mahkemesi kararının ardından Ak Parti Merkez Yürütme Kurulu'nu (MYK) toplamış ve toplantının ardından alınan kararın hukuki olmasa da bağlayıcı olduğunu söyleyerek seçimlere gitme kararı aldıklarını ilan etmiştir. Erdoğan seçim kararı ile iki meseleyi daha tartışmaya açmıştır. Bunlardan ilki yapılacak bir anayasa değişikliği ile seçilme yaşını 25'e çekmek istediklerini belirtmiştir. İkinci mesele ise tekrar cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tıkanması halinde cumhurbaşkanının halk tarafından 5 + 5 formülüyle seçileceği bir anayasa değişikliğine gidilmesidir. Böylece Erdoğan Türkiye'yi başkanlık sistemine geçirmek için aradığı imkanı bulmuş ve bunun ilk defa uygulamaya geçmesi için fırsat yaratılmıştır.

Başbakan Erdoğan'ın hegemonik manevra savaşında sıkıştığı durumdan kurtulmak için en elverişli çıkış yolu seçimlere gitmektir ve Erdoğan da bu yolu kullanmayı seçmiştir.

Gerçekleşecek seçim aynı zamanda Ak Parti ile Kemalist ideoloji aktörleri arasındaki hegemonik mücadelenin de kazananını belirleyecek mahiyette olacaktır; çünkü Erdoğan asker ve yargı bürokrasisinin karşısına seçim sandığını koyarak son kararın millet tarafından verilmesi stratejisini izlemiştir. Erdoğan'a göre; Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu karar "demokrasiye sıkılmış bir kuşundur".

Bu, halkın çoğunluğunun teslim ettiği iradeyi, azınlığın iradesine mahkum etmektir. Bu bunu gerektirir. Yani, burada azınlığı temsil eden bir parti, icabında kalkacak, çoğunluğu temsil eden bir parti pazarlığa oturacak. 'Ya benim istediğim olacak ya benim dediğim olacak'. Demokrasilerde böyle bir şey yok. Herkes layıkını bulacak, hakkını bulacak. Hakkının karşılığını alması gerekir. Hakkından fazlası olduğu zaman bunun adı adalet olmaz. Bu blokajı aşmak için referandum gerekirse, 'referandum' diyoruz (Akdoğan, 2017:494-495).

Erdoğan bütün aktörlerle mücadelesini iyi bir stratejiyle seçim sonuçlarına hapsedmiştir. "Baldıran zehiri" içtiklerini dile getiren Başbakan Erdoğan; "özellikle son bir ayda, 11. Cumhurbaşkanı seçim sürecinde her kim ne söylediye, nasıl bir karar aldıysa, milletin vicdanını, bütün bunları en açık şekilde mülahaza edecek, kararını verecektir. Bundan böyle bütün kayıtlar milletin hafızasındadır, vicdanıdır" (Akdoğan, 2017:495) diyerek bütün rakipleri ile arasına seçim sandığını koymuştur. Sandıktan galip çıktığı takdirde ise bütün aktörlere karşı süren manevra savaşını kazanacaktır.

Kemalist blok ise mitinglerde toplanan kalabalıktan umutludur ve yapılacak seçimleri kazanacaklarını düşünmektedir. Özellikle 29 Nisan Çağlayan Mitingi'nde, 14 Nisan Mitingi'nde yapılan çağrı yerini bulmuş ve solda birlik sağlama çalışmalarında mesafe kat edilmiştir. Özdemir Cumhuriyet gazetesinde şöyle söylemektedir; "14 Nisan için haksız suçlamalar yapan, yurtseverliğinden kuşku duymadım insanların önemli bir bölümü bu defa aynı yanlışlara düşmemişler ve bu muhteşem mitinge katılmışlardır. Bunu memnunlukla karşılıyorum. 29 Nisan mitingi Türk halkının kolay kolay karanlığa teslim olmayacağını göstermiştir" (Özdemir, 2007:2). Üstelik Ak Parti karşısında ordu da açık tavrını koymuştur ve onun da desteğini arkalarında hissetmektedirler. Bila, yine Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde şöyle yazmaktadır; "Önemli Hatırlatma: bazılarının, Genelkurmayın 27 Nisan bildirisini hala tam anlamadıkları görülüyor. Bazıları da bildiri yok saymaya çabılıyor. Özellikle medyadaki 'demokrat devekuşları'... Okuma yazma biliyorlarsa, o bildirin her sözcüğünü tekrar tekrar okumalarında fayda var. Hani, hatırlatma bakımından... Dost'a, düşman'a karşı..." (Bila, 2007:3) Çetinkaya ise "AKP'nin yaptırdığı" anket sonuçlarını paylaşmaktadır. Çetinkaya'ya göre yapılacak seçimlerde; "CHP yüzde 22'lerde, MHP yüzde 17'lerde, DYP-ANAP yüzde 18'lerde, Genç Parti yüzde 14'lerde... AKP'ye gelince... O da yüzde 18-19'larda... Kafadan atmıyorum, AKP'nin yaptırdığı kamuoyu anketlerinde çıkan sonuçları yazıyorum... Kaz kafalılar da biliyor bu gerçeği... Paniklemeleri de bu yüzden!.." (Çetinkaya, 2007:5)

Cumhuriyet Mitingleri Kemalist aktörler için “halkın üzerinden ölü toprağının kalkması” olarak tasvir edilmektedir. Hatta Tanilli’ye göre;

14 Nisan, bir tan kızılığ idi; 29 Nisan’da güneş doğdu. Cumhuriyetimizin o görkemli günlerinden biri de onlar oldu: 19 Mayıs, 23 Nisan, 30 Ağustos, 29 Ekim’de başlayan ve süren -o anlamlı- takvimde onlar da yerlerini aldılar. [...] ancak, göğüslerimizi gitgide bastıran ağırlıktan anlıyordu ki, hançerelerin patlaması yakındır. Ve oldu: 14 Nisan’da Tandoğan’da ve 29 Nisan’da Çağlayan’da olan budur. Şunu da gördük ki, sıradan bir boşalma değil; olan, tarihin derinliklerinden gelen bir hatırlatma ve devletle toplumu yeniden ihya etmek isteyen bir kararlılık sözü olan. Bu, anlamlı ve görkemli bir halk hareketidir (Tanilli, 2007:6).

5 Mayıs 2007 tarihinde Cumhuriyet Mitingleri’ne eş olarak Manisa ve Çanakkale’de de mitingler düzenlenmiştir. Mitinglerde toplanan kalabalık benzer sloganlar atmış, benzer semboller taşımış ve diğer mitinglerde olduğu gibi en çok laiklik vurgusu yapmıştır. Çanakkale Mitingi’nde konuşan ADD Genel Başkan Yardımcısı Serter; mitinglerden yükselen seslerin bir tek hükümet tarafından duyulmadığını, bütün ülkenin AKP’nin cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül’e karşı olduğunu belirtmiştir. Çanakkale Mitingi’nin yine diğer mitinglerde olduğu gibi ikinci mesajı ise solda birlik olmuştur. Bunun için “birleşin artık” çağrıları yapılmıştır (Çanakkale’de büyük buluşma, 2007:6).

Manisa Mitingi diğer mitinglerle aynı mesajları ve özellikleri bulundurmaktadır; ancak TBMM Başkanı Bülent Arınç’a yönelik farklı bir tepki gösterilmiştir. AK Partinin kurucuları arasında yer alan ve Manisa milletvekili olarak seçilen Arınç’ın “meclis dindar bir cumhurbaşkanı seçecek” açıklaması Kemalist aktörler tarafından açıklamanın yapıldığı andan itibaren gündeme alınmış ve karşıt söylemlerin odağına koyulmuştur. “Mitingde sunucunun, kitleye, ‘bugün birisinin memleketi diye bilinen Manisa’da toplandık. Siz o birisinin kim olduğunu biliyorsunuz’ dediğinde kalabalık grup hep bir ağızdan ‘yuh’ diyerek karşılık verirken ardından, ‘Atatürk düşmanı meclis başkanı istemiyoruz’ sloganı atılmıştır (Manisa yanıtını verdi, 2007:7).

5 Mayıs Çanakkale ve Manisa mitingleri öncesinde Başbakan Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Büyükanıt arasında Dolmabahçe Sarayı’nda bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin içeriği hakkında Büyükanıt “benimle mezara gidecek” açıklaması yapmıştır. Büyükanıt’ın yaptığı bu açıklama Dolmabahçe görüşmesi hakkında pek çok spekülasyon üretilmesine neden olmuştur; ancak Akdoğan, Dolmabahçe görüşmesinin diğer görüşmelerden farklı olmadığını ifade etmiştir. Akdoğan’a göre; Erdoğan, Dolmabahçe Sarayı’nda sayısız resmî görüşme yapmıştır, bu da onlardan biridir ve bu görüşmeye “mutabakat”, “restleşme”, “anlaşma” gibi özel bir anlam yüklenmemelidir (Akdoğan, 2017:501). “Dönemin Başbakanlık Başdanışmanı Abdülkadir Özkan ise Şubat 2019’da Habertürk’ten Kübra Par’a verdiği röportajda, Dolmabahçe görüşmesinde, Büyükanıt’ın ‘FETÖ tehlikesine dikkat çektiği’ iddiasında bulunmuştur. Ancak bu olaydan sonra “FETÖ operasyonu” değil, Ergenekon operasyonları başlamıştır” (Sayın, 2019).

3.4.5. 13 Mayıs İzmir Mitingi

Cumhuriyet Mitingleri Çanakkale ve Manisa'dan sonra son olarak 13 Mayıs 2007 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilmiştir. İzmir Güngören Meydanı'nda gerçekleştirilen miting öncesinde seçim tarihleri netleştirilmiş ve mitinglerde karşı çıkılan Ak Parti'nin cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül "367 krizinden" kaynaklı olarak geri çekilmiştir. Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmesi ile birlikte meclis tekrar işlev kazanarak seçim hazırlıkları için kararlar alabilmiştir.

Tarihi 22 Temmuz 2007 olarak belirlenen seçimlerden önce Ak Parti, anayasa değişikliği yaparak TBMM üyelerinin 4 yılda bir seçilmesini ve cumhurbaşkanının 5+5 modeli ile halk tarafından seçilmesini içerecek bir anayasa değişikliği yapmak istemektedir. Ayrıca 367 krizini aşmak için de anayasasının 96. Maddesinin yoruma kapalı bir ifade ile düzenlenmesini talep etmektedir. Ak Parti tarafından teklif edilen değişiklikler CHP haricindeki partilerin desteği ile oylanmış; ancak yapılan oylamada 367 kabul oyu bulunamadığı için anayasa değişikliğini referanduma götürmek durumunda kalmıştır.

İzmir Mitingi öncesinde iktidar, toplu açılış ve anahtar teslim töreni için Erzurum'a hareket etmiştir. Başbakan Erdoğan, beraberindeki bazı bakanlar ve Gül ile gittiği Erzurum'da cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşadıklarını anlatarak sandık vurgusu yapmıştır. Erdoğan'ın Erzurum ziyareti adeta Cumhuriyet Mitingleri'ne gönderme yapacak şekilde tertiplenmiştir. Alanda on binlerce Türk bayrağı dağıtılmış sembolik olarak 2 kilometrelik de bir Türk bayrağı açılmıştır. Erdoğan da yaptığı konuşmada;

Türkiye'nin laik, demokratik, sosyal bir hukuk devletidir. Bunların bir tanesini bir kenara koyamazsınız. Sadece demokratiktir, sadece laiktir diyemezsiniz. Sadece sosyaldır, sadece hukuk devletidir diyemezsiniz. Derseniz devletimizi eksik kılarırsınız. Anayasamız bunu teminat altına almış ve böyle tanımlamış. İşte demokrasiye inananlar bu meydana. Laik Cumhuriyete inananlar bu meydana. (Akdoğan, 2017:515)

İzmir Cumhuriyet Mitingi öncesinde Erdoğan'ın Erzurum mitingi, iktidara yakın gazeteler tarafından Cumhuriyet Mitingleri ile karşılaştırılmış ve benzer kalabalıkların toplanabileceği ifade edilmiştir. Yine miting öncesinde İzmir'de bir bomba patlatılmıştır. Bu iki olayın da İzmir Mitingi'nin katılımcı sayısını arttırdığı söylenebilir.

Ankara ve İstanbul Mitingleri'nde yapılan solda birlik çağrıları da İzmir Mitingi'nde yerini bulmuş ve CHP ile DSP arasındaki görüşmeler olumlu sonuçlanarak iki parti arasında işbirliği geliştirilmiştir. İzmir Mitingi'ne CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, DSP Genel Başkanı Zeki Sezer, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) Genel Başkanı Murat Karayalçın ve İşçi Partisi (İP) Genel Başkanı Doğu Perinçek birlikte katılarak solda birlik mesajı vermişlerdir.

İzmir Mitingi'nde de sembol olarak Türk bayrakları kullanılmış siyasi parti flama ve amblemlerine izin verilmeyerek birlik mesajı verilmeye çalışılmıştır. Mitingde açılan pankartların ve yapılan konuşmaların iki ana teması solda birlik ve Ak Parti'ye karşıtlıktır. Önceki

mitinglerden farklı olarak İzmir Mitingi'nde cumhurbaşkanlığı seçimleri yerine özellikle Başbakan Erdoğan ve Erdoğan'ın temsil ettiği düşünülen emperyalizme karşı mesajlar verilmiştir; ancak laiklik ve İslamcılık mesajları yine ana söylem olma özelliğini korumuştur.

Mitingde en fazla kullanılan slogan "Türkiye laiktir laik kalacak" olmuştur. Miting kapsamında konuşma yapan Işık; "Atatürkçülük, tüm ilkeleri ile bir gün mutlaka iktidar olacak", Hacısalihoğlu "Batı ülkeleri ulus devletlerine sıkı sıkı sarılırken Türkiye'de 'ulus devleti bitti' yalanının uydurulduğunu", Aymangüler "dini alet edip dünyayı kana bulayan emperyalist güçlere karşı Türkiye'de başlatılan mücadele Avrupa ülkelerine örnek olmaya başlamıştır" şeklinde konuşmuştur (İzmir'in alanları yetmedi, 2007:7). "Alana yerleştirilen dev ekranlarda Erdoğan'ın 'ya Müslüman olacaksın ya laik', 'demokrasi amaç mı olacak, araç mı? Demokrasi hiçbir zaman amaç olamaz' dediği görüntülere yer verilmesinin ardından konuşan Özkan da seçimlerde oyumuzu birlik için kullanacağız yobazları ve ABD yanlılarını sandığa gömeceğiz diye seslendi" (İzmir'in alanları yetmedi, 2007).

İzmir Mitingi'nden sonra seçim takvimi başladığından mitinglerin sonlandırılması kararı alınmıştır. Daha önceden planlanan Samsun, Adana, Eskişehir, Denizli mitingleri ise Cumhuriyet Şölenleri olarak tertip edilecektir. Bu nedenle son Cumhuriyet Mitingi, İzmir Mitingi olmuştur.

3.5. Mitinglerin Ardından

3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidarı kazanan Ak Parti; devletin bürokratik, ideolojik aygıtları ile ilk beş yılında mücadele etmiştir. Bürokratik mekanizmalarla devlet iktidarına tutunmak isteyen Kemalist hegemonik aktörler Ak Parti'ye karşı mücadelelerini "neo-Kemalist" bir düşünceyle sivil topluma kaydırmak istemişlerdir. Bu kapsamda siyasi partiler dışında tamamen sivil olduğunu ve gönüllü katılımcılardan ve STK'lerden oluştuğunu iddia ettikleri mitingleri organize etmişlerdir. İlki 14 Nisan'da Ankara'da sonra İstanbul, Çanakkale, Manisa ve İzmir'de olmak üzere toplam beş tane miting tertiplenmiştir. Mitinglerin tertiplenmesi ve düzenlenmesi organizasyonu büyük ölçüde Çağdaş Yaşamı Düzenleme Derneği ve Atatürkçü Düşünce Derneği üyelerinden oluşan bir komite tarafından gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet Mitingleri, tematik olarak en fazla laiklik vurgusu yapmış, şeriat ve irtica tehdidini konu edinmiştir. Mitinglerin Kemalist kimliği ve ulusalcı düşünceleri mitinglerle aynı zamanda Türkiye'nin emperyalist güçler tarafından "işgaline" karşı bir mücadele verildiği algısını taşımaktadır. Türkiye'nin gerek dışarıda yabancı ve emperyalist devletler tarafından sömürülmesi gerekse içerdeki şeriat ve irtica tehditleri altında olmasının tek sorumlusu da katılımcılara göre; kahir ekseriyetle Ak Parti hükümetidir. Ak Parti seçimlerle iktidarı kazanmıştır; ancak katılımcılar yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendilerine yakın buldukları ve Kemalist ideoloji için önemli bir yeri olan Ahmet Necdet Sezer yerine Ak Partili, özellikle eşi kapalı birisinin seçilmesine karşıdır. Bu yüzden sivil bir konvansiyonel katılım

mekanizması olarak mitingler devreye alınmıştır. Türkiye'nin tamamında halkın meydanlara çıkarılarak hükümetin uyarılması ve uzlaşma içerisinde cumhurbaşkanı adayı belirlenmesini talep etmişlerdir. Tüm bu karşıtlıkların toplamı olarak hegemonik mücadelenin Kemalist tarafı oluşmuştur.

Karşı hegemonya ise Türk siyasal hayatında "Millî Görüş" olarak isimlendirilen ve İslamcı bir siyasal parti olan Refah Partisi içerisinde yetişen ancak sonradan "Millî Görüş" gömleğini çıkardığını ve Avrupa Birliği ve demokrasi çizgisinde olduğunu kanıtlamaya çalışan Ak Parti tarafından oluşturulmuştur. Türk siyasetinde ordunun yaklaşık on yılda bir siyasete müdahale etme geleneği devam ettiğinden; ordu Ak Parti tarafından görmezden gelinemeyecek bir aktör durumundadır. Bu yüzden Ak Parti, seçimlerle iktidarı kazanmasına rağmen hegemonik üstünlüğünü ilk döneminde kuramamıştır. Özellikle askerî ve yargı bürokrasisi tarafından sıkıştırılmakta ve bu sıkışıklıktan kurtulmak için değiştiğini ispat etmeye çalışmaktadır. Bu yüzden Türkiye'de güçlü yetkileriyle birlikte cumhurbaşkanlığı almak önem taşımaktadır. Ak Parti de sürekli demokrasi ve Avrupa Birliği kartını göstererek elini sıkılaştırmakta ve Erdoğan seçim başarısını demokrasinin tek unsuru olarak tanımaktadır. Türkiye'de siyasal partiler de tam olarak Gramsci'nin adını koyduğu biçimde "modern prens" olarak hareket etmekte, seçimlerin kazanılmasıyla uzlaşma ve demokratik kültürün diğer olanaklarını göz ardı edebilmektedirler.

İki tarafın oluşturduğu hegemonik mücadele, 2007'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi ile krize dönüşmüştür. Bu kriz üzerinden bütün aktörler sahneye çıkarak ellerindeki tüm kartları göstermişlerdir. Erdoğan yaşanan krizden çıkmak amacıyla seçimleri erkene alarak hegemonik mücadeleyi kazanabileceği en ideal alana taşımış ve mücadeleyi seçim sandığına indirgemıştır. Kemalist aktörler ise Neo-Kemalist ideoloji bağlamında Cumhuriyet Mitingleri ile sivil bir direnç göstermiş; ancak daha sonra bu sivil direnişi askerî ve yargı bürokrasi ile desteklemiştir. 27 Nisan e-muhtırası ve Anayasa Mahkemesi'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci turunu iptal etmesi ile sivil direniş yeniden "askerî ve bürokratik bekçilerin" tahakkümü altında kalmıştır. Böylece konvansiyonel demokratik katılım aracı olan mitingler, konvansiyonel olmayan tarihsel alışkanlıkları ile kendisini Türkiye Devleti'nin ve kuruluş değerlerinin koruyucusu olarak gören ordu ve yargı müdahalelerinin etkisinden kurtaramamıştır. Her ne kadar Kemalist ideoloji içerisinde "ne darbe ne şeriat" sesleri yükselse de bu sesler cılız kalmış ve 27 Nisan e-muhtırası ve Anayasa Mahkemesi kararı mitingler içerisinde yapılan konuşmalar ve atılan sloganlar ile desteklenmiştir.

Mitinglerin düzenlenmesinde görev alan iki temel STK'den birisi ADD diğeri ise ÇYDD olarak ortaya çıkmıştır. Her iki STK de neo-Kemalist aktörler olarak ortaya çıkmasına karşın ADD ile ÇYDD arasında temel bir sürtüşme baş göstermiştir. Bora'ya göre (Bora, 2020:186); bu sürtüşmenin temeli ADD ile ÇYDD arasındaki yeni Kemalizm anlayışından kaynaklanmaktadır. Bora'ya göre (Bora, 2020:186); ÇYDD Başkanı Türkan Saylan, Cumhuriyet Mitingleri'nden

birinde “ordu göreve” sloganına karşı çıkararak “ne şeriat ne darbe” dediği için sonraki mitinglerde konuşurulmamıştır. Bora’ya göre (Bora, 2020:186);

Aslında bu ihtilafın ipuçları daha önce 1999’da, ÇYDD ile Atatürk Düşünce Derneği (ADD) arasındaki sürtüşme de görülmüş; ADD’liler ÇYDD’yi salt laikliğe kilitlenmekle, ‘emperyalist küreselleşme’ karşısında duyarlı olmamakla, velhasıl ‘eksik Atatürkçülükle’ itham etmişti. ADD, ÇYDD ile aynı yıl, akademisyenler ve emekli yüksek bürokratlarca kurulmuştu. Onun da amacı ÇYDD gibi, Atatürkçülüğü bir sivil toplum gücü oluşturarak tahkim etmekte. ÇYDD ‘iyi yurttaş’ yetiştirme ve sosyal yardım ağı örmeye yönelirken, ADD ideolojik mücadeleye odaklandı. Topluma seslendiği kadar, başta ordu olmak üzere, devletteki Atatürkçü unsurları da ‘göreve’ çağırıyordu. Nitekim 2004’te dernek başkanlığına emekli Jandarma Genel Komutanı Şener Eruygur seçildi.

Cumhuriyet Mitingleri’nde siyasi organizasyonların sembollerinin kullanılmaması ve onların yerine Atatürk söylemleri ve Türk bayraklarının kullanılması ile sivillik gösterilmeye çalışılmıştır. Mitinglerin düzenleme komitesi ve konuşmacıları genellikle akademisyenler arasından seçilmiştir. Siyasi parti mensupları sadece katılımcı olarak yer almış, kürsüye çıkarılmamış ve konuşma yapmamışlardır. Birleştirici bir sembol olarak kullanılan Atatürk ve Türk bayrakları aynı zamanda “ulusalcı” bir tavrın da göstergesidir. Bu “ulusalcı” tavır ve birleşme, Türkiye’ye yönelen emperyalist ve gerici düşmanlara karşı adeta “vatan savunması” yapmak için bir araya gelmiştir. Emperyalist ve gerici düşman ise Ak Parti’dir. Kemalist yayın organları Ak Parti’nin “sivil bir darbe” yaptığını ve gizli ajandası ile Türkiye’nin kurucu değerlerinden uzaklaştırarak ülkede “İslami” bir model kuracağını belirtmişlerdir. Aynı zamanda Ak Parti politikaları ile Türkiye, emperyalizme teslim edilmekte ve ABD’nin Ortadoğu üzerinde kurduğu oyunun figüranı olmaktadır. Bu yüzden Ak Parti karşısında bir güç gösterisi yapmak ve “uyuyan” halkın uyandırılarak onlara “tehlikenin gösterilmesi” için mitingler başlatılmıştır.

14 Nisan Mitingi ile katılımcıların tepkisi daha çok cumhurbaşkanlığı seçim sürecine odaklanmışken ve Ak Parti politikalarının genel eleştirisi varken 13 Mayıs İzmir Mitingi’nde eleştiriler büyük ölçüde Erdoğan’ın şahsına ve politikalarına kaydırılmıştır. Böylece Türkiye siyasetinin iki kutuplu eksenini oluşturulmuş ve Ak Parti’ye karşı “solda birleşin” söylemleri ile adeta Ak Parti ve Ak Parti karşıtlığı siyaseti başlamıştır.

Cumhuriyet Mitingleri’ni bir toplumsal hareket olarak kategorize etmek literatür bağlamında kolay görünmemektedir. Toplumsal hareket tanımlarında yaşanan farklılıklar ve eylem repertuarlarının çeşitliliği ortaya çıkan bir sokak eylemini kategorize etmeyi güçleştirmektedir. Ancak Cumhuriyet Mitingleri’nin toplumsal hareket olarak değerlendirilmesinde en büyük zorluk “amaç” birliği ile ilgilidir. Mitinglerde benzer düşünce ve ideolojide insanlar bir araya gelerek bir alanı doldurmasına, hatta ortak tepkiler göstermesine rağmen siyasala dair ortak amaç birlikleri bulunmamaktadır. Toplanan kitlenin her mitingde tepkileri ve hassasiyetleri ortak olmasına rağmen siyasete dair talepleri açık değildir. Üstelik yapılan mitinglerin sınıfsal bir göstergesi olmayıp yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi

sürdürülebilir ve post-modern bir konu başlığı da bulunmamaktadır. Cumhuriyet Mitingleri demokratik bir biçimde; ancak tartışmalı bir sivillikle ortaya çıkmış, özellikle 27 Nisan e-muhtırası ile sivillikten yana ciddi hasar almışlardır. Mitingler bir komite tarafından organize edilmiş ve yapılan davetlerle halk miting alanına çağırılmıştır. Üstelik üniversiteler ve bazı bürokratik kurumlarda mitinglere katılım için destek olduğu hatta zorlamaların da yapıldığı bilinmektedir. Seçim kararı ile son bulan mitingler bir dönem parlayıp sonrasında söndüğünden literatürde ortaklaşıl原因ları taşımadığından birer “toplumsal hareketlilik” olarak kategorize edilebilirler.

Karşı hegemonya olarak ortaya çıkan Ak Parti, özellikle 27 Nisan e-muhtırasına karşı bir bildiri ile çıkabilmiş ve Anayasa Mahkemesi kararına karşı da seçimleri erkene alarak elindeki demokrasi kozunu iyi kullanmıştır. Aslan (Arslan, 2017:94); özellikle 27 Nisan e-muhtırası sonrası Ak Parti tarafından yayımlanan karşı bildiri ile “Kemalizm hegemonyası konumundan, hegemonik güç, seviyesine geriledi” olarak durum tespiti yapmıştır. Erdoğan’ın daha sonra “vesayetden kurtulma” olarak tanımlayacağı ve iktidarını pekiştireceği 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri Kemalist ideoloji ile manevra savaşının galibini belirlemiştir. Yapılan genel seçimde Ak Parti oylarını arttırarak, oyların %46,58’ini almış ve parlamentoda 341 sandalye sahibi olmuştur. Ak Parti’nin ikinci defa Türkiye siyasetinde beklenmedik bir şekilde oy kazanması aynı zamanda hegemonik savaşın da sonunu getirmiştir. Cumhuriyet Mitingleri’nde toplanan kalabalığın seçim sonuçlarına yansımadaki yanlıcılık Türkiye ve Ak Parti siyasetinin bir kırılma anını oluşturmaktadır. Kendini kabullendirme ve ifade etme gayreti içinde olan Ak Parti, seçim başarıları ile iktidarını korumayı başarmış ve 2007 sonrasında kendi hegemonyasını kurmak için politika yapım sürecine başlamıştır.

Ak Parti’nin hegemonya kurma süreci ilk olarak Bora’nın ifade ettiği gibi rövanşist bir tavır ile başlamıştır. Ak Parti “Balyoz” olarak başlayan ve “Ergenekon” olarak adlandırılan uzun yargılamaların yapıldığı süreçte, darbe girişimi suçlamasıyla, ordu içerisindeki alt rütbelere başlayarak genelkurmay başkanına uzanan tutuklamaları desteklemiştir. “İktidarın, millet iradesi üzerindeki askeri vesayet geleneğini tasfiye etme şiarıyla yürüttüğü, -bu politik iddiasına paralel olarak rövanşist bir havaya bürünen-, Balyoz adlı bu dava, hapsedilen subayların nazarında Atatürkçülüğün tasfiyesi anlamına geliyordu” (Bora, 2020:176). Daha sonra FETÖ kumpası olarak ilan edilen davada tüm sanıklar beraat ettirilmiştir. Ak Parti’nin hegemonya kurma mücadelesi ise gittikçe Erdoğan’ın mutlak hâkimiyet arayışları ile otoriterleşen bir seyir izlemiştir. Seçim başarısına rağmen devletin özellikle güvenlik bürokrasisinde kendisine yer açmaya çalışan Ak Parti, ordunun 2007’deki siyasi yenilgisi sonrası savaşını yargı üzerine vermiştir. Ak Parti’nin bir sonraki kırılma anı ise hegemonya mücadelesinde ortaklaştığı Gülen Cemaati ile yollarının ayrışması sürecinde yaşanmıştır. Kemalizm’e karşı verilen mücadelede, Kemalist aktörlerin tasfiyesi ile özellikle güvenlik bürokrasisine yerleştirilen cemaat mensupları

bürokrasi içinde güçlendirilmiştir. Cemaatin devlet içindeki bu gücünden rahatsızlık duyan Erdoğan, 2011 seçimlerinden sonra iş birliğini bozmuş ve cemaatin tasfiye sürecini başlatmıştır. İlgili süreç üçüncü bölümünde aktarılacaktır.

4. DEMOKRASİ NÖBETLERİ

4.1. 15 Temmuz Darbe Girişimi Öncesi Yaşanan Gelişmeler

Ak Parti, 22 Temmuz seçimlerinden %46,58 oy alarak iktidarını güçlendirmiş ve en büyük hegemonik güç olan ordu karşısında mücadeleyi kazanmıştır. Cumhuriyet Mitingleri ile karşı çıkılan adayını cumhurbaşkanlığı makamına getirerek yürütme üzerinde de gücünü pekiştirmiştir. Ak Parti'nin talep ettiği anayasa değişiklikleri de yapılan halk oylamasında kabul edilerek cumhurbaşkanlığı krizini gündemden kaldırmış ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği yarı parlamenter bir model kurulmuştur. Ak Parti; elde ettiği seçim başarıları ile ikinci döneminde daha cesur adımlar atmış, ilk döneminde "Kemalizmle iyi geçinme" stratejisinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bunun için AB rüzgârı ve demokrasi kartını iyi kullanmayı başarmıştır.

Ak Parti'nin ikinci dönem izlediği siyaset genel olarak CHP ve MHP muhalefeti ekseninde gelişmiştir; ancak Ak Parti'nin demokratikleşme ve AB politikaları ile sermaye çevrelerini de arkasına almasıyla muhalefet oldukça cılız kalmıştır. Ekonomik gelişmeler ile halk desteğini kazanan Ak Parti, bu desteği her seçimde yanında bulmaktadır. Bu yüzden Ak Parti'nin ikinci dönemi daha reformist adımlar atabildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Ak Parti, kendi hegemonik alt yapısını kurmak için yasal düzenlemeler yapmış ve kendi çekirdek tabanının beklediği politikaları hayata geçirmiştir.

Özellikle 2008 yılına gelindiğinde AKP, Kur'an kursları ve vakıf okullarının denetimini Diyanet İşleri Başkanlığı'na devretmiştir. Çıkarılan Vakıflar Kanunu ile de azınlıkların, cemaatlerin mal varlıklarına ilişkin - CHP tarafından Lozan'a aykırı bulunan - düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca yazın gidilen Kur'an kurslarında yaş sınırını kaldıran hükümet, hastanelere mescit zorunluluğu getirmiştir. Ayrıca imam hatiplerde öğrencilerin türbanlı ve sakallı derse girmesi, kanuna aykırı eğitim kurumlarında çalışma cezasının indirilmesi, MEB tarafından tavsiye edilen Pinokyo, Heidi gibi dünya klasiklerinin namaz kılan versiyonlarının yayımlanması ve dağıtılması, ilkokul öğrencilerinin dinsel etkinlik olarak camiye, mezarlığa götürülmesi Kur'an kursu öğrencilerine hediye dağıtılması gibi pek çok uygulama hayata geçirilmiştir (Çınar, 2019:48-49).

Ak Parti'nin bunlar gibi İslamcı uygulamaları, Kemalist aktörlerin tepkisini çekmiş ve siyaseten başarısız olan "Ak Parti'nin durdurulması" için yargı devreye girmiştir. Türk siyasetinde genelde ordu tarafından verilen mesajlarla hükümetlerin kendilerine "çeki düzen vermesi" 27 Nisan kırılmasından sonra işlevsizleşmiştir. Abdullah Gül'ün seçilmesine açıkça karşı çıkan TSK, Gül seçildikten sonra da farklı şekillerde karşıtlığını göstermeye devam etmiştir. Örneğin TSK komuta kademesi Gül'ün yemin törenine katılmamış, cumhurbaşkanlığı tarafından yapılan davetlere düşük rütbeli subaylar gönderilmiş ya da geleneklere aykırı olarak TBMM açılışına gitmemişlerdir (Hale, 2010:156). Ordudan gelen tüm sübliminal mesajların tesiri

olmayınca 2008'in Mart ayında, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçinkaya, Ak Parti'nin "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle Ak Parti'ye kapatma davası açmıştır. 15 Mart 2008'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın düzenlediği iddianame ertesi gün gazetelerde yayımlanmıştır ve hem Türkiye hem de dünya basınında büyük yankı bulmuştur; çünkü ilk defa iktidardaki bir partinin kapatılması talep edilmiştir (Sevinç, 2013:264). Ak Parti aleyhine açılan davayı Anayasa Mahkemesi nispeten kısa bir sürede sonuçlandırmıştır ve partinin kapatılmamasına; ancak 2008'de aldığı "devlet yardımı miktarının yarısından yoksun bırakılmasına" karar verilmiştir.

Çınar'a göre; "Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden, ordunun e-muhtıra teşebbüsünden ve son olarak parti kapatma davasından Kemalist kesim karşısında başarıyla çıkan AKP, Batı'dan aldığı destekle giderek daha önemli bir güç haline gelmiştir. Böylece hükümet, ideolojik ve bürokratik merkezin gücünü küreselleşme aktörlerinden aldığı destekle sorunsallaştırabilmiştir". Ak Parti, hegemonyasını tam anlamıyla kurulabilmek için Kemalist aktörlerin bütün uzantılarından kurtulmak istemiştir. Bunun için başta ordu üzerine gidilmiş, Ergenekon adı verilen yargulamalar ile muvazzaf ya da emekli ordu mensuplarının tutuklanması hızlandırılmıştır. Althusser'de ifadesini bulan devletin baskı aygıtları bu sefer el değiştirerek Ak Parti elinde siyasallaşmıştır. 15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra pek çoğunun FETÖ üyeliği olduğu öğrenilecek olan savcı ve hâkimler eliyle emekli genelkurmay başkanına kadar süren tutuklamalar ile ordu üzerinden vesayet bağları çözülmüştür.

Ak Parti'nin Kemalizm'le mücadelesinin ikinci ayağını Kürt açılımı oluşturmuştur. "AKP, ilk döneminin aksine, Kemalist geçmişten gelen bir problem olarak değerlendirdiği Kürt meselesini, Kemalist vesayeti aşındırma vesilesi olarak görmüştür" (Çınar, 2019:50). Kürt meselesi Ak Parti'nin aynı zamanda kendi meşruiyet zeminini genişletmek ve hegemonyasını yaymak için AB uyum süreciyle de bağlantılı olarak attığı adımlardan birisidir (Bora, 2020:881). Ak Parti "çözüm süreci" olarak 2009'da başlattığı açılım siyasetine, "Millî birlik ve kardeşlik projesi" diyerek önce isminden sonra Oslo görüşmelerinin açığa çıkması üzerine milliyetçi tepkilerden sakınarak 2011'de de kendisinden vazgeçmiştir. Daha sonra 2013'te açıktan başlayan görüşmeler sonucu 2015 yılında uzlaşma, Dolmabahçe Mutabakatı ile zirve noktasına gelmiştir. Silahların bırakılmasının konuşulduğu mutabakat sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan, süreci sonlandırmıştır. Açılım süreci ile ilgili Erdoğan 11 Temmuz 2021 tarihinde Diyarbakır konuşmasında süreci kendisinin değil Halkların Demokratik Partisi (HDP) tarafının bitirdiğini, kendilerinin hep aynı yerde durduğunu söylerken HDP ise sürecin Erdoğan tarafından bitirildiğinde ısrarcı olmuştur (Bahçeli Duymasın Yeni Serok Erdoğan, 2021:1).

Ak Parti'nin ikinci döneminden, Erdoğan'ın "ustalık dönemi" dediği üçüncü döneme geçerken hegemonyasının en sağlam dayanağı seçim başarılarından gelmiştir. Erdoğan 22 Temmuz seçimlerinden sonra talep ettiği anayasa değişikliklerinin oylandığı 21 Ekim 2007

referandumunda oyların % 68,95'i alarak arkasındaki halk desteğini güçlendirmiştir. Halk oylaması ardından 29 Mart 2009 oyların % 38,39'unu alma başarısı göstermiştir. Bir önceki yerel seçimlere göre oy oranlarını düşürmüş olmasına karşın Ak Parti hâlâ Türkiye'nin birinci partisi olma unvanını korumayı bilmiştir.

Türkiye'de yapılan seçimlerde parti liderlerinin partilerden önde geldiği bilinmektedir. Özellikle kırsalda oy verilen parti değil, oy verilen partinin liderinin telaffuz edildiği gözlenmektedir. Bu yüzden Türkiye'de seçim kazanma başarısı veya başarısızlığı her zaman parti liderinin omuzlarındadır. Erdoğan'ın seçim başarılarının yanına karizmatik liderliği de eklenince parti içinde tek karar verici aktör olması kaçınılmaz olmuştur. Üstelik iktidardaki partinin liderinin aynı zamanda devlet iktidarının da temsilcisi olarak görülmesi söz konusudur. Bu sayede Erdoğan, seçimlere iktidarın temsilcisi olarak girmekte ve gelen seçim başarıları ile iktidarını bir nevi halka onaylatmaktadır.

Erdoğan'ın güçlü liderliğinin parti hegemonyasının kurumsallaşmasında önemli etkileri mevcuttur. Göksu'nun "Erdoğan tipi liderlik tarzı" olarak kavramsallaştırdığı özelliklerine bakıldığında Göksu'ya göre Erdoğan'ın liderlik özellikleri şu şekilde gösterilebilir (Göksu, 2018:9);

Duygusal bağ, toplumsal meşruiyet, özdeşleşme, siyasal iletişim ve teşkilatçılıktır. Bu liderlik tarzında Erdoğan; cesur, kararlı, çalışkan, Müslümanca yaşam tarzını kamusal alanda meşrulaştıran, muhafazakar-seküler barışmasını henüz sağlayamamış, siyasal iletişimi stratejik biçimde kullanan, liderliği kabul gören fakat, hoşgörü zafiyeti olan bir liderliği temsil etmektedir.

Gramsci'nin "modern prens" olarak tarif ettiği siyasi partilerde de liderlik sadık taban ile aydınların birleştirici gücü olarak hegemonyanın yayılmasının önemli bir aktörüdür.

Gramsci, bu çerçevede, siyasal partinin üye ve örgüt yapısını üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Buna göre, partinin birinci unsurunu kitle ya da taban unsuru oluşturur. Partinin tabanı, partiye sadakatle bağlı olan; ancak yaratıcı bir ruh ve örgütsel yetenek açısından fazla gelişkin olmayan ortalama insanlardan oluşur. Partinin böyle ortalama insanlardan oluşan bir tabana ulaşmadan toplumsal varlık kazanması olanaklı değildir. Partinin ikinci önemli unsuru parti liderliğidir. Parti liderliği, partinin birleştirici, merkezileştirici ve disipline edici ögesini oluşturduğu gibi, partinin politikalarının belirlenmesi ve yenilenmesi görevini de yerine getirmelidir. Partinin üçüncü unsuru ise aydınlardır. Aydınlar, parti liderliği ile parti tabanı arasındaki ilişkiyi hem örgütsel anlamda hem de entelektüel ve moral anlamda kurma işlevini yerine getirirler. Gramsci'ye göre, parti liderliği; organik aydınları ve tabanı arasında güçlü bir etkileşim sağlayabilmeli, parti içi demokrasiyle parti disiplinini "demokratik merkezîyetçi" bir tarzda sentezleyebilmelidir (Ataay ve Kalfa, 2008:39).

Erdoğan'ın liderliği de Gramsci'nin ifade ettiği üzere merkezîyetçi ve disipline edici nitelikler taşımaktadır. Ak Parti örgütü Erdoğan'ı "kırmızı çizgi" olarak görmekte ve Erdoğan

tarafından alınan kararlar sorgulanmadan uygulamaya geçilmektedir. Erdoğan'ın güçlü liderliğinin ve kararlarının sorgulanması Ak Parti içinde tartışmaya kapalıdır; çünkü Erdoğan, Ak Parti'nin kurulmasından itibaren seçim kaybetmemiş ve cumhurbaşkanı olduğu sırada - cumhurbaşkanı olmasıyla dönemin anayasa maddesi gereği partisiyle ilişkisinin kesilmesi gerekmektedir- dahi karizmatik liderliği ile partisine destek çıkmıştır. Ak Parti'nin ilk defa tek başına iktidar olma çoğunluğunu yakalayamadığı 7 Haziran 2015 seçimlerinin yenilenmesi kararını alarak partisini emanet ettiği Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlıktan ayrılmasını sağlamıştır.

Konu bağlamında Ak Parti'nin 15 Temmuz öncesinde yaşadığı son gelişme olarak Gezi Parkı Olayları gösterilmelidir. 27 Mayıs 2013 gecesi Taksim Gezi Parkı'na yapılmak istenen Topçu Kışlası için iş makineleri parka girmiş ve ağaçları kesmek istemiştir. Yaşanan olaylar sosyal medya aracılığı ile gündeme getirilmiş ve parkın yerine AVM yapılmasını engellemek için çevreci bir anlayışla iş makinelerine karşı bir eylem başlatılmıştır.

"Başbakan Recep Tayyip Erdoğan göstericilerle rasyonel olarak ilgilenmemiş ve olaylardan CHP'yi, dış güçleri ve uluslararası faiz lobisini sorumlu tutmuştur. Erdoğan'ın sert üslubu, protestoculara karşı zorlaştırıcı tutumu ve polis güçlerinin aşırı güç kullanımının Erdoğan tarafından desteklenmesi olayların şiddetlenmesinde etkili olmuştur" (Yaş, 2017:118) Erdoğan 2011 seçimlerinde %49,83 oranında oy alarak bir önceki seçime göre aldığı oyu yaklaşık %3 arttırmıştır. Ak Parti'nin Erdoğan liderliğinde parlamenter sistemin son seçiminde aldığı oy oranı Erdoğan'ın "ustalık dönemi" olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Ak Parti'nin 2011 seçimleriyle birlikte karşısında hegemonik bir rakibi kalmamıştır ve 2002'de kurulan Ak Parti kesintisiz olarak 2011'e kadar iktidarını sürdürmeyi başarmıştır. Ak Parti'nin seçim başarıları muhalefet partilerinde bir yılgınlık oluştururken Erdoğan'ın da hoşgörü ve tahammülünün gittikçe azaldığı, söylemlerinin sertleştiği bir üslup kullanmasına evrilmiştir. Bora'ya göre; "Öfke dili, bilhassa Gezi'den sonra, onun alamet-i farikalarından birine dönüştü. Bu öfke hitabeti, zaman zaman doğrudan belirli kişileri hedef alabilmekte, onları 'en üst makamdan' karalayabilmek, bazen doğrudan yargıyı 'gereğini yapmaya' çağırabilmekte -ve bu doğrudan adli sonuç doğurabilmektedir" (Bora, 2020:503).

Erdoğan'a karşı biriken öfke ise Gezi Parkı eylemlerinin bütün ülkeye sıçramasına neden olmuştur. Başlarda çevreci olarak başlayan protestolar daha sonra Erdoğan ve Ak Parti karşıtlığında toplumsal harekete dönüşmüştür. Katılımcıları ve amaçları bakımından çok bileşenli olan Gezi Hareketi, Türkiye'de Bayburt hariç toplam 80 ilde karşılık bulmuştur. Gezi Hareketi'nin popülerleşmesinde gittikçe otoriterleşen iktidarın politikaları, özgürlüklerin daraltılması ve Ak Parti iktidarına karşı biriken tepkisel gücün tahriki başlıca gerekçeler olarak ortaya çıkmıştır. Yaş'ın yaptığı analiz sonuçlarına göre kişilerin parkta bulunma nedenleri arasında birinci sırada % 58 ile özgürlüklerin daraltılmasını protesto bulunurken ikinci sırada

%37,22 ile AKP aleyhtarlığı yer almaktadır. Üçüncü sıra ise %30,32 ile Başbakan Tayyip Erdoğan'ın açıklamalarına ve tavrına tepki bulunmaktadır (Yaş, 2017:118).

Erdoğan başlayan toplumsal hareketler karşısında geri adım atmamış, hareketler içinde daha sonra doğru olmadığı ortaya çıkan “camide içki içildi” ve “Kabataş'ta başörtülü bir kadına saldırıldı” gibi iddialarla kutuplaştırma siyaseti izlemiştir. Bu siyaset biçimi ile Gezi Hareketi, bir ayı aşkın süre devam etmiştir. Bu süreçte eylemciler arasına, aşırı sol ve Kemalist grupların da eklenmesiyle karşılıklı sataşmalar yaşanmış ve kutuplaştırıcı siyaset Türkiye’de iyice keskinleşmiştir. Daha sonra eylemlerin başlamasında öncü rolü olan polis şiddetinin ve çadırların yakılmasının FETÖ polisleri tarafından bilinçli olarak gerçekleştirildiği iddia edilmiştir.

15 Temmuz Darbe Girişimi'nin şüphesiz birinci aktörü FETÖ'dür. 15 Temmuz Darbe Girişimini gerçekleştiren FETÖ, siyasal hayatına Gülen Cemaati olarak başlamış, Ak Parti ile yollarını ayırırken Paralel Devlet Yapılanması (PDY) ismini almış ve 17-25 Aralık 2013 soruşturmaları ile birlikte ise FETÖ ismini almıştır. Gülen Cemaati “hizmet”, “hareket”, “cemaat”, “F Tipi” gibi isimlerle; mensupları ise “Gülenciler”, “şakirtler” ve devlet ile yolların ayrılmasından sonra “Fethullahçılar”, “Fetöçüler” olarak anılmaktadır. Fethullah Gülen'in kendisi de “Hoca Efendi”, “Gülen” isimleriyle anılırken yolların ayrılma aşamasında “Okyanus Ötesi”, “Pennsylvania” ve 17-25 Aralık soruşturmalarından sonra “Fetö” ismini almıştır. Bu yüzden metnin anlatısındaki tarihselliğe ve alıntılardaki kullanıma göre Gülen Cemaati ve mensuplarının isimlendirmesi farklılaşacaktır.

Gülen Cemaati'nin kurucusu 1941 Erzurum doğumlu olan Fethullah Gülen'dir. Gülen, Erzurum'da doğmanın getirdiği sosyolojik koşullarla koyu milliyetçi-muhafazakâr ve anti komünist bir iklimde yetişmiş, erken yaşlarda Said Nursi tarafından yazılan Risale-i Nur kitaplarından beslenmiştir. Daha sonra Diyanet görevlisi olarak çeşitli illerde çalışmıştır (Bora, 2020:430). 1970'li yıllarda vaiz olarak görev yaptığı İzmir bölgesinde Gülen Hareketi'ni başlatmıştır. Gülen Hareketi, önceleri cami faaliyetleri ve öğrenci yurtlarına yönelmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin pek çok yerinde yurtlar, üniversiteye hazırlık kursları ve okullar açılmaya başlanmıştır. Yine bu yıllarda Gülen, yayın şirketlerini hayata geçirmiştir. Nil Yayınları, Sızıntı ve Yeni Ümit gibi dergilerin yayımlanması ve Zaman gazetesinin kurulması 1980'lere tekabül etmektedir (Kuru, 2007:143). Gülen Hareketi'nin popülerleşmesi 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Bora'nın ifadesiyle Gülencilik; “sadece gücüyle değil ideolojik muhtevasıyla da, Nurculuğun gelişme çizgisinde neo-Nurculuk olarak tanımlanabilecek bir yeni merhaleyi, aslında bu çizgi ile sınırlanmaması gereken bir yeni olguyu temsil etmektedir. Gülen'in 1990'larda vardığı yeni merhalenin arkasına, modern orta sınıflara açılması yatmaktadır” (Bora, 2020:431).

Gülen, 1990'ların ilk yarısında yaşadığı popülerleşme ve modernleşmeye rağmen siyasetten kaçmış, Said Nursi'nin “Şeytandan ve [parti] siyasetinden Allah'a sığınırım” şeklindeki

açıklamasına sığınarak hareketi eğitime odaklamıştır; ancak cami vaazları ve yayımlarla hareketini kamuoyuna tanıtmayı da sürdürmüştür (Kuru, 2007:143). Hareketin eğitime odaklamasının arkasında Gülen'in "Altın Nesil" yaratma arzusu vardır. Gülen, kendi perspektifi ile modern dünya müfredatlarının karmasının verildiği bir eğitim sistemi hazırlayarak Türkiye sınırlarını aşan, Orta Asya başta olmak üzere dünya çapında "Altın Nesli" yetiştirecek olan okullar açmaya yönelmiştir. Gülen'in hızlıca okullar açması ve sermaye toplamasının arkasında Türkiye'de 1980'lerde Özal ile başlayan neo-liberal politikalar ve kapitalizmin getirdiği olanakların kullanılması yatmaktadır. Bora'ya göre (Bora, 2020:431-432); Fethullah Gülen'in,

Uhrevilikle dünyevilik arasında gidip gelen teşbih dilinin özellikle iktisadi terimlerle iş görmedeki cevvaliyeti dikkat çekicidir. Cemaat mensubu olmayı manevi bir şirkete üyeliğe benzetir; 'şükür fabrikası'ndan bahseder. Avans, kredi gibi finans terimlerini sever; sosyal itibarın bir adını 'teveccüh kredisi' koyar. 'Verimlilik' ölçütünü hep önemser, onunla eş anlamlı sayarak 'rantabl' sıfatına da başvurur. (...) 'Devlet artık ekme kapısı değildir' diyerek, özelleştirmeleri, ekonomik deregülasyonu da doğal görür, olumlar. Nasıl abdest almaya gitmek namaz yolunda önemli bir işse, 'servet tedariki ve mal biriktirmeyi' Allah yolunda bir hizmet sayar. İşçidense kanaatkarlık ve uyum bekler.

Gülen Hareketi bu neo-liberal bakış açısı ve ticari "kabiliyeti" ile 1982'de biri İzmir'de diğeri İstanbul'da olmak üzere iki adet lise açmıştır. Sonraki yıllar boyunca bu okulları, Türkiye genelinde ve eski Sovyetler Birliği'nin Türk Cumhuriyetleri'nde açılan okullar izlemiş, ardından Sovyetler Birliği'nin diğer ardıl devletlerine, Balkanlar'a, Güney Afrika'ya ve nihayet Batı'ya yüzlerce okul açılmıştır (Ebaugh, 2010, s. 29).

Gülen, bir taraftan okullar açarken diğer taraftan da uluslararası bir medya sektörü yaratmıştır. Hareketin çıkardığı Zaman gazetesi yaklaşık on ülkede basılmakta, kurulan televizyon kanalı Samanyolu TV uluslararası yayın yapmakta ve İngilizce basılan The Fountain dergisi bütün dünyaya servis edilmektedir. Gülen Hareketi küreselleşmenin fırsatlarından yararlanarak uluslararası hale geldikçe küreselleşme yanlısı bir söylem de geliştirerek Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemeye başlamıştır (Kuru, 2007:144).

Hareketin dünyaya yayılması ve dünya konjonktürünün Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezi ile geliştirdiği İslamofobi karşısında bir çıkış yolu araması tam da Gülen Hareketi ile yolların çakışmasına sebep olmuştur. Çünkü Bora'nın ifadesiyle (Bora, 2020:432);

Dünyanın dört bir köşesindeki Gülen okulları, bilhassa vurgulanan laik-modern müfredatları ve bir 'global perspektifi' temsil edişleriyle, modernlik imgesini bütünlerler. Bu imge, hoşgörü söylemiyle pekişir. 'Hocaefendi'nin her kanattan politikacılarla buluşmaları, Vatikan'la ve başka Hristiyan otoriteleri ile iyi niyet teatilleri, izleyicilerinin laik-solcu-liberal aydınlarla temas etmeye, ortak platformu kurmaya yönelmeleri ile, 1990'larda Fetullah Gülen adı adeta hoşgörü kavramı ile özdeşleşir.

Kuru'ya göre ise Gülen Hareketi faaliyetlerinin biri teolojik diğeri bağlamsal olmak üzere iki sebebi vardır. Teolojik sebebi; İslam'ın diğer iki İbrahimî din ile birçok ortak noktası bulunmasından dolayı bu dinler arasında diyalog kurma gerekliliğidir. Bağlamsal sebep ise Soğuk

Savaş sonrası dünyada Samuel Huntington'ın “medeniyetler çatışması” tezinin dikkate alınmasıdır. Gülen, dinler arası çatışma yerine dinler arası diyalog kurulmasını amaçlamıştır (Kuru, 2007:144).

Gülen Hareketi'nin popülerleştiği 1990'lı yıllarda Türkiye'de İslamcı bir parti olan Refah Partisi bulunmaktadır. Refah Partisi'nin “Millî Görüş” olarak tanımladığı İslamcı siyaset ile Gülen Hareketi uzlaşmamıştır. Çünkü Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, AB'yi açıkça bir Hristiyan Kulübü olarak tanımlamış, Batı'dan ziyade ziyaretlerini İslam ülkelerine gerçekleştirmiş ve dinler arasında diyaloga karşı çıkarak özellikle Yahudilere karşı mesafeli durmaya çalışmıştır. Erbakan literatüründe İslam'ın birinci düşmanı Siyonizm ve Siyonizmin ürettiği politikalar. Erbakan'ın siyasi hayatında kırılma anı olan 28 Şubat post-modern darbesinde dahi taraflar bir araya gelmemiş, Gülen; üstü kapalı bir şekilde Erbakan'dan görevi bırakmasını istemiştir. Ancak yine de darbe zamanında Gülen hakkında da laiklik karşıtı eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle dava açılmış, bunun üzerine Gülen ABD'ye gitmiştir. Gülen aleyhine açılan dava 2008 yılında beraatine karar verilerek lehine sonuçlanmasına rağmen Gülen, ABD'den dönmeyi tercih etmiştir. Bu yüzden Gülen'den bahsederken bazen “Okyanus Ötesi” bazen de “Pennsylvania” ismi kullanılmıştır.

Gülen ile Türkiye Devleti'nin yolları tekrar Ak Parti'nin iktidara gelmesi ile kesişmiştir. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti, özellikle Kemalist hegemonya mücadelesinde ve Kemalist hegemonyanın en güçlü aktörleri olan ordu ve yargı üzerinde güç kazanmak istemiştir. Çünkü Ak Parti'nin Millî Görüş gömleğini çıkardığına ikna olmayan Kemalist güvenlik ve yargı bürokrasisi Ak Parti'ye karşı güçlü bir direnç göstermiştir. Ak Parti bu direncin kırılması için her fırsatta İslamcılığı terk ettiklerini ve Türkiye'nin AB hedefi doğrultusunda demokrasiyi yeniden tesis etmek istediklerini beyan etse de karşı hegemonyayı ikna edememiştir. Ak Parti'nin kurucu ideolojisi olan neo-liberalizm Gülen Hareketi ile tam olarak çakışmaktadır ve Gülen, 2001 saldırılarından sonra başta ABD olmak üzere İslami terörizm karşısında sunulan “ılımlı İslam” projesi için güzel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve içine neo-liberal politikaları benimseyen, AB'ye girmek isteyen ve modernist yapısı ile demokrasiyi içselleştireceğini beyan eden İslamcı kökenli kuruculardan oluşan bir parti, çok güzel oturmaktadır. Bu genel konjonktür ve katı laik Kemalist aktörler karşısında Gülen ve Ak Parti'nin simbiyotik birlikteliği doğmuştur.

Ak Parti'nin güvenlik bürokrasisinde, ordu karşısında polis teşkilatını güçlendirme adımlarında Gülenliler cazip bir aparat olarak yerlerini almışlardır. Gülen'in “Devlete, nizam ve asayaşe atfettiği kutsi önem, Gülen Hareketi'nin polis ve yargı bürokrasisine hem önem vermesini hem burada teveccüh görmesini getirmiştir. Güvenlikçi ve ‘cezacı’ mesleki ideoloji ile Gülenliliğin bir ideolojik ve örgütsel simbiyozu girdiğinden söz edebiliriz” (Bora, 2020:434). Dolayısıyla Yavuz ve Koç'a göre (Yavuz ve Koç, 2018:78); o zamanlar Erdoğan'ın en etkili stratejisi, Türkiye'deki en güçlü İslami fraksiyon olan Gülen Hareketi'yle ittifak kurmaktır. Bu ittifak

çerçevesinde Gülen yanlısı bürokratlar; polis, yargı, eğitim ve sağlık departmanları da dâhil olmak üzere hemen hemen tüm önemli devlet görevlerine atanmıştır. Bu sayede Erdoğan kilit devlet kurumlarını kontrol etmek ve dönüştürmek için kendisiyle çalışacak yüksek eğitilmiş, yetkin bürokratları tedarik edebilmiştir. Ayrıca hareket, AK Parti yetkililerinin hükümet için “paralel elçilikler” işlevi gören uluslararası bağlantılar kurmasına da yardımcı olmuştur.

Ak Parti'nin tüm halk desteğine rağmen iktidarını kullanabilmek ve devlet kurumları üzerinde kontrol sağlayabilmek için engel teşkil eden; kendisini Kemalist ulus devletin koruyucusu olarak gören ve gerektiğinde “kanunlarla verilmiş yetkiyi kullanarak” sivil hükümete klasik ya da post-modern darbelerle müdahale eden TSK'nin hegemonik gücünü kırması gerekiyordu. Bu amacın gerçekleştirilmesi polis, yargı ve diğer devlet kurumlarında yapılandırılmış olan Gülençilere emanet edilmiştir. Gülençi harekete bağlı polis ve yargı iş birliği ile Ergenekon ve Balyoz davaları -daha sonra soruşturmaların uydurma olduğu anlaşılacak- başlatılmış, ilgili davalar hükümet tarafından da desteklenmiştir. Üst düzey subaylar, gazeteciler ve politikacıların darbeler, suikastlar ve yıkıcı siyasi faaliyetlerle sivil hükümeti devirmek için gizli örgüt kurmakla suçlandığı bu davalar ile ordunun hegemonik gücü zayıflatılmıştır. Gülen Hareketi, hiçbir dinî hareketin kendi sistemine sızmasına asla izin vermeyen orduyu hedef alarak ordu içinde üst düzey subayları tutuklatmış ve onlardan boşalan yerlere kendi adamlarını yerleştirerek ordu içine sızmayı başarmıştır (Yavuz ve Koç, 2018:79 ; Doğan, 2020:6).

2007 sonrasında Gülen Hareketi adeta hükümetin ortağı olarak iş görmeye başlamıştır. Yargıların seçiminden, memurların atanması, yer değişiklikleri, ihalelerin verilmesi gibi pek çok idari işlem Gülençilerin kontrolüne geçmiştir. Türkiye’de Gülen üzerine ilk akademik çalışmaları yapmış olan Hakan Yavuz’a göre; 2007’den sonra Gülen Hareketi hükümetin ortağıydı ve içişleri, eğitim ve adalet bakanlıklarının yanı sıra dışişleri dâhil her bakanlığı kontrol ediyordu. Hareketin son on yıldaki başarısı, CIA ile iddia edilen işbirliğinin değil, devlet kurumlarının başarısızlığının ve Türk toplumunda genişleyen sosyolojik fay hatlarının, kutuplaşmış parti sisteminin, bakanlıklardaki zayıf siyasi liderliğin ve özellikle polis ve polisin kötüye kullanımının ürünüdür (Yavuz ve Koç, 2018:80).

Gülen ile hükümetin ortak düşmanla mücadelesiyle başlayan simbiyotik ilişkisi 2011 yılında dağılmaya başlamıştır ve 17-25 Aralık 2013 yolsuzluk soruşturmalarında tam anlamıyla kopmuştur. Gülençiler 2011 yılına kadar tam bir gizlilik içinde ve takiye ile kendilerini saklayarak devletin her bir kademesinde yapılanmışlardır. Bu yapılanmanın planını Gülen şu şekilde ifade etmektedir;

Tüm güç merkezlerine ulaşana kadar varlığınızı kimse fark etmeden sistemin atardamarlarında hareket etmelisiniz...şartlar olgunlaşana kadar onlar [takipçiler] böyle devam etmelidir. Eğer vaktinden önce bir şey yaparlarsa, dünya başımızı ezecek ve Müslümanlar her yerde, Cezayir'deki trajedilerde olduğu gibi, 1982 Suriye'de olduğu gibi acı çekecekler. . . Mısır'daki yıllık felaketler ve trajedilerde olduğu gibi. Zaman henüz doğru değil.

Tamamlandığı ve koşulların olgunlaştığı zamanı, biz tüm dünyayı omuzlayıp taşıyabilecek duruma gelene kadar beklemelisin. . . . Türkiye'deki anayasal kurumların tüm gücünü kendi tarafınıza getirene kadar, tüm devlet gücünü aldığınız zamana kadar beklemelisiniz... kırk gün boyunca yumurtadan çıkmasını beklemeden bir yumurtayı kırmak. İçindeki civcivi öldürmek gibi olurdu. Yapılması gereken iş, dünyayla yüzleşmektir. Şimdi, hepimize duygu ve düşüncelerimi ifade ettim - güven içinde...sadakatinize ve gizliliğinize güvenerek. Biliyorum ki buradan ayrıldığınızda—[tıpkı] boş meyve suyu kutularınızı attığınız gibi, burada ifade ettiğim düşünce ve duyguları da atmalısınız (Baran, 2012:43)

Gülcülerin yapılanmasının boyutları 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası ortaya çıkarılmıştır. Çıkarılan KHK'lerle ihraç edilen hareket mensuplarının yayılımına bakıldığında Gülen'in ele geçirmediği kurum ve kuruluş hemen hiç kalmamıştır. Gülcüler tıpkı Fethullah Gülen'in işaret ettiği gibi sistemin tüm damarlarına ulaşmışlardır. Hükümet ile yolların ayrılmasından sonra kadrolaşmasının durdurulduğu Gülcülerin devlet içindeki nüfusunun hangi boyutta ve ne kadar derinlikte olduğu ancak 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında anlaşılmıştır.

Hükümet ile Gülen birlikteliğinde ortak mücadele alanı olan Kemalist aktörlerin temizlenmesinden sonra ayrılıklar belirmeye başlamıştır. Aslında baştan beri bilinen fikir ayrılıkları Kemalist orduya karşı verilen mücadele içinde görmezden gelinerek biraz da mecburiyetten göz ardı edilmek zorunda kalmıştır. Ayrılıkların temelinde Fethullah Gülen ve Erdoğan'ın liderlikleri ve liderlerin perspektifi yer almaktadır. Her iki lider de kendisine sadakatle bağlı bir kitle tesis etmek istemekte; ancak Erdoğan'ın kitlesi demokrasiden türetilen ve siyasi bir lider etrafında birleşen bir kitle iken; Gülcüler dini-politik bir lider olan ve hücre yapılanması ile kenetlenmiş bir kitledir. Daha sonraki ayrılığın konu başlığı dış politika olmuştur. Gülen, İsrail dostu ve İran karşıtı bir dış politikayı desteklerken; Erdoğan, Filistin yanlısı ve İran ile uzlaşmacı bir politikadan yana olmuştur ve Müslüman Kardeşler'i desteklemiştir. Dış politikada daha sonra uzlaşılmış; ama kilit hükümet pozisyonlarının kontrolü ve kaynakların tahsisindeki çatışmalar ilişkinin sonunu getirmiştir. Gülen hareketinin hükümete ilk salvosu "Kürt açılımı sürecinde" gelmiştir.

Erdoğan Kürt meselesini ele almaya karar verdiğinde ve bir açılım başlattığında, Gülen hareketi süreci baltalamak için aktif olarak çalışan ana güçlerden biriydi. Gülcüler, polis teşkilatında ve yargıda takipçilerini kullanarak süreci engellemeye çalıştılar ve 2009'da 1000'den fazla Kürt aktivist, belediye başkanı, köy muhtarı, gazeteci, profesyonel ve akademisyeni tutukladılar. KCK (Kürdistan Topuluklar Birliği) olarak bilinen kitlesel tutuklamalar operasyonları, Kürt gruplar ve hükümet arasında var olan çok az güveni sarstı (Yavuz ve Koç, 2018:83).

Gülen ile hükümetin yollarının ayrılmasının en keskin adımı dersanelerin kapatılması ile geldi. Erdoğan'ın evinde ve ofisinde çıkan dinleme cihazları Erdoğan'ın harekete olan düşmanlığını körükledi ve peşinden Erdoğan, hareketin en önemli gelir elde ettiği ve kadro tesis ettiği dersanelerin kapatılmasına karar verdi. Bu adımlarla artık kimilerince toparlanmaya ve eski günlerine döndürülmeye çalışılan Gülen ve hükümet ilişkisi kopmuş oldu. Bunun üzerine

Gülen'e bağlı yargı mensupları, Erdoğan'ın "sır küpüm" dediği Millî İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan'ı KCK soruşturması kapsamında tutuklamak istemiştir. Bunun üzerine davanın savcısı görevden alınarak yapılan bir kanun değişikliği ile soruşturma izni başbakanlığa bağlanmıştır. Böylece davalar düşmüş ve Erdoğan, Hakan Fidan üzerinden soruşturmanın kendisine yönelmesine engel olabilmıştır.

2013'ün sonlarına gelindiğinde Güleciler tekrar yargıdaki güçlerini kullanarak bazı iş adamlarını ve dört bakanla birlikte üst düzey bürokratları da içine alacak şekilde yolsuzluk ve rüşvet soruşturması başlatmışlardır. Türk siyasi tarihine 17-25 Aralık Yolsuzluk Soruşturmaları olarak geçen olaylarda Güleciler soruşturma yanında, içinde Başbakan Erdoğan'ın da yer aldığı Ak Parti'de üst düzey kişilerin gizli ses kayıtlarını da servis etmişlerdir. Bu kayıtların yayımlanması ile beraber hareket, Erdoğan tarafından Fethullahçı Terör Örgütü olarak kodlanmış ve tekrar barışma umuduyla arada kalanları Ak Parti içinde bütünleştirmiştir. Bu bütünleşmenin diğer bir nedeni de Bora'ya göre; "Gülen hareketinin komplo gücünün ve pervasızlığının yarattığı dehşet duygusudur" (Bora, 2020:509).

Ak Parti ile Gülen Cemaati arasındaki birliktelik ortak düşman olan Kemalist ideoloji ile mücadelenin kazanılması ile birlikte evrilmeye başlamıştır. Mücadele sahasındayken aralarındaki fikir ayrılıkları görmezden gelinse de ortak düşman (Kemalist yapı) ortadan kaldırıldıktan sonra devlet yönetiminin paylaşılmasında müttefikler anlaşamamıştır. Erdoğan, Gülen'in desteği ile Kemalist ideolojinin üç temel yapı taşı olan ordu, yargı ve cumhurbaşkanlığını almış ve istediği anayasa değişikliklerini yaparak siyasi rakiplerine ulaşamayacakları bir fark atmıştır. Bununla beraber yüzünü devlet içindeki Gülençi yapıya çevirmiş ve Gülecilerin devlet içindeki kadrolaşmalarından rahatsızlığını gün yüzüne çıkarmıştır. Doğan'a göre; (Doğan, 2020:64) Kemalist ideolojinin yerinde bu sefer Gülençi bir yapılanma bulunmaktadır ve Erdoğan bu yapının da Fethullah Gülen'e bağlılığından endişe duymaktadır. Erdoğan baştan beri bu endişeleri duymuş ve cemaatle kısmî, şartlı ve geçici bir ortaklık kurduğuna ikna olmuştur; ancak ortak düşmandan kurtulmak adına kendi deyimiyle anlaşmazlıkları da olsa "ne istedilerse vermişlerdir".

Gülen ile Ak Parti arasındaki çatışmanın gün yüzüne çıktığı ilk olay Mavi Marmara saldırısında yaşanmıştır. Gazze'nin İsrail ablukasında olduğu bir dönemde, Ak Parti desteği ile İnsani Yardım Vakfı (İHH) ve Özgür Gazze Hareketi, Gazze'ye yardım götürmek için bir organizasyon düzenleyerek "Gazze ablukasını kırmak için" 6 gemiyle yola çıkmışlardır. İnsani yardım gemilerine 31 Mayıs 2010'da İsrail askerleri bir operasyon düzenlemiş ve olaylar gemide bulunan bir kısım aktivistin ölmesi ve yaralanması ile sonuçlanmıştır. Yaşanan olay sonrası, baştan beri Avrupa ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirilmesini savunan Gülen, Wall Street Journal'a verdiği röportajda; "Organizatörlerin İsrail'in onayı olmadan hareket etmesi otoriteye baş kaldırıdır, izin alınmalıydı" (Erdoğan, Fethullah Gülen ile Mavi Marmara konusunda 6 yıl sonra anlaştı!, 2016)

demmiştir. Gülen'in Erdoğan'ı suçlayan açıklamaları, İHH'nin Millî Görüş ile bilinen yakınlığı Ak Parti içinde adeta soğuk duş etkisi yaratmıştır. Doğan'a göre; Gizli çatışma bu olayla su yüzüne çıkmış ve iki grup arasındaki farklar ortaya dökülmüştür: AKP'nin neo-Osmanlıcı dış politikası, Gülen Hareketi'nin çatışmadan kaçınma stratejisiyle ters düşmüştür. Erdoğan'ın aksine Gülen, sadece ABD ile değil, İsrail ile de iyi ilişkiler kurmak istemiş bu yüzden Erdoğan'ın Arap yanlısı politikalarına ve İsrail'i eleştirmesine muhalefet etmiştir.

Ak Parti ve Gülen arasındaki ikinci çatlak 2011 seçimlerinde yaşanmıştır. Erdoğan milletvekili listelerinden Gülen Hareketi mensuplarının üstünü çizmiş ve cemaate karşı tavrını netleştirmiştir (Taş, 2017:398). Gülen Cemaati ile Ak Parti arasındaki en büyük çatlak 7 Şubat 2012 yılında "MİT krizi" ile yaşanmıştır. Gülen Cemaati mensubu İstanbul Savcısı Sadrettin Sarıkaya, MİT Başkanı Hakan Fidan ve MİT'te görevli dört diğer yetkili hakkında soruşturma başlatmış ve kişileri ifadeye çağırmıştır. İfadeye gelmeyen dört MİT mensubu hakkında yakalama kararı çıkarılmış, Hakan Fidan'ın ifadesinin alınması için de Özel Yetkili Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na yazı yazılmıştır. Cumhuriyet Savcısı Sarıkaya, Fidan'ı açılım sürecinde Oslo'da PKK ile gizli görüşmeler yapmakla suçlamış ve Fidan'a "PKK'ya bilgi vermek" ve "Kürt devleti kurmak için PKK ile işbirliği yapmak" gibi suçlamalar yönelterek ondan ifade almak istemiştir. Doğan'a göre (Doğan R, 2020:68); bazı Ak Partililer, Hakan Fidan'ın ifadeye çağrılmasının arkasında aslında Erdoğan'ın olduğunu iddia etmişlerdir. Erdoğan ikna edildikten sonra savcı görevden alınmış ve çıkarılan bir yasa ile MİT mensuplarının yargılanması başbakanlığın iznine bağlanmıştır. Çıkarılan yasa aynı zamanda Fidan'ı da ifadeye gitmekten kurtarmıştır. Erdoğan yaşananlardan sonra "devlet içinde devlet" ifadesini kullanarak "paralel devlet" söyleminin ilk adımını atmıştır.

MİT krizi ile birlikte cemaat ile Ak Parti hükümeti arasındaki çatlaklar derinleşse de iki taraf da doğrudan birbirini hedef alacak açıklamalardan kaçınmıştır. Hatta Erdoğan bir adım atarak cemaat tarafından organize edilen "Türkçe Olimpiyatlarının" kapanış konuşmasını yapmış ve Gülen'i "bu hasret bitsin artık" diyerek Türkiye'ye davet etmiştir. Ak Parti hükümeti ile Gülen Cemaati arasındaki gergin ilişki kamuoyu tarafından da dikkatle takip edilmiş, özellikle emekli Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un "terör örgütü üyeliğinden" tutuklanması ile cemaatin bürokrasi üzerinde gücü "cemaate dokunan yanar" olarak algılanmıştır (Doğan, 2020:70).

Tarafların gerilimli ilişkisi bir kez daha Gezi Olayları sırasında gün yüzüne çıkmıştır. Doğan'a göre (Doğan , 2020:70);

Arap baharı, AKP'ye karşı bir muhalefet hareketine dönüşen bir grup gencin çevreci protestosu (Gezi Parkı protestoları) ile Türkiye'yi vurdu. Kitlesele protestolar, Erdoğan'ın sürekli genişleyen gücüne bir son vermeyi amaçlıyordu. Erdoğan hükümeti bunlara sert tepki gösterdi ve bu tavır ülke geneline yayılan protestoları tırmandırdı. Erdoğan, protestoları Türk toplumunun geniş kesimlerinin memnuniyetsizliğinin ve hayal kırıklığının bir ifadesi olarak kabul etmeyi reddetti. Bunun yerine protestocuları, kendisini devirmek için eski rejimin kalıntılarıyla ortak davada bulunan holiganlar ve darbeciler olarak resmetti. Uzlaşmak yerine,

muhafiflerine karşı savaşmak için İslamcı kavramları kullanarak halkı daha da kutuplaştırdı. Eski düşman, laik düzen ortadan kalktığı için Gezi meydan okumasını yeni düşmanlar yaratmak için ustaca kullandı. Bu strateji Erdoğan ve AKP için iyi çalıştı. Protestoları hükümeti yıkmaya yönelik uluslararası bir komplo olarak tanımladılar ve Batılı emperyalistlere ve içerdeki işbirlikçi hainlere karşı ikinci bir kurtuluş savaşı ilan ettiler. Sonunda Gezi, AKP ve Erdoğan için bir cankurtaran oldu. AKP'nin Gezi hareketine tepkisi, iktidarını sıkılaştırmak ve muhalifleriyle mücadele etmek için çok agresif bir çabaydı.

Gezi olayları sırasında Gülen'in medya organları da yaşanan polis şiddetini gösteren ve kınayan haberler yapmışlar ve hükümeti olaylara sert tepki verdiği için de eleştirmişlerdir. Gülen, Zaman'a verdiği röportajda AK Parti hükümetini kınayarak, hükümetin "aşırı güç kullanmasını" eleştirmiş, "bir alışveriş merkezinin bir damla kana değip değmediğini" sormuştur (Yavuz ve Koç, 2018:84). Gezi Hareketi'nin başlamasında çadırların cemaatçi polisler tarafından yakıldığı iddia edilse de aslında Erdoğan, cemaatin yaptığı karşı propagandadan rahatsız olmuş ve bu ayrımla birlikte cemaat ile hükümet arasındaki ilişki artık geri döndürülemez şekilde bir savaşa evrilmiştir.

Ak Parti ve Gülen Cemaati arasındaki ipleri koparan olay ise 17 Aralık 2013'te İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün başlattığı bir yolsuzluk ve rüşvet operasyonu ile olmuştur. Taş'a göre (Taş, 2017:400); bu operasyon hükümetin "dershaneleri kapatma" kararına karşı rövanşist bir tutum ile başlatılmıştır; çünkü Gülenciler her eğitim düzeyinde faaliyet gösteren dershanelerin dörtte birini işletmektedir. Bu dershaneler de hareket için sadece bir finansal kaynak değil, aynı zamanda yeni, genç üyeler kazanmanın da kanalları olarak işlev görmektedir. Bu nedenle dershanelerin kapatılması Gülen Hareketi'nin zayıflatılması için önemli bir adımdır. Hükümetin dershaneleri kapatma kararının medyaya sızması ile Gülenciler 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları için düğmeye basmışlardır.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü Organize Suçlarla Mücadele ve Mali Şube Müdürlüğü; aralarında İçişleri Bakanı Muammer Güler'in oğlu Barış Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın oğlu Kaan Çağlayan, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğlu Oğuz Bayraktar ile Türkiye Toplu Konut İdaresi (TOKİ)'nin üst düzey yöneticileri, İstanbul'un Fatih İlçesi Belediye Başkanı Mustafa Demir, Halk Bankası Genel Müdürü Süleyman Aslan ve İranlı işadamı Reza Zarrab gözaltına alınmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği Bakanı Egemen Bağış, Reza Zarrab ve bir diğer İranlı işadamı Babak Zencani ile birlikte rüşvetle suçlanmıştır. Peşinden 25 Aralık'ta Başbakan Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan ve damadının şüpheli sıfatıyla ifade vermek için çağrılmasının hazırlıkları ortaya çıkmıştır. Yavuz ve Koç'a göre;

Tüm operasyon canlı televizyonda gerçekleştirildi. Gülen hareketiyle ilgili haber kaynakları, ilk olarak bir sonraki polis operasyonlarının nerede gerçekleşeceğine dair bilgiler verdi. Böylece Gülen hareketi ile AK Parti arasındaki savaş polis soruşturmaları, mahkemeler ve medya aracılığıyla gözler önüne serildi. Bu yolsuzluk soruşturmalarında Gülen hareketiyle bağlantılı polis memurları ve adliye görevlileri önemli rol oynadı. Sebep, hareketle güç paylaşımından çekilmesi nedeniyle demokratik olarak seçilmiş Erdoğan hükümetinin altını oyma arzusundan biraz daha fazlasıydı.

Doğan'a göre ise; "Amaç, belediye seçimlerinden üç ay önce kilit kabine üyelerine yolsuzluk suçlamasında bulunarak, hükümeti utandırmak ve Erdoğan'ı İçişleri Bakanı, Ekonomi Bakanı ve Çevre Bakanı'nı görevden almaya zorlamaktı" (Doğan, 2020:72).

Erdoğan, 17-25 Aralık soruşturması kapsamında hemen reaksiyon vererek operasyonu düzenleyen adres olarak Gülen'i göstermiştir. Erdoğan, Gülen'in "paralel devlet" kurarak polis ve yargı güçlerini ele geçirdiğini ve bu gücüyle seçilmiş meşru hükümeti devirmeye çalıştığını iddia etmiştir. Öte yandan hareket; hükümeti yolsuzluk ve soruşturmayı engellemekle suçlamış, müfettişlerin sadece işlerini yaptıklarını ve bürokraside giderek artan aleni yolsuzluk ve adam kayırmacılığa kulak tıkayamayacaklarını bildirmiştir (Doğan, 2020:72).

Hükümet, 17-25 Aralık tarihlerinde karşılaştığı soruşturmaların bakanların dahi bilgisi olmadan gerçekleştiğini görünce hızlıca önlem almak istemiş ve önce 20 Aralık'ta "Adli Kolluk Yönetmeliği"ni değiştirmiştir. Değiştirilen yönetmelik çerçevesinde yapılacak soruşturmalarda, Başsavcılığın yanında üst dereceli kolluk amirine de bildirim mecburiyeti getirmiştir. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) anayasaya aykırı olduğunu iddia ettiği bu değişikliğin Danıştay yürütmesini durdurmuştur ve yargı ile yürütme arasında uygulamada bir kriz ortaya çıkmıştır. Çünkü Türk hukuk sisteminde uygulamada adli kolluk bulunmamakta, kolluk, hem idari hem de adli olarak çalışmaktadır. Adli kolluk amirleri cumhuriyet savcıları, en üst düzey idari kolluk amirleri ise bakanlıktır. Bu krizin en somut örneği, Cumhuriyet Savcısı'nın yolsuzluklarla alakalı başka bir soruşturma başlatmak istemesi olayında yaşanmıştır. Muammer Akkaş, soruşturma kapsamında otuz şüpheli için gözaltı kararı almış; fakat bu karar, kolluk tarafından uygulanmamıştır. İdari kriz yüzünden kolluk teşkilatı, adli amir olan savcılık ve idari amir olan Emniyet Genel Müdürlüğü arasında sıkışmıştır. Cumhuriyet Savcısı Muammer Akkaş basın karşısına çıkarak soruşturma yapmasının engellendiği beyanatını vermiştir. Erdoğan ise Akkaş'ı "adliyenin yüz karası olarak" ilan etmiştir.

İkinci önlem olarak HSYK'nin yapısını değiştiren bir kanun teklifi hazırlanarak TBMM'ye sunulmuştur. Yasal önlemlerin yanında hükümet, Gülen'e yakın olduğu düşünülen binlerce polis ve yargı mensubunun da yerini değiştirmiş, emekliye ayırmış ya da görevlerinde değişikliğe gitmiştir. İçişleri Bakanı Ala'nın açıklaması doğrultusunda yaklaşık altı bin polisin yeri değiştirilmiştir. Gülen Cemaati'nin devlet içindeki kadrolaşmasının boyutları ancak 15 Temmuz sonrası görülebilecektir.

Cemaat ile hükümetin bir sonraki karşılaşması "MİT Tırları Krizi" olarak bilenen olay üzerine gerçekleşmiştir.

1 Ocak 2014'de Hatay, 19 Ocak 2014'de Adana'da, Hükümetin Bayırbucak Türkmenleri'ne yardım malzemeleri ulaştırmak üzere gönderdiğini iddia ettiği tırların, İslâmî terör örgütlerine silah taşıdıkları gerekçesiyle durdurulup arama yapılmaya çalışılması üzerine MİT Tırları olarak bilinen olay patlak vermiştir. Hatay'da durdurulan tırın aranmasına tırdaki görevliler tarafından izin verilmemiş ve akabinde arama yapmak isteyen savcının görev yeri

değiştirilmiştir. Adana valiliği ise il sınırlarında durdurulan turların MİT'e ait olduğunu açıklamıştır. O dönemde Başbakan olan Ahmet Davutoğlu Ankara mitinginde turların Türkmenlere yardım taşıdığını ifade ederken, hükümet karşıtları turların İŞİD gibi terör örgütlerine silah taşıdığını iddia etmiştir (Kaymal, 2019:80).

Erdoğan ve Ak Parti Hükümeti, cemaat ile mücadelesini Yavuz ve Koç'un ifadesiyle (Yavuz ve Koç, 2018:86); ulusal güvenlik sorunu olarak çerçevelemiş ve hareketi gayri meşrulaştırmak ve hareketin devletin siyasi ve idari kurumlarındaki varlığını zayıflatmak için ellerindeki tüm araçları kullanmışlardır. Cemaat ise hükümete karşı usulsüz elde edilen ve içlerinde Erdoğan'ın oğluyla konuşması olduğu iddia edilen bir takım ses kayıtlarını internetten yayımlayarak karşı atağa geçmiştir. Yavuz ve Koç'a göre; hükümetin Gülecileri temizlemek için kullandığı yasal olmayan araçlar, aynı zamanda Gülen ile hükümetin kurduğu yakınlığı ve özellikle ordu içindeki muvazzaf askerlerin tasfiye edilmesindeki işbirliğini de göstermiştir. Medyada "kumpas davaları" olarak bilinen muhalif subayların tasfiye edildiği süreçte, polis teşkilatında, yargıda, adli tıp laboratuvarlarında ve medyadaki Gülecilerin bu davaları kurguladığı ve kişilerin bu şekilde cezalandırıldığı ortaya çıkmıştır. 2013 yılındaki yolsuzluk soruşturmasının ardından Erdoğan, Gülen hareketi tarafından "kandırıldığını ve aldatıldığını" iddia ederek, milletten af dilemiştir (Yavuz ve Koç, 2018:86).

"2010'da yapılan ve HSYK ve Yüksek Askeri Şura'nın (YAS) yapısını değiştiren referandum, Gülen Örgütü'nün yargıyı ve orduyu neredeyse tamamen ele geçirmesini sağlamış ve 15 Temmuz 2016'da gerçekleşecek olan darbe girişiminin zeminini hazırlamıştır" (Kaymal, 2019:81). Kemalist hegemonya ya da Ak Parti Hükümet söylemi ile vesayetçi yapının tasfiyesi için girişilen işbirliği sonucunda Gülen Cemaati, hemen hemen bütün devlet kadrolarını ele geçirmiş, özellikle yargı ve kolluk üzerinde karar alma noktalarını tutmuş ve buradan aldığı güçle -bazen soruları çalarak, bazen "kumpaslar" kurarak- ordunun da içinde kadrolaşmayı başarmıştır. Ortaklık sırasında fikir aykırılıkları gizlense de ortak düşmanın etkisizleştirilmesinden sonra bu ayrılıklar gün yüzüne çıkmıştır. Mavi Marmara olayı ile başlayan çatlaklar, MİT Başkanı Hakan Fidan'ın ifadeye çağırılması, Gezi Olayları, dersanelerin kapatılması, 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları, usulsüz ses kayıtları ve tasfiye çalışmaları ile derinleşmiştir. Tüm bu olaylar üzerinden "devlet içinde devlet" yapılanmasını kuran Gülen Hareketi ile Ak Parti Hükümeti işbirliği -bazı yazarlara göre "stratejik ortaklık", bazı yazarlara göre ise "simbiyotik ilişki"- bitmiştir ve 2014 yılından itibaren Gülen Hareketi Millî Güvenlik Belgesi'nde tekrar (daha önce 2004 yılında yer almıştır) illegal bir örgüt olarak yer almıştır.

4.2. 15 Temmuz Gecesi ve Halkın Sokağa Çıkması

15 Temmuz 2016 gecesi, tasfiyesi tamamlanamayan FETÖ'nün ordu içindeki mensupları darbe girişimine kalkışmış ve meşru hükümeti düşürerek ülke yönetimini ele geçirmeye çalışmışlardır. Halkın sokağa çıkmasıyla püskürtülen Türkiye'nin en kanlı darbe girişimi

sonucunda 251 vatandaş hayatını kaybetmiş ve 3160 kişi ise yaralanmıştır (Selvi, 2018:87). Türkiye'nin siyasi tarihinde alışık olduğu darbelerden farklı olarak bu sefer, TSK içindeki bir örgüt yapılanması darbeyi planlamış ve ilk defa bir darbe girişimi halkın karşı koymasından sonuca başarıya ulaşamamıştır.

Yavuz ve Koç'a göre; darbeye neden olan üç faktörü anlamak önemlidir. Bunlardan ilki ve darbenin de zamanlamasında belirleyici olan Ağustos 2016'daki Yüksek Askeri Şura toplantısıdır. Ordudaki görevde yükselmelerin ve emekliliklerin kararının verildiği YAŞ'ta son kalan FETÖ mensuplarının da ordudan tasfiye edileceğine yönelik hâkim bir görüş mevcuttur. İktidara yakın gazetelerde YAŞ öncesi Güleni subayların tasfiye edileceğine ilişkin çok sayıda haber yer almıştır. İkinci olarak; Gülenlilerin orduda kendilerine pozisyon açmak için kurdukları "kumpas davaları" ordunun siyasallaşmasına neden olmuş ve ordu içinde askerî disiplini bozmuştur. Üçüncü olarak ise darbeye kalkışan FETÖ mensupları, küçük bir grup olmasına rağmen Erdoğan politikalarından rahatsız olan Kemalist aktörlerden destek almayı bilmiş ve bazı generalleri kendi saflarında kullanabilmişlerdir (Yavuz ve Koç, 2018:86).

Kanlı darbe girişimi 15 Temmuz gecesi saat 22.00'de başlamıştır. İlk olarak İstanbul Boğaziçi Köprüsü'nde bir grup askerın trafiği kesmesi üzerine dikkatler İstanbul'a çevrilmiştir. İstanbul ile eş zamanlı olarak ise Ankara'da savaş uçakları ve helikopterler alçak uçuşa başlamıştır. Bu saatlerde Genelkurmay Başkanlığı'nda da hareketlilik başlamış, karargâh içinde silah sesleri duyulmuş ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar rehin alınmıştır. Bir grup asker ise önemli merkezleri ele geçirmek için görevlendirilmişlerdir. Bu kurumlardan birisi olan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nda (TRT) darbecilerin okunmasını istedikleri bildiri ile kendilerine "Yurtta Sulh Konseyi" dedikleri anlaşılmıştır. İlgili bildiri de darbenin amacı şu şekilde açıklanmıştır;

Sistematik bir şekilde sürdürülen anayasa ve kanun ihlalleri devletin temel nitelikleri ve hayati kurumlarının varlığı açısından önemli bir tehdit haline gelmiş, Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil olmak üzere devletin tüm kurumları ideolojik saiklerle dizayn edilmeye başlanmış ve dolayısıyla görevlerini yapamaz hale getirilmiştir. Gaflet, dalalet ve hatta hıyanet içerisinde olan cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri tarafından temel hak ve hürriyetler zedelenmiş, kuvvetler ayrılığına dayalı laik ve demokratik hukuk düzeni fiilen ortadan kaldırılmıştır. Devletimiz uluslararası ortamda hak ettiği itibarını yitirmiş ve evrensel temel insan haklarının göz ardı edildiği, korkuya dayalı, otokrasi ile yönetilen bir ülke haline getirilmiştir. Siyasi idarenin, aldığı hatalı kararlarla mücadeleden geri durduğu terör tırmanarak birçok masum vatandaşımızın ve teröristle mücadele eden güvenlik görevlilerimizin hayatına mal olmuştur. Bürokrasi içerisindeki yolsuzluk ve hırsızlık ciddi boyutlara ulaşmış, ülke sathında bununla mücadele edecek hukuk sistemi işlemez hale getirilmiştir (2016 Türkiye askerî darbe girişimi bildirisi, 2020).

Darbe girişiminin TSK tarafından yapıldığına inandırıcılık katılması için bildirinin dili önceki darbe bildirileriyle benzerlik taşıyacak şekilde kurgulanmış ve bildiri "nostaljik" bir şekilde TRT'de okutulmuştur. Okunan bildiri ve girişilen kalkışmada darbecilerin, toplumda gelişen Erdoğan karşıtlığını yanlış okuduğu söylenebilir. Cumhuriyet Mitingleri'nde olduğu gibi

Erdoğan karşıtı olan toplumsal kesimin, Erdoğan destekçilerinden fazla olduğu yanılığısına düşülmüş ve darbeye teşebbüs edilmiştir; ancak halkın sokağa çıkarak darbeye direnmesi hiç hesap edilememiştir. Üstelik muhafazakâr ve sağ kesimin sokakla arasında hep mesafe olmuş, sokak hareketleri hep sola özgü olarak değerlendirilmiştir.

Darbe girişiminin başarısız olmasının arkasında planlamadan ve destekçilerden kaynaklı olmak üzere iki ana başlığa ayrılabilir nedenler bulunmaktadır. Planlamadan kaynaklı olan nedenlere bakıldığında darbe girişimi, en başta zamanlama hatası ile başlamıştır. Türkiye darbeler tarihinde, darbelerin her zaman herkesin uyuduğu gecenin geç saatlerinde başladığı bilinmektedir; ancak 15 Temmuz darbe girişimcileri, girişimi saat 22.00'de başlatarak herkesin darbeden haberdar olmasını engelleyememiştir. Türkiye gündeminde bu mesele çokça tartışılmış özellikle darbe girişimini hükümetin yaptırıldığını savunan kesim, zamanlama hatasını kendi tezlerini kanıtlamak için bir delil olarak kullanmışlardır. Ancak, darbe girişiminin erkene alınmasının ardında Hava Kuvvetleri'nde görevli bir binbaşının MİT'e gelerek girişimi deşifre ettiği, bunun üzerine 03.00'te başlayacak kalkışmanın erkene alınmak zorunda kaldığı anlaşılmıştır.

Darbe planlamasında ikinci hata iletişim kanallarının kesilememesi olmuştur. Kalkışmanın başladığı anda sadece TRT ele geçirilmiş, diğer geleneksel iletişim araçları kontrol edilememiştir. Bu sayede ilk olarak Başbakan Binali Yıldırım özel televizyon kanallarından NTV ve A Haber'in yayınlarına katılarak "kanunsuz bir kalkışma olduğunu duyurmuş" peşinden Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN Türk'e bağlanarak halkı meydanlarda toplanmaya davet etmiştir. Geleneksel medyanın yanında internet yayın akışı da kesilememiş ve gece boyunca sosyal medya platformlarından darbe girişimi süreci paylaşılarak tüm halk süreçten haberdar edilmiştir (Özcan, 2018:130).

Üçüncü planlama hatası hükümet üyelerinin ele geçirilememesidir. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ele geçirilememesi darbe karşıtı direnci başlatmıştır. 15 Temmuz öncesinde Türkiye darbeler tarihinin iki başarısız örneği Talat Aydemir tarafından verilmiştir. Aydemir 1962 ve 1963 yıllarında iki kez darbeye kalkışmış ve hükümet üyelerini tutuklayamayarak idam edilmiştir (Hale, 1996:138-148). 15 Temmuz gecesi de Cumhurbaşkanı Erdoğan Marmaris'te kaldığı otelden ayrıldıktan sonra otele darbeci askerler gelmiş; fakat Erdoğan çoktan otelden ayrılarak İstanbul'a geçmiştir. Aynı şekilde Başbakan Binali Yıldırım ve Ak Parti yöneticisi TBMM üyelerinin de yakalanamaması girişimin başarısız olmasının en büyük etkenlerinden olmuştur.

Darbe girişimi başarısızlığının destekçiler açısından nedenlerine bakıldığında ise öncelikle darbenin TSK içerisinde küçük bir azınlık tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştır. FETÖ yapılanmasının 15 Temmuz sonrası tutuklama ve ihraçlarına bakıldığında hemen her kurumda çok sayıda mensubu olmasına ve özellikle polis teşkilatındaki gücüne karşın darbe girişiminin

sadece TSK içindeki bir kadro tarafından organize edildiği, örgütün diğer aktörleriyle birlik içinde olunmadığı izlenimi doğmaktadır. Üstelik darbeciler ordunun komuta kademesinin desteğini kazanamamıştır. Genelkurmay Başkanlığı başta olmak üzere kara, hava, deniz ve jandarma komutanları darbenin yanında yer almamıştır ve meşru hükümete sadık kalmışlardır. Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Ümit Dündar, darbe girişimi gecesini kritik bir görev üstlenerek komuta kademesinin rehin alındığını televizyondan açıklamış ve darbe girişimini gayri meşru ilan ederek Erdoğan'ın İstanbul'a geçmesini tavsiye etmiş ve gerekli güvenlik tedbirlerini almıştır. Son olarak ise diğer siyasi aktörler darbenin başlangıcından itibaren hükümetin yanında yer almışlar ve darbeye karşı olduklarını ilan etmişlerdir. Destekçiler başlığı da Talat Aydemir'in başarısız darbe girişimi ile örtüşmektedir. Aydemir'in darbe kalkışmasının başarısızlığının da arkasında; ordu komuta kademelerini ikna edememesi, ordu içinde saygın bir yeri olan eski asker İnönü'nün hükümetin başında olması ve sivil hükümetin ödün vermeden darbenin karşısında durması bulunmaktadır (Hale, 1996:141). 15 Temmuz darbe girişiminde de ordu komuta kademesi darbeye destek vermemiştir, karizmatik lider Erdoğan'ın arkasında halk toplanmıştır ve tüm siyasi aktörler darbe girişimi karşısında tavır almışlardır.

Kılıç'a göre (Kanat, 2018:142-143); darbe girişimcileri muhtemelen AK Parti muhaliflerinden de aktif destek beklemişlerdir. Ancak onların bu beklentisi, Türk siyasetinin yirmi yıllık dönüşümünde büyüyen bir orta sınıfın varlığını ve daha kozmopolit ve daha iyi eğitilmiş bir genç demografinin ortaya çıkışını hesaba katmamıştır. Aynı süreçte farklı anayasa değişiklikleriyle ordunun aktif sivil denetimi arttırılırken Türk halkının yeni bir darbe girişimine tepkisi, bu ilkeyi önemli ölçüde içselleştirdiklerini de göstermiştir. Bir kurum olarak orduya büyük saygı duyulmasına rağmen, Türk halkı artık açıkça ordunun siyasi hayata karışmasını engellemek istemiştir. Böylece her ne kadar hazırlanan bildiriye mevcut hükümet ve Erdoğan hedef alınsa da; ona muhalif kesimin kalkışmaya destek vermesi planı tutmamıştır. Böylece mevcut Türk hükümetine karşı olanlar bile bu girişime karşı durmakta sorun yaşamamışlardır. Khan'a göre de (Khan, 2018:52); "darbecilerin en büyük yanlış hesabı, Türk halkının kararlılığını küçümsemeleri ve protestocu sivillere yönelik birkaç örnek katliamın onları boyun eğdireceği varsayımıydı. Bunun yerine İstanbul ve Ankara'da protestoculara ateş açılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bombalanması halkı öfkelenmiştir ve yenilgiyi sağlamıştır".

15 Temmuz gecesini TRT baskınından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan önce Marmaris'te yerel basın mensuplarına konuşarak millî iradenin üstünde hiçbir güç olmadığını, bu kalkışmayı yapanların hukuk tarafından gerekli yaptırımlarla karşılaşacaklarını belirtmiş ve "kurucusu olduğu partimin bütün mensupları ile milli iradeyi oluşturan cumhurun kendisini özellikle kentlerimizin meydanlarına davet ediyorum" açıklamasını yapmıştır. Ancak Erdoğan'ın bu açıklaması ana akım medya kanallarında yer almadığından halka ulaşamamıştır. Daha sonra Erdoğan, CNN Türk televizyonu canlı yayına katılarak girişimin seyrini değiştiren konuşmasını

yapmıştır. Erdoğan bu konuşmasında yaşananların; paralel yapının üst aklıyla gelişen, silahlı kuvvetlerin içerisindeki bir azınlığın kalkışması olduğunu, ülkemizin birliği, beraberliği, bütünlüğüne yönelik bu harekete karşı gerekli cevabın verileceğini söylemiştir. Aynı konuşmanın devamında halkı kent meydanlarına ve havaalanlarına davet etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasından sonra halk, kent meydanlarına ve sokaklara dökülmüştür. Bunun üzerine darbe girişimcileri iletişim kanallarını kesmek için TÜRKSAT uydu sistemini bombalamışlardır; ancak iletişim kesilememiştir. Halkın sokağa çıkması sonucu darbe girişimcileri daha sert müdahalelere başlamış, İstanbul'da Boğaziçi Köprüsü üzerinde biriken halka ateş açmıştır. Aynı saatlerde camilerden de selalar okunarak halk, meydanlara daha fazla toplanması için teşvik edilmiştir. 15 Temmuz gecesi yaşanan darbe teşebbüsü hakkında İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı'nın hazırladığı ve Yurtta Sulh İddianamesi olarak bilinen iddianameye göre 15 Temmuz gecesi yaşanan olaylar şu şekildedir:

Türk Silahlı kuvvetleri bünyesinde yuvalanan, aralarında generaller ve amirallerin de bulunduğu subay, astsubay, uzman er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler aracılığıyla, Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ortadan kaldırmak ve anayasal düzeni değiştirmek amacı ile eyleme geçtiği, bu kapsamda; saat 22:00 sularında İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprülerinin silahlı terör örgütü üyeleri tarafından tank palette zırhlı araçlar ile trafiğe kapatıldığı, İstanbul Yeşilköy Atatürk Havalimanı'nın tanklar vasıtasıyla sevki sağlanan örgüt üyesi askerler tarafından ele geçirilerek, 22:15 itibari ile havalimanına giriş ve çıkışların kapatıldığı, uçuş kontrol kulesinin ele geçirilerek tüm yurtiçi ve yurtdışı uçuşların durdurulduğu, F-16 savaş jetleri ile havalimanı üzerinden alçak uçuş yapılarak yolcu uçaklarının iniş ve kalkış yapmalarının engellendiği, yine aynı saatlerde Sabiha Gökçen Havalimanı'nın ele geçirmesi amacıyla benzer bir girişimde bulunulduğu, Vatan caddesine giriş ve çıkışı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Valiliği, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü, Kuleli Askeri Lisesi başta olmak üzere stratejik öneme sahip karakollar, limanlar, köprüler ve meydanlarda, örgüt mensubu askerlerin tank ve zırhlı araçlar ile hakimiyet kurmaya çalıştıkları, savaş jetleri ile ses hızını aşacak şekilde alçak uçuş yapan ve zaman zaman ses bombası atan örgüt mensubu askerlerin, korku ve paniğe sevk ederek halkın meydanlara çıkmasını engellemeye çalıştığı, milli iradeye sahip çıkmak üzere Boğaziçi Köprüsü'nde toplanan halkın üzerine uzun namlulu silahlar ile ateş açıldığı, çok sayıda sivil vatandaşın yaşamını yitirmesine sebebiyet verildiği, eşzamanlı olarak Ankara'da milli egemenliğin bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Genelkurmay Başkanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü üzerinde F-16 savaş jetlerinin alçak uçuş yapmaya başladıkları, ağır silahlarla donatılmış helikopterlerin onlara eşlik ettiği, Meclis'te temsili bulunan tüm siyasi parti milletvekillerinin, demokrasiye ve meclise sahip çıkmak üzere TBMM Genel Kurul Salonu'nda toplanmaları üzerine, Meclis ana binasının bulunduğu yerleşkenin bombalandığı, sokağa inerek, demokrasiye ve milli iradeye sahip çıkan vatandaşların üzerine helikopterlerden ateş açıldığı, çok sayıda vatandaşın şehit edildiği ve yaralandığı, Yenimahalle ilçesinde bulunan Milli İstihbarat Teşkilatı binasına kobra tipi iki helikopterden ateş açılarak saldırıda bulunulduğu, Gölbaşı İlçesi'nde bulunan Polis Özel Hareket Eğitim Merkezi binasının tank ve savaş uçaklarının yoğun bombardımana maruz kaldığı, saldırılar esnasında 47 özel hareket polisin şehit düştüğü, halkın meydanlara çıkmasını engellemek amacıyla savaş uçaklarıyla sürekli sorti yapıldığı, TBMM, MİT ve Ankara İl Emniyet Müdürlüğü başta olmak üzere kamu binaları önünde, cadde ve meydanlarda toplanan vatandaşlara karşı uzun namlulu silahlar ile saldırıldığı, kadın, çocuk, genç, yaşlı demeden silahsız ve savunmasız halkın üzerine rastgele ateş açıldığı (...) anlaşılmıştır (Gömük, 2018:41).

15 Temmuz gecesi Türkiye, tarihinin en kanlı darbe girişimi ile karşılaşmıştır. Altın Nesil yetiştirmek amacıyla eğitim öğretim faaliyetlerine girişen, dünyanın her yerinde okullar açarak

Türkçe öğreten, İslamofobinin karşısında ılımlı İslam ile dünyaya model olmak isteyen bir cemaat, önce devlet içinde kadrolaşmış ve geliştirdiği iş birlikleri ile bütün stratejik kurumları ele geçirmiş ve 251 kişinin şehit olduğu bir kanlı darbeye kalkışmıştır. Darbe girişimi; yapılan stratejik hatalar, sivil hükümetin direnci ve halkın sokaklara inmesi sayesinde bastırılmıştır. Khan'a göre (Khan, 2018:54); Gülen Hareketi, Batılı izleyiciler önünde demokratik ve sivil toplum değerlerini övmüş; ancak bu değerleri hiçbir zaman içselleştirmemiştir. Hareketin, 15 Temmuz'da böylesine gözü kara ve kanlı bir girişim için her şeyi nasıl ve neden feda edebileceğini ancak böyle bir tutarsızlık açıklayabilirdi. Hareket, Kemalist aktörlerle mücadele ettiği ve peşinden gücünün zirvesine ulaştığı dönemde bile eski gizlenme, kadrolaşma ve Makyavelci bir tutumla ele geçirme alışkanlıklarını hiç bırakmamıştır ve 15 Temmuz'a kadar bu yüzünü saklamayı başarmıştır.

4.3. Demokrasi Nöbetleri

15 Temmuz gecesi başlayan darbe girişimi 16 Temmuz sabah saatlerinde kontrol altına alınmıştır. 16 Temmuz sabah 04.07'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, kendisini Atatürk Havalimanı'nda karşılayan kalabalığa bir konuşma yapmıştır. Erdoğan toplanan kalabalığa yaptığı konuşmada; "Bu bir ayaklanma, ihanet, vatana ihanet hareketidir. Bunun bedelini çok ağır ödeyecekler" şeklinde seslenmiştir. Saat 05.02 sularında ise Cumhurbaşkanlığı'ndan "tehlike henüz geçmiş değil. Millet sokaklarda olduğu ve vatana sahip çıktığı müddetçe darbeci hainler bu aziz millete diz çöktüremeyecek" açıklaması gelmiştir (Gömük, 2018:44). Yapılan bu açıklama demokrasi nöbetlerinin başlangıcını oluşturmaktadır. Toplamda 26 gün sürecek olan, halkın meydanlarda toplandığı hareketliliklerin ilki 15 Temmuz gecesi yaşanmıştır. 15 Temmuz'dan sonra hareketlilikler 26 gün daha sürmüş ve 10 Ağustos 2016 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ndeki son nöbet ile sona erdirilmiştir.

Demokrasi nöbetlerinin gelişimine bakıldığında 15 Temmuz gecesi Erdoğan'ın konuşması ve halkı meydanlara çağırması kitlesel bir şekilde halkın meydanlara çıkmasına vesile olsa da bu konuşmadan önce kendiliğinden ve sırf askerî darbeye karşı durmak için meydanlara ve sokaklara çıkan bir kesim bulunmaktadır. Alkan'a göre (Alkan, 2016:254);

Daha Cumhurbaşkanı Erdoğan ekranlara çıkıp vatandaşları darbeye karşı direnişe çağırmadan önce birçok insan, kendiliğinden sırf darbecilerin isteklerine karşı olduklarını, sokağa çıkma yasağını tanımadıklarını göstermek için evlerinden çıkarak yollarda yürümeye başladılar. Halkın daha başlangıçta darbenin meşruiyetini tanımayarak direniş göstereceği sinyalini açık bir biçimde vermesi, Türkiye siyaseti açısından bir ilktir.

Darbeler demokrasi ile bağdaşmamakta; ancak siyasal katılım literatürünün konvansiyonel olmayan biçimiyle siyasete katılma mekanizmalarından birisi olarak gösterilmektedir. 15 Temmuz darbe girişimi de askerlerin ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi

yıllar içinde devlet ve orduya sızan bir terör örgütünün parçası olan cunta grubunun, meşru hükümeti düşürerek iktidarı ele alma girişimi olarak gerçekleşmiştir. Böyle bir girişim karşısında bir grup insan, kendiliğinden bir karşı hareket başlatmıştır; üstelik silahlı bir gruba karşı silahsız ve savunmasız olarak sokağa çıkmış ve darbecileri durdurmaya kalkmıştır. Sokağa kendiliğinden çıkan bu grubun belli bir parti, kimlik ya da örgüt mensubiyetleri de gözlenememiştir. Çakı'nın ifadesiyle(Çakı, 2018:100);

O ilk gece Türk halkı bir demokrasi savaşı vermiştir. Çünkü belli bir partinin destekçileri değil, belki birkaçı hariç hemen her partiden destekçiler o gece demokrasiyi korumak ve darbecilerin başarı elde etmesini önlemek için meydanlarda yer almışlardır. Bu kimi şehirlerde kelimenin tam anlamıyla bir savaştı kimi şehirlerde ise savaş riski yüksek bir faaliyetti.

Ortak bir amaç etrafından kendiliğinden sokağa çıkan, lidersiz ve örgütsüz olan bu grup, devamında “darbelere karşıtlık ve demokrasiden yanalık” gibi bir aksiyom üretebilseydi, yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olarak kategorize edilebilirlerdi. Ancak demokrasi nöbetlerinin devamında özellikle darbe girişiminin kesin olarak bastırılmasıyla nöbetler, Ak Parti organizasyonuna dönüşmüştür. KONDA araştırma şirketinin 26 Temmuz 2016 tarihinde “Demokrasi Nöbeti Araştırması Meydanların Profili” çalışmasına göre nöbetlere katılanların yaklaşık %80'i Ak Parti seçmenlerinden oluşmaktadır ve %74'ü Erdoğan'ın davetinden sonra meydanlara çıkmıştır (KONDA, 2016). Bir başka araştırma grubu olan Andy-Ar'ın Başkanı Faruk Acar, katıldığı bir televizyon programında, yaptıkları 15 Temmuz anket sonuçlarını paylaşmıştır. İlgili anket de KONDA ile benzer şekilde katılımcıların %65,7'sinin Erdoğan'ın davetiyle meydanlara çıktığını bulmuştur (Acar, 2016).

İlk gece sokağa çıkanları da aslında iki gruba ayırmak mümkündür. Bir grup okunan bildiriye karşılık ordunun siyasete müdahalesine tepki olarak kendiliğinden sokağa çıkarken diğer bir grup bildiride bahsi geçen sokağa çıkma yasakları kapsamında, kişisel ihtiyaçlarını tedarik etmek için sokağa çıkmıştır. Bahsi geçen ikinci grup ATM, benzin istasyonu ve gıda alınabilecek yerlerde uzun kuyruklar oluşturmuştur. Bu yüzden 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan tüm halkı bir toplumsal hareket içinde değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Çakı ise ilk gece sokağa çıkanlar ile sonraki nöbette sokağa çıkanlar arasında da bir ayırım yapmanın gerekliliğini şöyle ifade etmektedir (Çakı, 2018:100);

Denilebilir ki, sonraki günlerde sokaklarda devam eden toplanmalar eğer bir “demokrasi nöbeti” idiyse, o ilk gece gözlemlenen şey açıkça bir “demokrasi savaşı” idi. O gece aynı zamanda bir “bağımsızlık mücadelesiydi” de çünkü fetöçüler bu darbeyle küresel güçlerin Türkiye'yi hizaya sokmak, onun küresel bir aktör olma yolundaki çaba ve başarılarını dizginlemek niyetlerinin taşeronluğunu yapıyorlardı. Türk halkı hiç kuşkusuz bu savaşta maksadına ulaşmıştır. Ancak bu demokrasi ve bağımsızlık savaşının o geceki aktörleri bugün çoğu zihnin düşünmeye meylettiği kadar sayıca çok değillerdi. Elbette onlar az da değillerdi ama bugün kendisini darbe ve fetö-karşıtlığıyla konumlandıran insanların yüzde kaçının o gece şehir meydanlarında oldukları soru konusudur. Dolayısıyla, sonraki günlerde devam eden demokrasi nöbetlerinde fotoğraf ve video çekimlerini sosyal medyada paylaşmak

suretiyle darbe karşıtlığı imgesi çizmeye çalışanların önemli bir kısmının beleşçiler olduğu düşünülebilir.

15 Temmuz gecesi başlayan kanlı darbe girişimi 16 Temmuz günü bastırılmış ve 17 Temmuz 2016 günü saat 16.00'da Türk Silahlı Kuvvetleri birlik ve kurumlarının tamamında mutlak kontrol sağlanmıştır (Selvi, 2018:93). Bu süreç içerisinde darbe girişiminin daha ilk dakikalarından itibaren Türk halkı; aramalar, mesajlar, sosyal medya platformları ile haberleşerek sokağa çıkmış ve Erdoğan'ın daveti ile tam anlamıyla bütün kent meydanlarını doldurmuştur. Darbe girişimleri ile sıcak çatışmalar başta Ankara ve İstanbul'da yaşanmıştır. Başkent Ankara ve İstanbul'da darbe girişimcisi askerler halka ateş açmış ve bombalama faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu çatışmalar sonucunda Ankara ve İstanbul'da onlarca masum insan öldürülmüştür. Bu iki il dışında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tatil yaptığı Marmaris'te, 15 Temmuz gecesi cumhurbaşkanına suikast yapılmak istenmiş ve 16 Temmuz Cumartesi sabahı helikopterlerle ateş açılmıştır. Marmaris'te yaşanan çatışmalarda da iki polis hayatını kaybetmiştir. Son olarak Malatya'da 2. Ordu Nizamiyesi'nde kalkışmacı askerler polislerin üzerine ateş açmıştır. Olaylardan görüldüğü üzere bu askerler özellikle Ankara ve İstanbul'u hedef almış, sınırlı sayıda başka kentlerde de bazı hazırlıklar olmasına karşın çatışma yaşanmadan teslim olmuşlardır. Darbe girişimcisi askerlerin faaliyetleri görülmeksizin bütün kentlerde halk sokağa çıkmış, Ak Parti binasının çevresi, askerî nizamiyeler, valilikler veya belediye binalarında toplanarak darbeye karşı durmuştur.

Bütün kent meydanlarının darbe girişiminin ilk saatlerinden itibaren halk tarafından doldurulması ile Demokrasi Nöbetleri 15 Temmuz gecesi 22.00'den itibaren başlamış; ancak bu nöbetlerin adı henüz konulmamıştır. Hükümetten gelen "meydanları boş bırakmayın" mesajı ile artık sürecin adı "Demokrasi Nöbeti" olmuştur. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkılması ile nöbetlerin artık adının konulduğu ve toplananların çoğunluğunun dahi darbe tehdidinin bittiğini düşünerek yine de sokakta kalmasının arasında toplumsal hareketler bağlamında farklılık bulunmaktadır. Demokrasi Nöbetleri'nin sürdürülmesi Ak Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından desteklenmiştir. Bu destek sayesinde nöbetler, bir siyasi partinin sokak hareketliliğine örnek teşkil edecektir. Cumhuriyet Mitingleri'nin de belli aktörler tarafından desteklenmesinde olduğu gibi 15 Temmuz sonrasında siyasi bir parti ve çoğunlukla bu partinin yerel yönetimleri tarafından desteklenen nöbetler sahneye çıkmış, talep edildiği ve izin verildiği ölçüde devam ettirilmiş ve Erdoğan'ın bitirilmesini istediği gün son nöbet tutularak sonlandırılmıştır. Bu yüzden nöbetlerin ortak bir kaygıdan ve talepten çok bir destek niteliği ağır basmaktadır. Bu destek de bizzat Ak Parti tarafından talep edilerek nöbetler bir siyasi partinin sokak eylemlerine dönüştürülmüştür. Tüm bu unsurları ile Demokrasi Nöbetleri'ni toplumsal hareket olarak tanımlamak güç görünmektedir. Cumhuriyet Mitingleri gibi konvansiyonel bir katılım biçimi olarak da tanımlanamayan Demokrasi Nöbetleri toplumsal bir hareketlilik olarak parlamış ve belli bir

zaman devam ederek sönmüştür. Bu yüzden halkın bizzat sokağa çıktığı; ancak sınıfsal ya da taleplerin siyasala dair uzun vadeli bir süreci temsil etmediği eylemler çalışmada hareketlilik olarak tanımlanmıştır. Demokrasi Nöbetleri de Türkiye siyasi tarihinde Cumhuriyet Mitingleri'nin aksine sağ geleneğin sokak hareketliliğidir.

Türkiye sağ geleneğinin sokak hareketleri eylemleri hep zayıf olmuştur. Türk sağının özellikle devletçi geleneği, sokağa çıkarak protesto etme repertuarının gelişmesini engellemiştir. Uysal'ın belirttiği üzere Türkiye'de sağ ancak 2000'li yıllardan sonra sokakta siyaset yapmaya başlamış, bu sokak siyasetinin de konusu genellikle diğer ülke siyasetlerini proteste etmek ya da "karşı protesto" şeklinde olmuştur. Örneğin İsrail'in Filistin politikasını, ABD'nin Irak politikalarını protesto etmek ya da Gezi eylemlerinde emniyet güçlerine destek vermek için karşı protesto eylemleri düzenlemek gibi (Uysal, 2017:36). Bu yüzden Demokrasi Nöbetleri, Türkiye sağ geleneğinin sokak hareketleri tarihinde önemli bir yer tutacaktır. Türkiye sağının her zaman çekinceyle baktığı sokak hareketleri, 15 Temmuz gecesi darbe girişimini durdurarak FETÖ'ye geçit vermemiş ve Türkiye demokrasisini kurtarmıştır.

Demokrasi Nöbetleri'nin ortak özelliklerine bakıldığında;

SETA'nın 9 il ve 12 farklı meydana 18 Temmuz-10 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirdiği araştırmaya göre; 81 ilin tamamında gerçekleşen Demokrasi Nöbetleri'nin katılımcıları, ağırlıklı olarak Ak Parti seçmeni ve milliyetçi sağ seçmenden oluşmaktadır. Bunların yanında muhafazakâr Kürt seçmenin de meydanlarda olduğu görülmüştür. Meydanlara katılımda kadın ve erkek oranı birbirine yakındır ve katılanların birçoğunun meydanlara ailesi ile birlikte geldiği gözlemlenmiştir (Miş, 2016:66-67).

15 Temmuz gecesinden itibaren katılımcıların aktif olarak sosyal medyayı kullandıkları görülmektedir. Erdoğan'ın çağrısından sonra sosyal medya uygulaması olan Twitter'in kullanım yoğunluğu %223 artmıştır. İlk gece Cumhurbaşkanlığı resmî hesabından yapılan "Bu kalkışma hangi aşamaya gelirse gelsin, bu akşam sokaklara sahip çıkmaya devam etmeliyiz. Zira her an yeni bir hareketlenme olabilir" açıklaması en fazla etkileşim alan tweet olmuştur (Miş, 2016:66-67). Nöbetlerin diğer günlerinde de katılımcılar sürekli Facebook ve Twitter üzerinden canlı yayınlar yapıp fotoğraflar paylaşarak nöbetlere katılımlarını sergilemişlerdir. Darbe girişiminin ilk günü darbeci askerlerin yerlerinin bildirilmesinde kritik bir görev üstlenen sosyal medya platformları, sonrasında destekçilerin kendi yerlerini gösterdikleri bir araç haline gelmiştir.

Demokrasi Nöbetleri'nin hâkim sembolü Türk bayrağı olmuştur. Katılımcılar toplandıkları meydanlara Türk bayrakları ile gelmiş ve "birlik, beraberlik" mesajı vermek istemişlerdir. KONDA'nın yaptığı araştırmada katılımcılara, "Neden buradasınız? Şu an burada bulunma nedeninizi söyler misiniz?" şeklinde yöneltilen soruya, katılımcılar tarafından verilen en yüksek cevap %35 ile "vatan" olmuştur. Bu cevabı sırasıyla, %21 Demokrasi nöbetine destek vermek için, %10 Cumhurbaşkanı çağrı yaptığı için/Cumhurbaşkanına destek vermek için, %10

ülke için, %8 darbeye karşı olduğu için, %4 birlik beraberlik için, %3 devlet için, %3 millet için ve %7 diğer olarak yanıtlamışlardır. Yanıtlardan görüleceği üzere nöbetlere katılımı milliyetçi duygular hâkimdir. Vatan, millet, devlet, ülke gibi milliyetçi değerler, katılımcıların verdikleri yanıtların oransal olarak da %55'ini oluşturmaktadır. Gelişen milliyetçi söylemlerin arkasında Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Devlet Bahçeli'nin de darbe girişiminin ilk dakikalarında aldığı açık darbe karşıtlığı pozisyonu anlamlı durmaktadır.

Nöbetlerin ikinci günü Başbakan Binali Yıldırım'ın, Ankara Kızılay Meydanı'nda "gündüz işimize gideceğiz, akşamları meydanlarda demokrasi nöbetlerine devam" açıklamasından sonra nöbetler bütün Türkiye'de akşam saatlerinde başlayarak sabaha kadar sürmüştür. Belediyelerin kent meydanlarında kurdukları sahne ve hazırladıkları çeşitli organizasyonlarla toplanan kalabalık bir şenlik havasında sabaha kadar meydanlardan ayrılmamıştır. Yine belediyeler ve destekçi STK'ler eliyle dayanışma yaratılmış ve düzenlenen organizasyonlarda toplanan kalabalığa yiyecek ve içecek de dağıtılarak ihtiyaçlar karşılanmıştır.

Demokrasi Nöbetleri'nde okunan İstiklal Marşı ve "Türkiye'm" şarkısı birlikteliğin sembol marşlarından olmuştur. Bu marşların yanında Ak Parti tarafından Erdoğan için kullanılan "Dombra", devam eden mitinglerin en popüler şarkısı haline gelmiştir. Hemen her meydana marşlar söylenmiş ve 15 Temmuz gecesi hayatını kaybedenler için dualar edilmiştir. Daha ikinci günden itibaren meydanlardan FETÖ üyelerine idam getirilmesi talebi yükselmiştir. Toplanan kalabalık, darbe girişimini FETÖ'nün yaptığı konusunda fikir birliğine varmış ve FETÖ'cüler için idam istemiştir. 15 Temmuz gecesi ardından olaylar gittikçe açığa çıkmış ve hızlı bir tutuklama hareketine girilerek darbeci askerler gözaltına alınmıştır.

Demokrasi Nöbetleri'ne hükümet üyeleri, milletvekilleri, sanatçılar ve illerde merkezî hükümet temsilcisi valilikler ile belediyeler de katılarak destek vermişlerdir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım, kurulan canlı ekranlar aracılığıyla farklı illerdeki nöbetlere katılım göstermiş ve nöbetler aynı zamanda bir siyasal iletişim sağlayarak halkla yakınlaşma aracı olarak kullanılmıştır (Tanyıldızı ve Ateş, 2018:29). Demokrasi Nöbetleri, Ak Parti eliyle organize edilmiş ve desteklenmiş; aynı zamanda katılımcılar tarafından da Ak Parti'yi desteklemek için bir vesile olarak kullanılmıştır. Katılımcılar hükümetten yana olduklarını göstermek için nöbetleri bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Nöbetlerin "millî birlik ve beraberlik" vurgusu, gittikçe Ak Parti taraftarlığına dönüşmüştür. Nöbetler, taraftarların kendi aralarında partiye sadakatlerini göstermelerinin ve gösterdikleri sadakat ölçüsünde de terfi ve makam kapma yarışının zımnî bir kriteri olarak kullanılmıştır. Bu niteliği ile nöbetler aynı zamanda "bizden" ve "bizden olmayan" ayrımının da bir göstergesi olarak FETÖ'cülerin de kendilerini gizlemek için en çok boy gösterdikleri alanlar olmuştur.

Demokrasi Nöbetleri'nin en coşkulu anları Erdoğan'ın konuşmaları ya da yapılan konuşmalarda Erdoğan'ın adının geçtiği anlar olmuştur. Erdoğan'ın adının geçmesiyle coşkulu

tezahüratlar yapılmıştır. Liderliği ile darbe girişiminde kilit bir rol oynayan Erdoğan, darbeye karşı duruşu ve halkı sokağa çağırmasıyla darbenin bastırılmasında en önemli rolü oynamıştır. SETA'nın görüşme yaptığı 176 katılımcının tamamı "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın o geceki kriz yönetimini ve süreçteki liderliğini darbenin başarısızlığını sağlayan en önemli etken olarak ifade etmiştir" (Miş, 2016:12).

Demokrasi Nöbetleri'nin bir esin kaynağı da 2013'teki Gezi Olayları olmuştur. Gezi'deki Erdoğan karşıtlığı ve söylemleri nöbetlerde tersine döndürülmüştür. Örneğin Gezi'de "her yer Taksim her yer direniş" sloganı, nöbetlerde "her yer Tayyip her yer Erdoğan", "dik dur eğilme, bu millet seninle" gibi sloganlarla değiştirilmiştir.

SETA'nın 15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması'nın sonuçlarına bakıldığında katılımcılar süreçten beklentilerini şu şekilde ifade etmişlerdir;

- Katılımcılar siyasal iradeden, girişimde rol alan aktörlerle ilgili kararlı bir mücadele ve hesaplaşma sürecinin yürütülmesini talep etmektedir.
- Benzer olayların yaşanmaması için başta istihbarat ve emniyet kuruluşları olmak üzere devletin çeşitli kademelerinde yeniden yapılanmaya gidilmesi gerektiği savunulmaktadır.
- FETÖ bağlantısı nedeniyle kurum ve kuruluşlarda yapılan tasfiyelere ilişkin olarak katılımcıların üzerinde durdukları hususların başında, bu tasfiyelerin hukuksal açıdan geçerli ve güvenilir kanıtlara dayanarak yapılmasının gerekliliği gelmektedir.

4.3.1. İstanbul Demokrasi Nöbetleri

İstanbul Demokrasi Nöbetleri'nin en kritik adresi Boğaziçi Köprüsü olmuştur. 15 Temmuz'dan sonra adı "15 Temmuz Şehitler Köprüsü" olarak değiştirilen köprü, 15 Temmuz darbe girişiminin başlangıç noktası ve İstanbul için en kanlı mevkidir. 15 Temmuz gecesi darbe girişimcileri, onları durdurmaya çalışan halka ateş açmış ve köprüde 37 kişi hayatını kaybetmiştir.

15 Temmuz'da darbe girişimcilerinin İstanbul'daki faaliyetleri saat 22.00 sularında başlamıştır. Önce Boğaziçi Köprüsü tek yönlü trafiğe kapatılmış ve köprüden geçmek isteyen sürücülere izin verilmemiştir. Kameralara yansıyan bu görüntüler sosyal medyada paylaşılmış ve darbe girişiminin ilk görüntüleri olarak kayda geçmiştir. Ardından Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nü de kapatan askerler, İstanbul'da darbe girişimini başlatmışlardır. Ardından bu askerler, İstanbul Moda'da gerçekleşen Hava Korgeneral Mehmet Şanver'in düğününe baskın düzenlemiş; burada Hava Kuvvetleri Komutanı Abidin Ünal ve üst düzey komutanlardan oluşan 24 generali derdest ederek Akıncı Üssü'ne götürmüşlerdir (Şık, 2017:53-54). Darbegirişimcisi askerlerin bundan sonraki faaliyetleri İstanbul Ana Darbe Girişimi Davası'nda şöyle yer almaktadır;

İstanbul Yeşilköy Atatürk Havalimanı tanklarla sevk edilen örgüt üyesi askerler tarafından ele geçirildi. Saat 22:15 itibarıyla havalimanına giriş ve çıkışlar kapatıldı, tüm yurt içi ve yurt dışı uçuşlar durduruldu. F-16 savaş etleriyle havalimanı üzerinde alçak uçuş yapılarak yolcu uçaklarının iniş ve kalkışları engellendi. Vatan Caddesi'nin giriş ve çıkışı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Valiliği, İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Kuleli Askeri Lisesi, Kadıköy ilçesi Acıbadem semtinde bulunan Türk Telekom, TRT Ulus, TRT Harbiye binaları, İMKB, Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı, Afet Koordinasyon Merkezi (AKOM) ve Taksim Meydanı başta olmak üzere stratejik öneme sahip karakollar, limanlar, köprüler ve meydanlarda, örgüt mensubu askerler tanka zırhlı araçlarla hakimiyet kurmaya çalıştı. (...) Bein Medya Grubu'na ait ulusal ölçekte yayın yapan Digtürk binası, yine ulusal ölçekte yayın yapan CNN Türk ve Kanal D kanallarının da bulunduğu Doğan Medya Center binası gece saatlerinde işgal edildi ve televizyon yayınları engellendi. (...) Savaş jetleri ile ses hızına aşacak şekilde alçak uçuş yapan ve zaman zaman ses bombası atan örgüt mensubu askerler, vatandaşları korku ve paniğe sevk etti (15 Temmuz Darbe Yargılamaları İddianameler ve Kararlar, 2020:47).

Yaşanan gelişmeler üzerine hükümetten ilk açıklama Başbakan Binali Yıldırım'dan gelmiştir. Yıldırım;

Doğrusu bir kalkışma ihtimali üzerinde duruyoruz. Belli ki emir-komuta zinciri olmadan asker içerisindeki bazı kişilerin kanunsuz bir eylemi söz konusu. Vatandaşlar şunu bilsin ki demokrasiye zarar getirecek hiçbir faaliyete izin verilmeyecek Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, vatandaşın, milletin seçtiği, milletin iradesiyle işbaşındadır. Bunun işbaşından gitmesi ancak milletin kararıyla olur bu bilinmelidir. Bu kalkışmayı yapanlar, bu çılgınlığı yapanlar, en ağır şekilde bedelini ödeyecektir. Asla bu tip kalkışmalara pabuç bırakmayacağız. Asla bu ve buna benzer çılgınlıklara müsaade etmeyeceğimizi bilsinler.

Yıldırım'dan gelen ilk açıklamanın akabinde halk sokağa çıkmış ve darbe girişimcilerine karşı koymaya başlamıştır. Halkın sokağa çıkması ile bu girişimciler ilk olarak Sabiha Gökçen Havalimanı'nın işgal edilmesinde başarısız olmuştur. Hava Harp Okulu unsurlarından oluşan birlik, havalimanına yoğun trafik sebebiyle ulaşamadıklarını WhatsApp üzerinden rapor etmiştir (15 Temmuz Darbe Yargılamaları İddianameler ve Kararlar, 2020:47). Yine İstanbul Ana Darbe Girişimi Davası iddianamesine göre İstanbul'da

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım'ın açıklamalarından sonra halkın sokağa çıkması üzerine darbecilerin faaliyetlerinde sıkıntı artmaya başladı. Özellikle işgal edilen Köprülerde darbe girişimine tepki gösteren vatandaşların çoğalmasıyla darbecilerin hakimiyeti azaldı. Sabiha Gökçen Havalimanı'na gitmek üzere kışladan çıkan darbeciler vatandaşlarca kuşatıldı. (...) Milli iradeye sahip çıkmak üzere Boğaziçi köprüsünde toplanan halkın üzerine uzun namlulu silahlarla ateş açıldı bir çok sivil bu sırada hayatını kaybetti. Saat 02:25 sıralarında Taksim Meydanı'nda mevzilenen bir grup asker, sayıları giderek artan protestocuları dağıtmak için havaya ateş açtı. Polis, saat 05:10 sıralarında Doğan Medya Center'ı basan askerleri gözaltına aldı. Saat 06:42'de, darbe girişiminden sonra 15 Temmuz Şehitler köprüsü adı verilecek olan Boğaziçi Köprüsü'ndeki askerler teslim oldu. İstanbul'da saat 08:04 sıralarında Harbiye orduevi ve TRT radyo binası polis tarafından kontrol altına alınırken, saat 08:11 sıralarında İstanbul'da uçak, metro ve vapur seferleri yeniden başlat. Gece boyunca tanklarla kapatılan Boğaziçi Köprüsü ise askerlerin teslim olmasının ardından saat 08:16'da kısmen trafiğe açıldı. İlerleyen dakikalarda Kuleli Askeri Lisesi'nde 80 öğrenci gözaltına alınırken, saat 09:56'da da Fatih Sultan Mehmet Köprüsü trafiğe açıldı. İstanbul'da darbenin gerçekleşmesine direnen 2'si asker, 5'i polis, 82'si sivil vatandaş toplam 89 kişi hayatını kaybetti. Darbeciler kolluk görevleri dahil 719 kişi silahla veya tankla açılan ateşle öldürmeye teşebbüs etti. Bunlardan 685'i yaralandı, 34'ü yara almadan kurtuldu. 155 kişi ise yaralama kastıyla eylemlerin mağdur oldu (15 Temmuz Darbe Yargılamaları İddianameler ve Kararlar, 2020:48).

İstanbul'da yaşanan kanlı 15 Temmuz akşamından sonra bütün ülkede Demokrasi Nöbetleri başlamıştır. Toplumsal hareketler perspektifinden İstanbul'a bakıldığında 15 Temmuz akşamı ve darbe tehdidinin tam olarak geçmediğinin düşünüldüğü 16 Temmuz nöbeti ile diğer Demokrasi Nöbetleri arasında bir ayırım yapmak gereklidir. 15 Temmuz gecesinde sokağa çıkan halkın verdiği ilk izlenim bunun bireysel bir hareket olduğudur. Sosyal medyadan sadece olayları takip eden ve Yıldırım'ın açıklamasıyla darbeye karşı ölümü göze alarak çatışmaya giren kitlenin hareketi ile Ak Parti öncülüğünde bir şölen ve miting havasına çevrilen diğer nöbetlerin hareket bileşenleri benzeşmemektedir.

Bireysel bir talebin toplumsal bir harekete dönüşmesi için temel bileşenleri arasında aktör, talep, çatışma ve eylem unsurları yer almaktadır. 15 Temmuz akşamı yaşananlara bakıldığında darbe girişimcisi FETÖ karşısında bireysel aksiyom olarak sokağa çıkan insanlar, hareketin aktörleri olarak yer almaktadır. Bu aktörler, meşru hükümeti darbe ile devirmeyi amaçlayan silahlı unsurlar karşısında siyasala dair bir tepki üreterek talepte bulunmuşlardır ve darbe girişimcileriyle çatışarak darbe girişimi karşısında direnmişlerdir. Dolayısıyla toplumsal hareket literatürünün asgari şartları 15 Temmuz gecesi yaşanan sokak hareketlerinde darbe girişimcilerinin harekete geçtiği şehirlerde mevcuttur. Yine de bu hareketler Tilly'nin gösterdiği; makul amaç, birlik sayı ve halkın bağlılığı kriterleri açısından sınırlı olduğunda toplumsal hareket olarak değerlendirilemezler. Bu kriterlere süre ve devamlılık da eklenince 15 Temmuz ve devamındaki günde gerçekleşen sokak hareketlerini "hareketlilik" kavramıyla değerlendirmek gerekmektedir. Farklı görüşte olan Çizmen'e göre ise;

Toplumsal hareketleri siyasî partilerden, çıkar gruplarından, yardım kuruluşlarından, benzer örgütlenmelerden ayıran en önemli özellik, toplumsal hareketlerin bir organizasyon/örgüt/parti gibi tek bir kimlik sahiplerinden oluşmaması. Bir toplumsal hareketi tek bir organize aktör temsil edemez. Bu açıklama, 15 Temmuz'un ardından tutulan demokrasi nöbetlerini tartışmalı hâle getirebilir. Ne de olsa meydanlarda AK Parti'nin önemli bir ağırlığı vardı. KONDA tarafından yapılan araştırmaya göre Demokrasi Nöbetleri'ne katılanların yaklaşık %80'i AK Partili, kalanı ise diğer partilere dağılmış durumda. Bu durumun yorumlanmasına aşağıda döneceğim. Demokrasi nöbetlerini şimdilik bir tarafa bıraktığımızda, 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanların yaklaşık yarısının Erdoğan'ın çağrısı üzerine çıktığını, %27'sinin bu çağrıdan önce, %21'inin ise darbe girişiminin savuşturulmuş olduğu netleştikten sonra sokağa çıkmış olduğunu dikkate alırsak, 15 Temmuz darbe karşıtı hareket bir toplumsal hareket olarak konumlanır (Çizmen, 2016).

Çizmen ilgili makalesinde toplumsal hareketlerin sadece aktör boyutuna bakmış devamında ise nöbetlerin eylem repertuarıyla, toplumsal hareketler eylem repertuarı arasında bağlılık kurmuştur. Ancak Tilly'nin belirttiği üzere (Tilly, 2008:22); her halk hareketini, geçmişle veya farklı aktörlerle bağların kurulması ve eylemlere tarihsel boyut katılmasıyla "toplumsal hareketler" olarak değerlendirmek; toplumsal hareketler kavramının sınırlarını genişletecektir. Bu yüzden toplumsal hareket olarak değerlendirme yapmak için en azından ortaklaşılın unsurların tamamının mevcudiyetine bakılmalıdır.

15 Temmuz'dan sonra Erdoğan "Özellikle bu hafta çok önemlidir. Aynı şekilde meydanlardan ayrılmayacağız. Meydanları sizler dolduracaksınız. Gevşemeye gelmez. Bu iş 12 saatlik bir operasyon değildir. Devam edeceğiz. Kararlı bir şekilde yola devam edeceğiz" (Gevşemeye Gelmez, 2016:3), açıklamasıyla Demokrasi Nöbetleri'nin devam etmesini talep etmiştir. Erdoğan'ın talebi üzerine bütün meydanlar halk tarafından doldurulmuş, yerel yönetimler desteğiyle meydanlarda toplanan kalabalığın ihtiyaçları karşılanmıştır. Özellikle Ak Partili olan belediyeler meydanlarda toplanan kalabalık için organizasyonlar düzenlemiş, kurulan sahnelerde yerel ve ulusal kanaat önderlerine konuşmalar yaptırmış, mehter takımları ve sanatçılar getirerek halkın coşkusunu sabaha kadar diri tutmaya çalışmıştır. Hemen bütün meydanlar halk tarafından doldurulmasına rağmen İstanbul için nöbetlerin daha katılımlı geçtiği iki mekân öne çıkmıştır. Bunlardan ilki İstanbul Taksim Meydanı olmuştur. Taksim Meydanı, mitingler, resmi törenler ve Gezi Hareketi ile birlikte sokak hareketlerinin merkezi olan bir meydandır. Aynı zamanda 15 Temmuz gecesi darbe girişimcisi askerlerin halk tarafından kontrol altına alındığı noktalardan birisidir. İkinci mekân ise Erdoğan'ın evinin bulunduğu Kısıklı Meydanı'dır. 15 Temmuz gecesi buraya hareket etmek isteyen askerler yine halk direnişi ile karşılaşmış ve Erdoğan'ın evine ulaşamamışlardır. Bu yüzden direnişin sembol mekânlarından birisi olarak arşivlenen Kısıklı'da Demokrasi Nöbetleri daha coşkulu kutlanmıştır. Üçüncü mekân ise İstanbul'un Fatih ilçesindeki Saraçhane Meydanı olmuştur. Saraçhane'de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni ele geçirmeye çalışan darbe girişimcisi askerler, belediyenin kapısında 11 vatandaşı şehit etmişlerdir. Saraçhane'de darbe girişimi gecesi yaşananlar, Demokrasi Nöbetleri'nin bu meydana yapılmasına vesile olmuştur.

İstanbul'da tutulan nöbetlere Erdoğan da bizzat katılarak toplanan kalabalıkla sohbet etmiş, Ankara'da olduğu zamanlar canlı ekranlardan halka seslenerek konuşmalar yapmıştır. Erdoğan'ın yanında bakanlar, belediye başkanları, valiler de nöbetlere katılarak konuşma yapmışlardır. Kurulan sahnelerden 15 Temmuz gecesi şehit olanların fotoğrafları ve kahramanlık öyküleri anlatılmış, sıklıkla tekbirler getirilirken "millî irade" vurgusu yapılmıştır. Darbe girişimi görüntüleri ve 15 Temmuz gecesinin kodları çözüldükçe meydanlardan darbeye kalkışanlar için idam cezası talepleri gelmiştir.

Nöbetlerin 10. gününde CHP'nin çağrısı ile Taksim Meydanı'nda bir miting düzenlenmiş ve bu mitinge Ak Partili yetkililerin de katılmasıyla birlik mesajı güçlendirilmeye çalışılmıştır. 24 Temmuz Mitingi'nde, Demokrasi Nöbetleri'nden farklı olarak ilan edilen 3 aylık OHAL kararına da endişeyle yaklaşmış ve "ne darbe ne dikta" söylemi hâkim olmuştur. Miting sonunda CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu 10 maddelik bir "Taksim Manifestosu" açıklamıştır.

Demokrasi Nöbetleri'nin düzenlendiği meydana en fazla Erdoğan lehine sloganlar atılmış. Bu sloganların başında ise "dik dur eğilme, bu millet seninle" sloganı gelmiştir. Şehitlere Kur'an ve duaların da okunduğu nöbetlerde, millî irade ve birliğin sembolü olarak parti bayrakları

kullanılmamış, katılımcılar Türk bayrağı taşımışlardır. Demokrasi Nöbetleri'nin katılımcı yoğunluğu Ak Parti mensuplarından oluşsa da sahne organizasyonlarında Ak Parti adı kullanılmamış, "birlik, beraberlik, milî irade ve demokrasi" kavramları vurgulanmıştır.

Nöbetlerde Türk bayrağının yanında milliyetçi sembollere de sıklıkla yer verilmiş, İstiklal Marşı, Türkiye'm şarkısı bütün nöbetlerde söylenerek birlik ruhu yaratılmaya çalışılmıştır. Belediyelerin mehteran takımları nöbetlerin sembol organizasyonlarından olmuştur.

Nöbetlerin ortak figürü ise Erdoğan'dır. En çok "Dombra Marşı" dinletilerek Cumhurbaşkanı Erdoğan lehine tezahüratlarda bulunulmuş, Erdoğan'ın alın ve kol bantları takılarak, "reis", "uzun adam", "dik dur eğilme" gibi posterler taşınmıştır. Bu posterler aynı zamanda meydanların giriş ve duvarlarına Ak Parti teşkilat isimleri ile beraber yerleştirilmiştir.

4.3.2. Ankara Demokrasi Nöbetleri

Ankara Demokrasi Nöbetleri'nin adresi Kızılay Meydanı olmuştur. (Meydanın adı daha sonra "15 Temmuz Kızılay Millî İrade Meydanı" olarak değiştirilmiştir.) Darbe girişimcisi askerler 15 Temmuz gecesi Başkent Ankara'da pek çok noktayı hedef almışlardır. Ankara'nın başkent olmasından dolayı kamu kurum ve kuruluşlarının merkezleri Ankara'da bulunmaktadır. Bu yüzden darbe girişimi Genelkurmay Başkanlığı'nda başlamıştır. Girişimci askerler Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ı rehin alarak darbe girişimini başlatmışlar ve girişimi Ankara'dan yönetmişlerdir. Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı, TBMM, İl Emniyet Müdürlüğü, MİT yerleşkesi, Özel Harekât Daire Başkanlığı bombalanmıştır. Yapılan bombalamalar sonucunda Ankara'da 150 sivil ve kamu görevlisi hayatını kaybetmiştir.

15 Temmuz akşamı darbe girişimcilerinin faaliyetleri saat 21.00'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ın makam odasına gelerek darbeyi tebliğ etmeleri üzerine başlamıştır. Yapılan girişimi kabul etmeyen Akar'ı derdest eden darbeciler akabinde Orgeneral Güler'e yönelmiş ve iki generali de saf dışı ederek muharebe merkezini ele geçirmiş, haberleşme sistemlerinden gönderdikleri mesajlarla da darbe girişimini duyurmuşlardır. Duyuru üzerine Akıncı Üssü'nden kalkan dört F-16, darbe faaliyeti kapsamında Ankara üzerinde alçak uçuşa başlamıştır (15 Temmuz Darbe Yargılamaları İddianameler ve Kararlar, 2020:22-23).

Ankara'da 15 Temmuz gecesi yaşananlar için iki temel dava açılmıştır. Bu davalar Genelkurmay Çatı Davası ve Akıncı Üssü Davası olarak isimlendirilmiştir. Genelkurmay Çatı Davası İddianamesinde;

15 Temmuz gecesi TSK içinde örgütlenen FETÖ mensuplarınca cebir ve şiddet kullanarak demokratik anayasal düzeni ortadan kaldırmak teşebbüsünde bulunulduğu, 8000'den fazla askeri personel, 35 uçak, 37 helikopter, 74 tank, 246 zırhlı araç ve 4000'e yakın hafif silahın kullanıldığı, başta Cumhurbaşkanlığı Külliyesi ve TBMM olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti devletinin demokratik değerleri ve kurumlarına ait binalar bombalanarak ülkenin teslim alınmaya çalışıldı vurgulandı. Ayrıca örgütün, Türkiye Cumhuriyeti devletinin tüm anayasal

kurumlarını ele geçirip kendi ideolojisi doğrultusunda bu kurumları yeniden düzenleyerek oligarşik (aristokratik) özellikler taşıyan bir zümre eliyle devleti yönetmeyi amaçladığı da ifade edilmiştir (15 Temmuz Darbe Yargılamaları İddianameler ve Kararlar, 2020:23-24).

Akıncı Üssü İddianamesi ise; “TBMM’nin, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi yakınındaki köprülü kavşak ve otoparkın, Özel Hareket Dairesi Başkanlığı’nın, TÜRSAT’ın ve Ankara Emniyet Müdürlüğü’nün bombalanması olayları ile Akıncı Üssü Ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı Karargahı’ndaki darbeye teşebbüs eyleminin yönetilmesini kapsamaktadır” (15 Temmuz Darbe Yargılamaları İddianameler ve Kararlar, 2020:38).

Kızılay Meydanı; 15 Temmuz gecesi halk direnişinin başladığı, F-16 jetlerinin alçak uçuş yaparak ses bombaları attığı ve bu ortamda halkın direniş göstermek için çıktığı ilk alanlardan birisi olmuştur. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan halk, cep telefonları ile paylaştıkları görüntülerle bombaların seslerini, helikopterden kamu binalarına açılan ateşi canlı olarak sosyal medya hesaplarından paylaşmıştır. Aynı zamanda vurulan araçların ve binaların görüntüsü ile bütün ülke, darbe gerçekliğinin ve darbe girişimcisi askerlerin pervasızca saldırılarının ciddiyetini kavramıştır. Yoğun ateş altında sokağa çıkan halkın ilk tepkisinin şaşkınlık olduğu paylaşılan görüntülerden anlaşılmakta, devamında gelen bomba sesleriyle korku ve panik havası gözlenmektedir. Sokaktaki halk ilk olarak ölüm korkusu ile dinî bir motivasyon kazanmış ve hep bir ağızdan tekbirler getirerek sokaklarda kalmaya devam etmiştir. İstanbul’dan farklı olarak Ankara Kızılay’da yoğunluklu hava araçları kullanıldığından, sokağa çıkan halk ancak toplanma faaliyetinde bulunabilmiştir. Darbe girişimcilerinin kara unsuru olan tanklar, daha sonra Sıhhiye’den Kızılay’a geçtiğinde halk tarafından durdurulmuştur. Tankların üzerine çıkan vatandaşlar, tankların üzerindeki askerleri ikna etmeye çalışmışlar, tankların ilerleyememesi üzerine de askerler sivil halka ateş açmışlardır.

15 Temmuz akşamı Ankara’da Sokak hareketlerinin başladığı diğer noktalar Genelkurmay Başkanlığı’nın önü, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nin önü, TBMM çevresi ve TRT binasının önü olmuştur. Darbe girişimcisi askerlerin saldırıya geçtiği tüm noktaların sosyal medya ve televizyon görüntülerinin paylaşılmasıyla sivil halk o noktalara hareket etmiştir. Açık olan iletişim sayesinde sosyal medya ve telefonlar aracılığı ile halk saldırı altında bulunan yerlere kanalize olarak toplanma, direnme ve tekrar ele geçirme faaliyetlerine girişmiştir.

15 Temmuz gecesi Ankara’da yaşanan önemli olaylardan ilki Genelkurmay Başkanı ve Genelkurmay 2. Başkanı’nın derdest edilerek darbe girişiminin başlatılmasıdır. Bu esnada Genelkurmay’dan gelen silah sesleri ile olağanüstü bir hareketliliğin varlığı anlaşılmıştır. Saat 23.00 sıralarında Ankara’nın çeşitli yerlerinden güçlü patlama sesleri gelmiş ve Ankara en fazla şehidini, Gölbaşı Özel Hareket Dairesi’nin vurulması ile vermiştir. Darbe girişimcisi askerler karşısında en etkin güç olarak sahaya inebilecek özel polis kuvvetleri tehdit olarak algılanmış ve buraya atılan bombalarla 45 kişi hayatını kaybetmiştir. Saat 00.15’te darbe girişimcileri TRT

binasını ele geçirerek “Yurtta Sulh Konseyi” adına hazırladıkları darbe bildirisini okutmuşlardır. Gece yarısında Ankara Kazan ilçesinde bulunan, aynı zamanda darbenin yönetildiği ve esirlerin tutulduğu üs olan Akıncı Üssü’nden izinsiz kalkan uçaklar, TBMM başta olmak üzere önemli kurum ve kuruluşları bombalamıştır. Akıncı Üssü’nde toplanan Kazan halkı üzerine de üssün nizamiye kapısında ateş açılmış ve 7 vatandaş burada hayatını kaybetmiştir. Kazan ilçesinin 15 Temmuz’da gösterdiği direnişten sonra adı Kahraman Kazan olarak değiştirilmiştir. Gece 01.00 sularında haberleşmenin kesilmesi için TURKSAT uyduları vurulmuştur ve burada da 2 kişi hayatını kaybetmiştir.

15 Temmuz darbe girişiminin seyrini değiştiren önemli olaylardan bir diğeri de Ankara’da Özel Kuvvetler Komutanlığı’nda yaşanmıştır. Özel Kuvvetler Komutanlığı’nı ele geçirmek isteyen darbe girişimcisi General Semih Terzi’yi, burada görevli Astsubay Ömer Halisdemir vurarak öldürmüştür. Semih Terzi’yi vurduktan sonra çok sayıda kurşunla şehit edilen Halisdemir, 15 Temmuz’un önemli kahramanlarından birisi olarak gösterilmiştir.

16 Temmuz sabahı saat 08.00 sularında Akıncı Üssü’ne düzenlenen operasyon ile Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve 10.00 sularında Genelkurmay Başkanlığı’na düzenlenen operasyonla da Genelkurmay Başkanlığı’nda esir alınan askerler kurtarılmış, 700’e yakın silahsız er ve erbaş, polise teslim olmuştur. Darbe girişiminin püskürtülmesinin ardından Başbakan Binali Yıldırım, Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar, İçişleri Bakanı Efkan Ala, Adalet Bakanı Bekir Bozdağ ve Millî Savunma Bakanı Fikri Işık Çankaya Köşkü’nde kameraların karşısına geçerek açıklama yapmışlardır. Bu görüntü, 15 Temmuz gecesi sonrası hükümetin güvenliğe dair tüm unsurlarıyla görev başında olduğunun ve darbe girişiminin bastırılarak sorumlularından hesap sorma zamanının geldiğini göstermiştir. Ayrıca bazı darbe girişimcisi askerler helikopter ile Yunanistan’a iltica etmiş ve Yıldırım, hem Yunanistan hem de FETÖ ele- başı Fethullah Gülen’in yaşadığı ABD’ye mesaj göndererek "Bu terörist başının bu saatten sonra arkasında duracak ülke Türkiye’ye düşmandır” açıklamasını yapmıştır.

16 Temmuz itibariyle cumhurbaşkanlığından gelen “meydanları boş bırakmayın” çağrısına Ankara da uymuş ve Ankara Demokrasi Nöbetleri’nin ana merkezi Kızılay Meydanı olmuştur. Demokrasi Nöbetleri’nin Ankara’daki adresi Kızılay Meydanı’nda da diğer iller gibi büyük bir platform kurulmuştur. Bu platformdan hükümet üyeleri, belediye başkanları, STK temsilcileri ve sanatçılar halka seslenerek “millî irade ve demokrasi” vurgusu yapmış, 15 Temmuz akşamı yaşananlar anlatılmış, Erdoğan’ın liderliğinde darbe girişimcilerinin teşebbüsünün halk hareketi ile bastırılmasının önemine değinilmiştir. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Gökçek, sanatçı organizasyonlarını Twitter aracılığı ile paylaşarak nöbetler boyunca meydanı, açık hava şenliklerine dönüştürmüştür.

Ankara Kızılay Meydanı’nda Demokrasi Nöbetleri’ne katılanlar Türk bayrağı ile meydanlara gelmiştir. Yıldırım’ın “gündüz herkes işine gitsin, akşamları meydanları boş

birakmayalım” açıklaması ile beraber meydanın en kalabalık saatleri akşam iş çıkışında yaşanmıştır. İş çıkışında başlayan kalabalık, sabah saatlerine kadar ailece meydanlarda kalınarak sürdürülmüştür. İstanbul’da olduğu gibi toplanan kalabalık İstiklal Marşı okumuş, şehitler için düzenlenen Kur’an tilavetini dinlemiş, “Türkiye’ m” şarkısı ile “Dombra” marşını birlikte söylemiştir. Tüm bu faktörler katılımcı kitlenin profilini Ak Parti ile MHP tabanından gelen sağ seçmen olarak ortaya koymaktadır. Alanlarda nöbetlere bizzat katılarak sosyolojik bir gözlem yapma fırsatı bulan Türkmen ve Küçük’e göre; halkı meydanlara davet eden çağrının hükümet tarafından yapılması,

[...] sağ muhafazakar cemahtan müteşekkil partiküler bir kimliğin meydana gelmesine sebep oluyor. “Sünni olmak ortak payda. Orada Sünnilik ve milliyetçiliğin iç içe geçtiğini hem ilk gece köprüde hem sonraki nöbetlerde görüyorsunuz. İlk günden beri salalar tekbirler bu iç içe geçmenin en düz ifadesi oldu. MHP ile AKP tabanının iç içe geçmesini ifade etti (Türkmen ve Küçük, 2016).

Meydanlarda en çok, darbeye karşı direnişin baş aktörü olarak görünen Erdoğan lehine daha sonra da darbe aleyhine sloganlar atılmış; Erdoğan’a yakıştırılan “reis”, “uzun adam” dövizleri taşınmıştır. Katılımcılar Erdoğan destekçiliğini alın ve kollarına Erdoğan bantları takarak göstermişlerdir. Demokrasi Nöbetleri ve Yenikapı Mitingi sonrasında İstanbul Düşünce Vakfı tarafından ARGETUS şirketine yaptırılan araştırma sonuçlarına göre; “darbe girişiminin sizde yarattığı değişimi belirtmek adına 15 Temmuz öncesi ve sonrasında, size sayacağım partilerden hangisine kendinizi yakın hissettiğinizi belirtir misiniz?” sorusuna katılımcıların yüzde 55,4’ü “Ak Parti” yanıtını vermiştir. Katılımcıların darbe girişimi öncesi %48,3 olarak gösterdikleri Ak Parti seçeneği 15 Temmuz sonrasında %55,4’e yükselmiştir. Ak Parti’yi %19,8 seçeneği ile CHP ve %8,2 ile MHP izlemiştir. CHP’deki oran %21,8’den 15 Temmuz sonrası 19,8’e inerek negatif bir gelişim izlemiştir (Demokrasi nöbetleri ve Yenikapı mitingi sonrası ilk araştırma, 2016).

Aynı araştırma sonuçlarına göre; darbe girişimi sonrası gerçekleşen darbe karşıtı gösterilere ve demokrasi nöbetlerine katılma amacının sorulduğu soruya katılımcıların %92,6’sı “Darbeye karşı çıkmak ve demokrasiye sahip çıkmak.” demiştir. Birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği çalışmada ‘Cumhurbaşkanı ve seçilmiş hükümete destek vermek’ yanıtı %88,9 ile ikinci sırada gelmiştir. Aynı çalışmada “Darbe girişiminin toplumda ortaya çıkardığı değişimler hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusunun en yüksek oranlı cevabı %97,4 ile “darbe girişimlerine karşı tepki gösterme davranışının geliştiği” şeklinde olmuştur. Aynı oranlı ikinci cevap “millet iradesinin üstünlüğünün korunduğu” olurken %97 oranlı üçüncü cevap “Bayrak ve vatan sevgisinin geliştiği” şeklinde olmuştur (Demokrasi nöbetleri ve Yenikapı mitingi sonrası ilk araştırma, 2016).

Verilen cevapların arkasında Demokrasi Nöbetleri’nin hükümet tarafından organize edilmesi ve mitingler boyunca siyasal bir iletişim aracı olarak kitlenin yönlendirildiği izlenimi de

mevcuttur. Meydanda kurulan platform ve ekranlardan hükümet temsilcileri ve siyasiler sürekli konuşurulmuş, özellikle Erdoğan'ın mesajları ile toplanan kalabalık arasında bir bütünleşme retoriği inşa edilmiştir. Yapılan konuşmalarda 15 Temmuz darbe girişiminin, TSK içerisindeki bir yapılanma kullanılarak "dış güçler" eliyle sahnelendiğinin altı çizilmiştir. Dışarıdan gelen bu silahlı saldırının ise içerideki "millî" unsurlar ile bertaraf edilerek adeta ikinci bir İstiklal Savaşı verildiği imajı çizilmiştir. Bu "millî" unsurların ise ortak dayanakları "Sünni İslam" ve "vatan sevgisi"dir. Ak Parti ve MHP tabanı mitinglerde bu iki mefhum etrafında birleştirilmiştir. Yine sahnelerde sıklıkla "demokrasi" kavramı dile getirilmiş; ancak sıklıkla kullanılan "demokrasi" kavramı özüne ulaşamamış ve iktidarın devamlılığı şeklinde algılanmıştır. Bu yüzden meydanlarda demokrasinin başkaca tezahürlerine rastlanılmamış sadece 15 Temmuz direnişiyle "millî irade" yeniden tecelli etmiştir.

4.4. Demokrasi Nöbetlerinin Ardından

Demokrasi Nöbetleri'nin en coşkulu kutlandığı iller İstanbul ve Ankara olmuştur. Her bir kentte birden fazla meydan Demokrasi Nöbetleri'ne sahne olmuştur. İstanbul'da Taksim, Saraçhane ve Kısıklı sembol meydanlar olarak öne çıkmıştır. Ankara'da ise nöbetlerin adresi Kızılay olmuştur. Türkiye'nin en büyük bu iki kenti dışında İzmir'de Konak Meydanı, Adana'da Uğur Mumcu Meydanı, Antalya'da Cumhuriyet Meydanı başta olmak üzere tüm iller ve pek çok ilçede Demokrasi Nöbetleri tutulmuştur. Nöbetlerin tutulduğu meydanlardan çoğunun ismi daha sonra Millî İrade Meydanı olarak değiştirilmiştir.

Tüm il ve ilçelerde Demokrasi Nöbetleri'nde benzer programlar yapılmış, benzer profilde katılımcılar yer almış, benzer bir eylem repertuarı kullanılmış ve benzer bir söylem dili kullanılmıştır. Demokrasi Nöbetleri'nin tümünde milliyetçi simgelere yer verilmiştir. Toplanan kalabalık meydanlara ellerinde Türk bayrakları ile gelmiş ve "birlik" mesajı vermeye çalışmıştır. Kalabalığın "birlik" konfigürasyonu vatan sevgisi, Erdoğan liderliği, İslam ve sağ seçmen görünümündedir. Katılımcı profili toplanılan meydanlara göre de biraz değişkenlik gösterebilmektedir. Türkmen ve Küçük'ün yaptığı gözlemlere göre;

Mesela Saraçhane'de daha çok AKP belediye çalışanları ve aileleri ve belediye gençlik kolları, AKP'ye yakın kimi meslek örgütleri ve sendikalar, ülkücü gençler ve bir grup Afrikalı göçmen ve öğrenci ön plana çıkarken, Taksim'de hem kenar mahallelerden gelen alt sınıflar, hem orta sınıflardan gelen AKP ve MHP tabanı, hem de merkezi bir alan olması sebebiyle az sayıda da olsa seküler orta sınıf insanların olduğu çok daha karışık bir profil göze çarpıyordu. Kısıklı meydanına gelenlerin daha ziyade dindar gruplar ve muhtelif cemaatlerden kişiler ve şık giyinmiş başörtülü AKP'li genç kadınlar, daha yoksul sınıfa mensup, ailece katılan, genellikle varoşlardan gelen MHP'liler olduklarını gözlemledik. Tümünde başat olan grupların ise orta ve alt gelir gruplardan gelen muhafazakâr-milliyetçi kesimler, orta-üst sınıf yeni nesil AKP'liler ve farklı dini cemaatlerden erkekler, öğrenciler, memurlar, belediye çalışanlarından müteşekkil görece bir çeşitlilik içinde olduğu göze çarpıyor (Türkmen ve Küçük, 2016).

Demokrasi Nöbetleri'nin ana sponsoru genelde Ak Partili belediyeler olmuştur. Nöbetlere katılanların hem sahne organizasyonu hem de temel ihtiyaçları belediyeler tarafından karşılanmıştır. Ak Partili olmayan diğer belediyeler de organizasyona destek vermiş ve şehir içi taşımalarını ücretsiz yapmışlardır. Ak Parti'ye yakın STK'ler tarafından katılımcılara kumanya, su gibi ihtiyaçlar dağıtılmış bu sayede sabaha kadar meydanlarda beklemek mümkün hale gelmiştir. Ulusal ve yerel sanatçılar meydanlarda sahne almış ve katılımcılara konuşmalar yaparak nöbetlere destek vermişlerdir. Demokrasi Nöbetleri ile belediyelerin ilişkisi aslında nöbetlerin yapısında da bir değişiklik meydana getirmiştir. Başlangıçta daha yaratıcı ve spontane olan nöbetler daha sonra belediyelerin sahne ve organizasyonları ile şekillendirilip dönüştürülmüştür. Bu da nöbetlerdeki etkinliklerin aynışmasına ve görüntünün Ak Partileşmesine yol açmıştır; çünkü eylemler Ak Parti tarafından sahiplenilerek dikey biçimde dönüştürülmüştür (Küçük ve Türkmen , 2020:9).

Nöbetlerin göze çarpan diğer bir unsuru da farklı söylem ve taleplerin dile getirilme imkânının bulunmamasıdır. Kurulan sahnede konuşmacılar sıklıkla demokrasiye vurgu yapmasına rağmen demokrasi bağlamında başkaca taleplere alan açılmamıştır. Demokrasi bu yüzden "millî irade" kavramına sıkıştırılmış ve meydanlarda toplanan halkın sloganlarında da kendisine yer bulamamıştır. Küçük ve Türkmen; bazı kesimlerin Demokrasi Nöbetleri'ne katılmamasının arkasında "Sünnî İslam" ve "milliyetçi" söylemin hâkim alan tutması ve diğer demokratik unsurlara yer açmamasının olduğunu belirtmektedir. Küçük ve Türkmen'e göre; bir kesimin ortak değeri olan ve millet duygusunu pekiştiren selalar ve tekbirler, Madımak Katliamı'nda görüldüğü gibi bir başka kesimin toplumsal hafızasının acı hatıraları anlamına gelmekte ve bu kesimin Demokrasi Nöbetleri'ne katılımına engel teşkil etmektedir (Küçük ve Türkmen , 2020:10). Ömer Faruk Gergerlioğlu (2018'de HDP'den milletvekili seçilecektir) ise Demokrasi Nöbetleri sürerken T24 Gazetesi'nde şu şekilde yazmıştır;

Darbe sonrası ilk sınav Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ndeki liderler toplantısı çağrısıydı. HDP 'nin külliye toplantısına çağrılması için kaç demokrasi nöbeti tutmak gerekir? Sadece nöbet tutmakla değil içselleştirilmiş, sınavdan geçirilmiş bir demokrasi düşüncesiyle pratik imtihanlardan geçilebilir. Darbe sonrası Kürt meselesinde yeni bir durum olabilir mi diye merak ediyordum, ipucu verdiler, HDP çağrılmadı (Gergerlioğlu, 2016).

Demokrasi Nöbetleri ve sonrasında düzenlenen ve tüm siyasi partilerin davet edildiği "Demokrasi ve Şehitler Mitingi'ne" yine HDP çağrılmamıştır. Demokrasi Nöbetleri'nde gösterilen HDP'nin dışlanma, Ak Parti ve MHP'nin buluşturulma siyaseti Türk siyasetinde ana eksen olarak sürdürülmeye devam edilmiştir. 24 Haziran 2018 seçimlerinde Ak Parti ve MHP, "Cumhur İttifakı" ile birleşerek seçimlere birlikte girmiştir.

Demokrasi Nöbetleri'nin eylem repertuarına bakıldığında hiç şüphesiz 15 Temmuz gecesi sokağa çıkılması ve tankların durdurulmaya çalışılması gibi eylemler ilk sırada gelmektedir. 15 Temmuz sonrasında ise halk, meydanlarda toplanmış ve sabaha kadar nöbet

tutmuştur. Bu nöbetler esnasında Türk bayrakları sallamak, marşlar söylemek, “rabia”, “bozkurt” hareketleri yapmak ve ortak sloganlar atmak katılımcıların eylem repertuvarını oluşturmaktadır. Bu repertuvara bakıldığında kitlenin yönlendirilmesi ile birlikte repertuvarın dar bir kapsama hapsedildiği söylenebilir. Eylem repertuvarının toplumsal hafızası ise en çok Gezi Eylemleri’nden devralınmıştır. Gezi eylemleri ile kurulan diyalojinin en net örnekleri “gezici değil kalıcı gençlik”, “her yer Tayyip her yer Erdoğan” gibi sloganlarla kendisini göstermiştir (Türkmen ve Küçük, 2016). Sokakların yabancı olan muhafazakâr sağ seçmen, Demokrasi Nöbetleri’nde toplumsal hafızadan beslenmiş; ancak kendisine ait bir jargon geliştirememiştir. Bunun yanında sokak eylemlerinde katılımcıları birbirine bağlayan, ortak dayanışma ağlarıdır. Sokak eylemleri iktidara karşı geliştirildiğinden, dayanışma ağlarının kurulması zor olmakta; ama bu ağlar eylemcilerin birlikteliğini de güçlendirmektedir. Demokrasi Nöbetleri ise iktidar destekli bir hareket olduğundan dayanışma ağları bizzat hükümet ve yerel yönetimler tarafından kurulmuştur. Bu durum da repertuvarın gelişmemesinde öncü bir rol oynamıştır.

Demokrasi Nöbetleri’nin şüphesiz en benzersiz tarafı hükümet destekli olmasıdır. Dünya toplumsal hareket literatüründe bu tarz bir sokak hareketine rastlamak kolay değildir. Sokak eylemleri genelde iktidar karşısında gerçekleşir. İktidara sesini ulaştıramayan kitleler, bir dayanışma ve iletişim stratejisiyle belli bir eylem repertuvarını kullanarak hareket ederler ve iktidar ile çatışırlar. Bu çatışma eylemlerin repertuvarını belirler ve olayları skandallaştırmakta kullanılır. Bu bileşenler dâhilinde taleplerin karşılanması beklenir. Çatışmanın skandallaştırılmasına örnek olarak meydanların işgal edilmesi ve çadırların kurulması gösterilebilir (Uysal, 2017:23). Demokrasi Nöbetleri’nde ise meydanlar katılımcılara tahsis edilmiş, meydanlara ulaşım için otobüsler ücretsiz yapılmış ve buradaki ihtiyaçlar yerel yönetimler tarafından karşılanmıştır. Bu yüzden Demokrasi Nöbetleri’nin kendisine has bir profili vardır. Meydanlara kurulan platformlar ve buradan yapılan yayınlar da Demokrasi Nöbetleri’ni toplumsal hareket bileşenlerinden iyice uzaklaştırmış, nöbetleri; organize destek mitinglerine benzetmiştir. Demokrasi Nöbetleri’nin hükümetle uyumu, çatışma unsurunu eksik bırakmış böylece mitingler, toplumsal hareket olmaktan da uzaklaşmıştır.

Demokrasi Nöbetleri’nin taleplerine bakıldığında, katılımcıların sadece darbe karşıtlığı görülmektedir. Yine ilk gün darbe girişimcilerinin karşısına çıkan halk, darbeyi istemediğini ve seçilmiş meşru hükümeti desteklediklerini hayatları pahasına ifade etmiştir. Nöbetlerin devamında ise darbe karşıtlığının dışında açık seçik bir talep bulunmamaktadır. Üstelik katılımcıların üzerindeki üniformalar, askerî marşlar, başkomutan yüceltmesi ve askerî sloganlar ortaya darbe karşıtlığı ile çelişkili pozlar çıkarmaktadır.

Tüm bu repertuvarı ve özellikleri ile Demokrasi Nöbetleri, 15 Temmuz gecesi halkın önce kendiliğinden daha sonra Yıldırım ve Erdoğan’ın sokağa çıkma çağrısı ile başlamıştır. Sokağa çıkan halk, darbe girişimcisi askerlere karşı canları pahasına direnmiş, tankları durdurmuş ve

darbe girişimcilerinin planlarını bozmuştur. Darbe girişiminin bastırılması ve darbe girişimcilerinin tamamının tutuklanması ile ilk hareket tamamlanmıştır. Daha sonra “Meydanları terk etmeyin.” açıklaması ile sabaha kadar nöbet tutan katılımcılar, Cumhurbaşkanı'nın tekrar talimatıyla eylemlerini sona erdirmiştir. Toplumsal hareket bileşenlerinin eksikliğine karşı katılım mekanizmalarında da kendisine bir yer bulamayan Demokrasi Nöbetleri, parlayıp sönmeleri ile toplumsal hareketlilik olarak kategorize edilmelidir.

Demokrasi Nöbetleri'nin siyaseten kazanımlarına bakılacak olursa, en başta Türk siyasal hayatının on yılda bir karşılaştığı darbe tekerrürüne ilk defa halk tarafından geçit verilmemiştir. Demokratik siyasal hayatın şüphesiz en önemli kurumu seçimlerdir ve seçilen hükümetlerin ancak seçimler yoluyla düşürülmesi gereklidir. Darbe sonucu hükümetlerin devrilmesi ya da yönetime el konulmasının demokrasiyle bağdaşan bir tarafı yoktur. Türkiye, maalesef sivil- asker ilişkilerini rayına oturtamamış ve on yılda bir darbe ile karşılaşmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin kendisine has oluşumu bir tarafa bırakılırsa halkın sokağa çıkarak darbe girişimine karşı direnmesi demokrasi adına çok kıymetlidir. Bu direnişin arkasında şüphesiz sivil hükümetin itirazı ve Erdoğan'ın liderliği de önemlidir. Aynı zamanda siyasi partilerin darbe girişiminin ilk saatlerinden itibaren bu girişimi reddetmesi ve sivil hükümetin arkasında durması darbe girişiminin bastırılmasındaki önemli etmenlerdendir. Demokrasi Nöbetleri, Türk siyasal hayatında tekrar darbe olmaması için en önemli kazanımdır.

Demokrasi Nöbetleri yaklaşık bir ay kadar devam ettirilmiş ve sonunda “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” yapılarak sonlandırılmasına karar verilmiştir. “Yenikapı Mitingi” olarak bilinen sonuncu mitinge, HDP hariç tüm siyasi partiler davet edilmiştir. Sivil aktörlerin birlikte poz verdiği Yenikapı Mitingi ile Türk siyasetinin kronikleşen kutuplaştırıcı siyasetinin yumuşadığı bir ortam yaratılmıştır. Cumhurbaşkanlığı himayesinde 7 Ağustos 2016'da İstanbul Valiliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi desteğiyle düzenlenen “Demokrasi ve Şehitler Mitingi”ne; siyasetin eski ve yeni tüm aktörleri davet edilmiştir. Mitinge Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Binali Yıldırım, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, eski Başbakan Ahmet Davutoğlu da katılmıştır. Türkiye'nin üç büyük partisinin genel başkanının aynı sahnede yer alarak konuşma yapması Türkiye siyasetini yumuşatmıştır. “Yenikapı ruhu” olarak ifade edilen, kutuplaşmanın yumuşadığı süreç çok geçmeden dağılmıştır.

5. CUMHURİYET MİTINGLERİ İLE DEMOKRASİ NÖBETLERİ KARŞILAŞTIRMASI

Bu bölümde Cumhuriyet Mitingleri ile Demokrasi Nöbetleri'nin karşılaştırılması yapılacaktır. Karşılaştırma, aynı zamanda toplumsal hareket bileşenleri olan kabul edilen aktörler, talepler, çatışma ve eylem repertuarı üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

5.1. Aktörler

Cumhuriyet Mitingleri'nin aktörleri büyük ölçüde kentli, eğitilmiş, seküler ve orta sınıf mensuplarından oluşmaktadır. Aktörlerin Kemalist ideolojiye bağlılıkları ve bu ideoloji doğrultusunda geliştirdikleri "ulusalci" bir profilleri vardır (Kabakcı, 2013:101). Bu profil ile Türkiye'nin "sol" seçmen tabanını oluşturdukları söylenebilir. Cumhuriyet Mitingleri ADD'nin başı çektiği ve pek çok sola yakın STK'nin desteğiyle düzenlenmiştir. Siyasi partiler mitinglere resmî destek vermemiş, gönüllü katılım ile örtülü destek olmuşlardır. Bu sayede mitingler, siyasal parti kalıpları sınırlarından çıkarılarak, aralarında anlaşmazlık olan sol siyasi partilerin birleşmesi için de bir fırsat olarak görülmüştür. Sol siyasi partilerin ortaklaşacağı bayrak, ülke, Atatürk, emperyalizmle mücadele gibi değerler vurgulanmış parti amblemleri ve flamaları kullanılmayarak topyekûn bir "sol" birleşmesi hedeflenmiştir. Katılımcı siyasi partilere sıklıkla "solda birleşin" sloganları atılmıştır.

Cumhuriyet Mitingleri'nde katılımcıların kolektif kimliği Atatürkçülük üzerinden inşa edilmiştir. Della Porta ve Diani'nin Touraine'den aktardığı üzere; "kolektif kimlik, ortak bir amaç ve bir davaya bağlılık duygularıyla, daha kapsamlı bir kolektif mobilizasyon içerisinde, tek tek aktivistlerin ve/veya örgütlerin kendilerini diğer aktörlerle, tamamen özdeş değil ama kesinlikle uyumlu ve ayrılmaz bir şekilde bağlı görmelerini sağlar" (Della Porta ve Diani, 2020:31). Mitinglerin düzenleyicisi olarak görülen ÇYDD ve ADD'nin de tam anlamıyla fikir birliğinde olmadığı, Kemalizm'in modern yorumunda anlaşamadıkları yapılan açıklamalardan görülmektedir (Bora, 2020:186). Kemalizm ideolojisi, mensuplarınca sınırları belirlenmiş ve çerçevesi buna göre çizilmiş bir standart sunmamaktadır. Atatürk'ün sağlığında dahi belirsizlikleri olan bu ideoloji, Atatürk'ün ölümünden sonra onun yaşamından çıkarılmaya çalışılan, İnönü ile beraber pragmatist bir tavır alan, Reşit Galip ile jakobenci, 1960'larda anti-emperyalist bir tavır geliştiren, 27 Mayıs darbesiyle sol bir fraksiyon olarak okunan ve 1990'lara gelindiğinde Kemalizm'in tek parti dönemi ve darbeler mirasından arındırılarak sivil toplum merkezli bir neo-kemalizm inşa edilmesi süreçlerinden geçmiştir. Cumhuriyet Mitingleri, Kemalizm'in 1990'lardaki sivil-demokratik çizgisinden üretilmeye çalışılmış; ancak militarist ve ulusalci miras terk edilememiştir. Bu yüzden mitinglerdeki aktörler eklektik özellikler göstermişlerdir.

Cumhuriyet Mitingleri'nin aktörleri aralarında tam bir fikir birliği olmasa da toplumsal bir hareket için gerekli olan makul sayı ve birliğin meydana kurulduğu söylenebilir. Ancak birliğin güvenlik, yargı ve üniversite bürokrasisinin zorlaması ile gönüllü katılımı zedelenmiştir. Katılımcıların toplanması için Kemalist kurumların bürokraside yarattığı kolaylıklar ve parti teşkilatlarının ulaşım desteklerinden faydalanılmıştır. Katılımcılar önceden izinli ve miting alanı olarak kullanılan meydanlarda toplanmıştır. Toplumsal hareketlerin mekânsal boyutu olan sokakların ve kamusal alanların işgali söz konusu değildir. Toplanma, belli bir takvim çerçevesinde ve planlı olarak organize edilmiştir. Toplanmanın şekli, amacı, destekçileri ve programı önceden basın yoluyla ilan edilmiş, katılımcılardan belirlenen şartlara uyması beklenilmiştir.

Demokrasi Nöbetleri'nin aktörleri genelde alt ve orta sınıftan gelmektedir. Nöbetlerin yapıldığı meydanlara göre değişiklikler gösterse de hâkim grup dindar, muhafazakâr ve milliyetçi özellikler göstermiştir. Bu gruba orta-üst sınıf bürokrat ve iş insanlarından oluşan Ak Parti tabanı da eklenmiştir. İki kısım arasındaki farklılık, katılımcı kitlenin araçlarından ve kıyafetlerinden anlaşılmaktadır. Bir tarafta ücretsiz toplu taşıma araçları ile gelen yoksul halk bulunurken diğer tarafta lüks araçları ile yüksek sesli Ak Parti marşları çalan grup bulunmaktadır (Türkmen ve Küçük, 2016). Demokrasi Nöbetleri'nin ilk geceleri ile sonraki nöbetler arasında da katılımcı kitle bakımından farklılık mevcuttur. İlk birkaç nöbet esnasında görece daha hetererojen aktörler sokağa çıkmış; ancak daha sonra meydanlara kurulan ve organizasyonu yöneten platformlar ile aktörler Ak Parti ve MHP seçmeni ağırlıklı bir görüntü vermişlerdir.

Demokrasi Nöbetleri'nde aktörleri sokağa bizatihi hükümet çağırmıştır. İlk gece Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı ile sokağa çıkan halk daha sonra Başbakan Binali Yıldırım ve hükümet üyelerinin çağrılarını ile sokakta kalmaya devam etmiştir. Bu yüzden katılımcı profili yoğunluklu olarak Ak Parti seçmenlerinden oluşmuştur. Ak Parti ve MHP seçmenleri Türk siyasetinde "sağ" seçmen olarak kategorize edilmektedir ve Türkiye'de sağ seçmenin devletçi yapısından kaynaklı olarak sokak pratikleri zayıftır. Sokak hareketleri genellikle iktidar ve kamu politikaları özelinde "devlet karşıtlığı" üzerine kurulduğundan devletçi bir gelenek sokak hareketlerine karşı her zaman temkinli davranmış ve sokağı "anarşizm" kaynağı olarak görmüştür. Özellikle Gezi Olayları sağ seçmen için sokak siyasetinin olumsuzlandığı bir miras olarak gelişmiştir. Ancak 15 Temmuz direnişi halkın sokağa çıkarak siyaset yapmasının gücünü gösteren bir örnek olarak sağ siyasal gelenekte yerini almış; sonraki süreçlerde de seçmenin konsolide edilmesi ve seçimler öncesinde tekrar sokağa çağrılarak birlik ruhunun pekiştirilmesi için bir aparat olması düşüncesinin önünü açmıştır. Örneğin Ak Parti'ye yakın bir gazeteci olan Süleyman Özışık, 16 Nisan 2017 referandumu öncesinde Demokrasi Nöbetleri Yeniden Başlamalı diye bir makale yazmıştır. Özışık, makalesinde demokrasi nöbetlerinin yeniden başlamasının gereğini şu şekilde anlatmıştır;

Önümüzde hepi topu 25 günlük bir süre var. Bu süre içinde hepimizin tetikte ve uyanık olması gerekiyor. Nasıl mı? Tıpkı 15 Temmuz sonrasında olduğu gibi meydanlara çıkarak. Demokrasi nöbetlerini yeniden başlatarak! Parti içinde sözümün ne kadar saygınlığı var bilemiyorum ancak, bu yöntemin işe yarayacağı konusunda iddialıyım (Özışık, 2017).

Demokrasi Nöbetleri'nde aktörlerin ortak hissiyatı "vatan sevgisi", "dış güçlere karşı millî iradenin yanında duruş" ve "Erdoğan liderliği" olmuştur. Millî iradenin tecellisi, darbeci FETÖ'ye 15 Temmuz akşamı geçit verilmemesi ile oluşmuştur. Türkmen ve Küçük'ün meydana yapılan yerel aktör ve hükümet üyeleri konuşmalarının semantiğinden çıkarımı şu şekildedir: Katılımcılar, seçilmiş meşru hükümetin FETÖ eliyle darbe yapılarak devrilmesine karşı durarak dış güçlerin ve Batı'nın Türkiye'ye kurduğu tuzağı bozmuşlar; sömürgeci Batı'nın işgal harekâtına karşı adeta ikinci bir İstiklal Savaşı vererek zafer elde etmişlerdir. Bu işgal harekâtına dur diyen lider de Erdoğan olmuştur. Erdoğan'ın çağrısı adeta "ilahi" bir çağrı ve bu çağrı ile kazanılan zafer de Allah'ın ilahi adaletinin tecellisi olarak resmedilmiştir (Türkmen ve Küçük, 2016). Meydanlarda Erdoğan figürü şüphesiz önemlidir; ancak Erdoğan lehine tezahüratlar ve sloganlar Erdoğan'ı ilahileştirmek değil tam tersi FETÖ ile iltisaklı olanların ihraç edilmemesinin teminatı ve ihraçlardan boşalan yerlerin kapılması için bir koz olarak dünyevi kaygı ve beklentilerin yansması olmuştur. Darbe girişimi sonrasında ihraç edilenlerin "Ama biz sabaha kadar demokrasi nöbetleri tuttuk.", terfi ve atamalar için ya da terfi ve atamalarda rakiplerini ekarte etmek için "Biz o gece meydanlardaydık." söylemlerinin kanıtları, meydanlardan verilen fotoğraflar olarak sunulmuştur. Ak Parti kadroları içinde Erdoğan ile poz vermek ve bu pozları sosyal medya hesaplarında kullanmak, parti sadakati ve bağlılığı için kişiler tarafından önemsenmektedir.

Her iki aktör grubu karşılaştığında taban tabana bir zıtlık olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Mitingleri'nin aktörleri Erdoğan karşıtlığında birleşirken; Demokrasi Nöbetleri aktörleri Erdoğan liderliğinde bir araya gelmiştir. Cumhuriyet Mitingleri aktörleri daha çok orta üst tabaka mensubu, seküler, Atatürkçü bir kesimken; Demokrasi Nöbetleri aktörleri milliyetçi, dindar ve muhafazakâr bir yapıdadır. İki hareketliliğin aktörleri de ortak olarak emperyalizm karşısında yer almakta, Türk bayrağı kullanmakta ve hegemonik çıkarlarının devamından yana pozisyon almaktadır. Bir taraf için hegemonik çıkar kendi yaşam biçimlerine uygun seküler, Atatürkçü ve ulusal bir devlet iken diğer taraf için kendilerini temsil ettiklerini düşündükleri hükümetin görevine devam etmesidir. İki hareketlilik de sokak eylemi niteliğinde olmayıp aktörlerin devlet izinli ya da hükümet talepli bir şekilde meydanlarda toplanmasıyla gerçekleşmiştir.

5.2. Talepler

Cumhuriyet Mitingleri'nin gelişim çizgisine bakıldığında 2002 seçimlerini bir milat olarak kabul etmek gerekir. 3 Kasım 2002'de daha yeni kurulmuş olan Ak Parti, oyların %34,28'ini

olarak tek başına iktidar olma olanağını elde etmiştir. 2002 seçimlerinde Ak Parti ile beraber yalnızca CHP, TBMM'ye girebilmiş, diğer partiler %10 olan ülke barajına takılarak parlamentoda temsil olanağı bulamamıştır. Böylece 2002 seçimleri sonrasında parlamentoda iki partili bir yapı oluşmuştur. Ülke barajı, 2002 seçimlerinde oyların yaklaşık %45'inin parlamento temsiline izin vermemiştir. Aynı zamanda diğer partiler baraj altında kalınca Ak Parti'nin sandalye sayısı 363'e yükselmiştir. Mitinglerde de sıklıkla dile getirilen iddia Ak Parti'nin çoğunluğu temsil etmediği, ülke barajı sayesinde elde ettiği avantajın hukuki olduğu; ancak demokratik olmadığı yönündedir. Üstelik mitinglere katılan aktörlerin seküler ve Kemalist yapısı ile iktidara gelen Ak Parti'nin geçmişi uyuşmamaktadır. Ak Parti kurucularının "Millî Görüş" geçmişleri, Kemalist hegemonik aktörleri tedirgin ederek, Ak Parti'nin bütün "değiştik" söylemlerine ikna olmamışlardır.

2007 yılında Kemalizm'in temsilcisi olarak gördükleri cumhurbaşkanlığı seçimi vardır. Aktörler cumhurbaşkanlığını kaybedilmemesi gereken bir kale olarak görmekte ve Ak Parti'nin cumhurbaşkanı adayına tek başına karar vermemesini talep etmektedirler. "Çünkü, "Çankaya'ya AKP kafasında birinin çıkması, Atatürk Cumhuriyeti'nin kısa sürede altüst edilmesi, ülke yönetiminde çağdışı bir anlayışın yerleştirilmesi anlamını taşıyacaktır" (Akbal, 2007:2). Türkiye'de cumhurbaşkanlığı, sembolik bir makam olmaktan ziyade yürütme organının güçlü bir parçası olarak konumlandırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı, yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerine güçlü yetkiler ile donatılmıştır. Bu yüzden cumhurbaşkanlığını elde tutmanın kurum ve kuruluşlara yapılacak atamalar ile kadrolaşma bağlamında önemli bir işlevi bulunmaktadır.

Mitinglerde kullanılan sloganlardan hareketle; Ak Parti ile özdeşleştirilen "ılımlı İslam" modeliyle Türkiye'nin seküler yapısının emperyalist güçler eliyle bozulacağı, Ak Parti'nin özünde İslamcı politikaları harekete geçirecek bir gizli ajandasının olduğu dile getirilmiştir. Bu nedenle Ak Parti bir "karşı devrim" unsuru olarak düşmanlaştırılmış; Ak Parti'den kurtulmak için "sol", ulusal güçlerin birleştirilmesi talep edilmiştir. Bu güçler arasında sayılan yargı, cumhurbaşkanlığı ve ordu bürokrasisine de selam gönderilerek mitinglere destek aranmıştır. Nihayetinde askerî ve yargı erklerinden de Ak Parti karşısında gelen destekler bu kesimler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Demokrasi Nöbetleri'nin talebi, seçilmiş hükümetin FETÖ eliyle yapılan bir darbe ile alaşağı edilmemesidir. Katılımcılar darbe girişimi tehdidinin bittiği ve darbe girişimcilerinin yakalandığı süreye kadar sokaklarda iktidara destek vermek istemişlerdir. Bu destek bizzat hükümet tarafından talep edilmiş; başta Cumhurbaşkanı Erdoğan daha sonra Başbakan Yıldırım halkın meydanlarda kalmasını istemişlerdir. Yıldırım, nöbetlerin üçüncü gününde yaptığı açıklamada durumun kontrol altına alındığını; ama halkın bir müddet daha Demokrasi Nöbeti tutması gerektiğini bildirmiştir. Yıldırım, tutulan nöbetlerin aynı zamanda demokrasi şölenu olduğunu söyleyerek sözlerini, "nöbetlere bütün partileri, başkanlarını, milletvekillerini bu meydanlardaki şenliğe, nöbete davet ediyorum" şeklinde bitirmiştir (Başbakan Yıldırım'dan flaş

açıklamalar, 2016). Yıldırım'ın sözlerinden de anlaşılacağı gibi Demokrasi Nöbetleri'nin devamında bir şenlik havası yaratılmıştır. Hükümet, sahip olduğu ve kendisine ölümüne destek veren kitleyi sahaya çıkarmış ve tüm oyunculara göstererek, politikalarına dayanak yapmak istemiştir.

İlk gece sokağa çıkan halk darbe girişimi karşısında durarak darbe girişimcisi askerlerin tankları altında ezilme pahasına seçilmiş hükümete destek vermiştir. Daha sonraki nöbetlerin ilk gecenin bir kutlaması havasında olduğu gözlemlenmektedir. Tutulan nöbetlere katılanlar, Erdoğan'ın liderliğine sadakatlerini ve saygılarını gösterirken devlet kadrolarına yerleşmiş FETÖ üyelerinin temizlenmesi yolunda ihraçların devamı, yakalanan darbecilerin asılması gibi taleplerde bulunmuşlardır. Cumhuriyet Mitingleri'nde olduğu gibi 15 Temmuz akşamı girişilen FETÖ darbe girişimini de dış güçlerin bir oyunu olarak görmüşler ve sokağa çıkarak bu oyununun Erdoğan liderliğinde bozulduğunu dile getirmişlerdir. Kürsü konuşmalarında sıklıkla 15 Temmuz'un bir demokrasi mücadelesi olduğu ve seçilmiş meşru hükümetin Batılılarca FETÖ eliyle devrilmesi girişimine izin verilmediği söylenmiş olsa da katılımcılar demokrasi yerine "millî irade" kavramını kullanmayı seçmişlerdir.

5.3. Çatışma Alanları

Cumhuriyet Mitingleri'nin talepleri açısından çatışma alanı Ak Parti ve İslamcı politikalarıdır. Mitinglerin özünde yatan düşünce ise sahibi olarak gördükleri devletin karşı hegemonya tarafından ele geçirilmesi ve bu karşı hegemonya karşısında olanaklarının, siyasi partilerin kendi iç çekişmelerine kurban edilerek kullanılmadığı düşüncesinden gelmektedir. Mitinglerde dile getirilen "Birleşin" sloganları, aslında birleşmenin yaratacağı güç ile yeniden iktidarı ele alma istemidir. Ak Parti'nin demokratik açılımları ve AB politikaları karşısında Kemalist hegemonyanın tahakküm üreten geleneksel yapısı sekteye uğramıştır ve bu hegemonya bir kalenin daha "ele geçirilmesine" karşı durmak istemiştir. Kamu kurumlarının meşru süreçler karşısındaki çaresizliği, destekledikleri siyasi partilerin uyuşmazlığı ve buradan devşirilen hoşnutsuzluk hissi üzerine mitingler geliştirilmiştir.

Della Porta ve Diani'nin Killian'da aktarımla; (Killian, 1964:433); (Della Porta ve Diani, 2020:18)

Toplumsal hareketler, birbirine karşıt değer sistemleri ve birbiriyle çatışan grupların bir arada var oluşundan kaynaklanır. Bunlar toplumsal hayatın farklı ve kendine özgü parçaları olarak kabul edilir. Geleneksel normlar, davranış için tatmin edici bir yapı sağlamada artık başarılı olmadığında, birey, çeşitli uyumsuzluk biçimleri ile, toplumsal düzene meydan okumak zorunda kalmaktadır. Bir hoşnutsuzluk hissi yayıldığında ve yeterince esnek olmayan kurumlar buna karşılık veremediğinde bir toplumsal hareket gelişir.

Cumhuriyet Mitingleri'nin düzenlendiği mekânlar iki grubun fiziksel olarak karşı karşıya geldiği ya da doğrudan devletin meşru cebir güçleri ile karşılaşıldığı bir ortam oluşturmamıştır.

Mitingler demokratik bir katılım aracı olarak organize edilmiş, mitinglerin gün, yer ve saatlerinin bildirimi yapılarak yasal izinler alınmıştır. Mitinglerin oluşumu Türkiye siyasetinde Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle oluşan antagonist yapıyla ilgilidir. Bu antagonist yapı hegemonik mücadelenin meşru araçlarla sürdürülememesi ve siyaset alanının uzlaşmazlığından kaynaklanmıştır. Mitingler esnasında gelen 27 Nisan e-muhtırası ve Anayasa Mahkemesinin 367 kararı ile çatışma, hukuki ve demokratik zeminden kaymış ve mitingleri toplumsal hareket görüntüsünden uzaklaştırmıştır.

Demokrasi Nöbetleri'nin tartışmasız çatışma alanı Gülen ile yolların ayrılmasıyla başlamış, 17-25 Aralık operasyonları ile tırmanmış ve 15 Temmuz darbe kalkışması ile finalize olmuştur. 15 Temmuz gecesi FETÖ'cü darbe girişimi karşısında direnen hükümet ve sokağa çıkan halk, silahlı çatışmaların aktörleri olarak sahne almış ve toplanan kalabalık karşısında darbeciler akamete uğramıştır. 15 Temmuz gecesi devamında sürdürülen nöbetlerin çatışma alanı yine FETÖ unsurlarının devlet içinden tamamıyla temizlenmesi üzerinedir. Demokrasi Nöbetleri, bir taraftan da muhafazakâr seçmenin Ak Parti'nin alan açmasıyla elde ettiği servet, prestij ve makamlarını korumak isteminden güç kazanmıştır. Ak Parti ile beraber bu gücün ellerinden alınmasına sebep olacak eski hegemonik aktörler karşısında da nöbetler bir güç gösterisi olarak sergilenmiştir. Demokrasi Nöbetleri'nin siyaset alanındaki çatışmasının karşı tarafı "eski Türkiye" olarak gösterdikleri Kemalist hegemonik aktörlerdir. Bu yüzden nöbetlerde Gezi göndermeleri yapılmış ve muhafazakâr seçmen Erdoğan'ın etrafına sıkıca kenetlenmiştir.

5.4. Eylem Repertuvarları

Cumhuriyet Mitingleri'nde katılımcılar ellerinde sadece Türk bayrağı taşımışlar ve alanlara başka bir parti veya örgütün simgelerini almamışlardır. Birleştirici bir figür olarak Atatürk kullanılmış, Anıtkabir ziyaretinde bulunulmuş ve Atatürk bant ve bileklikleri takılmıştır. Meydanlarda kurulan sahnelerde STK temsilcileri ve akademisyenler konuşurulmuş, siyasi parti temsilcileri alanlarda sadece katılımcı olarak yer almışlardır. Mitinglerin en fazla kullanılan sloganları irtica ve laiklik üzerinedir. Bu sloganlar İslamcılık karşıtlığını simgelemiş ve Erdoğan'a yöneltilmiştir. İslamcılıkla eş değer tutulan Ak Parti ve Ak Parti Genel Başkanı Erdoğan'a karşı birliktelik, cumhuriyet sembolleri üzerinden kurulmuştur.

Toplumsal hareketlerin eylem repertuarı 1970'li yıllardan beri son derece genişlemiştir. Demokratik ülkelerde konvansiyonel katılım biçimlerinin yanında konvansiyonel olmayan pek çok yeni tür keşfedilmiştir ve bunlar da hoşgörüle karşılanmaktadır. Örneğin işgaller, kamusal işlemleri yavaşlatmalar, trafiği engellemeler post-modern toplumun yeni eylemleri arasında gösterilmektedir (Della Porta ve Diani, 2020:231) Cumhuriyet Mitingleri'nin eylem repertuarına bakıldığında bu tür konvansiyonel olmayan eylem türlerine rastlanılmamaktadır. Katılımcılar önceden izin almış ve konvansiyonel katılım biçimleri arasında yer alan protesto mitingi

düzenlemişlerdir. Ancak toplumsal hareket literatüründe protesto mitingleri görece daha güçlü olan aktörleri harekete geçirmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Toplumsal hareket ekseninden güçlü aktörlerin ise karar alıcıları harekete geçirerek taleplerin karşılanmasına çalıştığı varsayılmaktadır. Cumhuriyet Mitingleri'nin en açıktaki talebi Ak Parti'nin cumhurbaşkanı adayını uzlaşıyla belirlemesi talebidir. Ancak kitle, protesto mitinglerinde bu açık talep yerine topyekûn bir Ak Parti karşıtlığına soyunarak ilgili ilgisiz başlıklar açmıştır. Mitinglerin talepleri rasyonellikten uzaklaşarak duygusal bir karaktere bürünmüştür. Uysal'ın belirttiği üzere "Türkiye'de sokak siyaseti kamu politikalarına müdahil olma aracı olmaktan ziyade, bazı toplumsal grupların siyasi alandaki varlıklarını gösterme biçimi olarak karşımıza çıkar" (Uysal, 2017:21). Bu yüzden Cumhuriyet Mitingleri'nde meydanlara toplanan katılımcılar da Cumhuriyet Mitingleri'nin farklı illerde düzenlenmesinden başkaca eylem repertuarı geliştirememiş yalnızca Ak Parti'ye kendilerini göstermişlerdir.

Demokrasi Nöbetleri'nin eylem repertuarı 15 Temmuz gecesi ve sonrası arasında bir kopukluk göstermektedir. İlk defa tankın karşısına çıkan halk, tankları nasıl durduracağını bilememiş; bazen tankların önüne yatarak bedenlerini siper etmiş, çoğu zaman tankların üzerine çıkarak darbe girişimcisi askerleri ikna etmeye çalışmıştır. Hükümet kaynakları ile geliştirilen işbirliği sayesinde tankları durdurabilecek yollar aranmış; bazen polis TOMA'ları bazen de iş makineleri ve kamyonlarla tanklar durdurulmaya çalışılmıştır. En bariz repertuar ise darbecilerin ele geçirmeye çalıştığı kamusal alanlarda halkın toplanarak darbeye karşı olduklarını ve yapılan girişimin kanunsuz olduğunu anlatma çabasıdır. Meydanlara inen halk, ellerine Türk bayrakları almış ve darbe girişimcilerinden asıl görevlerini- Türk bayrağı ve devletin yanında yer almaları- yerine getirmelerini beklemişlerdir.

15 Temmuz sonrası devam eden Demokrasi Nöbetleri'nde katılımcılar meydanlarda Türk bayrakları ile toplanmış, darbede şehit olanları anmış ve darbe gecesi olduğu gibi tekbir getirerek Kur'an okumuştur. Demokrasi Nöbetleri tutulan meydanlarda sahnelerin kurulması ile beraber sıklıkla Erdoğan tezahüratları yapılmış ve işten çıkış saatlerinden sabaha kadar şenlik havasında, kazanılan zafer kutlanmıştır. Düzenlenen şenlik havasındaki nöbetlerde sahne yönlendirmeleri nöbetleri tek tipleştirilmiş ve farklı eylem repertuarlarının çıkmasına engel olmuştur.

Cumhuriyet Mitingleri ve 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri'nin aktörler, talepler, çatışma alanları ve eylem repertuarlarının karşılaştırmalı tablosu aşağıdaki şekilde görülebilir;

Tablo 5.1. Karşılaştırma

	Cumhuriyet Mitingleri	Demokrasi Nöbetleri
Aktörler	Kentli, eğitilmiş, seküler orta sınıf	Alt ve orta sınıf
	Cumhuriyet Mitingleri	Demokrasi Nöbetleri
Talepler	Laiklik, cumhurbaşkanlığı adayı belirleme, siyasal İslamcı politikalarının terki	Darbe karşıtlığı, hükümet destekçiliği, milli irade
Çatışma Alanları	Ak Parti karşıtlığı, İslamcı politikalar	Darbe girişimine direniş, FETÖ karşıtlığı, Erdoğan destekçiliği
Eylem Repertuarı	Belirlenmiş meydanlarda mitingler, konuşmalar, marşlar, bantlar, bayrak, konser	Bütün il ve ilçe meydanlarında nöbetler, konuşmalar, bayrak, tekbir, anma, Erdoğan marşları
Birleştirici Kimlik	Atatürkçülük ve ulusalcılık	Müslümanlık ve Erdoğan destekçiliği

6. SONUÇ

Çoğulcu demokrasilerde vatandaşlar, sadece oy kullanan pasif bir öge olarak görülmez ve seçim zamanlarının dışında da siyasetin aktif ve talepkâr bir ögesi olarak karar alıcılara beklenti ve isteklerini ileten, yaşayan bir özne olarak görülürler. Vatandaşların taleplerini karar alıcılara iletebilmesi için birtakım yollar geliştirilmiştir. Bu yollar çeşitli düzeyler ile tasnif edilmiş ve konvansiyonel tasnifin temelini “oy vermek” yerleştirilmiştir. Oy vermek demokrasilerin en temel kurumsal mekanizması olarak gösterilse de seçimler, belli periyotlarda yapılmakta ve vatandaşların iki seçim dönemi arasında karar alıcılara beklentilerini ifade edebilecek bir araç sağlamamaktadır. Seçimler ve konvansiyonel olarak tasnif edilen katılım araçları bu yüzden politikalarından çok politika yapıcılarını yani karar alıcıları belirleme işlevi görmektedirler. Ancak karar alıcıların uyguladığı politikalara itirazları veya talepleri iletmek için farklı mekanizmaların geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Başlarda kurulu düzeni tehdit olarak algılanan grev, protesto yürüyüşü, boykot, işgal gibi eylemler demokrasisi kurumsallaşan ülkelerde birer ifade biçimi olarak kabul edilmiş hatta bu eylem biçimlerinden bazılarının hukuki olarak da yer açılmıştır. Grevler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri temel insan hakları arasına alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde siyasal katılım mekanizmaları ele alınmıştır. Literatürde klasikleşen siyasal katılım mekanizmalarının toplumsal hareketler ve başkaca memnuniyetsizlikleri ifade ve eylem biçimlerini tanımlamadaki eksikliğinden dolayı; siyasal katılım konvansiyonel katılım biçimleri ve konvansiyonel olmayan katılım biçimleri olarak başlıklandırılmıştır. Konvansiyonel katılım biçimlerinin politika uygulayıcıları belirlemedeki işlevine değinilerek diğer eylem ve ifade biçimleri konvansiyonel olmayan katılım biçimleri olarak ele alınmıştır. Konvansiyonel olmayan katılım biçimleri, hükümet etme işlevini demokratik veya değil herhangi bir yolla ele geçirmeye ya da etkilemeye olanak tanıyan türler olarak belirlenmiştir. Bu yüzden darbe gibi demokrasi ile uyuşmayan eylemler dahi hükümeti ele geçirerek siyasete yöneldiği için bu başlık altında bir katılım mekanizması olarak tasnif edilmiştir. Konvansiyonel katılım biçimlerinin iktidarı belirlemek üzere kullanılan türler; konvansiyonel olmayan katılım biçimlerinin de iktidarın politikalarından memnuniyetsizlikler üzerine gelişen türler olduğu belirlenmiştir.

Siyasal katılımın konvansiyonel türlerinin kökenleri araştırılırken konvansiyonel olmayan türlerin kökenine özellikle John Locke’de rastlanılmıştır. Locke’e göre; insanların haklarını korumayan ve zulme kaçan devlete karşı; insanların direnmesi, özgürlüklerinin bir parçasıdır ve doğal bir haktır. İlk defa Locke tarafından sistematikleştiren “direnme hakkı”, on yedinci yüzyılda endüstri devriminin yarattığı emek-sermaye çatışması ile beraber, işçi sınıfı eliyle toplumsal hareketlere dönüşmüştür. Toplumsal hareketlerin içinde barındırdığı çatışma hali, eylem repertuarı ve halkın sokağa çıkmasına fırsat tanır yapısıyla birlikte; Cumhuriyet

Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri'nin açıklanması çabasının çerçevesi, toplumsal hareketlere kaydırılmıştır. Örneklem olarak seçilen iki "hareketliliğin" sosyoekonomik koşulları ve siyasal tavırlarının kırılma anları keşfedilmeye çalışılmıştır.

Toplumsal hareketlerin gelişimi iki temel süreç ile başlamıştır. Bu süreçlerden ilki piyasanın keşfedilmesi, ikincisi ise ulus devletlerin inşasıdır. Piyasa ekonomisinin uygulanması ile ortaya çıkan sanayi kapitalizmi, emek ve sermaye çatışmasını merkeze alarak kentsel ve kırsal toplumsal kesimin karşı karşıya geldiği bir kırılma yaratmıştır.

Piyasa ekonomisinin keşfi ve ulus devletin inşası ile beraber başlayan çatışma alanları ve bu alan etrafında örgütlenen aktörler (işçi sınıfı ve sermaye sahipleri) kendi sosyal ağları ile dayanışma geliştirmiş ve kendilerini tanımlayan ve (karşı taraftan ayıran) bir iç uyum yakalamışlardır. Aktörlerin belirmesiyle beraber mücadelenin gelişmesi; bireysel isteklerin, taleplerin ve şikayetlerin benzer talep ve isteklerde bulunan diğer bireylerle paylaşılmasıyla gelişmekte; böylece benzer istek ve taleplere sahip bireylerin oluşturduğu gruplar ortaya çıkmaktadır. Böylece az ya da çok organize olmuş olan gruplar siyasal yapıyı etkilemeye çalışmaktadır.

Toplumsal hareketlerin ilk tanımlanma biçimleri 19. yüzyılda ortaya çıkan sanayi sonrası sosyoekonomik yapı karşısında kümelenen işçi sınıfı hareketleri üzerine geliştirilmiştir. İşçi sınıfının kapitalist üretim tarzı etrafında benzeştiği ve kümelendiği yapı, bir toplumsal hareket aktörü olarak sahneye çıkmıştır. İşçi sınıfının karşısında ise burjuvazi ve burjuvazinin çıkarlarının devamını sağlayan devlet bulunmaktadır. İşçi sınıfının, burjuvazi karşısında mücadelesi ve devrim yoluyla iktidarı alma talebi, toplumsal hareketlerin klasik teorisini oluşturmaktadır. İşçi sınıfının bilinçli, örgütlü ve farkındalıklı mücadelesi Le Bon'un öncesinde ortaya attığı "psikolojik kitle" ve "azgın kalabalıklar" teorisini değiştirmiştir. Le Bon tarafından kalabalıkların ilk tanımı olumsuzlanmış ve kitle azgın kalabalıklar olarak görülmüştür ancak işçi sınıfı hareketleri kapitalizmin getirdiği sosyoekonomik koşulların mağdurları olarak, üretimden emeklerinin karşılığını talep etmişlerdir. Bu taleplerini de örgütlü bir mücadeleye çevirerek sınıfsal bir çatışma etrafında sunmuşlardır. İşçi sınıfı hareketleri toplumsal hareket literatürünün ilk incelemelerine konu olmuş ve literatürde "eski ya da klasik hareketler" olarak sınıflandırılmıştır.

Üretim yapısında değişen kırılma, işçi sınıfı hareketlerini doğurmuştur. Bundan sonraki üretici güçler ile üretim ilişkilerinin tarihsel ve teknoloji paralelinde değişimi beraberinde yeni kırılmaları meydana getirecek ve toplumsal hareketler de bu değişime uyum sağlayacaktır. Nitekim endüstri devriminden sonra değişen üretim ilişkileri ile beraber toplumsal talepler, yaşamsal ihtiyaçları geride bırakarak değerler temelli yeni bir muhalefeti ortaya çıkarmıştır (Kaymaz, 2016:80). Bu da toplumsal hareketlerin açıklanmasında sınıf kavramının yetersizliği düşüncelerinin başlamasına yol açmıştır. Toplumsal hareket aktörlerinin artık kültürel kimlikleri,

özgürlük talepleri, meslekleri, cinsiyetleri vardır ve otoritelerden bu değerlerinin tanınmasını istemektedirler.

20. Yüzyılda ortaya çıkan değerlere bakıldığında çevrecilik, barış, kadın hakları gibi alanlar kendilerini göstermektedir. Bu alanların aktivistleri, mücadele alanını iktidarın ele geçirilmesinden, iktidarların politikalarını etkileme beklentisine dönüştürmüştür. Toplumsal hareketlerdeki bu değişim sonrasında ortaya çıkan hareketlere “yeni toplumsal hareketler” denilmiştir. Yeni toplumsal hareketler, tarihsel bir kopuş içerse de oluşumunu işçi sınıfı hareketlerine borçludur. Ancak ortaya çıkan bu yeni hareketler artık sınıf temelli değil değer temelli olarak okunmaktadır.

Toplumsal hareketlerin sosyolojinin ilgi alanına girmesi ve toplumsal hareketleri açıklamak için sistematik analizler geliştirilmesi ise ancak 1960’lı yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Amerikan Sivil Haklar Hareketi, 1968 Mayıs Devrimi, Almanya, İngiltere ve Meksika’daki öğrenci protestoları 1960’lı yılların zengin toplumsal hareket çeşitliliğini oluşturmuştur. Bu hareketlere kayıtsız kalamayan araştırmacılar yeni bakış açıları ve analiz yöntemleri geliştirmek durumunda kalmıştır.

Bu yeni bakış açısıyla ortaya çıkan teorilerden ilki “kaynakların mobilizasyonu teorisidir”. Kaynakların mobilizasyonu teorisi, eylemcileri rasyonel varlıklar olarak görerek akıllı seçimler yaptıkları tezi üzerinden geliştirilmiştir. Bu teoriye göre katılımcılar kendi hesaplarına uygun bir seçim yaparak bilinçli eylemler üretirler veya eylemlerin katılımcısı olmayı seçerler. Bu eylemlerinin arkasında da kendilerine ve topluma kazandıracakları faydayı gözetirler. Bu faydanın elde edilmesinde de sahip oldukları çok çeşitli kaynakları kullanırlar. Kullanılan kaynaklar ile elde edilen sonuçlar arasında ussal bir kar buldukları taktirde eylemleri sürdürmektedirler.

Örneklem olarak incelenen Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri’nin birer toplumsal hareket olarak değerlendirilmesine en çok yaklaşan teori kaynakların mobilizasyonu teorisidir. Cumhuriyet Mitingleri’nde katılımcılar, Ak Parti’nin İslamcı politikalarından şikâyet ederek; Cumhuriyet’in kurucu değerlerinden uzaklaşıldığını, başta laiklik olmak üzere seküler yaşam tarzının aşındırıldığını iddia etmektedir. Kendi yaşam tarzlarının yaslandığı Kemalist hegemonyanın devamını talep etmektedirler. Bu talep doğrultusunda da Kemalist hegemonik aktörlerin birleşmesi ve Ak Parti’nin cumhurbaşkanı seçimine müdahil olmak istemektedirler. Cumhuriyet Mitingleri’nde katılımcıların taleplerinin gerçekleşmesi için kullanılacak kaynakların başında insanlar ve neo-kemalizmi yansıtan STK’lar gelmektedir. Mitingleri düzenleyen STK’lar, destek veren kuruluşlar, Türk bayrakları ile verilecek ulusalcı görüntü, Atatürkçülük ortaklaştırması ve konuşma yaptırılan akademisyenlerle toplum ikna edilmeye ve katılıma çağrılmıştır. Oluşturulan kalabalık ile başta sol partilere “birleşin” mesajı verilerek Ak Parti karşısında “birleşik bir sol” talep edilmiş, sonra Ak Parti’ye kalabalıklar gösterilerek

politikalarından vazgeçmesi istenmiştir. Seferber edilen kaynaklar, ordunun 27 Nisan e-muhtırası ve Anayasa Mahkemesinin “367” kararı sonrası gidilen seçimle dağılmış ve seçimlerden Ak Parti’nin oylarını yükselterek tekrar birinci çıkması ile mitinglerin devamı gelmemiştir.

Demokrasi Nöbetleri’nde ise ilk gece Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısıyla sokağa çıkan halk, seçilmiş hükümetin FETÖ eliyle devrilmesinin karşısında yer almış ve meşru hükümeti savunmayı bir vatan görevi olarak kabul etmiştir. Bu savunmada ölmesi durumunda şehit olacağına inanarak inançları doğrultusunda hareket etmiştir. Bunun yanında Türkiye’nin darbe hafızası ile beraber darbelere karşı durmak için sokağa çıkan ve Erdoğan’a bağlılığını göstermek isteyen katılımcılar da bulunmaktadır (KONDA, 2016). Sonraki nöbetlere bakıldığında özellikle nöbet tutulan meydanlara sahnelerin kurulması ile beraber nöbetlerin bir şenlik havasına dönüştürüldüğü görülmektedir. Erdoğan ve hükümet yetkililerinin meydanlarda kalınmasını talep etmesiyle beraber Ak Parti ve MHP tabanından gelen seçmenin, Erdoğan liderliğini tahakküm altına almak ve özellikle sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımlarla sadakatlerini göstermek istedikleri görülmektedir. Sahne organizasyonu ve konuşmacıların sıklıkla yaptıkları “demokrasiyi kurtarma” söylemi katılımcılarda “milli irade” olarak tezahür etmiş, milli irade kavramında ise demokratik tüm unsurlar barınamamış ve kalabalıkların hakim dili “Sünni İslam” ve milliyetçilik olmuştur.

Demokrasi Nöbetleri’nde kullanılan kaynaklar; geleneksel ve sosyal medya araçlarıyla oluşturulan dayanışma ağları, hükümet ve yerel yönetim destekleri ile temel ihtiyaçların karşılanması ve yapılan toplanmaların bizzat hükümet destekli olmasından kaynaklanan kolaylıklar olarak gösterilebilir. Demokrasi Nöbetleri’nin toplumsal hareketler bağlamında darbe girişiminin bastırılmasından sonra açık bir talebi olmadığından kaynakların seferberliği de gerçekleşmemiştir.

Kaynakların mobilizasyonu teorisinde de toplumsal hareketlerin istediği değişim zaman almaktadır. Talebin gerçekleştirilmesi için kaynakların sürekliliği sağlanmalı, katılımcıların motivasyonu diri tutulmalı ve bu ikisini yapacak olan örgütün sürekli işlemesi gereklidir. Demokrasi Nöbetleri’nde harekete bizzat hükümet destek sağlamıştır. Dolayısıyla ele alınan örneklerde kuramın mutlak aradığı örgüt unsuru eksiktir. 15 Temmuz Demokrasi Nöbetleri’nden sonra Türkiye’de 15 Temmuz tatil ilan edilerek 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü olarak resmiyet kazandırılmış ve bizzat devlet eliyle anma programları organize edilmiştir.

Toplumsal hareketler incelendiğinde her hareketin planlı, örgütlü ve ussal bir seyir izleyerek şekillendirildiğini söylemek güçtür. Bireyin rasyonelleştirildiği, gerekli kaynakları bir araya getirerek bir kâr zarar hesabı içinde toplumsal hareketlere giriştiği teorisi fazlasıyla mekanik durmakta ve pek çok hareketi açıklamada da kusurlu görünmektedir. Bazılarına göre kaynakların mobilizasyonu teorisinin bir yorumu olan bu eksiklik, Tilly tarafından “Siyasal süreç

teorisi"iyle gündeme getirilmiştir. Siyasal süreç teorisi, kaynakların mobilizasyonu teorisinde eksik olan örgütsüz liderlik ya da eylemlilik açıklarını kapatmaktadır. Bununla beraber siyasal süreç teorisinde ilk defa eylemciler ile siyasal yapı, fırsat/tehdit ve kolaylaştırma/baskılama eksenlerinde bir araya gelmiştir. Siyasal süreç teorisi aynı zamanda hareketlerin siyaset ile bağlantılı olabileceklerini ve farklı devlet sistemlerine göre hareketlerin stratejileri, yapıları ve başarılarının farklılık gösterebileceğini de göstermektedir.

Örnekleme konu olan Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri'ni siyasal süreç teorisile incelendiğinde de toplumsal hareket olarak değerlendirilememektedirler çünkü Tilly, toplumsal hareketleri ayırt edilebilir bir kavramsal çerçeve ile değerlendirmekten yanadır. Tilly'ye göre; toplumsal hareket kavramsallaştırması mutlaka üç bileşeni içinde barındırmalıdır. Bunlar 1) Hedef otoritelere yönelik yapılan ortak hak talep kampanyaları; 2) Özel amaçlı dernekler, halk mitingleri, medya demeçleri ve gösterileri içeren hak talebi girişimleri; 3) Amacın makul olması, birlik, ve bağlılığı halkın temsil etmesi (MBSB). Tilly'ye göre bu bileşenlerden birisi dahi olmazsa toplumsal hareketten bahsedilemez, çünkü "hak talep edenlerin, nesnelere ya da halkın tekil eylemleri değil, bu üçü arasındaki etkileşimler toplumsal bir hareket oluşturur". Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri'nde de Tilly'nin belirttiği unsurlardan ortak hak talebi girişimleri eksik kalmaktadır.

Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri'nin sınıfsal taleplerden kaynaklanmadığı aşikardır. Bu yüzden bu hareketliliklerin izlekleri "yeni toplumsal hareketlerde" aranmıştır. Bu hareketlerin "yeni" olarak adlandırılması, iki temel paradigma değişimi ile gerçekleşmiştir. Öncelikle günümüz hareketleri, eski hareketlerden farklı olarak devrimci hülyalardan vazgeçerek kendilerini anlamaya çalışmaktadırlar. İkinci olarak ise siyasal ve ekonomik mekanizmaların özerk işleyişlerini keşfetmişler ve devletin karşısına sivil toplumu yerleştirmişlerdir. Yeni toplumsal hareketleri, toplumsal bir kopuş üzerinden açıklayan en önemli teorisyen Alain Touraine'dir. Touraine'e göre de toplum, yeni güç merkezleri ve ilişki biçimleriyle post-endüstriyel döneme geçmiştir. Bu yeni dönemin hareket alanı devletten sivil topluma kaydığı için toplumsal hareketlerin mücadele alanı da devletten sivil topluma kaymıştır. Yeni toplumsal hareketler, sivil toplum yapısı üzerindeki mücadelelerden doğmaktadır.

Cumhuriyet Mitingleri, organizasyonu sivil bir inisiyatif alınarak özellikle siyasal aktörlerden arındırılmış bir görüntü verme eğiliminde olmuştur ancak organizasyonların Türkiye siyasetine özgü bürokratik vesayetçi yapılarla kurduğu iş birlikleri, sivilliklerini aşındırmıştır. Her ne kadar bu iş birlikleri doğrudan geliştirilmese de mitinglerde yapılan konuşmalarda ve atılan sloganlarda ordunun Kemalist hegemonya üretim sürecine desteği kutsanmıştır. Demokrasi Nöbetleri'nin ise hükümet destekli olması ve nöbetlerin sürdürülmesinin cumhurbaşkanı ve hükümet eliyle talep edilmesi, nöbetlerin bir destek mitingine dönüşmesine vesile olmuştur. Demokrasi Nöbetleri'ne katılımlarıyla destek veren ya

da bazı ihtiyaçları temin etmek için maddi kaynaklar seferber eden STK'ler olmasına karşın; nöbetlerin devamlığının ana örgütü bizzat hükümet ve devlet olmuştur.

Toplumsal hareketlerin eski ve yeni olarak tasnif edilen türleri kullanılarak, seçilen örneklerin toplumsal hareket içerisinde değerlendirilmesi güç gözükmektedir. Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri hatta Türkiye'de 2000'lerin en önemli toplumsal hareketi olarak gösterilen Gezi Parkı hareketlerinin de kavramsal olarak açıklanması için toplumsal hareket teorileri uygun bir çerçeve sunmamaktadır. Bu hareketlerin en başta yeni toplumsal hareketler içerisinde yer alan kadın veya çevre hareketleri gibi toplumsal hareketlerden ayrıldığı pek çok nokta bulunmaktadır. Bu hareketlerin başlıca özelliği parlayıp sönmeleridir. Örneğin muhalif bir siyasinin toplumun adil bulmadığı bir yargı süreciyle tutuklanması sonrasında, halk sokağa çıkarak iktidar aleyhine çeşitli eylem repertuvarlarıyla sahne almaktadır. Bu şekilde parlayan bir hareket, birkaç gün veya hafta eylemlerini sürdürmekte sonrasında talepleri karşılanmamasına rağmen eylemlerine son vererek sönmektedir. Rusya'da Alexei Navalny'nin tutuklanması, Mısır'da Muhammed Mursi'nin ölümü, Belarus'ta Aleksandr Lukaşenko aleyhine yapılan gösteriler bu niteliktedir. Hareketler, olayın gerçekleşmesi akabinde birden parlamışlar - davet üzerine de olabilir- sonrasında talepler karşılanmamasına rağmen sona ermişlerdir. Bu hareketliliklerin, toplumsal hareketlerde görülen kendilerini yeniden üretme kabiliyetleri bulunmamaktadır.

Çalışmanın ana sorularından birisi olan Cumhuriyet Mitingleri ve Demokrasi Nöbetleri'nin siyasal katılma içerisinde nasıl tasnif edileceği sorusu, toplumsal hareketler ile sınılanmış ve cevap alınamamıştır. Gerek Türkiye, gerekse dünyadan verilen örneklerle, siyasete dönük ama tarihsellikten yoksun ve "parlayıp sönen" hareketler için "hareketlilik" kavramının uygun düştüğü sonucuna varılmıştır. Hareketlilik olarak gösterilen bu türden eylemlerin; bir disiplini, tarihselliği ya da programı yoktur. Bu hareketlilikleri anlamak için "sahneye atlayan seyirci" kavramı kullanılmıştır. Genelde sahneye fırlayan seyirci üzerine bütün kameralar ya da izleyiciler döner, tam olarak ne yapacağını bilmeyen ve bir repertuarı olmayan seyirci kısa bir süre şovunu yapar ve sonra unutulur. Bu hareketlilikler de bu şekilde aniden parlamakta ve kısa bir süre sonra sönmektedirler.

Hareketlilik kavramının teorik alt yapısında ise Post-Marksist teoriler kullanılmıştır çünkü toplumsal hareketler, en yeni formunda dahi çatışma ve karşıtlığa içkindir. Yaşanılan çatışma, Touraine'nin dahi kabul ettiği şekliyle işçi ve kapitalizm arasında olmayacak belki ama yeni toplumsal sınıflar arasında devam edecektir. Bu çatışmanın ortaya çıkması da Gramsci'nin "rıza"nın kopması olarak tariflediği durum ile çakışmaktadır. Gramsci, egemenliğin zor yoluyla dayatıldığı siyasi toplum ve egemenliğin rıza yoluyla elde edildiği sivil toplum ayrımı yaparak kapitalist devletin hegemonya aracılığıyla inşa edildiğini belirtmektedir. Sistemin gerçek gücü ise

yönetici sınıfın zor kullanma araçlarında değil yönetilenlerin, kurulan sisteme rıza göstermesinde yatmaktadır.

Devletin baskı ve rıza bileşenleri ile elinde tuttuğu hegemonyanın karşı hegemonyasını oluşturması için rızanın kopması gerekecektir. Devlet hegemonyası rıza üretmediği takdirde ise karşı hegemonya kendisini ilk olarak toplumsal hareketler ile gösterecektir. Bu nedenle mevcut düzeni korumak ve devamını sağlamak isteyen devlet hegemonyası sivil toplumda ortaya çıkan bu hareketleri engellemeye çalışır. Bu engelleme için ise devlet, elinde bulundurduğu diğer bir enstrüman olan baskı ve zoru devreye alacaktır. Gramsci, egemenin baskı ve zor enstrümanını ise tahakküm olarak ifade etmektedir. Yani egemen, devamlılığını sağlamak için bir taraftan baskı ve zor üreten tahakküm unsuruyla, diğer taraftan rıza üreten hegemonya unsuruyla kitleyi kontrol etmektedir.

Devletin kitleyi kontrolü, toplum ya da en azından toplumun bir kesimi ile devlet arasındaki rızanın kopmasıyla kaybedilmektedir. Rızanın kopması ilk etapta hareketlilikleri meydana getirecek; devlet eğer baskı ve zor ile yani tahakküm enstrümanı ile hareketlilikleri bastırılabilir ve devamı olamayacak şekilde tekrar rıza üretilebilirse; ortaya çıkan eylemler sadece hareketlilik olarak kalacaktır. Ortaya çıkan hareketlilikler, farklı desteklerle, farklı eylem repertuvarları kullanılarak ve kullanışlı bir üst başlık altında toplanacak şekilde devamlılık gösterebilirse toplumsal hareketleri oluşturacaklardır.

Toplumsal hareketlerin oluşmasının altında devletin hegemonik unsurlarla toplumsal rıza üretmemesi yer almaktadır. Hareketliliklerden hareketlere evrilen süreç de aslında bir karşı hegemonyanın oluşmasına tekabül etmektedir. Hareketliliklerin büyüüp toplumun desteğini kazanması; egemenin politikalarından, egemenin değişimine kadar diyalektik bir ilerleme sağlayabilmektedir. Bu da hareketlerin demokratik olan ya da olmayan farklı yöntemlerle politikardan iktidarın bizatihi kendisine yönelen biçimlere evrilmesine yol açabilmektedir. Yine hareketlerin eylem repertuvarları da demokratik mekanizmaların kullanılması ya da şiddet eylemleri şeklinde farklılık gösterebilir. Ancak her hâlükârda toplumsal rıza yeniden üretilmeden hareketler son bulmayacaktır.

Sonuç olarak sokak hareketleri ve sokakta gerçekleşen siyasal eylemlerin nasıl değerlendirileceği ve sınıflandırılacağı siyaset bilimi literatüründe yeterince tartışılmamış bir alandır. Dünya geneline bakıldığında 1970'lerden sonra sokak hareketlerinin çok çeşitlendiği ve dünya sokaklarının hareketlendiği gözlemlenmektedir. Türkiye'de ise sokak eylemleri genellikle "sol" siyasete özgülülmüştür ve hâkim devlet bakış açısı sokak siyasetine karşı mesafeli durmuştur. Oysa, sokakta gerçekleştirilen eylemler karar alıcıların dikkatini çekmesi bakımından daha üst düzey katılım basamakları arasında yer alırlar. Sokağa çıkan insanlar, düşüncelerini çok farklı yöntemlerle açıklama olanaklarına kavuşur ve kullandıkları pankart, döviz, kültürel oyunlar, müzikli sloganlar, semboller ve mizah ile gündem yaratabilirler. Bu yüzden sokak

repertuarı demokratik ülkelerde sadece seçim öncesinin değil konvansiyonel bir katılım aracı olarak siyasetin daimi bir figürüdür.

15 Temmuz ve devamındaki nöbetler Türkiye’de de sokakta siyaset yapmanın ve sokağa “sağ”dan bakmanın görüntüsünü değiştirmiştir. Halk 15 Temmuz’da bizzat canını ortaya koyarak meydanlara ve sokaklara çıkmış ve darbe girişimine direnmiştir. Halkın sokak eylemi sayesinde sokakların siyasal kararları etkilemedeki gücü “sağ” siyasette de kavranmıştır. Bundan sonra Türkiye demokrasisi yerleşikleştikçe ve ifade hürriyeti genişledikçe sokaklar daha fazla “hareketliliğin” mekânı olarak kullanılacak; silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yapma repertuarı daha da olgunlaşacaktır.

KAYNAKLAR

- [1]. 2016 Türkiye askerî darbe girişimi bildirisi. (2020, 31 Mayıs). vikikaynak: 15.5.2021 tarihinde https://tr.wikisource.org/wiki/2016_T%C3%BCrkiye_asker%C3%AE_darbe_giri%C5%9Fimi_bildirisi. adresinden alınmıştır.
- [2]. 367 üye yoksa toplantı açılmaz (2007, 18 Mayıs). *Cumhuriyet Gazetesi*, baş sayfa.
- [3]. 96'ncı Birleşim. (2007). www.tbmm.gov.tr: 11.03.2021 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil5/bas/b096m.htm> adresinden alınmıştır.
- [4]. Acar, F. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası anket. 07 2021 tarihinde haber7: [https://www.haber7.com/foto-galeri/39790-15-temmuz-darbe-girisimi-sonrasi-anket/p5\(08.042016\)](https://www.haber7.com/foto-galeri/39790-15-temmuz-darbe-girisimi-sonrasi-anket/p5(08.042016)) adresinden alınmıştır.
- [5]. Acaray, D. (1995). *Siyasal katılma yolu ile insan haklarının korunması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- [6]. Akşin, S., (1997). *Türkiye Tarihi 4. Cilt*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- [7]. Akbıçak, A. (2017). *Yeni iletişim teknolojileri ile dönüşüme uğrayan aktivizm olgusu: Change.Org ve Avaaz.Org Çözümlenmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [8]. Akbıyık, N., & Öztürk, M. (2012). Sivil toplum ve sosyal medya perspektifinde "Arap Baharı" ve "Wall Street"i İşgal Et" eylemleri. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II Bildiri Kitapçığı, 19-20.
- [9]. Akbal, O. (2007, 04 15). Bir "sivil darbe" beklerken. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [10]. Akbal, O. (2007, 04 12). Görev zamanı geldi. *Evet/Hayır. Cumhuriyet Gazetesi*.
- [11]. Akdoğan, Y. (2004). *Ak Parti ve muhafazakar demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- [12]. Akdoğan, Y. (2007). Ak Parti, dönüşüm ve normatif politika. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11, 185-197.
- [13]. Akdoğan, Y. (2017). *27 Nisan Bildirisi ve sürecin perde arkası*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.
- [14]. Akkaya, A. Y. (2012). *Gramsci ve Bourdieu düşüncesinde entelektüel kavramsallaştırmasının tekel işçi eylemi üzerinden analizi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [15]. AKP yalnız kaldı. (2003, 04 24). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [16]. Alkan, H. (2016). 15 Temmuz'u anlamak: Parametreler ve sonuçlar. *Bilig*, 79, 253-272.
- [17]. Altan, C. (2011). Eğitim-siyasal eğilim ilişkisi: Mersin örneği. *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 313-329.
- [18]. Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [19]. *Anayasanın Cumhurbaşkanı seçiminde uzlaşmayı örgördüğü bildirildi*. (2007, 04 09). www.istanbulbarosu.org.tr: <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=2674> adresinden alınmıştır.
- [20]. Anayurt, Ö. (1998). *Toplanma hürriyeti kavramı ve Türk anayasa hukukunda toplanma Hürriyeti*. İstanbul: Kazancı Yayınları.
- [21]. Anayurt, Ö. (2001). 1982 Anayasası ve 3071 sayılı kanuna göre dilekçe hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 23-24, 95-128.
- [22]. Anbarlı, Ş. (2006). *Baskıya karşı direnme hakkı ve sivil itaatsizlik (Türkiye Örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- [23]. Antalya Cumhuriyete sahip çıkıyor. (2007, 04 1). *Cumhuriyet Gazetesi*.

- [24]. Antalya'da Cumhuriyet mitingi. (2007, 04 1). *Milliyet Gazetesi*.
- [25]. Arıcı, A. N. (2016). *Türk hukukunda grev hakkı ve sınırları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [26]. Arcayürek, C. (2003). *28 Şubat'a ilk adım*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- [27]. Armağan, S. (1972). *Dilekçe hakkı ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- [28]. Arpacı, I. (2020). Söylemden ideolojiye Erbakan ve milli görüş. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 16-37.
- [29]. Arslan, A. (2017). *Yeni politik kültürün dünyasında*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- [30]. Arslan, H. (2013). John Locke'un siyaset felsefesinin temelleri üzerine bir deneme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(17), 181-204.
- [31]. Asker Karışmaz . (2007, 03 18). *Milliyet Gazetesi*.
- [32]. Asker konuşunca tavır değişti. (2007, 03 02). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [33]. Ataay, F., & Kalfa, C. (2008). Modern prens'ten 'post-modern prens'e: Gramsci'nin Siyasal parti kuramı üzerine . *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 26-49.
- [34]. Aydınli, H. İ., & Ayhan, V. (2004). Egemenlik kavramının tarihsel gelişimi perspektifinden iktidarın sınırlandırılması tartışması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 67-84.
- [35]. Ayhan, V. (2012). Tunus isyanı: Arapların devrim ateşini yakması. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 59-94.
- [36]. Başaran, E. (2015). Özgürlükle "Twit" ile gelmez. Y. İncoğlu, & S. Çoban içinde, *İnternet ve sokak* (s. 73-78). İstanbul: Ayrıntı.
- [37]. *Başbakan Yıldırım'dan flaş açıklamalar*. (2016, 07 18). Milliyet : <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-yildirimdan-flas-aciklamalar-2279700> adresinden alınmıştır.
- [38]. Başbakanlık Fişledi. (2007, 03 09). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [39]. Bahçeli Duymasın Yeni Serok Erdoğan. (2021, 07 10). *gazetepencere*.
- [40]. Balıkçioğlu, B., Koçak, A., & Özer, A. (2007). Şiddet içermeyen bir eylem olarak dolaylı tüketici boykotlarının oluşum süreci ve Türkiye için değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(3), 79-100.
- [41]. Baran, Z. (2012). *Torn Country: Turkey between Secularism and Islamism*. Boston: Boston UniversityPublished.
- [42]. Barnes, S. H., & Kaase, M. (1979). *Political action. A theoretical perspective*. Beverly Hills: Sage Publications.
- [43]. Bayırbağ, M. K. (2013, Ağustos). "Homo Sum, humani nihil a me alienum puto" Kurtuluş Yok Tek Başına. *Praksis*, s. 7-16.
- [44]. Baykal, D. (1970). *Siyasal katılma bir davranış incelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- [45]. Bayramoğlu, A. (2001). *28 Şubat bir müdahalenin güncesi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- [46]. Bedirhanoglu, P. (2013). Türkiye'de neoliberal otoriter devletin AKP'li yüzü. İ. Uzel, & B. Duru içinde, *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu* (s. 40-66). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- [47]. Beetham, D. (2006). *Demokrasi ve insan hakları*. Ankara: Liberte Yayınları.

- [48]. Belge, M. (2000). Önsöz. L. Althusser içinde, *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (s. 7-15). İstanbul: İletişim.
- [49]. Bezci, B. (2006). *Carl Schmitt'in politik felekesesi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- [50]. Bila, H. (2007, 05 02). Sultanahmet'ten Çağlayan'a. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [51]. Bildiriye tepki yağdı. (2007, 04 29). *Yenişafak Gazetesi*.
- [52]. Bora, T. (2020). *Cereyanlar Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [53]. Bourne, P. A. (2010). Unconventional political participation in a middle-income developing country. *Current Research Journal of Social Sciences*, 2(3), 196-203.
- [54]. *Boykot Başladı*. (2020, 05 16). Milliyet Gazete Arşivi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/9gJKP2dvnW8li7AK4ckB_x2F_g_x3D_x3D_adresinden alınmıştır.
- [55]. Buechler, S. M. (2000). *Social movements in advanced capitalism: The political economy and cultural construction of social activism*. New York: Oxford University Press.
- [56]. Carnoy, M. (2001). Gramsci ve devlet. *Praksis* 3, 252-278. www.praksis.org: <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/003-Carnoy.pdf> adresinden alınmıştır.
- [57]. Case of Djavit An v. Turkey, 20652/92 (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 02 20, 2003).
- [58]. *change.org Etki Raporu 2018*. (2020, 04 06). change.org: https://static.change.org/brand-pages/impact/reports/2019/change.org_Impact_Report_turkish_july19.pdf adresinden alınmıştır.
- [59]. Coşkun, A. (2007, 02 28). 28 Şubat'ın onuncu yılı. Olaylar ve görüşler. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [60]. Coşkun, M. K. (2017). *Demokrasi teorileri ve toplumsal hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- [61]. Cohen, J. (1999). Strateji ya da kimlik: Yeni teorik paradigmalara ve sosyal hareketler. K. Çayır içinde, *Yeni sosyal hareketler* (s. 109-120). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- [62]. Cottam, M. L., Mastors, E., Preston, T., & Dietz, B. (2017). *Siyaset psikolojisine giriş*. Ankara: Eksi Kitaplar.
- [63]. Cox, R. W. (1999). Civil society at the turn of the millenium: Prospects for an alternative world order. *Review of International Studies*, 25(1), 3-28.
- [64]. *Cumhurbaşkanı Erdoğan, ailelere çağrı yaptı: Üniversitedeki çocuklarınıza sahip çıkın*. (2021, 02 05). <https://tr.sputniknews.com/>: <https://sptnkne.ws/F3bz> adresinden alınmıştır.
- [65]. Cumhuriyet için birleşin yarın çok geç olabilir. (2007, 04 26). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [66]. Çaha, Ö. (2016). *Sivil toplum ve devlet*. Ankara: Orion Kitabevi.
- [67]. Çakı, F. (2018, Nisan). Türkiye'de 15 Temmuz'un toplumsal etkileri ve ona yol açan faktörler üzerine düşünceler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), s. 91-124.
- [68]. Çalmuk, F. (2000). *Selamın aleyküm komutanım*. İstanbul: Kim Yayınları.
- [69]. Çam, E. (1998). *Siyaset bilimine giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- [70]. Çanakkale'de büyük buluşma. (2007, 05 06). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [71]. Çankaya Uyarısı. (2007, 04 06). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [72]. Çankaya yolları imamlara kapalı. (2007, 04 27). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [73]. Çayır, K. (1999). Toplumsal sahnenin yeni Aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır içinde, *Yeni Sosyal Hareketler* (s. 13-32). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- [74]. Çeçen, A. (2008). Bu bilinç bizim gücümüzdür. *Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Aylık Kemalist Dergi*, 114, 3-7.

- [75]. Çelik, N. B. (2009). Kemalizm: Hegemonik bir söylem. M. G. Tanıl Bora içinde, *Kemalizm* (s. 75-91). İstanbul: İletişim.
- [76]. Çelik, Ş. D. (2019). *Tarihsel süreç içinde Türkiye’de grev ve grev benzeri eylemler: 2015 Bursa metal eylemi ve eylemin 2017 grup toplu iş sözleşmesi üzerine etkilerine yönelik bir alan araştırması*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.
- [77]. Çetinkaya, D. (2018). Tarih ve kuram arasında toplumsal hareketler. D. Çetinkaya içinde, *Toplumsal hareketler tarih, Teori ve Deneyim* (s. 25-71). İstanbul: İletişim.
- [78]. Çetinkaya, H. (2007, 05 3). 1 Mayıs. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [79]. Çetinkaya, H. (2007, 04 12). İki Büyük tehdit: İrtica ve bölücülük. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [80]. Çınar, M. (2013). AKP ve islami hareketler: Defansif ve dağıtıcı iktidar kardeşliği. İ. Uzel, & B. Duru içinde, *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu* (s. 307-315). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- [81]. Çınar, M. (2016). Demokrasi. Y. Taşkın içinde, *Siyaset kavramlar, kurumlar, süreçler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [82]. Çınar, R. Ü. (2019). *"Yeni Türkiye" söyleminde bellek iktidar mücadelesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- [83]. Çitci, O. (1996, Kasım). Temsil, katılma ve yerel demokrasi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(6), 5-14.
- [84]. Çizmen, Ü. (2016). Bir toplumsal hareket olarak 15 Temmuz darbe karşıtı hareket. *Altüst*, 21.
- [85]. Çoban, B. (2014). Yeni toplumsal hareketlerin eleştirisi. *Marmara İletişim Dergisi*, 13(13), 21-34.
- [86]. Çukurçayır, M. A. (2000). *Siyasal katılma ve yerel demokrasi*. Ankara: Yargı.
- [87]. Çukurçayır, M. A. (2012). *Siyasal katılma ve yerel demokrasi*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- [88]. Dönmezer, S. (1999). *Toplum bilim*. Beta Yayınları: İstanbul.
- [89]. Dahl, R. (1969). *Modern political analysis*. New Jersey: Prentice-Hall.
- [90]. Dalton, R. J. (1988). *Citizen politics in western democracies*. Chatham: Chatham House Publishers.
- [91]. Dayatmayı önledik. (2007, 04 25). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [92]. Dede, A. (2018). *Talepkar bir hareket olarak yeni toplumsal hareketler*. Konya: Literatürk academia.
- [93]. Della Porta, D., & Diani, M. (2020). *Toplumsal hareketler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- [94]. Demetriou, K. N. (2013). Introduction democracy and participation. K. N. Demetriou içinde, *Democracy in transition political participation in the European union* (s. 1-17). e-book: Springer.
- [95]. Demirci, K. (2015). Türkiye’de yurttaş- devlet iletişimi açısından e-devlet uygulamaları: BİMER örnek olayı. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 23, 96-113.
- [96]. Demirel, T. (2004). Türk Silahlı Kuvvetleri’nin toplumsal meşruiyeti üzerine. A. B. A. İnsel içinde, *bir zümre bir parti Türkiye’de ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- [97]. Demiroğlu, E. T. (2014). Yeni toplumsal hareketler: Bir literatür taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133-144.
- [98]. *Demokrasi nöbetleri ve Yenikapı mitingi sonrası ilk araştırma*. (2016, 08 23). Sabah Gazetesi: <https://www.sabah.com.tr/fotohaber/gundem/demokrasi-nobetleri-ve-yenikapı-mitingi-sonrasi-ilk-arastirma> adresinden alınmıştır.

- [99]. *Devletle kavgalı aday*. Cumhuriyet Gazetesi. (2007, 04 25).
- [100]. *Dilekçe Hakkı ve TBMM Dilekçe Komisyonu*. (2005). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı tanıtım kitapları serisi:15.
- [101]. *Dilekçe ve bilgi edinme hakkının kullanılmasına ilişkin genelge*. (2004, 01 24). Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040124.htm> adresinden alınmıştır.
- [102]. Doğan, A. E. (2013). İslamcı sermayenin gelişme dinamikleri ve 28 Şubat süreci. B. D. İ. Uzel içinde, (2002-2009) *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu* (s. 283-306). Ankara: Phonix Yayınevi.
- [103]. Doğan, M. Z. (2017). *Dijital aktivizm bağlamında günümüz toplumsal hareketleri ve Türkiye örneği: Gezi Parkı olayı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [104]. Doğan, R. (2020). *Political Islamist in Turkey and the Gülen movement*. Switzerland (e-book): Pallgrave Macmillan.
- [105]. Doğanay, G. (2016). Avrupa'da işgal hareketlerinin kapsamı ve Türkiye örneği: Don Kişot sosyal merkezi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(2), 91-111.
- [106]. Dunn, J. (2011). *Locke*. Ankara: Dost Kitapevi.
- [107]. Duvarger, M. (1974). *Siyasi partiler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- [108]. Eagly, A. H., Chaiken, S., & Eagly, A. H. (1993). *The psychology of attitudes*. New York: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- [109]. Ebaugh, H. R. (2010). *The Gülen movement*. New York: Springer.
- [110]. Erdoğan üzerine alınmadı. (2007, 04 16). Cumhuriyet Gazetesi.
- [111]. Erdoğan, E. (2015, Mart). Siyasal psikoloji siyasal katılım hakkında ne öğretebilir? Gezi protestolarına katılanlar üzerinden bir değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(1), 31-58.
- [112]. *Erdoğan, Fethullah Gülen ile Mavi Marmara konusunda 6 yıl sonra anlaştı!* (2016, 06 30). T24: <https://t24.com.tr/haber/erdogan-fethullah-gulen-ile-mavi-marmara-konusunda-6-yil-sonra-anlasti,347915> adresinden alınmıştır.
- [113]. Erdoğan, M. (1999). *28 Şubat süreci*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- [114]. Erdoğan, M. (2013). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- [115]. Erdoğan, N. (2009). Neo Kemalizm, organik bunalım ve hegemonya. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Kemalizm* (s. 584-600). İstanbul: İletişim.
- [116]. Erdoğan, R. T. (2013). I. Erdoğan hükümeti. İ. Neziroğlu, & T. Yılmaz içinde, *Hükümetler programları ve genel kurul görüşmeleri*. Ankara: TBMM Basımevi. TBMM: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_10.pdf adresinden alınmıştır.
- [117]. Eroğul, C. (1991). *Devlet yönetimine katılma hakkı*. Ankara: İmge Kitapevi.
- [118]. Eroğul, C. (2012). Siyasal katılma. E. A. Gökhan Atılgan içinde, *Siyaset bilimi kavramlar, ideolojiler disiplinler arası ilişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- [119]. Ersoy, N. G. (2019). *Çoğunluğun tiranlığı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- [120]. Ertürk, G. Ü. (2016). *Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ve özgürlüğü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- [121]. Erzen, M. Ü., & Yalın , B. E. (2012). Siyasal kültürün temel paradigmaları üzerine: Kültürden, siyasal toplumsallaşma, örgütlenme ve katılma süreçlerine yansıyanlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 49-61.

- [122]. Fındıkoğlu, Z. F. (1965). Turkish intelligentsia. *Kırkbirinci Konferans* (s. 142-160). İstanbul:
<https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/0FB14390CBA749B88616D1920FF87E24?doi=>.
- [123]. Fatke, M., & Freitag, M. (2013). Direct democracy: Protest catalyst or protest alternative? *Political Behavior*, 35(2), 237-260.
- [124]. *Fazilet Partisi Kapatıldı*. (2001, 06 22). www.hurriyet.com.tr:
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/06/22/306532.asp> adresinden alınmıştır.
- [125]. Fiori, G. (2009). *Antonio Gramsci bir devrimcinin yaşamı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [126]. Flora, P., & Alber, J. (1990). The historical core and changing boundaries of the welfare state. P. Flora içinde, *Development of welfare states in Europe and America* (s. 18-44). Londra: Transaction.
- [127]. Friedman, M. (1999). *Consumer boycotts*. New York: Routledge.
- [128]. Fukuyama, F. (1996). *Trust: Social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- [129]. Göksin, R. Ö. (2019). *Siyasal İslam ve muhafazakârlık konusunda Türkiye: Ak Parti'nin 2002-2010 döneminin incelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- [130]. Göksu, O. (2018). *Siyasal iktidar inşasında lider olgusu: Lider tipolojileri bağlamında Recep Tayyip Erdoğan incelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [131]. Göle, N. (2016). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- [132]. Gömük, M. (2018). *15 Temmuz Yurtta Sulh İddianamesi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- [133]. Gözler, K. (2007). Hukukun siyasetle imtihanı kim sınıfta kaldı? Anayasa mı, anayasa hukuku mu, anayasa hukukçuları mı? Anayasa mahkemesi mi? *Türkiye Günlüğü*, 89, 5-15.
- [134]. Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukunun genel esasları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- [135]. Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- [136]. Gözler, K. (2018). *Hukuka giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- [137]. Gözler, K. (2019, 12 16). *İslâm hukukunun değeri: İslâm hukuku, batı hukukuna alternatif olabilir mi?* Anayasa: www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku.htm adresinden alınmıştır.
- [138]. Geraint Parry, G. M. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [139]. Gergerlioğlu, Ö. F. (2016, 07 28). *Demokrasi Nöbetleri'nin sonucu*. T24: <https://t24.com.tr/yazarlar/omer-faruk-gergerlioglu/demokrasi-nobetlerinin-sonucu,15127> adresinden alınmıştır.
- [140]. Gerlim uzlaşıyla çözülür. (2007, 04 05). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [141]. Gevşemeye gelmez. (2016, 07 18). *Akşam Gazetesi*.
- [142]. *Gezi parkı eylemleri Türkiye'de toplanma özgürlüğü hakkı şiddet kullanılarak engelleniyor*. (2013). <https://www.amnesty.org.tr>:
<https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Rapor/TURKEY%20GEZI%20PARK%20PROTESTS%20BRUTAL%20DENIAL%20OF%20THE%20RIGHT%20TO%20PEACEFUL%20ASSEMBLY%20IN%20TURKEY.pdf> adresinden alınmıştır.
- [143]. Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- [144]. Graeber, D. (2020, 05 28). *Occupy Wall Street's anarchist roots*. <https://www.aljazeera.com/>:

<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/2011112872835904508.html>
adresinden alınmıştır.

- [145]. Habermas, J. (1987). *The philosophical discourses of modernity*. Cambridge : Polity Press.
- [146]. Habermas, J. (2015). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü*. (M. S. Tanıl Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- [147]. Hale, W. (1996). *Türkiye'de ordu ve siyaset*. İstanbul: Hil Yayın.
- [148]. Harcourt, B. E. (2013). Siyasi itaatsizlik. W. Mitchell, B. E. Harcourt, & M. Taussig içinde, *İşgal et* (s. 67-112). İstanbul: Kolektif Kitap.
- [149]. Harrison, R. (2003). *Hobbes, Locke, and Confusion's Masterpiece: An examination of seventeenth-century political philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [150]. Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- [151]. Hayri Çetinkuş, B. K. (2020). *15 Temmuz darbe yargılamaları iddianameler ve kararlar*. İstanbul: Anadolu Ajansı Yayınları 69.
- [152]. Held, D. (2008). *Models of democracy*. New York: Polity Press.
- [153]. Hensmans, M., & Bommel, K. V. (2018). Social movements. DOI: 10.1002 / 9781119010722.iesc0163.
- [154]. Heper, M. (2018). *Türkiye'de devlet geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- [155]. Herkes sesini çıkarmalı. (2007, 04 06). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [156]. Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [157]. <https://www.tbmm.gov.tr>. (2020, 04 12). Türkiye Büyük Millet Meclisi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/dilekce_istatistikleri.dilekce_istatistik adresinden alınmıştır.
- [158]. Huntington, S. P. (2006). *Asker ve devlet*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- [159]. Huntington, S. P. (2007). *Üçüncü dalga*. Ankara: Kita Yayınları.
- [160]. Huntington, S. P., & Nelson, J. M. (1976). *No easy choice: Political participation in developing countries*. Harvard University Press.
- [161]. Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin serüveni: Yanlış bilinç ve hegemonyadan söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- [162]. Işık, S. (2015). *John Locke ve Edmund Burke'ün siyaset felsefesinde ihtilal olgusu*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- [163]. *İçişleri Bakanı Muammer Güler'den Gezi itirafı!* (2013, 11 15). www.sozcu.com.tr: <https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/icisleri-bakani-muammer-gulerden-gezi-itirafi-407705/> adresinden alınmıştır.
- [164]. İba, Ş. (2019). *Siyasi Partiler ve seçim hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- [165]. Ülgen, Ö. (2004). *Türk hukukunda toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul.
- [166]. İnce, H. (2015). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları altında barışçıl gösterilerde orantısız güç kullanılması. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(5).
- [167]. İnceoğlu, E. (2009). *Türkiye'de siyasal İslamcılığın evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- [168]. Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de asker ve siyaset*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- [169]. İnsel, A. (2009). Giriş. T. Bora, & M. Gültekinil içinde, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt 2 kemalizm* (s. 16-27). İstanbul: İletişim.

- [170]. Üsterci, C. (2013). Türkiye'de sivil toplum ve katılımçılık. C. Üsterci içinde *Demokrasi ve siyasal katılım* (s. 151-159). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- [171]. İzmir'in alanları yetmedi. (2007, 05 14). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [172]. Jörke, D. (2013). Demokrasi hakkında iki öykü. *Sivil Toplum, siyasi partiler ve katılımçılık* (s. 141-146). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- [173]. Jasper, M. J. (2002). *Ahlaki protesto sanatı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [174]. Jessop, B. (2008). *Devlet teorisi -kapitalist devleti yerine oturtmak*. Ankara: Epos.
- [175]. Köşk seçimi öncesi birlik mitingleri. (2007, 03 31). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [176]. Kökütürk, Y. İ. (2007). *Sultanahmet'ten Tandoğan'a öncü Türkler*. İstanbul: Toplumsal Çözüm Yayınları.
- [177]. Küçük, B., & Türkmen, B. (2020). Remaking the public through the square: invention of the new national cosmology in Turkey. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1-18.
- [178]. Küçüktaşdemir, Ö. (2016). Ceza hukuku bağlamında sivil itaatsizlik üzerine bazı değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 2195-2239.
- [179]. Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- [180]. Kışlalı, A. T. (1993). *Çatışma ve uzlaşma*. içinde Ankara: İmge Yayınevi.
- [181]. Kızık, S. (2007, 04 15). Dipten gelen dalga. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [182]. Kabakcı, G. Z. (2013). Neo-kemalist bir hareket: Cumhuriyet Mitingleri. *Selçuk İletişim*, 7(1), 96-112.
- [183]. Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı siyasal eylemin kökenleri üzerine bir inceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- [184]. Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim: Teori, olgu ve süreçler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- [185]. Kanat, K. (2018). Understanding the July 15th Failed Coup. M. H. Balci içinde, *Turkey's July 15th Coup what happened and why* (s. 130-149). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- [186]. Kapani, M. (2009). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- [187]. Karaesmen, E. (2007, 03 29). Unutturulan seçimler. *CHP kalabalıklarıyla bütünleşmeli*. Cumhuriyet Gazetesi.
- [188]. Karakoç, R. (2018). Siyasal katılma düzey ve biçimleri üzerine bir inceleme. *Social Sciences Studies Journal*, 4(24), 5052-5058.
- [189]. Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Tima Yayınları.
- [190]. Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset*. İstanbul: Timaş.
- [191]. Kaymal, C. (2019). *Cemaatten darbeci bir örgüte dönüşüm: Gülen hareketinin analizi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- [192]. Kaymaz, C. (2016). Toplumsal hareketler morfolojisinin değişimini açıklayan iki farklı yaklaşım üzerine tartışmalar. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 5(10), 76-87.
- [193]. Kazancı, M. (2017). Türk kamu yönetiminde katılma ve danışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1009-1045.
- [194]. Kenan, K. (2007). *Türk kamu hukukunda dilekçe hakkı ve kullanma usulü*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [195]. Kerton, S. (2012). Tahrir, here? The influence of the Arab uprisings on the emergence of occupy. *Social Movement Studies*, 11(3-4), 302-308.

- [196]. Keyman, E. F. (1999). *Türkiye ve radikal demokrasi*. İstanbul : Bağlam Yayınları.
- [197]. Khan, M. R. (2018). The July 15th Coup: A Critical Institutional Framework for Analysis. M. H. Yavuz, & B. Balcı içinde, *Turkey's July 15th Coup What Happened and Why* (s. 46-77). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- [198]. Killian, L. (1964). Social Movements. R. E. Farris içinde, *Handbook of modern sociology* (s. 426-45). Chicago: Rand McNally.
- [199]. Kim, C. L. (2012). Siyasal katılma ve uyarılmış olma. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 34(1-4), 89-121.
- [200]. Kimler vardı, Kimler yoktu? (2007, 04 15). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [201]. Kimzan, H. S., & Kaya, F. (2010). Tüketiciliğin gelişen gücü: Siyasal tüketicilik. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 277-296.
- [202]. Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell .
- [203]. Klandermans, B., & van Stekelenburg, J. (2013). Social movements and the dynamics of collective action. L. Huddy, D. O. Sears, & J. S. Levy içinde, *The oxford handbook of political psychology* (s. 774-811). Oxford: Oxford University Press.
- [204]. KONDA. (2016, 07 26). *Demokrasi nöbeti araştırması - Meydanların profili*. 01 2021 tarihinde konda.com.tr: <https://konda.com.tr/tr/rapor/demokrasi-nobeti-arastirmasi-meydanlarin-profil/> adresinden alınmıştır.
- [205]. Kongar, E. (2012). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- [206]. Koray, M. (2018). *Sosyal politika*. Ankara: İmge Yayınevi.
- [207]. Kurtbaş, İ. (2017). *Toplumsal hareketler siyasası teori-oluşum-dönüşüm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- [208]. Kuru, A. T. (2006). Reinterpretation of secularism in Turkey: The case of the justice and development party. H. Yavuz içinde, *The emergence of a new Turkey* (s. 136-160). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- [209]. Kuru, A. T. (2007). Changing perspectives on Islamism and secularism in Turkey: The Gülen movement and the ak party, İ. Yılmaz içinde, *Muslim world in transition: Contributions of the Gülen movement*, (s. 140-151). London: Leeds Metropolitan University Press.
- [210]. Kurumsal Polemik. (2007, 03 02). *Milliyet Gazetesi*.
- [211]. Laçiner, Ö. (2007). 14 Nisan mitingi: Korkular ve tehditler galerisi. *Birikim Dergisi*(217), 3-7.
- [212]. Laclau, E. (1990). *New reflections on the revolution of our time*. New York: Verso.
- [213]. Le Bon, G. (2014). *Kitleler psikolojisi*. Ankara: Alter.
- [214]. Li, W. (2016). Democratizing expertise: Role perception of experts in environmental policy advisory processes. *Political Participation*. Londra: Association for Public Policy Analysis and Management.
- [215]. Linszen, R., Schmeets, H., Scheepers, P., & Grotenhuis, M. t. (2014). Trends in conventional and unconventional political participation in Europe between 1981 - 2008. C. Eder, I. C. Mochmann, & M. Quandt içinde, *Political trust and disenchantment with politics: International Perspectives* (s. 31-58). Reykjavik: Leiden : Brill.
- [216]. Lipset, S. M., Lazarsfeld, P., Barton, A. H., & Linz, J. J. (1954). The Psychology of voting: An analysis of political behaviour. *Handbook of social psychology*. içinde Cambridge: Addison-Wesley Publishing Co.,.

- [217]. Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- [218]. *Mısır'da seçim... Sisi, %97 oyla kazandı.* (2018, 04 02). [www.cnnturk.com: https://www.cnnturk.com/dunya/misirda-secim-sisi-yuzde-97-oyla-kazandi](https://www.cnnturk.com/dunya/misirda-secim-sisi-yuzde-97-oyla-kazandi) adresinden alınmıştır.
- [219]. Makal, A. (1987). *Grev kuramlar ve uluslararası farklılıklar*. Ankara: V yayınları.
- [220]. Manisa yanıtını verdi. (2007, 05 06). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [221]. Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [222]. Maria, S. (2018). *Boycott! The academy and justice for palestine*. California: University of California Press.
- [223]. Marien, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2010). Inequalities in non-institutionalised forms of political participation a multi-level analysis of 25 countries. *Political Studies*, 58(1), 187-213.
- [224]. Marlow, J. (1973). *Captain Boycott and the Irish*. Saturday Review Press.
- [225]. Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- [226]. Marsico, K. (2012). *Perspectives on the montgomery bus boycott*. Malaysia: Marshall Cavendish.
- [227]. Martinez, M. A., & Cattaneo, C. (2015). Kapitalizme alternatif olarak işgal. M. A. Martinez, & C. Cattaneo içinde, *Avrupa'da işgal hareketleri* (s. 9-30). Ankara: Tekin Yayınevi.
- [228]. Martinez, M. A., & Cattaneo, C. (2015). Sosyal ihtiyaçlar, konut sorunu ve kapitalizmin krizi'ne cevap olarak işgal. M. A. Martinez, & C. Cattaneo içinde, *Avrupa'da işgal hareketleri* (s. 39-76). Ankara: Tekin Yayınevi.
- [229]. Martinez, M. A., Azozomox, & Gil, J. (2014). Kaçınılmaz ikilemler: Kanunlar ve işgal. C. Cattaneo, & M. A. Martinez içinde, *Avrupa'da işgal hareketleri* (s. 268-298). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- [230]. Melucci, A. (1999). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır içinde, *Yeni sosyal hareketler* (s. 81-104). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- [231]. Melucci, A. (2004). Toplumsal hareketler ve günlük hayatın demokratikleşmesi. J. Keane içinde, *sivil toplum ve devlet Avrupa'da yeni yaklaşımlar* (s. 271-288). Ankara: Yedi Kıta Yayınları.
- [232]. Merkel, W. (2013). Avrupa'da demokrasi ve katılımcılık krizi var mı? *Sivil toplum, siyasi partiler ve katılımcılık* (s. 9-21). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- [233]. Mesajlar yerine ulaştı. (2007, 04 20). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [234]. Meydandaki kalabalığa değil, kürsünün arkasındaki 'organize güçlere' dikkat! (2007, 05 18). *Zaman Gazetesi*.
- [235]. Milbarth, L. (1965). *Political participation*. Chicago: Springer.
- [236]. *Milletvekili genel seçimleri* . (tarih yok). Temmuz 28, 2019 tarihinde [ww.ysk.gov.tr: http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf](http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf) adresinden alınmıştır.
- [237]. Morrow, J. (1997). *A history of political thought*. New York: Palgrave.
- [238]. Mumcu, A., & Küzeci, E. (2019). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- [239]. Mumcuoğlu, M. (1982). *Çağdaş demokrasi kuramlarında katılma ve Türkiye'de katılmanın geçmişi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- [240]. Narmanlıoğlu, Ü. (2016). *İş hukuku II toplu iş ilişkileri, yeni mevzuata göre yazılmış*. İstanbul: Beta Yayınları.

- [241]. Nebi Miş, S. G. (2016). *15 Temmuz darbe girişimi toplumsal algı araştırması*. İstanbul: SETA Yayınları.
- [242]. Nebi Miş, S. G. (2016). *Demokrasi Nöbetleri toplumsal algıda 15 Temmuz darbe girişimi*. İstanbul: SETA Yayınları.
- [243]. Nie, N. H., Verba, S., & Converse, P. (1989). *Siyasal katılma kamuoyu ve oy verme davranışı*. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- [244]. Nohutçu, A. (2006). *Kamu yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- [245]. Norris, P. (2002). *Democratic phoenix reinventing political activism*. New York: Cambridge University Press.
- [246]. Norris, P., Walgrave, S., & Aelst, P. V. (2005). Who demonstrates? Anistate Rebels, convantional participants, or everyone? *Comparative politics*, 37(2), 189-205.
- [247]. Offe, C. (1999). Yeni toplumsal hareketler, teorik açılımlar. K. Çayır içinde, *Yeni sosyal hareketler: Kuramsal politikanın sınırlarının zorlanması* (s. 53-88). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- [248]. Oktay, F. (07.02.2019). *Yazılı soru önergesine cevap*. Cumhurbaşkanlığı. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı.
- [249]. Okutucu, M. H. (1996). *İstikamet şeriat Refah Partisi*. İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- [250]. Oran, B. (1990). *Kenan Evren'in yazılmamış anıları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- [251]. Oğuş, U. P. (2010). *Yeni sağ ve siyasal İslam: AKP örneği*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- [252]. Özbudun, E. (1975). *Türkiye'de sosyal değişme ve siyasal katılma*. Ankara: AÜHF Yayınları.
- [253]. Özbudun, E. (1979). *Siyasal partiler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- [254]. Özcan, A. (2018). Yeni medya eski darbeye karşı: 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde medyanın etkisi. *Uluslararası 15 Temmuz ve darbeler sempozyumu* (s. 119-136). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- [255]. Özcan, E. (2015). *Çevrim içi-dışı örgütlenme örüntüleri bağlamında #Occupyhp hareketi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- [256]. Özdemir, C. (2007, 05 02). Türkiye'nin dramı ve 14-29 Nisan umudu. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [257]. Özdemir, Y. (2010). *Basında Cumhuriyet Mitingleri'nin inşasının karşılaştırmalı eleştirel analizi: Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [258]. Özen, H. (2013). Toplumsal hareketlerin 'siyasal' rolü: Rasyonalist yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3), 37-61.
- [259]. Özen, H. (2015). Meydan hareketleri ve 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40.
- [260]. Özışık, S. (2017, 03 22). *Demokrasi nöbetleri yeniden başlamalı...* internethaber: <https://www.internethaber.com/demokrasi-nobetleri-yeniden-baslamali-1763331y.htm> adresinden alınmıştır.
- [261]. Özkan, A. (2004). *Siyasal iletişim*. İstanbul: Nesil Yayınevi.
- [262]. Özkazanç, A. (2009). Toplumsal vatandaşlık ve neo-liberalizm sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64, 247-274.
- [263]. Özler, Ş. İ. (2013). Political institutions and protest: A comparative analysis. *Representation*, 49(2), 135-154.

- [264]. Öztürk, B. (2016). Karşılaştırmalı hukuk ve Türk hukukunda grev (Toplu Eylem) hakkının değerlendirilmesi: Üç farklı Yargıtay kararı ışığında toplu eylem hakkı. *Çalışma ve Toplum*, 1793-1836.
- [265]. Öztekin, A. (2010). *Siyaset bilimine Giriş*. Ankara.
- [266]. Özyürek, M. (2013). Hükümet programının görüşülmesi. İ. Neziroğlu, & T. Yılmaz içinde, *Hükümetler programları ve genel kurul görüşmeleri*. Ankara: TBMM Basımevi.
- [267]. Peker, O., Bölükbaş, M., & Göçer, İ. (2015). Türkiye’de toplu iş sözleşmeleri ve grevlerin işsizliğe etkisi: Ekonometrik bir yaklaşım. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(5), 70-87.
- [268]. Perinçek, D. (1968). *Türkiye’de siyasi partilerin iç düzeni ve yasaklanması rejimi*. Ankara: AÜHF Yayını.
- [269]. Post-modern ziyaret. (2002, 11 30). *Milliyet Gazetesi*.
- [270]. Rooij, E. A., & Reeskens, T. (2014). Conventional and unconventional political participation. W. Arts, & L. Halman içinde, *Value contrasts and consensus in present-day Europe*. Boston: Brill.
- [271]. Rousseau, J.-J. (2011). *Toplum sözleşmesi*. Ankara: Nilüfer Yayıncılık.
- [272]. Rucht, D. (2007). The spread of protest politics. R. Dalton, & H. Klingemann içinde, *The Oxford handbook of political behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- [273]. Russell, Ö. Ç. (2016). Türkiye’de seçime ve geleneksel olmayan siyasal faaliyetlere katılımı etkileyen bireysel seviye faktörler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), s. 437-463.
- [274]. Salkın, M. E. (2010). Türkiye’nin 1983-2007 tarihleri arası sivil-asker ilişkileri: Klasik darbeden e-muhtıraya . Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [275]. Sancar, M. (2007, 08 25). Cumhurbaşkanlığı oyununda geldiğimiz yer. *Birikim*.
- [276]. Sanlı, L. (2003). *Toplumsal hareketler konuşuyor*. İstanbul: Alan Yayınları.
- [277]. Sayın, A. (2019, 11 21). Yaşar Büyükanıt: 'E-muhtıra', Dolmabahçe görüşmesi ve Şemdinli olayıyla tartışılan eski genelkurmay başkanı. 06 2021 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50494175](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50494175) adresinden alınmıştır.
- [278]. *Saylan’dan İtiraf: Ordu mitingine katkı yaptı*. Zaman Gazetesi. (2007, 05 15).
- [279]. Schmidt, M. G. (2001). *Demokrasi kuramlarına giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- [280]. Selçuk, İ. (2007, 04 11). 14 Nisan mitinginin anlamı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [281]. Selçuk, İ. (2007, 04 15). Sokak ile meydan farkı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [282]. Selçuk, İ. (2007, 04 07). Ya herru ya merrruya zorlanan Türkiye. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [283]. Selvi, H. (2018). 15 Temmuz darbe teşebbüsünde Türkiye’de yaşanan olaylar. *Uluslararası 15 temmuz ve darbeler sempozyumu* (s. 87-98). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- [284]. *Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu*. (2002, 10 18). [www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf) adresinden alınmıştır.
- [285]. Serter, N. (2007, 04 11). Cumhurun sesi Tandoğan’dan yükselecektir. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [286]. Sevinç, M. (2013). AKP’nin kapatılma davası. İ. Uzgel, & B. Duru içinde, *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu* (s. 264-279). Ankara: Phonix Yayınevi.
- [287]. Sirmen, A. (2007, 04 12). Çankaya tartışması ve 14 Nisan Mitingi’nin özü. *Cumhuriyet Gazetesi*.

- [288]. Smith, N. C. (1990). *Morality and the market consumer pressure for corporate accountability*. New York: Routledge.
- [289]. Sorokin, P. A. (1966). *Sociological theories of today*. New York: A Harper International Edition .
- [290]. Stewart, C. J., Smith, C. A., & Denton, R. E. (2012). *Persuasion and social movements*. Long Grove: Waveland Press.
- [291]. Stolle, D., & Micheletti, M. (2005). The gender gap reversed: Political consumerism as a women-friendly form of civic and political engagement. E. Gidengil, & B. O'Neill içinde, *Gender and social capital* (s. 1-27). London: Routledge.
- [292]. Strauss, L. (2000). Tabii hak ve tarih. C. B. Akal içinde, *devlet kuramı*. Ankara: Dost Yayınları.
- [293]. Sur, M. (2009). Siyasi grev. *Çalışma ve Toplum*(4), 11-26.
- [294]. Şık, A. (2017). *İmamın ordusu*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- [295]. Şaylan, G. (2008). *Temsili liberal demokrasinin önlenemez krizi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- [296]. T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı . (2020, 0413). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı : <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cimere-2019da-3-milyon-138-bin-233-basvuru-yapildi> adresinden alınmıştır.
- [297]. Türban bireysel tercihtir. (2007, 04 25). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [298]. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020, 04 13). CİMER: <https://www.cimer.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- [299]. Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 1998. (1998). TC Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf adresinden alınmıştır.
- [300]. Türkmen, B., & Küçük, B. (2016, 08 12). *Gezi'den Demokrasi Nöbetleri'ne değişen meydan siyaseti*. 07 2016 tarihinde T24: <https://t24.com.tr/haber/geziden-demokrasi-nobetlerine-degis-en-meydan-siyaseti,354646> adresinden alınmıştır.
- [301]. Taş, H. (2017). A history of Turkey's AKP-Gülen conflict. *Mediterranean Politics*, 395-402.
- [302]. Taşkın, Ş. C. (2012). Bilgi edinme ve dilekçe hakkı. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*(99-100), 172-236.
- [303]. Taşkın, Y. (2017). *AKP devri Türkiye siyaseti, İslamcılık, Arap baharı*. İstanbul: Birikim Kitapları.
- [304]. Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin insan hakları sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları.
- [305]. Tanör, B. (2007). *Türkiye tarihi 5*. İstanbul: Cem Yayınları.
- [306]. Tanör, B. (2013). *İki anayasa*. XII Levha Yayınları: İstanbul.
- [307]. Tanilli, S. (2007, 05 4). Tandoğan'dan Çağlayan'a. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [308]. Tanyıldızı, N. İ., & Ateş, T. Y. (2018). 15 Temmuz darbe girişimi sonrası 'demokrasi nöbetlerinin' halkla ilişkiler ve kamuoyu açısından değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 25-30.
- [309]. Tarrow, S. (1994). *Power in movement*. New York: Cambridge University Press.
- [310]. Tayyar, Ş. (2009). *Kat'a dur*. İstanbul: Timaş.
- [311]. TBMM Bülteni. (2001, 6 22). TBMM :

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_0084_0000/0015.pdf adresinden alınmıştır.

- [312]. Teziç, E. (2014). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- [313]. Thomas, D. L. (1995). *Routledge philosophy guidebook to Locke on government*. London: Routledge.
- [314]. Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. Addison-Wesley Publishing Company.
- [315]. Tilly, C. (1986). *The contentious french*. Cambridge: Harvard University.
- [316]. Tilly, C. (2008). *Toplumsal hareketler*. İstanbul: Babil Yayınları.
- [317]. Timur, T. (1991). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [318]. Timur, T. (2014). *AKP'nin önlenbilir karşı devrimi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- [319]. Tokol, A., & Alper, Y. (2018). *Sosyal politika*. Bursa: Dora.
- [320]. Toku, N. (2003). *John Locke ve siyaset felsefesi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- [321]. Toprak, M. (1996). Siyasi parti üyelerinde siyasal katılım düzeyi: Kırkkale örneği. *Yeni Türkiye*, 96(9), 205-247.
- [322]. Toprak, S. (2019). *Neoliberal küreselleşme, hegemonya ve Wall Street'i işgal et hareketi: Neo-Gramşçıyan bir analiz*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- [323]. Touraine, A. (1985). An introduction to the study of social movements. *The Johns Hopkins University*, 52(4), 749-787.
- [324]. Touraine, A. (1988). *Return of the actor: Social theory in postindustrial society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- [325]. Touraine, A. (1999). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır içinde, *Yeni sosyal hareketler* (s. 35-47). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- [326]. "TSK"nin görüşüdür. (2007, 03 02). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [327]. Tunçel, A. (2014). Demokrasinin krizi ve muhalefetin olanağı. İ. P. Aliyar Demirci içinde, *Siyaset bilimi araştırmaları teori ve uygulamaları*. Ankara: Seçkin.
- [328]. Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- [329]. Turan, E., Aydılek, E., & Şen, A. T. (2015). BİMER uygulaması ve Türk kamu yönetimi sistemine etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(8), 215-225.
- [330]. Turan, İ. (1977). *Siyasal sistem ve siyasal davranış*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.
- [331]. Turan, İ. (1986). *Siyasal demokrasi, siyasal katılma, baskı gruplar ve sendikalar* (Cilt Emin Ofset). İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası.
- [332]. Turan, İ. (1988). Political parties and the party system in Post-1983 Turkey. M. Heper, & A. Evin içinde, *The state, democracy and the military Turkey in 1980's* (s. 63-81). Berlin: Walter de Gruyter.
- [333]. Turgut, H. (1986). *12 Eylül partileri*. İstanbul : ABC Ajansı Yayınları.
- [334]. Uşan, A. S. (2017). Anayasa hukukunda seçim yargısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- [335]. Uluçakar, M. (2013). *Türkiye'de sivil asker ilişkileri ve ordunun demokratik kontrolü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [336]. Uluslararası Af Örgütü . (2013). *Gezi Parkı eylemleri Türkiye'de toplanma özgürlüğü hakkı şiddet kullanılarak engelleniyor* . Uluslararası Af Örgütü.

- [337]. Uras, G. (2007, 05 2). Ordunun derdi "iktidar" değil "çağdaş Türkiye". Milliyet Gazetesi.
- [338]. Uygun, O. (2017). *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- [339]. Uysal, A. (2009). Toplumsal hareketler için kaynak yaratma ve kullanma stratejileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 217-238.
- [340]. Uysal, A. (2017). *Sokakta siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [341]. Uzgel, İ. (2014). AKP: Neoliberal dönüşümün yeni aktörü. *Mülkiye Dergisi*, 30(252), 7-18.
- [342]. William Hale, E. Ö. (2010). *Türkiye’de İslamcılık, demokrasi ve liberalizm, AKP olayı*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.
- [343]. Yücekök, A. N. (1987). *Siyasetin toplumsal tabanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- [344]. Yüksel, M. (2016). Siyasetin toplumsal aktörleri. Y. Taşkın içinde, *Siyaset kavramlar, kurumlar, süreçler* (s. 251-281). İstanbul: İletişim Yayınları.
- [345]. Yüz binler Ankara'ya sığmadı. (2007, 04 15). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- [346]. Yıldırım, D. (2013). AKP ve neoliberal popülizm. İ. Uzgel, & B. Duru içinde, *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu* (s. 66-108). Ankara: Phoenix Yayınları.
- [347]. Yıldırım, Y. (2012). *Yeni toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemedeki rolü: Avrupa sosyal forumu ve hareketlerin Avrupasını kurmak*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [348]. Yıldırım, Y. (2015). Avrupalı toplumsal hareketlerin yükselişi: 2012-2014 arası kurulan birliktelikler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 983-1002.
- [349]. Yıldırım, Y., & Gümrükçü, S. B. (2017). Tekel-Hes ve Gezi Parkı protestoları ekseninde Türkiye’de eylem dalgalarının sürekliliği ve değişimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 388-405.
- [350]. Yıldız, B. D. (2016). *John Locke'un ihtilal teorisi bağlamında "Arap Baharı" sürecinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- [351]. Yıldız, M., & Sobacı, M. Z. (2015). Kamu politikası ve kamu politikası analizi genel bir çerçeve. M. Yıldız, & M. Z. Sobacı içinde, *Kamu politikası kuram ve uygulama* (s. 14-42). Ankara: Adres Yayınları.
- [352]. Yılmaz, V., & Oy, B. (2014). *Türkiye’de gençler ve siyasi katılım: Sosyo-ekonomik statü fark yaratıyor mu?.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .
- [353]. Yaş, S. Z. (2017). Siyasete katılma biçimi olarak toplumsal hareketler. Yayımlanmamış doktora tezi, T.C Trakya Üniversitesi, Edirne.
- [354]. Yanık, M. (2002). *Parti içi demokrasi*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- [355]. Yangfang, T. (2012). A review of the ‘Occupy Wall Street’ movement and its global influence. *International Critical Thought*, 2(2), 247-254.
- [356]. Yarsuvat, D. (1968). *Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hürriyeti ve ilgili ceza hükümleri*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- [357]. Yavuz, M. H., & Koç, R. (2018). The Gülen movement vs. Erdoğan. M. H. Yavuz, & B. Balci içinde, *Turkey’s July 15th Coup* (s. 78-97). Salt Lake: The University of Utah Press.
- [358]. Yetkin, M. (2007, 02 27). 10. Yılında 28 Şubat (3).
- [359]. *Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru*. (T.Y.). Temmuz 28, 2019 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr>:

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf> adresinden alınmıştır.

[360]. Yolçu, N. (2017). Siyasal katılım düzeyi ve siyasal toplumsallaşma araçlarına yönelik güven ölçümü: Kocaeli ili üzerine ampirik bir *Çalışma*. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 40-48.

[361]. Yorgun, S., Delen, M., & Bektaş, H. (2018). 1963-1994 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen grevleri etkileyen faktörlere ilişkin ekonometrik bir model önerisi. *Çalışma ve Toplum*(4), 1903-1920.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı

Doğum Yeri ve Tarihi

Telefon (Cep)

E-mail

Öğrenim Durumu

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Kamu Yönetimi	Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F.	2003-2007
Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi	Dumlupınar Üniversitesi	2007-2010
Doktora	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Mersin Üniversitesi	2014-2021

İş Durumu

Görev Ünvanı	Görev Yeri	Yıl
Öğretim Görevlisi	Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü	2017- Devam Ediyor
Öğretim Görevlisi	Toros Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümü	2013-2017